

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

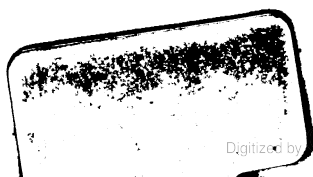
- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

1334

Soc. 397 e. 23
25.5

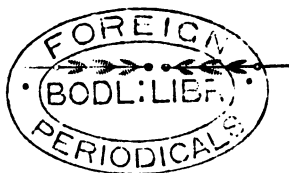
VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN
DER
KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN
WETENSCHAPPEN.

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN
DER
KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN
WETENSCHAPPEN.

Afdeeling LETTERKUNDE.

TWEEDE REEKS.
V i j f d e D e e l.

AMSTERDAM,
C. G. VAN DER POST.
1876.

43.

GEDRUKT BIJ DE ROEVER-KRÖBER-BAKELS.

I N H O U D

VAN HET

VIJFDE DEEL

DER

TWEDE REEKS.

PROCESSSEN-VERBAAL

DER

GEWONE VERGADERINGEN.

Vergadering gehouden	14 September	1874	blz.	1.
"	"	12 October	"	"	7.
"	"	9 November	"	"	14.
"	"	14 December	"	"	50.
"	"	11 Januari	1875	"	81.
"	"	15 Februari	"	"	93.
"	"	8 Maart	"	"	101.
"	"	12 April	"	"	113.
"	"	10 Mei	"	"	178.
"	"	14 Juni	"	"	181.
"	"	13 September	"	"	193.
"	"	11 October	"	"	224.
"	"	8 November	"	"	245.
"	"	13 December	"	"	292.
"	"	10 Januari	1876	"	313.
"	"	14 Februari	"	"	373.

V E R S L A G E N.

Bericht over den wedstrijd in latijnsche poëzie (1875) . blz.	95.
" " " (1876) . "	377.
Programma certaminis poetici (1875). "	111.
" " " (1876). "	387.
Verslag over eene verhandeling van den heer C. LEEMANS. "	186.
Rapport over eene verhandeling van den heer H. KERN. "	317.

M E D E D E E L I N G E N.

W. C. Mees, Opmerkingen omtrent gelijke verdeeling van belasting "	18.
J. Dirks, Numismatische mededeeling "	44.
M. J. de Goeje, Bijdrage tot de gesch. der Zigeuners . "	56.
W. G. Brill, Eene gissing omtrent de oudste verhuizing der volken "	87.
M. J. de Goeje, Over den Zwaardcultus "	105.
<hr style="width: 20%; margin-left: 0;"/>	
Verklaring der Gemmen met Pehlevi- legenden in den Haag door Dr. A. D. MORDTMANN. "	108.
H. van Herwerden, Quaestiones Homericae "	115.
J. P. N. Land, De Hierosolymitaansche bijbelvertaling . "	196.
M. de Vries, ΑΕΙΦΑΡ "	209.
J. C. G. Boot, Over twee onlangs ontdekte fragmenten van een leven van Cato van Utica. "	238.

C. Leemans, Oud-Aegyptische geneeskundige hand- schriften.	blz.	250.
J. de Wal, het nationale element in de strafwetgeving. "		296.
H. van Herwerden, de locis nonnullis Aeschyli et So- phoclis. I. Ad Aeschylum.	"	319.
J. P. N. Land, On a supposed improvement in Formal Logic	"	358.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN.

GEHOUDEN DEN 14^{den} SEPTEMBER 1874.

Tegenwoordig de heeren: C. W. OPZOOMER, voorzitter, J. DE WAL, W. J. KNOOP, J. E. GOUDSMIT, P. J. VETH, B. J. LINTELO DE GEER, J. A. FRUIN, A. KUENEN, S. A. NABER, L. A. J. W. SLOET, H. KERN, B. D. H. TELLEGEN, B. H. C. K. VAN DER WIJCK, C. VOSMAER, J. P. N. LAND, J. G. DE HOOP SCHEFFER, R. VAN BONEVAL FAURE TH. JORISSEN, en de secretaris J. C. G. BOOT.

De heer Leemans heeft zijne afwezigheid verontschuldigd.

Bij den secretaris zijn ingekomen en worden aan de vergadering medegedeeld: 1°. een brief van het gemeente-bestuur van Alkmaar, ten geleide van een exemplaar der photographische afdruk van den brief, die tijdens het beleg in 1573 door den stadstimmerman van der Meij aan Sonoy is overgebracht en die op het raadhuis te Alkmaar bewaard wordt; 2°. twee gedrukte circulaires van den heer Textor de Ravisi te St. Etienne, betreffende het internationale congres van Orientalisten, dat heden te Londen geopend wordt; 3°. het vierde deel van Duruy's histoire des Romains, ten geschenke van den schrijver. Aan den secretaris wordt opgedragen voor de sub 1 en 3 genoemde geschenken den dank der Akademie te betuigen.

Vervolgens spreekt de heer de Geer over de *liber legis Saxonum* en de daarmee samenhangende capitulariën. Hij vangt aan met eene beschouwing van de *capitulatio de partibus Saxoniae* en tracht zoowel uit den inhoud als uit den vorm aan te wijzen dat dit geen capitulare is, maar eene compilatie door een' geestelijken uit verscheidene verordeningen gemaakt, die door Karel den Grooten na de onderwerping van ettelijke gedeelten van Saxen en bij de invoering van het christendom in die landen uitgevaardigd waren. Die verordeningen zelve zijn verloren geraakt, maar in die capitulatio vinden wij daaruit in de *maiora capitula* een reeks van met den dood strafbaar gestelde misdrijven tegen de kerk, hare instellingen en dienaren en tegen de kristelijke leer bijeen gebracht, bij welke de priester van de doodstraf kon vrij maken c. 14. Daarnevens zijn in eene bepaalde orde *minora capitula* geplaatst, waarin allerlei voorschriften gevonden worden, bij welker nakoming de kerk belang had of waarop de geestelijkheid had toe te zien. Daar vele van die bepalingen slechts eene voorbijgaande beteekenis hadden, laat zich daaruit het verdwijnen der verordeningen zelve verklaren. Toevallig bleef de capitulatio in het vaticaanse handschrift bewaard, die vóór de *lex Saxonum* samengesteld in c. 33 met de benaming *lex Saxonum* niet het saksische volksrecht, maar de volksgewoonte der Saksers bedoelt.

Ook bij den inhoud van het capitulare *Saxonicum* van het jaar 797 staat de spreker stil, om aan te wijzen dat al de bepalingen betrekking hebben op den konings- en gravenban, de priesters, de missi en de graven, en op het recht der vorsten bij gericht en straf. Hij beschouwt de slotbepaling als een later bijvoegsel.

De *liber legis Saxonum* is niet vrij van latere bijvoegingen. Als zoodanig wijst de spreker aan de verklaring van de *ruoda* in c. 13, de woorden *lex Francorum* bij c. 24, de waardebestemmingen in c. 66, en wat in het Spangenbergse handschrift aan c. 22, 23, 36 en 38 is toegevoegd. De *lex* bestaat uit de volgende stukken. Vooreerst bevat zij een boetregister op doodslag en verwonding van den *nobilis* c. 1—20, waarvan echter de drie laatsten een later toevoegsel uitmaken. Ten anderen eene opgave van met

den dood strafbare feiten, niet zonder onderscheidene latere bijvoegsels van handelingen tegen de kerk, tegen den frankischen vorst, tegen den dominus en de zijnen, c. 21—38. 'Ten derden een reeks bepalingen uit eene frankische verordening ontleend, c. 61—65 en c. 39, tot verzekering van het eigendomsrecht en betreffende den liber sub tutela nobilis en van den litus regius, om de onzekerheid van hun rechtstoestand, een gevolg der verbanning van vele nobiles, op te heffen. Ten vierden bepalingen wegens aansprakelijkheid van onderscheiden handelingen c. 50—60, waarbij de spreker doet opmerken, dat c. 58 waarschijnlijk uit c. 56 is ontleend, en dat ook c. 60 eene later ingeschoven bepaling is. Eindelijk ten vijfden een uittreksel eener beschrijving van het bestaande recht op het huwelijk en de voogdij der vrouw, c. 40—49, waarin sporen van frankischen invloed zichtbaar zijn.

Over den tijd der samenstelling van deze verzameling merkt de spreker op dat dit na 797 moet geweest zijn, daar c. 38 de bepaling van c. 8 van het capitular van dat jaar onderstelt, dat echter die samenstelling waarschijnlijk niet later dan in de eerste jaren der negende eeuw kan hebben plaats gehad en wel onder den invloed en misschien op last van Karel, opdat de in Saksen toen geldende rechtsbepalingen, zooals die in de gerichten werden toegepast, gemakkelijk zouden kunnen overzien worden. Het is evenwel niet twijfelachtig dat men daarbij niet te denken heeft aan een als wet of capitular vastgesteld geheel. Deze volksrechten zijn zekerlijk nooit afgekondigd als eigenlijke wetten, maar zij zijn op 's vorsten last uit bestaande bronnen verzameld ten dienste van hen, die met de zorg voor de handhaving van het recht belast waren.

De voorzitter vraagt of het gesprokene voor de Verslagen wordt aangeboden, waarop een ontkennend antwoord volgt, en opent daarop de gelegenheid tot discussie.

De heer de Wal, hoezeer het kritisch overzicht dat de spreker gegeven heeft van den inhoud der *lex Saxonum* waarderend, verklaart zich niet te kunnen vereenigen met de aangevoerde bewijsgronden voor de meening, dat die *lex* van later dagteekening zou zijn dan het capitular of liever de

capitula, quae de partibus Saxoniae constituta sunt, in 785 te Paderborn openbaar gemaakt. In strijd met de meening van den heer de Geer blijft hij het gevoelen aankleven, dat de redactie der lex Saxonum is vastgesteld voor de uitvaardiging dier capitula. Daartoe dwingen de woorden in laatstgenoemde voorkomende: *De periuris secundum legem Saxonorum sit*. Die woorden kunnen niet slaan op een saksisch gewoonterecht, dat vóór de frankische heerschappij zou hebben gegolden. De geestelijkheid, die Karel den Grootten ter zijde stond, en aan wier gezag de bepalingen dier capitula haar ontstaan te danken hebben, kon onmogelijk naar eene wetgeving verwijzen of een rechtstoestand bestendigen, die al bestaan had, toen de Saksers nog niet Kristenen waren, en allermint bij het punt van den meened zich vergenoegen met eene bloote verwijzing naar het vroegere recht.

Zijns inziens is de lex Saxonum uit vier deelen samengesteld, die ontleend zijn aan verordeningen, welke op verschillende tijden en in verschillenden vorm waren vastgesteld, te weten *a* art. 1—20; *b* art. 21—23; *c* art. 24—60; *d* art. 61—66. Hoogst waarschijnlijk kwamen art. 21—23 reeds in de eerste redactie van het nieuwe volksrecht voor. Die redactie, al verschildte zij eenigermate van de ons bekende, is toch onder frankischen invloed tot stand gebracht; zij moest dienen om de Kristelijke godsdienst wortel te doen schieten in de saksische gemeenten, en door strenge strafbepalingen evenzeer de eeredienst beschermen, als de afgoderij verdelgen en de sporen van het heidendom uitwischen. Toen zij eenmaal gold, kon de vorst in eene latere verordening zeer goed verklaren: *De periuris secundum legem Saxonorum sit*, woorden zonder beteekenis, zooals Stobbe reeds opmerkte, als men ze op ongeschreven gewoonterecht laat slaan. Daarenboven indien er een onderwerp was, waaromtrent men het niet bij het oude recht kon laten berusten, 't was wel de meened. Als de capitula, zooals de spreker stelde, tusschen 772 en 785 gemaakt zijn, toen maiora capitula met bedreiging van doodstraf tot handhaving der kerkelijke tucht noodig waren, zou dan dezelfde vorst, die in 779 voor andere gedeelten van zijn rijk de straf der periuri had vastgesteld, hier zich tot eene verwijzing naar het heidensche gebruik

bepaald hebben? Zal hij niet veel eer gedoeld hebben op de voorschriften der *lex Saxonum*: *Qui sciens periuraverit, capite puniatur. Qui nesciens periuraverit, manum suam redimat auctor sacramenti?* En zou, aangenomen de veronderstelling van den spreker over den oorsprong der capitula de partibus Saxoniae, de geestelijke die ze verzamelde wel reden gehad hebben om juist die bepaling over te nemen, die voor zijn doel weinig geschikt was? Het onderling verband van art. 21—23 verbiedt zulk eene opvatting. Alles ziet hier op de kerk en op feiten, die strafbaar zijn omdat ze of in de kerk of tegen het hoogste wezen, wiens naam lichtvaardig werd ingeroepen, gepleegd werden.

De heer Fruin wenscht van den spreker te vernemen, hoe hij het verschil verklaart dat er tusschen de capitulatio de partibus Saxoniae en de liber legis Saxonum bestaat.

De heer Kern vraagt of hij goed verstaan heeft, dat de spreker den litus bij de Saksers in een anderen toestand zich denkt, als bij de Franken, en merkt op dat het getal twaalf niet alleen bij de Saksers, maar bij alle Germanen een rol speelde. Voor 120 hadden de Franken zelfs een eigen woord.

De heer de Geer antwoordt op de gemaakte bedenkingen. Hij erkent dat de woorden *de periuris* cet. tegen hem schijnen te pleiten, maar zijne meening niet omwerpen, daar zij niet in een capitulare, maar in eene private capitulatio staan. Over den tijd van het samenstellen dier capitulatio heeft hij niet gesproken en durft daarover niets beslissen.

In antwoord op de vraag van den heer Fruin zegt hij dat de punten van verschil bewijzen opleveren van een vroegeren en van een lateren toestand, en op de opmerkingen van den heer Kern stemt hij toe, dat de litus ook bij andere Germanen gevonden wordt, maar dat hij bij de Saksers een vrij man was, en dat waar hij sprak over het twaalfstal bij gelegenheid van de ruoda, hij alleen van de Saksers gewaagde, zonder daarom te ontkennen dat dat getal bij andere Germaansche stammen insgelijks in eere was.

Daar de tijd te ver gevorderd is om eene aangekondigde bijdrage van den heer Naber te hooren, wordt de vergadering gesloten, nadat de heeren Fruin, Veth en van Boneval Faure exemplaren hunner werken: Instructie voor de stad Haarlem, door Ph. Wielant, uitgegeven en toegelicht door Mr. J. A. Fruin, Java 9de en 10de aflevering, en het Nederlandsch burgerlijk procesrecht 2de deel voor de boekerij hebben aangeboden.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 12^{den} OCTOBER 1874.

Tegenwoordig de heeren : C. W. OPZOOMER, voorzitter, W. MOLL, A. RUTGERS, C. LEEMANS, M. DE VRIES, W. G. BRILL, W. J. KNOOP, L. PH. C. VAN DEN BERGH, G. DE VRIES AZ., J. E. GOUDSMIT, H. KERN, S. A. NABER, B. J. LINTELO DE GEER, M. J. DE GOEJE, J. A. FRUIN, S. VISSERING, J. T. BUYS, TH. BORRET, N. BEETS, H. VAN HERWERDEN, J. P. N. LAND, J. G. DE HOOP SCHEFFER, C. VOSMAER en de secretaris J. C. G. BOOT.

Na lezing en goedkeuring van het proces-verbaal der vorige vergadering wordt gelezen een brief uit Val Richer van 13 September ll., waarbij de naaste betrekkingen kennis geven van het overlijden van François Pierre Guillaume Guizot op den 12^{den} dier maand. Daar de heer Guizot buitenlandsch lid der Akademie was, draagt de afdeeling de beantwoording aan haren secretaris op.

De heer Naber levert eene bijdrage tot de Homerische quaestie. Na een overzicht gegeven te hebben van hetgeen door F. A. Wolf en na hem door Lachmann en anderen in dat opzicht geschreven is, merkt hij op dat de strijd steeds voortduurt, en er zeer weinig kans is, dat in den eersten tijd eene bevredigende oplossing zal gevonden worden. Een

tiental jaren geleden mochten wellicht de volgelingen van Lachmann het hoogste woord voeren, maar sedert dien tijd hebben zijne bestrijders nieuwen moed gekregen door de hulptroepen, welke Nutzhorn, Kammer en Volkmann hebben aangevoerd. Het schijnt evenwel dat beide partijen in de hitte van het gevecht meestal te veel uit het oog verliezen, wat Wolf zeer naar waarheid heeft opgemerkt in de *Prolegomena* p. 236, dat in de beide gedichten bijna alles *congruit in idem ingenium, in eodem mores, in eandem formulam sentiendi et loquendi*. Bij het bespreken der onloochenbare en merkwaardige tegenstrijdigheden, mocht men wel het oog wat meer gericht houden op de even onloochenbare en merkwaardige punten van overeenkomst. Het doel der spreker is daartoe eene bijdrage te leveren.

Het schijnt thans wel niet te kunnen worden weersproken, dat de verhalen nopens eene op gezag van Pisistratus ondernomen recensie van Homerus allen redelijken grond missen. Intusschen, moet er al worden aangenomen, dat de *Ilias* en de *Odyssea* geruimen tijd voor Pisistratus reeds omstreeks den vorm hadden, dien zij in het algemeen hebben bewaard, dan is daarmede de theorie van Lachmann nog niet omver geworpen, maar slechts in een ouder tijdperk verplaatst. De spreker sluit zich aan bij de resultaten van hen, die meenen dat bij het begin der Olympiaden-rekening de Cyclici denzelfden dichter gekend hebben, dien wij nog bezitten. De versmelting der thans oogenschijnlijk samenhangende deelen, moet dus in eene vroegere periode hebben plaats gehad. De spreker zou voor zich zelve, zonder dit thans tot een punt van bespreking te maken, zich liefst aansluiten aan de zoogenoemde tweede hypothese van Wolf, die in later jaren vasthield aan hetgeen men na hem in Duitschland eene *Uriliad* genoemd heeft.

Aan de hand van Grote, *History of Greece* II. p. 160 Edit. Amer., wil de spreker nu aantoonen, dat die onderlinge overeenkomst in taal, zeden en gebruiken, waarvan Wolf spreekt, inderdaad terugwijst op een tijdvak, dat veel ouder moet zijn dan dat van Pisistratus. Wat de taal aangaat, herinnert hij aan die talrijke woorden, wier vaste nimmer misbruikte beteekenis geheel van die eener latere periode

afwijkt, zooals door Aristarchus is aangetoond, wiens resultaten door Lehrs zijn bijeengebracht. Reeds Wolf had het gewicht van dit argument gevoeld en was daardoor in de engte gedreven en verleid tot de ongelukkige gissing: »Quid autem? si mirificum illum concentum in primis Aristarchi eleganti ingenio et doctrinae debemus?» Doch ook met deze bijna ongerijmde hypothese zou hij zich niet kunnen redden; want diezelfde overeenstemming strekt zich ook uit tot woorden, wier ware beteekenis door Aristarchus nog niet doorgrond was. Ook de kwestie van het gebruik van het digamma behoort hiertoe.

Nog merkwaardiger is het verschijnsel, dat sommige later zeer gebruikelijke woorden bij Homerus of in het geheel niet of althans uiterst zelden voorkomen, als *δεῖ*, *λόγος*, *σμικρός*, *μέρος*, *ζητεῖν*, *τύχη*, *σοφίη*, *μισεῖν* en onderscheidene andere. Vooral op dit gebied vertoont zich de Odyssea als een iets of wat jonger product dan de Ilias. Dat één dichter het plan van beide werken zou hebben aangegeven, schijnt onaannemelijk.

Op het gebied der Antiquitas Homerica ziet men de merkwaardige overeenstemming, welke overal heerscht, dan vooral en het best, als men zorgvuldig let op hetgeen aan Homerus blijkbaar onbekend is geweest. Hiertoe behoort zijne beperkte geographische kennis, die eerst in de Odyssea zich tot Sicilie schijnt uit te breiden; de beteekenis van *Ὀλυμπος*, *Αἰθήρ*, *Οὐρανός*, *Αἴθης*, *Τάρταρος*, *Ὠκεανός* en dgl. meer; het ontbreken der tegenstelling tusschen *Ἕλληνες* en *Βάρβαροι*, enz.

Ook op mythologisch gebied is veel, dat later met diezelfde bestemdheid niet wederkeert, bijv. Agamemnon, als koning van Mycenae, niet van Argos; Vulcanus als zoon van Jupiter en Juno; de onbekendheid met het oordeel van Paris en zeer vele andere bijzonderheden van dien aard. Verder toont de spreker met eenige uitvoerigheid aan, dat overal zoo in de Ilias als in de Odyssea, steeds Achilles wordt voorgesteld als de aanvoerder der Grieken in den strijd, terwijl Agamemnon, die het opperbevel in de legerplaats heeft, slechts bij ontstentenis van Achilles diens commando overneemt. Er volgt hieruit dat de verdeeling van den behaalden buit tot

de aan Agamemnon opgedragen zaken behoort, eene bijzonderheid die bij de beoordeeling van het plan der Ilias niet zonder gewicht is. Opmerkelijk schijnt niet minder dat in deze gedichten geen enkel spoor voorkomt van de Orpheische denkwijze en leerstellingen. Zelfs vindt men nauwelijks eenige bekendheid met periodiek wederkeerende godsdienstige feesten.

Velerlei andere bijzonderheden die hier slechts in enkele trekken behoeven te worden bijeenverzameld, leiden tot hetzelfde resultaat. De plaats die later door de slaven wordt ingenomen, behoort in den tijd van Homerus, goeddeels aan de *Θῆτες*. Als zetel van alle geestelijke eigenschappen van den mensch, vinden wij melding gemaakt van *ἡ φρόνη* of menigvuldiger *αἱ φρένες*. Bloedschuld wordt herhaaldelijk, ja in den regel, afgekocht. De bruid brengt geene bruidschat mede, maar wordt integendeel van hare ouders afgekocht. De gesneuvelden worden zonder bedenken verminkt, waartegen eerst in de Odyssea het volksgevoel begint op te komen. Gemunt geld is nog onbekend, eveneens als wellicht ook het schrift, doch hieromtrent behoudt de spreker zich nader onderzoek voor. Een tal van andere bijzonderheden vinden in dit overzicht geene plaats, maar vermelding verdient toch het feit, dat, zoo het gebruik van het ijzer al niet geheel onbekend is, in den oorlog toch uitsluitend bronzen wapenen gebruikt worden: dit is te opmerkelijker, dewijl bij de Egyptenaren het algemeen gebruik van het ijzer zoo vele eeuwen ouder schijnt te zijn. Kransen, ringen, lampen, trompetten, enz. zijn andere voorbeelden van zaken, die aan de Homerische helden onbekend zijn.

Op menigerlei ander gebied vindt men dezelfde overeenstemming, welke niet minder de aandacht verdient dan de tegenstrijdigheden, waarop door de Lachmanniani uitsluitend de aandacht gevestigd wordt. Zoo zijn bijv. alle helden donker van haarkleur; dat Achilles en Menelaus hierop zeer zelden voorkomende uitzonderingen zijn, is aan de iets later levende Grieken blijkens vele plaatsen volkomen onbekend. Wilde dieren en bepaaldelijk roofvogels zijn in Griekenland nog zeer talrijk; de honden groot, sterk en nog half wild. Muilezels zijn in Europa nog eenigszins zeldzaam, in Azië

wat meer gewoon. De vijgenboom komt op onbetwistbaar oude plaatsen nog niet voor; Homerus kent alleen den wilden vijgenboom, welks vruchten oneetbaar zijn. Hij kent ook alleen den wilden olijfboom. Olie wordt door den handel ingevoerd en dient alleen om in te smeeren, niet om te branden, ook niet bij de toebereiding der spijzen. Bijenteelt bestaat nog niet. Hoenders zijn nog onbekend, als ook tamme duiven.

De spreker eindigt met kortelijk aan te geven, wat naar zijne meening het resultaat van deze en dergelijke onderzoekingen zal worden. Ilias en Odyssea — voor de laatste is het door Kammer uitvoerig aangetoond — zijn als eenheden ontworpen en gedicht. Maar aan dat oorspronkelijk plan is later — doch altijd vóór omstreeks het jaar 800 — velerlei toegevoegd, dat niet juist altijd mindere poëtische waarde heeft. Integendeel munten juist sommige dier toegevoegde gedeelten door eene grootere mate van levendigheid boven het andere uit. De spreker hoopt een andermaal te handelen over de methode, waarnaar uit de bestaande stukken die oorspronkelijke bestanddeelen kunnen worden teruggevonden. Hij wijst thans alleen op Iliad. XXII vs. 394, waarmede naar zijne meening de Ilias oorspronkelijk sloot.

De spreker bestemt het medegedeelde niet voor de Verslagen, maar geeft zijn voornemen te kennen om de resultaten van een voortgezet onderzoek in de werken der Akademie bekend te maken.

De heer Vissering stelt tegenover de bewering van den spreker dat het ijzer aan Homerus nagenoeg onbekend was, de plaats uit de Ilias meermalen door romeinsche rechtsgeleerden aangehaald: *ἐνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί, ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἰθῶνι σιδήρῳ κτε.*; waarop de spreker antwoordt dat het slot van 't zevende boek, waar die versen voorkomen, om meer dan een reden voor een der jongste inschuifels moet gehouden worden en dus in dezen geen bewijskracht heeft.

De heer van Herwerden wijst tot staving van het gezegde over het ijzer op het epitheton *πολύκμητος* bij *σιδηρος*, terwijl de heer Leemans het onwaarschijnlijk acht dat het ijzer, dat al veel vroeger in Egypte voor allerlei voorwerpen

gebruikt werd, in den tijd van het ontstaan der Ilias bij de Grieken nog weinig zou gebruikt zijn.

Daarop vestigt de heer Goudsmit de aandacht op de nieuwe uitgaaf der commentarien van Gaius door W. Studemund, het gevolg eener nieuwe vergelijking van het Veroneser handschrift. Naar zijn oordeel, dat door hem met voorbeelden gestaafd wordt, levert die arbeid goede vruchten niet alleen voor philologen, zooals Studemund al te zedig vermoedt (praef. p. XVII »ea quae expiscatus sum iuriconsultis minoris quam philologis momenti esse videbuntur»), maar ook voor iuristen. 't Leerstellige van het romeinsch recht wint door de verbeterde lezing van II, 58 en 151, het historische door hetgeen voortaan in II, 16 en II, 95 gelezen wordt. Verkeerd gelezen woorden, die soms groote moeilijkheid voor de verklaring opleverden, verdwijnen b. v. uit I, 131, waar niet *acciperentur alterius civitatis cives*, maar *efficerentur a. c. cives* gelezen wordt, en I, 149 waar voor het onzinnige *Lucium Titium liberis meis tutorem do, lego aut do* in 't handschrift staat — *meis tut do lic. tut do*, dat wel zal moeten gelezen worden — *L. Titium liberis meis tutorem do, Lucium tutorem do*. Een andere vrucht der nieuwe collatie is dat aan verkeerde gissingen voor goed een einde wordt gemaakt b. v. in I, 128, waar de woorden *ex lege poenali*, die nergens anders voorkomen, plaats moeten maken voor: *ex lege Cornelia*, en II, 98, waar niet zooals in de vroegere uitgaven staat *arrogaverimus*, maar *adoptaverimus* gelezen wordt.

De spreker voert nog enkele voorbeelden aan om het belang der nieuwe uitgaaf te bewijzen en zou veel meer kunnen opgeven, als het vergevorderde uur dit toeliet.

Daarom blijft ook de discussie zich bepalen tot eene opmerking van den secretaris, die bezwaar vindt om de herstelling van de lezing in § 149 van boek I goed te keuren, omdat LIC bezwaarlijk *Lucium* kan aanduiden, en de aanduiding van een voogd enkel met den voornaam al te onbepaald is.

Op de vraag van den voorzitter of de spreker het gespro-

kene voor de Verslagen aanbiedt, wordt geantwoord dat het een gedeelte uitmaakt van opmerkingen, die de spreker wel dra afzonderlijk wenscht uit te geven.

De heer Leemans bericht dat door den heer H. Linze, ingenieur te Utrecht, voor de voormalige commissie voor de overblijfselen der oude vaderlandsche kunst zijn ingezonden vijf exemplaren van vier autographische bouwkunstige teekeningen van de Benedenkerk onder de kapel van het vroegere Marienboruklooster te Dordrecht. (Zie het verslag der commissie in het Jaarboek der Akademie 1869, blz. LXXVII en volg.) Hij verzoekt daarvan mededeeling in het proces-verbaal.

Daar verder niemand iets voorstelt, sluit de voorzitter de vergadering.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 9den NOVEMBER 1874.

Tegenwoordig de heeren: C. W. OPZOOMER, voorzitter, W. MOLL, W. G. BRILL, J. DE WAL, J. DIRKS, L. A. J. W. SLOET, W. J. KNOOP, G. DE VRIES AZ, W. C. MEES, N. BEETS, R. J. FRUIN, A. KUENEN, B. J. LINTELO DE GEER, S. VISSERING, J. E. GOUDSMIT, P. J. VETH, S. A. NABER, TH. BORRET, J. T. BUYS, J. A. FRUIN, M. J. DE GOEJE, R. VAN BONEVAL FAURE, J. P. N. LAND, J. G. DE HOOP SCHREFFER en J. C. G. BOOT, secretaris.

Het proces-verbaal der vorige vergadering wordt gelezen en vastgesteld.

De heer Chabas heeft gezonden een exemplaar van No. 9 van zijn maandschrift *l'Egyptologie*, bevattende afwerping van de aanvallen door H. Brugsch en Arcelin op zijne schriften gedaan. Het wordt aangenomen voor de boekerij.

De heer Mees draagt eenige opmerkingen voor omtrent gelijke verdeeling van belasting. Vooreerst stelt hij de vraag, wat onder gelijke verdeeling van belasting te verstaan zij, en bewijst dat de uitsluitende toepassing der belasting naar de krachten en naar genoten waarde tot eene onbillijke verdeeling moet leiden. Vervolgens maakt hij opmerkzaam op

het verschil van druk tusschen bestaande en nieuw ingevoerde belastingen, en merkt op dat de maatschappij zich veel meer dan men vermoedt naar elk belastingstelsel voegt. Eindelijk betoogt de spreker dat billijke verdeeling niet het eenige vereischte van een goed belastingstelsel is. De slotsom zijner beschouwingen is dat het inrichten van een goed belastingstelsel eene moeilijke zaak is; dat men daarom een bestaand belastingstelsel niet roekeloos moet aantasten, en dat men bij hervorming van belasting niet uitsluitend op gelijke verdeeling moet bedacht zijn.

Deze mededeeling, die door den spreker gelukkig niet tot iets anders bestemd, maar voor de verslagen der afdeeling aangeboden wordt, geeft ruime stof tot bespreking, waartoe daar geene andere bijdragen aangekondigd zijn, overvloed van tijd bestaat.

De heer Vissering betuigt zijne instemming met veel van het gesprokene, en zijne beschroomdheid om het logisch betoog van den spreker op eenige punten aan te vallen. Evenwel vindt hij de resultaten van het onderzoek op het tweede punt zoo ontmoedigend, dat hij gaarne eene andere voorstelling daar tegenover zou plaatsen. En wat het eerste punt betreft, in den strijd tusschen belasting naar krachten en naar genoten waarde, acht hij het noodig het zwaartepunt, meer dan door spreker geschied is, te leggen op de krachten. Anders zou h.v. de sjouwerman, die het drukst gebruik van de straat maakt, 't meest tot onderhoud moeten bijdragen. De staat kan zonder belasting niet bestaan, maar moet die halen, waar zij het ruimst voorhanden is. Daarentegen zou eene numerieke heffing zeer onbillijk zijn.

De heer Buys is het ook niet in allen deele met den spreker eens en acht diens scepticisme gevaarlijk. Hij meent dat het volk gemakkelijk groeijen zal in het keurslijf eener hervormde belasting, al is dat in het eerst drukkend. Voorts twijfelt hij of eene verdere uitbreiding van het belastingstelsel deels naar draagkracht, deels naar genoten waarde, wel aanbevelenswaardig is. Even als de vorige spreker keurt hij zulks af en ziet daarin gevaar.

De heer Mees beantwoordt de gemaakte opmerkingen, onder anderen door te verklaren, dat hij bij de verdeeling der

belasting naar krachten en naar genoten waarde, even als de heer Vissering wil, 't zwaartepunt op de krachten gelegd heeft. Toch meent hij dat het beginsel van genoten waarde niet geheel mag veronachtzaamd worden, vooral niet als de staat den kring zijnen bemoeiingen ver uitstrekt. Zoo zoude hij, indien een staat de exploitatie der spoorwegen aan zich wilde trekken, niet wenschen noch billijken als op het gebruik dier wegen voor kleine en groote afstanden hetzelfde werd toegepast, wat bij de briefsporten is aangenomen.

Hij komt op tegen de benaming van somber, door den heer Vissering, en van sceptisch, door den heer Buys aan zijne voorstelling van het tweede punt gegeven. Het kwaad der belasting kan ver overwogen worden door het goed der staatsuitgaven, tot welker bestrijding zij geheven wordt. Dat neemt niet weg dat zij op zich zelve een kwaad is en als een keurslijf kan beschouwd worden. Het is zeer waar, wat de heer Vissering zeide, dat als het keurslijf ongelijk drukt het lichaam der maatschappij scheef zal groeijen; maar de spreker heeft dit zelf aangetoond en verklaard dat in zoodanig geval ter bevordering eener meer harmonische ontwikkeling van het geheel hervorming van het hervormingstelsel wenschelijk kan zijn.

Spreker verklaart zich in antwoord op de opmerkingen van den heer Buys geenszins voor onvoorwaardelijk behoud van de bestaande belastingstelsels. Integendeel hij acht overal hervorming dringend noodig. Maar zij worde met voorzichtigheid en met kennis van zaken ontworpen en vastgesteld.

De heer Opzoomer oppert tegen het gesprokene een tegenovergesteld bezwaar. Hij vindt den spreker te veel gehecht aan beginselen, en wil meer gelet hebben op historische toestanden. Hij keurt goed dat het onderhoud der straten ten algemeenen laste komt, onverschillig of daarvan door dezen meer door genen minder gebruik gemaakt wordt, maar vraagt of men daarom de tolgeden voor 't gebruik van openbare wegen en bruggen ook moet afschaffen.

De heer Mees zegt dat hij weg- en brugtollen uit het oogpunt van gelijke verdeeling van belasting zeer billijk acht, maar dat zulke tollen om andere redenen vaak niet

raadzaam zijn, b. v. wegens de ongunstige verhouding tusschen opbrengst en kosten van heffing.

Daar geene andere bijdragen zijn aangekondigd, verzoekt de heer Dirks eenige oogenblikken de aandacht voor eene mededeeling over hetgeen nog te doen is voor de vaderland-sche penningkunde. Wij hebben van Mieris, van Loon met de vervolgen van het Instituut en van de Akademie, het werk van Nahuis. Wat door de beiden eerstgenoemden is overgeslagen of onjuist beschreven is door van der Chijs, de Jonge en anderen gedeeltelijk aangevuld en verbeterd. Maar er ontbreekt nog veel aan. De spreker heeft eene lijst van aanvullingen onder handen, die vooral voor de genealogie goede diensten kan bewijzen.

De jetons of legpenningen, die in het buitenland de aandacht van Dugniolle, van der Auwerna en anderen trekken, zijn bij ons zeer verwaarloosd. Er ontbreken nog registers van, die bij gebrek van jaartallen op de ouderen moeilijk te maken zijn. Maar die penningen verdienen zeer bekend gemaakt te worden, daar zij bijdragen leveren tot de geschiedenis van steden, gewoonten en zeden. De spreker toont eene breede lijst van jetons, die hij vervaardigd heeft en gaande weg aanvult. Hij doet geen voorstel, maar vestigt de aandacht der vergadering op dit onderwerp.

Nadat door de heeren Borret en Boot de tweede jaargang van de *Rivista di filologia* voor de boekery is aangeboden en niemand het woord verlangt, wordt de vergadering door den voorzitter gesloten.

OPMERKINGEN

OMTRENT

GELIJKE VERDEELING VAN BELASTING

VAN

W. C. MEES.

Bij plannen tot hervorming van bestaande belastingstelsels wordt gewoonlijk een streven naar gelijkere verdeeling van lasten op den voorgrond gesteld. En wie zou daarmede niet instemmen?

Men moet echter bij dat streven veel omzichtigheid in acht nemen; meer dan, naar mij voorkomt, veelal geschiedt.

Men moet zich vooraf duidelijk maken, wat onder gelijke verdeeling van belasting te verstaan zij.

Men mag niet uit het oog verliezen, dat, ten aanzien van belastingdruk, groot verschil bestaat tusschen oude en nieuw ingevoerde belastingen.

En men mag ook niet vergeten, dat gelijke verdeeling niet het eenige vereischte van een goed belastingstelsel is.

Het zijn deze drie punten, waaromtrent ik u eenige opmerkingen wensch mede te deelen.

Wanneer men van gelijke verdeeling van belasting spreekt, pleegt men die, in verband met het karakter dat men aan den staat toekent, op tweederlei beginsel te gronden.

Beschouwt men de betrekkingen tusschen de bijzondere personen en den staat uit het oogpunt van ruilverkeer, dan

vordert de billijkheid, dat een ieder, naar de onderscheidene mate waarin hij diensten van den staat ontvangt, ook tot de kosten der staathuishouding bijdrage. Het doel van het streven moet dan zijn, dat een ieder *gelijkelijk* naar ontvangen waarde in de belastingen drage.

Ziet men daarentegen in den staat een vereeniging, bestemd om zekere doeleinden te bereiken, in welker bereiking alle leden geacht mogen worden gelijke belangstelling te hebben, dan is het billijk, dat de kosten over de leden worden omgeslagen naar hunne krachten, in dien zin, dat een ieder zich daarvoor *gelijke* opoffering getrooste.

Naar mijne overtuiging zouden, indien men met geen verleden te doen had en als eenige taak zich gesteld zag, om het geheel der belastingen, vereischt ter voorziening in al de onderscheidene staatsuitgaven, op de billijkste wijze te verdeelen, de beide beginselen moeten toegepast worden. Bij uitsluitende toepassing van één hunner, zou, naarmate men het een of het ander koos, een onderling zeer verschillende, maar in elk geval een zeer onbillijke verdeeling verkregen worden. En het komt mij niet onbelangrijk voor dit in eenige bijzonderheden aan te toonen, omdat het niet te ontkennen is, dat bij de grootste schrijvers soms uitdrukkingen aangetroffen worden, die aanleiding kunnen geven tot de verkeerde opvattingen, als bestond er in de toepassing geen werkelijk verschil tusschen de twee genoemde beginselen, of wel als moest, bij erkenning van zoodanig verschil, één dier beginselen bij uitsluiting gevolgd worden.

'En voorbeeld van het eerste, van de gelijkstelling der twee beginselen, wijs ik op de bekende plaats van A. Smith, *) waar hij zegt:

»The subjects of every state ought to contribute towards
»the support of the government, as nearly as possible in
»proportion to their respective abilities, that is in proportion
»to the revenue which they respectively enjoy under the protection of the state. The expence of government to the
»individuals of a great nation, is like the expence of ma-

*) *Wealth of nations* b. 5, ch. 2, p. 2.

»nagement to the joint tenants of a great estate, who are
 »all obliged to contribute in proportion to their respective
 »interests in the estate. In the observation or the neglect
 »of this maxim consists what is called the equality or in-
 »equality of taxation.”

Het begin zou op zich zelve duidelijk genoeg zijn: »The
 »subjects ought to contribute in proportion to their respec-
 »tive *abilities*.” Derhalve verdeeling naar de krachten, en naar
 deze alleen.

Maar bij het beeld waarmede hij eindigt, is hij blijkbaar
 op het terrein van het beginsel van genoten waarde over-
 gegaan: »The expence of government is to the individuals
 of a nation like the expence of management to the joint
 »tenants of an estate, who are obliged to contribute in pro-
 »portion to their respective *interests* in the estate.” Immers
 waarom moeten, indien A voor 10, B voor 20 en C voor
 70 pCt. deel hebben in een landgoed, A ook voor 10, B
 voor 20 en C voor 70 pCt. in de kosten van beheer dragen?
 Omdat zij in diezelfde verhouding de voordeelen genieten;
 omdat de uitgaven in die verhouding kunnen geacht wor-
 den ten behoeve van elk hunner in het bijzonder geschied te
 zijn, en dus, naar het beginsel van genoten waarde, in ge-
 lijke verhouding door dezen aan de gemeenschap vergoed
 moeten worden.

En de schakel tusschen beide beschouwingen kan schijnen
 gelegen te zijn in de tusschenkomende verklaring van het
 woord *abilities*, waar hij zegt: »in proportion to their re-
 »spective abilities, that is, in proportion to the revenue which
 »they respectively enjoy under the protection of the state.”
 Want als de inkomsten, die onder bescherming van den staat
 genoten worden, als juiste maatstaf te beschouwen zijn, zoo-
 wel van de krachten (the respective abilities), als van de
 genoten waarde (the respectively enjoyed protection of the
 state), dan zou daaruit volgen — hetgeen toch zeker de
 bedoeling van Smith niet geweest is — dat door het geheel
 der belastingen alleen naar den maatstaf van die inkomsten
 te verdeelen, aan beide straks genoemde beginselen gelijkelijk
 voldaan zou worden!

Als voorbeeld van geheele uitsluiting van een der genoemde

beginselen, noem ik hetgeen J. Stuart Mill *) omtrent verdeeling van belasting zegt. Hij wijst op onderscheidene gebreken in het beginsel van genoten waarde, door hem spottend *the quid pro quo principle* genoemd; en door dien strijd laat hij zich zoo ver vervoeren, dat hij zijne beschouwing eindigt met de woorden:

»As in a case of voluntary subscription for a purpose in which all are interested, all are thought to have done their part fairly wenn each has contributed according to his means, that is, has made an equal sacrifice for the common object; in like manner should this be the principle of compulsory contributions, and it is superfluous to look for a more ingenious or récondite ground to rest the principle upon.”

Derhalve zou alle belasting uitsluitend naar de krachten (according to the means) verdeeld moeten worden, zonder in het minst op genoten waarde te letten!

Ik houd mij overtuigd, dat de beide genoemde schrijvers, wanneer zij er opmerkzaam op gemaakt waren, de eersten zouden geweest zijn om te erkennen, Smith, dat hij zich onduidelijk, Mill, dat hij zich te absoluut en daardoor onjuist had uitgedrukt. Hunne verdere, zeer behartigenswaardige beschouwingen over het belastingwezen leveren er het bewijs van. Maar het groote gezag dat zij beiden zoo terecht genieten, maakt dat elke onvoorzichtige uitdrukking, door hen gebezigd, gevaarlijk is; en het is daarom vooral, dat ik het niet overbodig oordeel opzettelijk aan te wijzen, dat de uitsluitende toepassing van een der genoemde beginselen, gelijk ik zeide, tot een onderling zeer verschillend belastingstelsel, maar in beide gevallen tot eene onbillijke verdeeling van lasten zou leiden.

Bij een verdeeling der belastingen uitsluitend naar genoten waarde, is het duidelijk, dat men alle uitgaven, bij welke het mogelijk is met juistheid te bepalen, ten behoeve van welke personen en in welke verhouding, ten behoeve van elk hunner zij geschieden, ook door die personeu en in die verhouding zou moeten laten vergoeden.

*) *Principles of political economy* b. 5 ch. 2, § 2.

En waar, gelijk in ver de meeste gevallen plaats vindt, zoodanige juiste bepaling niet mogelijk is, zou men naar allerlei aanwijzingen en vermoedens moeten te werk gaan.

Men zou b. v. de inkomsten kunnen belasten, in zoo ver bij de verkrijging daarvan bescherming en andere dienst van den staat genoten wordt. Maar het zou een geheel andere inkomstenbelasting moeten zijn, dan welke gewoonlijk onder die benaming bedoeld wordt. Gewoonlijk toch verstaat men daaronder een belasting, die alleen aan de ingezetenen, en dus niet aan vreemden wordt opgelegd, maar aan de ingezetenen, onverschillig of zij hunne inkomsten uit het binnenland of uit het buitenland trekken. Hier daarentegen zouden inkomsten door vreemden uit ons land getrokken, mede belast moeten worden, en inkomsten door inlanders uit het buitenland getrokken, vrijgesteld moeten blijven; want bij de verkrijging der eerste wordt bescherming en andere dienst van onzen staat genoten, bij die der tweede niet.

Onderscheidene soorten van hier te lande verkregen inkomsten zouden verschillend belast moeten worden, naar gelang bij hare verkrijging in verschillende mate door onzen staat dienst bewezen wordt.

En ook bij gelijksoortige inkomsten van verschillend bedrag zou diezelfde bijzonderheid in aanmerking genomen moeten worden, zonder dat daarom die inkomsten in juiste evenredigheid tot haar bedrag zouden mogen belast worden. Want, hoezeer vermoedelijk bij de verkrijging van een groot inkomen meer gebruik van staatsdienst gemaakt wordt, dan waar slechts een klein inkomen verkregen wordt, kan men zeker niet aannemen, dat het bedrag van genoten staatsdienst evenredig tot het bedrag van verkregen inkomsten klimt of daalt. Welke verhouding echter daarbij als vermoedelijk juist aan te nemen, zou al zeer moeielijk te bepalen zijn.

Nevens het inkomen, zou ook het vermogen afzonderlijk belast kunnen worden, omdat reeds het bloot bezit van vermogen, hoe ook aangewend, door den staat beschermd wordt. Maar ook bij die vermogensbelasting zouden weder dezelfde onderscheidingen te pas komen, welke wij zoo even bij de inkomstenbelasting aanduiden.

Nog zou in aanmerking kunnen genomen worden, dat de bescherming en de hulp van den staat ook genoten worden bij het verblijf hier te lande en bij het hier telande verteren van hoe of waar ook verkregen inkomsten. Men zou daarom allen, die hier, hetzij voortdurend of tijdelijk, verblijven, reeds deswege kunnen belasten en ook de verteringen aan bijzondere belastingen kunnen onderwerpen. En men zou ook bij deze belastingen moeten letten op het meerder of minder gebruik dat bij het verblijf of bij de verteringen van diensten van den staat gemaakt wordt.

Dat tot dat alles een zeer ingewikkeld belastingstelsel zou vereischt worden, en dat hoe ingewikkeld men het maakte, dat stelsel toch nog altijd uiterst gebrekkig aan het beoogde deel van verdeeling der lasten naar genoten waarde zou beantwoorden, behoeft nauwelijks opgemerkt te worden.

Daarmede is wel is waar het beginsel zelf als zoodanig niet veroordeeld. Maar het is even in het oog loopend, dat, indien het doel feitelijk bereikt was, men een inderdaad geheel onhoudbaren toestand in het leven geroepen zou hebben.

De staatsvereëning zou, door allen naar genoten waarde een evenredig doel in de staatsuitgaven te doen betalen, zonder in het minst op den verschillenden toestand der belastingsschuldigen te letten, zoo weinig aan de edelste gedeelten harer bestemming beantwoorden; de gesteldheid van zaken zou zoo hard en wreed zijn voor de meest bescherming en hulpbehoevende leden, dat niemand, de werking van dat stelsel aanschouwende, er een oogenblik vrede mee hebben zou.

Maar dan een verdeeling naar de krachten? Zou deze niet veel gemakkelijker kunnen te bereiken zijn door, ter voorziening in alle staatsuitgaven, alle ingezetenen aan eene eenvoudige evenredige inkomstenbelasting te onderwerpen?

Indien men het praktisch onuitvoerbaar der heffing van een zoo zware inkomstenbelasting, als hier vereischt zou worden, ter zijde laat, om alleen op de slotsommen van verdeeling te letten, tot welke zoodanige regeling, behoorlijk uitgevoerd, leiden zou, is er inderdaad bij een oppervlakkige beschouwing veel wat haar ter verwezenlijking van een verdeeling naar de krachten schijnt aan te bevelen. Want de bijzon-

derheid, dat vreemdelingen, al trekken zij hunne inkomsten uit ons land, geheel onbelast zouden blijven, en dat onze burgers ook over hunne elders en dus buiten de bescherming van onzen staat verkregen inkomsten zouden betalen, die bijzonderheid, verre van een bezwaar op te leveren, zou hier juist een verdienste van deze wijze van belasten zijn. Immers vreemdelingen zijn geene leden van onze staatsvereeniging en zijn dus ook niet als zoodanig geroepen om tot de kosten dier vereeniging bij te dragen; en wat de krachten der staatsburgers aanbelangt, is het onverschillig van waar zij hunne inkomsten verkrijgen.

Toch blijkt bij eenig nadenken, dat de zaak niet zoo gemakkelijk is, en dat zulk eene in naam *eenvoudige* inkomstenbelasting — want inderdaad is het uiterst moeielijk met juistheid te bepalen, wat onder *inkomsten* te verstaan zij — het beoogde doel niet zou doen bereiken.

Gelijk ik boven opmerkte, bedoelt men met een verdeeling naar de krachten, een zoodanige, waarbij aan allen een gelijke opoffering wordt opgelegd. Maar nu kan men niet stellen, dat, bij evenredige belasting van kleine en groote inkomsten, de opgelegde opoffering dezelfde zijn zou. Hij die slechts *f* 500 inkomsten had, zou door een belasting van *f* 50 zwaarder gedrukt worden, dan hij die *f* 5000 had, door *f* 500, en deze op zijne beurt zwaarder dan hij die *f* 50.000 had, door *f* 5000 te betalen. Wat de zeer kleine inkomsten betreft, wordt dit algemeen erkend en tracht men ook bij bestaande inkomsten-belastingen het bezwaar weg te nemen, of althans te lenigen door de inkomsten slechts te belasten onder aftrek van zekere som die vrijgesteld blijft. Ook met die beperking blijft echter de verhouding der opoffering niet zuiver.

Verder is het blijkbaar, dat bij bovengezegde opvatting van krachten, deze niet naar de inkomsten kunnen afgemeten worden, zonder tevens op de behoeften te letten. Personen die gelijke inkomsten hebben, maar van welke de een alléén leeft, terwijl de ander vele anderen mede te onderhouden heeft, kunnen in krachten niet gelijk gesteld worden.

En ook bij gelijke verhouding van inkomsten tot behoefte zou de maatstaf onzuiver zijn.

Indien van twee personen die gelijk arbeidsvermogen heb-

ben, de een dubbel zooveel werkt als de andere en daardoor een dubbel inkomen erlangt, kan men niet zeggen, dat, wanneer de een dubbel zoo zwaar belast wordt als de andere, hun gelijke opoffering wordt opgelegd.

Evenmin kan men iemand die door een moeielijken en in uitkomst vaak onwissen arbeid zeker inkomen heeft, gelijk stellen met een ander, die hetzelfde inkomen heeft als vaste bezoldiging of als rente van zijn kapitaal.

En zelfs twee personen die een gelijk en op gelijke wijze verkregen inkomen hebben, b. v. beide als rente van hun kapitaal, zijn niet gelijk te schatten, indien de een, buiten zijn rentegevend kapitaal, nog een aanzienlijk vermogen bezit in woonhuis, buitenverblijf en andere zaken die hem geen inkomen maar wel rechtstreeksch genot opleveren, terwijl de ander niets van dat alles heeft.

Wij zien dus, dat ook om een juiste verdeeling van belasting naar de krachten te verkrijgen, men met een groot aantal van factoren zou te doen hebben, de schatting van wier betrekkelijke waarde geen gemakkelijke taak zou zijn, en dat derhalve ook dat doel, zelfs in voorstelling, niet anders dan bij grove benadering bereikbaar zou zijn.

Maar zou de verwezenlijking van zoodanig stelsel, in zover die mogelijk ware, een inderdaad billijke verdeeling medebrengen?

Met de bijzonderheid dat vreemdelingen, ook al trekken zij hunne inkomsten uit ons land of al genieten zij op andere wijze de bescherming en hulp van onzen staat, niets zouden bijdragen, daarmede zouden, geloof ik, slechts weinigen vrede hebben.

Maar overigens is ontegenzegglijk de voorstelling uitlokkend van een staat, in welke ieder in evenredigheid tot zijne krachten zou bijdragen om de noodige of wenschelijke staatsuitgaven te dekken. Immers het kan schijnen, dat, indien alle leden der maatschappij door broederlijke liefde en een geest van toewijding aan het goede bezielde waren, het niet anders zou geschieden.

Toch blijkt, indien men de zaak doordenkt, dat, ook bij het hoogst denkbare peil van algemeene zedelijke ontwikkeling, het dekken van alle staatsuitgaven door belasting naar de

krachten inderdaad niet billijk zou zijn. Tenzij men in een volslagen communisme zijn ideaal wilde stellen of de functiën van den staat uitermate wilde beperken. Wil men noch het een noch het ander; erkent men dat het beginsel van ruilverkeer steeds in de maatschappij een belangrijke rol zal blijven vervullen, en wil men aan den staat zijne tegenwoordige veel omvattende functiën laten behouden, ja zelfs die wellicht nog uitbreiden, dan zal men tevens moeten erkennen, dat ook in de betrekkingen tusschen de bijzondere leden der maatschappij en den staat het beginsel van ruilverkeer nooit geheel zal mogen miskend worden.

Niemand zou het, om een zeer eenvoudig voorbeeld te noemen, als billijk durven verdedigen, wanneer een gemeentebe-stuur een eigen gasfabriek hebbende het gasgebruik kosteloos aan een ieder aanbodt en de kosten door een belasting naar de krachten dekte; noch ook wanneer het, iets minder ver in zijne vrijgevigheid gaande, wel een prijs voor het gas vorderde, maar de hoegrootheid van dien prijs verschillend stelde naar de krachten der onderscheidene verbruikers.

En diezelfde onbillijkheid zou, bij een verdeeling van alle belasting uitsluitend naar de krachten, niet alleen bestaan ten aanzien van zoodanige uitgaven, bij welke het mogelijk is de verhouding van genoten waarde met juistheid te bepalen, maar ook, hoezeer minder in 't oog loopend, ten aanzien van vele andere, bij welke dat wel niet mogelijk is, maar het toch geenszins aan alle aanwijzingen van verschillend genoten waarde ontbreekt.

Het gezegde zal, naar ik mij vlei, voldoende zijn om te doen inzien, eensdeels dat er een groot verschil zou bestaan tusschen een belastingstelsel, uitsluitend gegrond op het beginsel van genoten waarde, en een stelsel, waarbij uitsluitend het beginsel der krachten ten grondslag ware gelegd; en ten andere dat beide stelsels een onbillijke verdeeling der belastingen zouden medebrengen.

Dit laatste is, den aard van den staat in aanmerking genomen, ook zeer natuurlijk. Want op den staat past, evenmin geheel het beeld van Smith, van eene nijverheidsmaatschap, als dat van Mill, van een philanthropische vereeniging. Zijn karakter is een samenstel van beide en van nog veel

meer dan die beide. En het is daarom, dat, wil men zich een zoo billijk mogelijke verdeeling van belastingen denken, men zich de beide genoemde beginselen vereenigd, of juistert elk hunner voor een deel der staats-uitgaven toegepast, moet voorstellen.

In zoover de staat uitgaven doet ter bereiking van doeleinden, in welke allen mogen ondersteld worden gelijkelyk belang te stellen, onverschillig of zij er persoonlyk al of niet, of meer of minder, voordeel van hebben; in zoover zou een verdeeling *naar de krachten* als de meest billijke aan te merken zijn.

Anders is het, waar het de dekking geldt van uitgaven, geschied om diensten te bewyzen aan bijzondere leden of klassen van leden der maatschappij.

Zijn die leden, hoezeer onderling verschillend van krachten, toch allen zeer wel in staat om in de uitgaven der door hen mede genoten staatsdiensten hun aandeel naar waarde te betalen, dan zou het onbillijk zijn, indien de verdeeling naar de krachten plaats had en dus de rijkere verplicht werden om hunne minder rijke maar daarom niet onvermogen medeburgers voor een deel vrij te houden, en dan zou men om billijk te zijn en werkelijk de gelykheid in acht te nemen, naar een verdeeling *naar genoten waarde* moeten trachten.

Maar, zal de staat aan zijne bestemming beantwoorden, zoo dient zekere mate van bijzondere staatsbescherming en staatshulp aan alle ingezetenen verschaft te worden, onverschillig of zij de daaraan vereischte kosten al of niet kunnen vergoeden. Nu zijn er altijd velen, die dit niet kunnen. Hun aandeel moet dus wel over de overigen omgeslagen worden; en de billijkste wijze, waarop dit kan plaats hebben, is hier weder dat het *naar de krachten* geschiede.

Wanneer men eindelijk, gelyk alleszins billijk is, ook de vreemdelingen, die op eenigerlei wijze van de diensten van onzen staat voordeel genieten, daarvoor een aandeel in de kosten van den staat wil doen dragen, dan kan dit niet anders geschieden, dan door hier weder het beginsel van *genoten waarde* toe te passen.

Dat het belastingstelsel, door op die wijze beide beginselen

nevens elkander in toepassing te brengen, wellicht nog ingewikkelder zou worden, kan zeer waar zijn, en kan een grond opleveren om niet al te angstvallig naar eene meest gelijke verdeeling te streven. Wij zullen straks daarop terugkomen.

Het tot hiertoe gezegde had geen andere strekking dan om de voorstelling te verduidelijken, wat onder een volkomen gelijke verdeeling van belastingen, geheel op zich zelve beschouwd en alle andere overwegingen ter zijde gelaten, te verstaan zij.

En de meest praktische toepassing van het gezegde, in verband met de bij velen heerschende meeningen, moge deze zijn, dat het niet billijk zou zijn, in *alle* staatsuitgaven, te voorzien door de staatsburgers naar hunne krachten te belasten, en dat in zoover dit billijk zou zijn, een eenvoudige inkomstenbelasting dat doel niet zou doen bereiken.

Als tweede punt, dat bij den wensch naar billijker verdeeling van belastingen te zeer veronachtzaamd wordt, noemde ik het verschil van werkelijken druk tusschen oude en nieuw ingevoerde belastingen.

Hetgeen ik daarbij op het oog heb is, dat de maatschappij zich naar elk belastingstelsel voegt, en dat dien ten gevolge vele belastingen, die bij hare eerste invoering uitsluitend aan sommige klassen der maatschappij, of althans aan de onderscheidene klassen in zeer ongelijke mate, offers opleggen, op den duur te dien opzichte geheel andere werkingen hebben.

De wijze waarop en de mate waarin deze veranderingen plaats vinden, is bij onderscheidene soorten van belastingen zeer verschillend; en het is voor ons tegenwoordig doel niet noodig, de geheele rij van bestaande of denkbare belastingen uit dat oogpunt na te gaan. Het zal voldoende zijn, dat ik u eenige belastingen herinner, bij welke de verandering, wanneer men er eenmaal op gewezen is, van zelf in het oog valt, en op eenige andere opmerkzaam maak, bij welke dat niet het geval is, maar bij welke niet te min inderdaad een zeer belangrijk verloop van werking plaats vindt.

Als voorbeeld der eerste noem ik de grondbelasting.

Stellen wij dat, tot dekking van staatsuitgaven die niet bepaaldelijk ten behoeve der grondeigenaars strekken, maar in billijkheid door anderen gedragen of naar de krachten omgeslagen behoorden te worden, alleen de grondeigenaars in der tijd aan een belasting onderworpen zijn geworden. Feitelijk is de oorsprong der bestaande grondbelastingen schier overal een geheel andere en meer rechtmatige; maar men kan zich een zoodanig geval voorstellen.

Nu zullen buiten twijfel de grondeigenaars van dat oogenblik hoogst onbillijk benadeeld geweest zijn, niet alleen in hunne inkomsten, maar evenzeer in hun vermogen. Want de handelswaarde van hunne bezittingen zal evenredig met de opgelegde belasting gedaald zijn.

Maar volgende eigenaars, die de gronden later gekocht en uit aanmerking der belasting met een evenredig lageren prijs betaald hebben, kunnen de blijvende verplichting tot betaling der grondbelasting niet als een onbillijk op hen drukken last doen gelden, evenmin als zij, indien de vroegere elgenaars hun de gronden, onder voorbehoud van een grondrente voor zich, verkocht hadden, zich later over de verplichting tot betaling dier grondrente zouden kunnen beklagen.

In latere tijden dus, wanneer na de invoering der belasting alle gronden reeds in andere handen zijn overgegaan, nemen de inkomsten, die de schatkist uit grondbelasting trekt, geheel het karakter aan van domeininkomsten. En indien dan de wetgever die belasting, als in oorsprong onbillijk opgelegd, wilde afschaffen, of b.v. bij de invoering van een algemeene inkomstenbelasting in compensatie wilde doen gelden, zou hierdoor slechts een nieuw onrecht geschieden. De tegenwoordige eigenaars zouden bevoorrecht worden, zonder dat het vroegere onrecht hersteld werd; zij zouden een geschenk ontvangen, zonder dat de vroeger beroofden vergoeding zouden erlangen.

Schier even duidelijk is het, dat, indien sommige bedrijven onevenredig zwaar in verhouding tot andere belast worden, hieruit voor hen, die in de belaste bedrijven werkzaam zijn, wel tijdelijk groot nadeel kan ontstaan; maar dat op den duur, door verhooging van de prijzen der voortbrengselen

van die bedrijven in verhouding tot de prijzen der voortbrengselen van andere onbelaste bedrijven, de natuurlijke verhoudingen van de zuivere verdiensten van zelve weder hersteld zullen worden. Immers de belasting, die de voortbrenger te betalen heeft, is voor hem een vermeerdering der voortbrengingskosten; en de prijsverhoudingen tusschen onderscheidene artikelen regelen zich op den duur naar de voortbrengingskosten.

Dit is de bekende overbrenging van belasting van voortbrengers op verbruikers. Zij heeft soms zoo snel plaats, dat men zulke belastingen, hoezeer van de voortbrengers geheven, als rechtstreeks aan de verbruikers opgelegd, beschouwt, en met den naam van verbruikbelastingen bestempelt. Soms echter is het verloop veel langzamer. Maar toch, wanneer zoodanige belasting reeds van oude dagteekening is, kan men veilig stellen, dat de tegenwoordige voortbrengers er niet meer onder lijden. Wel zal de verhooging van prijs der voortbrengselen van de belaste bedrijven in verhouding tot dien tot andere artikelen, de vraag naar die voortbrengselen blijvend minder maken, dan zij zonder de belasting zou geweest zijn, en zal dus het getal van hen, die in de belaste bedrijven een bestaan vinden, minder groot zijn, dan anders het geval zou geweest zijn. Maar de welstand van dat kleinere getal zal niet minder zijn, dan die van het grootere zonder de belasting zou geweest zijn, niet minder ook dan van hen, die, met gelijksoortige en gelijke krachten, in andere bedrijven werkzaam zijn.

Nu zullen echter de belaste bedrijven, evenals de onbelaste, aan de gewone afwisselingen van bloei en onspoed onderworpen blijven. En wanneer eenig belast bedrijf in een tijdperk van bijzonderen onspoed verkeerde en men wilde in dien nood hulp verschaffen door vermindering of opheffing van belasting, dan zou die maatregel misschien om andere redenen aanbevelenswaardig kunnen zijn, maar dan zou men ter aanbeveling daarvan niet mogen aanvoeren, dat de uitoefenaars van dat bedrijf onevenredig door belasting gedrukt worden. Want dusdoende zou men de blijvende werking onderstellen van een oorzaak, die reeds lang uitgewerkt heeft.

Men kan echter opmerken, dat de gezegde overbrenging

van belasting de ongelijkheid van druk niet wegneemt, maar dien slechts verplaatst, van de voortbrengers namelijk op de verbruikers.

Maar de verandering in de werking der bedoelde belastingen is met deze overbrenging op de verbruikers gansch niet altijd geëindigd, vooral niet wanneer de artikelen, wier prijs in verhouding tot dien van andere artikelen ten gevolge der belasting gestegen is, tot de eerste levensbehoeften behoren, en dus de belasting, nadat zij van de voortbrengers op de verbruikers is overgebracht, voornamelijk op hen drukt, die slechts over een gering inkomen te beschikken hebben.

Voor de meesten dezer, voor hen namelijk die door gewonen arbeid hun kost verdienen, heeft het door de belasting hun toegebracht nadeel de strekking om van lieverlede te verdwijnen; zoodat in later tijd hunne gesteldheid, noch absoluut, noch in verhouding tot die van andere klassen der maatschappij, ongunstiger wezen zal, dan zij zonder de belasting geweest zou zijn.

Dat dit in den regel geschieden moet en hoe het geschiedt, valt echter niet zoo van zelf in het oog en verdient daarom te meer dat de aandacht er op gevestigd worde.

Men ziet in onderscheidene landen, tengevolge van allerlei omstandigheden, als ligging, graad van vruchtbaarheid van den bodem, luchtgestel, ook maatschappelijke inrichting en daaronder belastingstelsel, groot verschil in de prijsverhouding tusschen eerste levensbehoeften en andere artikelen, welke, in vergelijking met de eerstbedoelde, weeldeartikelen kunnen genoemd worden.

Kan men nu zeggen, dat in die landen, naarmate de eerste levensbehoeften betrekkelijk goedkoop of duur zijn, ook de klasse van gewone arbeiders meer of minder welvarend is? Geenszins. Men ziet schier even dikwijls in de dure als in de goedkoopere landen de bedoelde klasse in gunstigen of ook in ongunstigen toestand verkeerem.

Maar wel ziet men een ander verband, namelijk tusschen graad van welvaart en graad van verstandelijke en zedelijke ontwikkeling. Waar het met die ontwikkeling bij de klasse van gewone arbeiders betrekkelijk gunstig gesteld is, daar ziet men haar op den duur en gemiddeld ook in bevredigen-

den toestand verkeer, niet alleen in de goedkoope landen, maar ook in de dure, in welke dan de hooge prijzen der levensmiddelen onschadelijk worden door hooge geldelijke verdiensten. En waar het tegendeel het geval is, daar treft men de gewone arbeiders op den duur en gemiddeld in ellende aan, niet alleen in de dure landen, maar ook in de goedkoope, in welke dan, hoe laag de prijzen der levensbehoeften zijn mogen, de zeer lage geldelijke verdiensten toch in ongunstige verhouding tot die prijzen staan.

Uit de algemeene wetten, die de volkswelvaart beheerschen, zijn beide deze verschijnselen zeer wel te verklaren.

Er is namelijk overal voor de gewone arbeiders een zeker peil van reële verdiensten, dat is, van voor hun arbeid verkrijgbare hoeveelheid van benoodigdheden en geriefelijkheden, dat door zeden en gewoonten als noodzakelijk wordt aangemerkt. In onderscheidene landen en op onderscheidene tijden is dat peil verschillend, maar in den regel pleegt het hooger te zijn naarmate de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling grooter is.

Dat noodzakelijk geacht peil nu heeft een soms wel langzamen maar daarom niet minder zekeren invloed op de feitelijke verdiensten. Zijn deze tijdelijk hooger, dan neemt, na korter of langer tijd, door meerdere geboorten dan sterfgevallen als ook door verhuizing van elders, het aantal der arbeiders toe, tot dat door deze meerdere talrijkheid en de daaruit ontstane mededinging hunne verdiensten weder op het noodzakelijk geacht peil gedaald zijn. En bij tijdelijk lagere verdiensten heeft in alles het tegenovergestelde plaats, tot dat door het verminderd aantal van arbeiders en het daardoor verminderd aanbod van arbeid, de verdiensten weder op het noodzakelijk geacht peil gestegen zijn.

Dat minimum peil der algemeene meening is derhalve tevens het normaal peil der feitelijke verdiensten, werwaarts deze steeds heenstreven en waarmede zij dus op den duur en gemiddeld zullen overeenkomen. Gunstige of ongunstige omstandigheden mogen telkens afwijkingen doen ontstaan, maar met het ontstaan dier afwijkingen ontstaat tevens de strekking om tot het normaal peil terug te keeren; en al zijn dus die omstandigheden zelve blijvend, kan hare werking

nooit anders dan tijdelijk zijn. En dat geldt van alle omstandigheden, van welken aard zij wezen mogen; hetzij door vermeerderde of verminderde vraag naar arbeid de verdiensten der arbeiders gestegen of gedaald zijn, hetzij veranderde voortbrengingskosten of de invoering of afschaffing van belastingen de prijzen der levensbehoefden in verhouding tot den prijs van den arbeid hebben doen stijgen of dalen.

Ook belasting kan dus slechts tijdelijk op den toestand van de klasse van gewone arbeiders werken. Ten ware de door de belasting aanvankelijk veroorzaakte ellende zoo groot was, dat, zoo als de wrange vrucht van ellende zijn kan, de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling daardoor schade leed. Want dan zou ook het noodzakelijk geacht en daarmede tevens het normaal peil van verdiensten kunnen dalen.

Men kan echter omtrent dit laatste opmerken, dat de oplegging van zoo zware belasting op de eerste levensbehoefden wel onder de groote zeldzaamheden zal behooren. En bovendien is de toestand der gewone arbeiders aan de werking van zoo vele andere omstandigheden onderworpen, die, in zoo ver zij zeer ongunstig zijn, evenzeer het noodlottig gevolg kunnen hebben van het noodzakelijk geacht peil van verdiensten te verlagen, maar daarentegen ook, in zoo ver zij zeer gunstig zijn, er toe kunnen leiden, om dat peil hooger te doen stellen, dat, indien de belasting op de eerste levensbehoefden reeds oud is en er dus na hare invoering genoegzame tijd verlopen is om aan de werking van al die andere omstandigheden vrij spel te geven, men gerustelijk kan aannemen, dat ook ten dien opzichte de invloed der oude belasting niet meer aanwezig is.

Nu kan evenwel de afschaffing van zoodanige oude belasting zeer raadzaam zijn — wij spreken hier niet van de betrekkelijke deugden of ondeugden van onderscheidene belastingen in het algemeen — maar dan moeten er voor de afschaffing andere gronden aan te voeren zijn, dan dat de klasse der gewone arbeiders daardoor alsnog onevenredig gedrukt wordt.

Maar, kan men vragen, indien alzoo de klasse van ge-

wone arbeiders den druk der haar opgelegde belastingen op den duur als het ware van zich schudt, op wie zullen dan die belastingen op den duur drukken?

Het antwoord schijnt voor de hand te liggen; namelijk, op de andere klassen der maatschappij, die de duurder geworden diensten van gewone arbeiders behoeven, en bijzonder op de kapitalisten, die hunne kapitalen in de nationale nijverheid aanwenden en, ook hunne arbeiders hooger moettende betalen, een mindere rente van hunne aangewende kapitalen zullen trekken. En dit antwoord is dan ook door velen gegeven, die meenen, dat alle belastingen, hoe ook opgelegd, ten slotte, hetzij direct of indirect, alleen door de meer vermogenden gedragen worden.

Deze meening berust echter grootendeels op eene dwaling, daar men voorbijziet, dat er ook voor de rente van in de nationale nijverheid aangewende kapitalen een normaal peil bestaat, boven of beneden hetwelk vermeerderd of verminderd aanbod van kapitaaldienst de rente weder naar bedoeld peil terugvoert.

Zoodanig normaalpeil zou er zijn, al had een land geenerlei betrekkingen met andere landen, omdat besparing en aanwending van het bespaarde als kapitaal in de nijverheid, beide sterker of zwakker zijn, naarmate de rente hooger of lager is. Maar het bestaat nog meer in het oog loopend en is ook inderdaad sterker werkend, vooral in een klein land als het onze, bij het tegenwoordig kosmopolitisch karakter van het kapitaal. Is de rente, welke van hier te lande aangewend kapitaal kan verkregen worden, aanmerkelijk hooger dan die buitenslands verkrijgbaar is, zoo zal kapitaal van buiten toevloeien en de rente doen dalen; en is de rente alhier aanmerkelijk lager, dan zal kapitaal uit onze nijverheid worden teruggetrokken en de rente van het overgeblevene zal stijgen.

De kapitaalrente kan dus niet door overbrenging van belastingdruk van de klasse der gewone arbeiders op den duur beneden haar normaalpeil worden neêrgedrukt. En hoezeer hierdoor niet alle duurzame overbrenging van belastingdruk van de gewone arbeiders op de hoogere klassen der maatschappij wordt afgesneden, wordt zij er toch in hooge mate door beperkt,

Het eindgevolg van belastingen op de eerste levensbehoeften is, hoe vreemd dit bij eene oppervlakkige beschouwing schijnen moge, dat alle druk op den welstand van deze of gene klasse der maatschappij wordt omgezet in een ander nadeel, namelijk in beperking van de uitgebreidheid der maatschappij, omdat alleen die takken van nijverheid blijvend kunnen uitgeoefend worden, in welke niettegenstaande betrekkelijk duren arbeid, toch de normale kapitaalinkomsten te verkrijgen zijn, en in nog sterker beperking van bevolking dan van aangewend kapitaal, omdat men zich, bij den duren arbeid, bij voorkeur toelegt op die bedrijven, welke in verhouding tot het kapitaal weinig arbeidskracht vereischen.

Uit het zoo even gezegde omtrent de inkomsten van in de nationale nijverheid aangewende kapitalen blijkt van zelf, dat rechtstreeksche belasting dezer inkomsten evenmin op den duur dezelfde werking kan behouden, welke zij bij hare eerste invoering heeft.

Immers, indien de kapitaalinkomsten daardoor beneden haar normaalpeil zinken, zal kapitaal aan de nijverheid onttrokken worden, tot dat de rente van het overblijvende hoog genoeg zal gestegen zijn om, na aftrek der belasting, de normale inkomsten op te leveren.

Overbrenging der belasting van de kapitalisten op de gewone arbeiders zal op den duur evenmin kunnen plaats hebben, als wij boven zagen dat overbrenging van de lasten op de eersten mogelijk is. En alzoo zal ook bij zoodanige belasting van kapitaalinkomsten de eindwerking grootendeels bestaan in beperking van de uitgebreidheid der maatschappij, omdat alleen die takken van nijverheid blijvend zullen kunnen uitgeoefend worden, in welke bij gewone verdiensten van den arbeid, hooge kapitaalinkomsten te verkrijgen zijn, maar in dit geval nog meer in beperking van aangewend kapitaal dan van bevolking, omdat men zich, bij de hooge kapitaalrente, bij voorkeur zal toeleghen op die bedrijven, welke, in verhouding tot zekere hoeveelheid arbeidskracht, weinig kapitaal vereischen.

Anders weder zal de blijvende werking zijn van eene be-

lasting der vermogensinkomsten, wanneer die belasting niet uitsluitend van inkomsten van in de binnenlandsche nijverheid aangewende kapitalen geheven wordt, maar van alle vermogensinkomsten van hier te lande gevestigde personen, onverschillig hoe of waar hun vermogen vruchtdragend is aangelegd.

Wel zal ook door zoodanige belasting onttrekking van kapitaal aan de nationale nijverheid plaats hebben en dus een strekking tot renteverhooging van de in die nijverheid aangewende kapitalen geboren worden, omdat voor den hier gevestigden en dus belastingschuldigen kapitalist, bij andere wijze van vermogensbelegging, ontduiking der belasting gemakkelijker is, en omdat de buitenlander, al kan hij zijn kapitaal in de nijverheid hier te lande onbelast aanwenden, wegens de meerdere risico's welke aan kapitaalbelegging in den vreemde verbonden zijn, niet lichtelijk daartoe overgaat, ten zij hij het vooruitzicht heeft op een betrekkelijk hooge rente. Maar deze werkingen zullen toch veel zwakker zijn, dan wanneer alleen de inkomsten van in *onze* nijverheid aangewende kapitalen belast zijn.

Van lieverlede zal zich echter een andere werking openbaren, een strekking namelijk bij de bezitters van vermogen, om, al laten zij hunne kapitalen in de binnenlandsche nijverheid aangewend, persoonlijk zich in het buitenland te vestigen.

Was ergens de bedoelde belasting zeer zwaar en dus de strekking tot verhuizing zeer sterk, de gesteldheid van zoodanig land zou ten slotte gelijk kunnen worden aan die van eene West-Indische kolonie, werkende met de middelen van in het moederland of elders wonende kapitalisten.

Ik meen hiermede, wat het tweede punt betreft, te kunnen volstaan. Ook bij nog andere belastingen heeft veelal in meerdere of mindere mate verloop van werking plaats, maar dit verder in bijzonderheden te ontwikkelen, is niet noodig.

De hoofdzak op welke ik wenschte te wijzen, is, dat de maatschappij zich, veel meer dan allicht vermoed wordt, naar elk belastingstelsel voegt, gelijk zij zich voegt naar andere blijvende omstandigheden van welken aard deze wezen

mogen, en dat daarom het hooger of lager bedrag der belastingen en de verschillende wijze waarop zij verdeeld zijn, op den duur meer invloed hebben op de uitgebreidheid van de maatschappij in haar geheel en op die van de onderscheidene bestanddeelen waaruit zij is samengesteld, dan op den absoluten of betrekkelijken welstand van hare onderscheidene klassen van leden.

Een belastingstelsel is als een keurslijf, naar hetwelk het lichaam der maatschappij vergroeit, met dit eigenaardige dat, al moge ook de bijzondere vorm van het keurslijf door ongelijken druk aanvankelijk sommige deelen hebben gekwetst, die kwetsuren veelal van lieverlede zich heelen, en op den duur alleen onderdrukte wasdom der aanvankelijk gekwetste deelen, zonder smartgevoel, achterblijft.

Nu is ook deze blijvende invloed van een belastingstelsel op de uitgebreidheid en samenstelling der maatschappij van het grootste belang. Zij kan gegronde redenen opleveren om hervorming van dat stelsel te verlangen. Maar, ten aanzien van den druk op den welstand van de onderscheidene leden of klassen van leden der maatschappij, de werking van een reeds oud belastingstelsel niet te onderscheiden van de werking, welke dat stelsel zou hebben indien het nieuw werd ingevoerd, dit zou eene miskenning zijn van de algemeene wetten der volkswelvaart, welke in de toepassing tot zeer verkeerde maatregelen zou kunnen leiden.

Het laatste punt eindelijk, waarop ik de aandacht wenschte te vestigen, is, dat billijke verdeling, hoe belangrijk ook, niet het eenige vereischte van een goed belastingstelsel is, en dat derhalve bij de inrichting of hervorming van een belastingstelsel niet bij insluiting daarop mag gelet worden.

Zoo behoort het voorzeker ook tot de hoofdvereischten van een goed belastingstelsel, dat niet alleen de offers die het aan de natie oplegt, zoo billijk mogelijk verdeeld zijn, maar dat ook het gezamenlijk bedrag dier offers niet noodeloos grooter zij, dan hetgeen zij aan de schatkist opbrengen.

Nu is de verhouding tusschen opgelegde lasten en ver-

kregen opbrengst gewoonlijk veel ongunstiger dan bij een oppervlakkige beschouwing vermoed wordt; maar zij is bij onderscheidene soorten van belasting verschillend.

Om dit te voorzien behoeft men slechts acht te geven op de verschillende en dikwijls aanzienlijke kosten van heffing, die door de natie betaald worden boven de som, waarmede de schatkist werkelijk gebaat wordt.

Maar er zijn ook bij onderscheidene belastingen bijzondere omstandigheden, die de bedoelde verhouding nog ongunstiger maken.

Indien b. v. invoerrechten als beschermende rechten werken, ontvangt de schatkist alleen de belasting over hetgeen ingevoerd wordt, terwijl de verbruikers ook voor het binnenlands voortgebrachte een hooger prijs betalen. En men meene niet, dat het verschil den binnenlandschen voortbrenger ten goede komt; want deze zal door de binnenlandsche mededinging in den regel niet meer dan de gewone inkomsten uit zijn bedrijf trekken.

En indien de voortbrenging van een belast artikel niet anders dan op een van staatswege gereguleerde wijze kan geschieden of aan lastige formaliteiten van contrôle onderworpen is, wordt de prijs van zoodanig artikel gewoonlijk meer verhoogd dan met het bedrag der belasting, en dat meerdere, hoezeer het door de natie betaald wordt, is voor de schatkist onvruchtbaar.

Maar ook andere dan geldelijke offers moeten in aanmerking genomen worden.

Zoo is de verplichte openlegging van zaken, die niet zelden aan vermogens-, inkomsten- of verterings-belastingen verbonden is, voor velen een zeer wezenlijk offer, dat hun boven de gevorderde geldsom wordt opgelegd en dat aan de schatkist geenerlei voordeel oplevert.

En evenzoo is het met de ontbering van genot van hen, die wegens de belasting zich van een gewenschte handeling, of van het gewenscht gebruik van eenig artikel onthouden, of zich in het buitenland gaan vestigen. De zoodanige betalen geene belasting; maar toch is de ontbering, die zij zich getroosten een voor de schatkist onvruchtbaar offer, dat de belasting hun veroorzaakt.

Men moet natuurlijk er naar trachten deze bezwaren te vermijden en het verschil tusschen offers en opbrengst zoo gering mogelijk te maken. Maar hoe, indien de voldoening aan dien eisch in strijd komt met de voldoening aan den eisch eener billijke verdeeling?

En zoodanige strijd is zeer mogelijk. Het is zeer denkbaar, dat, wanneer de staat nieuwe belastingen heeft op te leggen en men die geheel billijk wilde verdeelen, de nieuwe belastingen zoo omslachtig zouden moeten ingericht worden, dat daarbij een bijzonder ongunstige verhouding tusschen offers en opbrengst zou plaats hebben, welk bezwaar grootendeels te vermijden zou zijn, indien men de verdeeling minder billijk maakte. En het kan ook zijn, dat een bestaand belastingstelsel aan den eisch eener billijke verdeeling voldoet, hetzij omdat het oorspronkelijk in overeenstemming met dien eisch is ingevoerd, of, omdat de gebreken, die het ten dien opzichte aankleefden, door den tijd zijn uitgewischt, maar dat men gewaar wordt, dat eene verplaatsing van sommige belastingen, waardoor echter de billijke verdeeling wel eenigermate schade zal ondergaan, in de verhouding tusschen offers en opbrengst een zeer gunstige verandering kan brengen.

Niemand zal wenschen, dat in zulke gevallen steeds aan de billijkste verdeeling de voorkeur gegeven zal worden. Dit zou zelfs niet altijd in het voordeel zijn van hen, ten wier behoefte men een minder billijke verdeeling zou wenschen te vermijden. Indien toch, om een opbrengst van 100 te verkrijgen, met eene billijke verdeeling de offers 150 zouden bedragen, terwijl met een minder billijke verdeeling offers ten bedrage van 110 kunnen volstaan, zal het aandeel, dat de bij laatstbedoelde verdeeling te zwaar belasten in de 110 op te brengen hebben, nog minder kunnen zijn dan hetgeen zij als billijk aandeel in de 150 te dragen zouden hebben. Maar al is dit ook anders, toch zal een ieder gevoelen, dat de billijkste verdeeling in zoodanige gevallen niet onvoorwaardelijk in acht genomen behoeft te worden, maar dat de staat ook aan bijzondere klassen van personen offers mag opleggen, indien daardoor het nationaal belang in veel hogere mate bevorderd kan worden.

Een ander vereischte is, dat het belastingstelsel zoo min mogelijk ongunstig op de zedelijkheid werke, door aanleiding te geven tot bedriegelijke handelingen van ontduiking.

Men kan opmerken, dat deze eisch zeer in overeenstemming is met dien van billijke verdeeling; want dat wel geen verdeeling van lasten onbillijker kan zijn dan die, waarbij de eerlijke tot het brengen van offers verplicht wordt, aan welke de oneerlijke zich onttrekken kan. Het is zeer waar, maar toch is het goed de aandacht op dit punt te vestigen, omdat sommige vormen van inkomsten-, verterings- of vermogens-belastingen uit het oogpunt van billijke verdeeling voordeelen kunnen schijnen te bezitten, die zij wegens de gemakkelijheid van ontduiking inderdaad missen. Komt daar nu bij, dat de gelegenheid tot ontduiking, die zij opleveren, ook zeer nadeelig op de zedelijkheid werkt, dan is dit een reden te meer om met de invoering van zulke belastingen voorzichtig te zijn.

En nog een ander vereischte, van verre strekking en moeilijke toepassing, bestaat daarin, dat het belastingstelsel zoo ingericht zij en zoo naar omstandigheden gewijzigd worde, dat het in den invloed, dien het steeds heeft op de samenstelling der maatschappij en op de betrekkelijke uitgebreidheid van onderscheidene takken van volksbestaan, zich richte naar de eigenaardigheden van het land, waarvoor het bestemd is en naar de afwisselende omstandigheden, waarin dat land verkeert.

Met het oog op dit vereischte kan een belasting op de eene plaats en op den eenen tijd aanbeveling verdienen, welke op een anderen tijd of plaats zeer af te keuren zou zijn en is het niet altijd mogelijk, bij de inrichting of hervorming van het belastingstelsel, tevens de meest billijke verdeeling van lasten in acht te nemen. En ik acht het van belang ten slotte hierop te wijzen, omdat hervormingen, welke ter voldoening aan gezegden eisch raadzaam kunnen zijn, lichtelijk kunnen schijnen een streven naar meer gelijken belastingdruk tot grondslag te hebben, hoezeer dit inderdaad niet het geval behoeft te zijn en die hervormingen zelfs, vooral in hare eerste werking, zoo mogelijk juist tot het tegenovergestelde gevolg kunnen leiden.

Wij hebben boven gezien dat de maatschappij in hare uitgebreidheid en samenstelling het resultaat is van de omstandigheden en onder die omstandigheden ook van het belastingstelsel. Zijn de belastingen zeer ongelijk aan onderscheidene klassen van personen opgelegd, dan voegt zich de maatschappij in hare samenstelling daarnaar, en de belaste deelen worden in hun wasdom meer onderdrukt en de onbelaste meer vrijgelaten, dan bij gelijkverdeeling het geval geweest zou zijn. Nu kan het zijn, dat men dezen verschillenden wasdom van onderscheidene deelen voor de harmonische ontwikkeling der geheele maatschappij ongunstig acht en op grond daarvan eene verplaatsing van belastingen wenschelijk oordeelt, zoodat zwaar belaste deelen althans gedeeltelijk ontlast en daarentegen andere tot nog toe vrijgelatene mede belast worden. Er zal hierdoor een meer gelijke verdeeling der belastingen over allen geboren worden; en het *kan* zijn dat daardoor tevens de druk op den *welstand* der individueele leden der maatschappij meer gelijkmatig verdeeld wordt. Dit laatste is echter in het onderstelde geval geen doel, maar slechts een gunstig bijgevolg van den maatregel; en het kan ook zijn dat juist het tegenovergestelde plaats heeft. Wij hebben namelijk ook gezien, dat, wanneer een ongelijke belastingdruk zoodanige bedrijven of klassen van personen betreft, voor welker zuivere verdiensten een normaalpeil bestaat, de brutoverdiensten zich op den duur daar naar richten, zoodat, als het belastingstelsel reeds van oude dagteekening is, de bedoelde personen er in hunne zuivere inkomsten geen nadeel of voordeel meer van ondervinden. Is dit het geval en geschiedt dan de bedoelde verplaatsing van belastingen, zoo zal daardoor, wat den welstand der personen betreft, geen ongelijkmatige belastingdruk weggenomen maar integendeel juist in het leven geroepen worden. Zij die tot de vroeger te zwaar belaste klassen behooren, zullen niet van eene benadeeling bevrijd worden, want zij ondervonden die sedert lang niet meer, maar zij zullen positief bevoordeeld worden; en zij die tot de vroeger niet of te weinig belaste klassen behooren, maar reeds lang geen voordeel meer daarvan hadden, zullen even positief benadeeld

worden. Die bevoordeelingen en benadeelingen zullen wel is waar ook weder grootendeels slechts tijdelijk zijn. Van lieverlede zullen de zuivere verdiensten tot haar normaalpeil terugkeeren. Maar voor het oogenblik en wellicht voor geruimen tijd zal het belastingstelsel werkelijk ongelijker op den persoonlijken welstand drukken, dan het vóór de verandering deed. Dit zal echter niet van den hervormingsmaatregel behoeven terug te houden, indien daardoor de ontwikkeling en uitbreiding der geheele maatschappij bevorderd kan worden.

En men kan zich ook andere gevallen voorstellen, in welke de opzettelijk ongelijk gemaakte verdeeling van belastingdruk meer in het oog valt. Denken wij ons de bestaande belastingen gelijkmatig over de onderscheidene bedrijven en klassen der maatschappij verdeeld, zoodat de harmonische ontwikkeling der onderscheidene deelen der maatschappij door het belastingstelsel niet belemmerd wordt. Maar de eigenaardigheid van het land brengt mede, dat men het in het nationaal belang wenschelijk acht dat zekere tak van volksbestaan boven andere tot bijzondere ontwikkeling kome. Nu zal het in zoodanig geval niemand verwonderen en ook bij weinigen onvoorwaardelijke afkeuring vinden, wanneer de Staat, of een deel der door de geheele natie bijeengebrachte gelden gebruike, om, b. v. door aanleg van publieke werken, de ontwikkeling van gezegden tak van nijverheid te bevorderen, al is het dat die maatregel in de eerste plaats ten voordeele komt van hen die in dien bepaalden tak van nijverheid hun bestaan vinden, of dat de Staat tot hetzelfde doel dien tak van nijverheid geheel of gedeeltelijk van belasting vrijstelle, al is het dat door laatstgemelden maatregel, en de gelijkmatige verdeeling der belastingen over onderscheidene takken van nijverheid opzettelijk verbroken worde, en de personen die in den begunstigden tak werkzaam zijn althans aanvankelijk een werkelijk voorrecht boven anderen genieten.

De opmerkingen, die ik u wenschte mede te deelen, zijn hiermede geëindigd.

De slotsom onzer beschouwingen zal, naar ik mij voorstel, bij u wel dezelfde zijn, als zij bij mij is, namelijk dat de goede inrichting van een belastingstelsel een moeilijke zaak is; dat vooral een reeds van ouds bestaand belastingstelsel, al moge het inderdaad grootelijks hervorming behoeven, niet met een ruwe hand aangetast mag worden, en dat zij die bij hunne hervormings-plannen of wenschen van de voorstelling uitgaan, als ware gelijke verdeeling van belastingen de eenige eisch en als ware niets eenvoudiger dan aan dezen eisch te voldoen, daardoor reeds het bewijs leveren van de moeilijkheden, aan de zaak verbonden, inderdaad niet genoegzaam te voorzien.

NUMISMATISCHE MEDEDEELING

VAN

J. DIRKS.

Ik heb het woord gevraagd om eene mededeeling te doen als voorbereiding tot een voorstel, dat ik later, als mijn arbeid geheel gereed zal zijn, bij de Koninklijke Akademie van Wetenschappen hoop in te dienen.

Het verschijnen dezer dagen van het eerste deel van de *Geschiedenis van het muntwezen in de Vereenigde Nederlanden* (1576—1813), provincie Gelderland, uitstekend bewerkt door den heer W. J. de Voogt, geeft mij daartoe eenige aanleiding. Daardoor toch is weder een gedeelte van eene gaping gevuld, die in de Numismatische geschiedenis van ons vaderland bestondt. Het is mijn voornemen niet over de verdere gapingen in de geschiedenis der Nederlandsche munten iets in het midden te brengen; maar ik wensch alleen iets te zeggen over de lacunen die in een ander gedeelte van onze Numismatische geschiedenis bestaan, namelijk die, welke in de beschrijving van de eigenlijk gezegde Nederlandsche gedenkpenningen met inbegrip der legpenningen, vroedschaps-, gilden-, armenpenningen enz. voorkomen. Wat de *gildenpenningen* van ons land betreft, zoo wendt thans Teijler's tweede genootschap eene poging aan om eene wetenschappelijke, historische beschrijving daarvan te bekomen. Maar het is vooral over de lacunen, die in de beschrijving en afbeelding van onze gedenkpenningen en legpenningen (*jetons*) en bijzonder in de classificatie der oude, jaarlozen *jetons* bestaan, dat ik nu wil spreken.

Nadat in de werken van van Mieris (3 deelen f^o), van Loon (4 deelen f^o) onze gedenk- en gedeeltelijk ook onze legpenningen tot het jaar 1716, in het verband

een doorlopende geschiedenis, waren beschreven en afgebeeld, vatte de voorganger van onze Akademie, in 1822, den door van Loon nedergelegden draad weder op en spon dien in 5 deelen gedeeltelijk af. Tot in 1766 gevorderd werd die taak door onze Akademie vervolgd en tot de troonsbeklimming van koning Lodewijk, in 1806, in 5 deelen voltooid. Aan deze 17 folianten sluiten zich de beide kwartijnen van den graaf Nahuys, *l'histoire numismatique du Royaume de Hollande* en *l'histoire numismatique de la Hollande* aan, zoo dat wij eene doorlopende numismatieke geschiedenis van omstreeks 1430 tot 1813 bezitten. Wij schrijven nu 1874, ziedaar eene lacune van 61 jaren, waarvoor ook wel veel stoffen gereed liggen, maar de arbeid die een onzer penningverzamelaars voor eenige jaren met ijver ondernam om deze aan te vullen, is in de geboorte blijven steken. Bij ondervinding weet ik, hoe moeielijk het meer en meer wordt zoowel de penningen, maar vooral de ophelderingen daarvan te geven, hoe verder men verwijderd is van den tijd dat zij het licht zagen. Wachten verzwaart hier den arbeid.

Diezelfde ondervinding deed mij eene tweede lacune zien. Om de penningen van 1766—1806 te geven en toe te lichten, moesten honderden catalogi nagezien en zeer vele werken geraadpleegd worden. Eens aan dien arbeid teekende ik ook al de Nederlandsche penningen op, die *niet* in de werken van van Mieris, van Loon en de vijf eerste deelen der *Vervolgen* tot 1766 voorkwamen, maar alleen in de catalogi, het tijdschrift van van der Chijs, de beide kostbare stukken der *Nederlandsche gedenkpenningen*, uitgegeven door Jeronimo de Vries en J. C. de Jonge, in de *Revue de la Numismatique Belge*, de *Vrije Fries*, *Navorscher* enz. enz. vermeld, beschreven en dikwijls ook afgebeeld waren. Mijn doel was en is nog een Repertorium, chronologisch geordend, te maken van die gedenkpenningen, met inbegrip der varianten en onder opname van het woord *gedenkpenningen* in den ruimsten zin des woords. Het Repertorium zou dus niet alleen bevatten de strikt genomen historiepenningen, de penningen op onze vlootvoogden, legerhoofden, gouverneurs-generaals, beambten, predikanten, pastoors, maar ook de particuliere penningen geslagen, gegraveerd of ingevuld bij gelegenheid

van geboorte, overlijden, huwelijk, 25 en 50jarigen echt-
 vereeniging enz. Zijn toch de eerste belangrijk voor onze
 geschiedenis, hetzij staat- of letterkundige, de laatsten zijn
 zulks voor de genealogie. Ook de misstellingen door van
 Mieris en van Loon begaan, zullen in dat Repertorium ver-
 beterd worden. Beiden en vooral van Mieris (ten einde den
 draad van hun geschiedverhaal aan te kunnen houden) pastten
 wel eens penningen toe, die niet op de gebeurtenissen be-
 paaldelijk geslagen waren en vervielen wel eens in dwaling
 met de attributie. Nog onlangs heeft de heer Chalon bewezen,
 dat een penning van 1567 bij van Loon (I, blz. 101) aan
 koning Philips II toegekend, aan eenen wreeden luitenant
 van dezen moest worden gegeven, en ik zelf heb onlangs,
 toevallig daartoe op het spoor gebracht, in de *Navorscher*,
 1874, blz. 118—119 getracht aan te toonen, dat een jaar-
 looze penning door van Loon, op het jaar 1632 geplaatst
 als geslagen bij de oprichting van het *Athenaeum Illustre* hier
 ter stede, in het jaar 1682 tehuis behoorde als door een
 Duitscher, Martin Brunner, toen bij het 50jarig bestaan er
 van gesneden, iets dat door van Loon niet was opgemerkt.

Nog een punt of gaping. Met de stempelsnijders bemoei-
 den zich van Mieris en van Loon zeer weinig. In dit opzicht
 zijn er vele lacunes op hunne afbeeldingen en toch is voor
 de geschiedenis der kunst eene reeks of lijst der kunstvoort-
 brengselen van iederen kunstenaar onmisbaar. Ook daarop
 wordt in het Repertorium gelet door overname van honder-
 den kanteekeningen op van Mieris en van Loon, vooral
 naar aanleiding van den arbeid van Pinchart en anderen in
 België aan dit onderwerp besteed. Honderden stempels heeft
 men daar geclassificeerd en talloze extracten vooral uit re-
 keningen gegeven om te weten te komen, wie deze soms
 prachtige zegel- munt- en penningstempels gesneden hebben.

Mijn arbeid is nog niet voltooid, maar toch ver gevorderd,
 zooals deze portefeuille met aanteekeningen over honderden
 nederlandsche gedenkpenningen kan aantoonen.

Een tweede onderdeel van onze Nederlandsche numisma-
 tiek vormen de honderden, ja duizenden *legpenningen*, waar-
 van slechts een gedeelte in de werken van Van Mieris en van
 Van Loon zijn opgenomen en afgebeeld. Men gebruikte die

vroeger om te *leggen*, dat is, om te tellen, om door leggen van penningen in verschillende vakken, bij de rekenkamers, geldwisselaars enz. voorhanden, het totaal eener rekening niet op papier, maar door telling der verschillende vakken te verkrijgen. Even als de vakken van de chineesche rekenborden in onze scholen had ieder vak zijne bijzondere bestemming of quantiteit voor getallen of munt. Kwamen b.v. f 18,333 karol. gulden in een rekening voor, dan wierp men een in de tienduizend bak: acht in de duizend bak en zoo vervolgens: zoo ook met de onderdeelen. Het tegenwoordig aan het decimaal stelsel gewend geslacht weet niet hoe lastig vroeger die stuivers- en penningen-optelling was. Zulke legpenningen sloegen de rekenkamers op het einde van het jaar om daarmede de *facitten* der rekeningen van het afgeloopen te *leggen*. Zeer velen bevatten herinneringen aan de gebeurtenissen van het jaar, enkelen wenschen voor het volgende. Er zijn ook particuliere legpenningen onder, vooral bij gelegenheid van huwelijken, geslagen. De opschriften zijn soms niet van geest onthloot: de voorstellingen, vooral in den Spaanschen oorlog, wel eens treffend.

Bij de oude legpenningen is nog veel meer en moeilijker arbeid te verrichten als bij de gedenkpenningen. Ik behoef u slechts mede te deelen, dat de oudste Nederlandsche legpenning bij Van Mieris van omstreeks 1430 is. Reeds had G. van Hasselt in zijne *Bijdrage voor den Burg van Nijmegen* (bl. 9) opgemerkt, dat in 1388 al, in die stad, sprake was, van het halen van 110 legpenningen. Maar zij klimmen nog wel een eeuw minstens hooger op. Wij hebben Henegouwsche gevonden, die tusschen 1280 en 1304 vallen.

In Frankrijk en België zijn deze stukken (vroeger eenigszins de parias der numismatiek) sedert eenige jaren met groote vlijt opgezameld en gedeeltelijk beschreven in de *Livres numismatiques* van Parijs en Brussel, de geschriften van de Fontenay, Hucher, Gustave Vallier, in de *Annuaire*s enz., maar een geheel overzicht ontbreekt nog. In ons land heeft G. van Orden, in 1823 en 1830, in twee stukken eene *Handleiding voor verzamelaars van legpenningen* gegeven en daarin speciaal die opgenomen, welke in de gemelde hollandsche werken (waarbij hij nog Bizot voegt) niet zijn opgenomen. Hij

beschrijft er $1429 + 239 = 1668$ van het jaar 1416 (want n°. 1 van 1400 is van 1490) tot 1714. Ongeluk-
kig bewerkte onze vriend zijne handleiding grootendeels
naar foutive naamlijsten, bezat geene kennis van het latijn,
nam gilde- en religieuze penningen soms ook op, zoodat
zijne *Handleiding* onverbeterd, vrij onbruikbaar is. Het
eenige middel om eene chronologische geordende lijst der
Nederlandsche legpenningen te verkrijgen is de afbeel-
ding en beschrijving er van met het stuk in de hand,
zooals Chalon, v. d. Broecke en anderen reeds in de *Revue
Belge* deden. Hoogst moeielijk noemden wij dien arbeid.
Als men de legpenningen-verzamelingen van de heeren Dr.
Dugniolle te Brussel en Van der Auveraa te Leuven heeft
nagezien, dan zal men ontwaard hebben, dat er nog vele
Nederlandsche legpenningen en hunne varianten onbeschreven
zijn. Dr. Dugniolle was voor een paar jaren aan dien arbeid
begonnen, tegelijk met mij. Door treurige huisselijke om-
standigheden en drukke praktijk liet hij den zijnen, althans
tot nu toe, steken, en den mijnen volbracht ik bijna, zoo
verre als mijne krachten reikten, gelijk gij uit dezen tweeden
portefeuille met stukken kunt zien.

Eenige honderden in van Mieris en van Loon niet voor-
komende legpenningen, geslagen in de Nederlanden der
middeleeuwen en in die van Keizer Karel V, zijn daarin op
losse vellen beschreven. Bij hen die zonder jaartal zijn, is
een tijdvak opgegeven, waaronder zij vallen. De bepaling
daarvan is soms zeer moeielijk. Ook de plaatsen in oude
Charters, of rekeningen voorkomende, waarin (zooals bij van
Hasselt t. a. p. op 1388) sprake is van legpenningen, zijn
chronologisch geordend. Ook omdat vele der oudste leg-
penningen fransche zinspreuken hebben, is de tekst in het
fransch gesteld. De verkeerde plaatsing van sommige stukken
bij van Mieris springt in het oog: hij accommodeerde dikwerf
den penning om iets te hebben voor zijn doorlopend
geschiedverhaal, terwijl hij en van Loon soms veel later ge-
slagen penningen, b. v. op het verbranden van Huss, in
de jaren der gebeurtenis voegden.

Hoeveel deze legpenningen bijdragen kunnen tot de aan-
vulling van genealogie, tot de kennis van zeden en ge-

bruiken der tijden, waarin zij geslagen zijn, zal wel onnoodig zijn te herinneren.

Ik hoop later op deze zaken, althans op het eerste gedeelte mijner mededeeling terug te komen. Ik vond nu juist eenige oogenblikken beschikbaar om er u voorloopig mede bezig te houden; later kan ik wel eens meer gedetailleerd eenige penningen uitkippen om u aan te toonen, hoevele belangrijke stukken nog niet of niet genoeg aan het licht zijn gebracht.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 14^{den} DECEMBER 1874.

Tegenwoordig de heeren: C. LEEMANS, J. DE WAL, W. G. BRILL,
G. DE VRIES AZ., W. J. KNOOP, W. C. MEES, J. E. GOUDSMIT,
A. KUENEN, N. BEETS, P. J. VETH, S. A. NABER, C. VOSMAER,
H. KERN, TH. BORRET, J. G. DE HOOP SCHEFFER, en de secretaris
J. C. G. BOOT.

De voorzitter en ondervoorzitter hebben bericht gezonden,
dat zij verhinderd worden de vergadering bij te wonen. De
heer Leemans belast zich met de leiding der zitting.

Na lezing en goedkeuring van het proces-verbaal der vorige
vergadering worden de ingekomen stukken medegedeeld: 1°. de
numismatische mededeeling door den heer Dirks aangeboden
voor de Verslagen; 2°. een aantal stukken betreffende het
internationaal congres van aardrijkskunde in het voorjaar van
1873 te Parijs te houden; 3°. eene teekeninglijst tot bij-
dragen voor een monument voor Ad. Quetelet te Brussel;
4°. het bericht van het overlijden van het rustend lid Joannes
Bosscha op den 10^{den} dezer maand. De vergadering
draagt aan den secretaris op bij het beantwoorden van dien

brief het leedgevoel der afdeeling aan Mevrouw de Weduwe te betuigen.

De secretaris bericht voorts de ontvangst van een latijnsch gedicht ter mededinging in den wedstrijd. Het is getiteld *Ad procum Satira* en voorzien van de spreuk: *Multa sunt mulierum vitia* uit de *Poenulus* van Plautus.

Dezelfde leest vervolgens een stuk over het leven en de verdiensten van het rustend lid der afdeeling Mr. Hendrik Jacob Koenen, overleden 13 October ll., en staat het af tot plaatsing in het Jaarboek der Akademie.

De heer Kern spreekt over de grondbeteekenis der woorden duizend en honderd. Hij wijst aan dat de namen der hoogere getallen in het Sanskrit eigenlijk eene onbepaalde hoeveelheid of een soort dingen aanduiden, maar door het spraakgebruik tot aanduiding eener bepaalde hoeveelheid zijn geijkt. Zoo beteekent *vrnda*, eene troep of kudde, maar dient tevens als getalnaam en drukt dan duizend millioen uit; *akshâuhinî* bet. een volledig leger, maar als getalnaam honderd millioen billioenen. Zoo als men in Europa uit mille de nieuwe woorden *millione*, millioen, eig. een groote mille, en *milliard*, duizend millioen, eig. een dikke of groffe duizend, heeft gemaakt, zoo ontstaan in 't Sanskrit door toevoeging van *mahâ* grootere getalnamen b. v. van *padma*, dat tien duizend millioenen beteekent, *mahâpadma*, eig. een groote padma, dat is tienmaal zooveel, en van *kharva*, een billioen, *mahâkharva*, tien billioenen.

Geen enkel groot getal in 't Sanskrit bestaat uit eene samenstelling van getalwoorden, en evenmin gelukt het onze woorden *honderd* en *duizend* als samenstellingen te verklaren.

Duizend komt alleen in de Germaansche en Slávische talen voor, maar daaruit volgt niet dat bij de vorming van het woord een ander beginsel gevolgd is als in de overige

Arische talen. Integendeel de groote overeenkomst dezer talen tot in kleine bijzonderheden wettigt het vermoeden, dat het Germaansche en Slavische woord een synoniem is van het woord dat in 't Sanskrit voor *duizend* dienst doet.

Goth. *thūsundi* is gewoonlijk vr. soms onz.; het eerste staat tot het laatste in dezelfde verhouding, als *patientia* tot *silentium*, zonder verschil van beteekenis tusschen vr. en onz. Beide vormen dienen om van een bestaand woord, hier van een part. praes. act. een collectief of abstract naamwoord te maken. *Thūsundi*, oud-slavisch *tysansta*, zou in ouderen Arischen vorm *tausantia* luiden. Vergelijkt men dit met Skr. *tavishī*, zoo is er geen ander wezenlijk onderscheid dan dat het Skr., als naar gewoonte, voor de *s* een *i* heeft. Hoe vrij men in dit opzicht in de oudere taal was, blijkt b. v. uit *gaudeo*, *gavisus* (voor *gav-id-tus*) naast *audeo*, *ausus* (voor *audtus*). Nu beteekent *tavishi*, kracht, *δύναμις*, en dat ook *thūsundia*, macht en waarschijnlijk legermacht beteekend moet hebben, volgt uit de etymologie van 't woord zelve en uit vergelijking met het Skr. woord voor 1000, namelijk *sahasram*, eene afleiding van *sahas*, kracht, macht; daar *sahas* van 'tzelfde grondwoord is als *ἰσχυς*, namelijk *sah* = *ἔχω*, en daar het suffix *ra* overeenkomt met het Gr. *ρο*, is *sahasram* hetzelfde als *τὸ ἰσχυρόν*.

De eigenlijke beteekenis van *χιλιοι* is duister, maar *mille*, hetzij men het vergelijkt met *multus*, Gr. *μάλα*, of met het Skr. *mil*, waarvan *melā*, verzameling, gezelschap, en tevens naam van een niet nader aangegeven groot getal, *mille* moet ook eene onbepaalde groote hoeveelheid hebben aangeduid en tevens eene groote legerafdeeling. Want van *mille*, stam *milli* komt *miles*, stam *militi* met het suffix *ti*, dat juist ook in 't Sanskrit voorkomt in woorden, die deelen van een leger aanduiden. Zoo komt van *pad*, voet, *patti*, voetknecht; ook *padāti*. Men vergelijke de Lat. namen *pedes*, *eques*, *veles*. Is *mille*, troep, dan is *miles*, een troupier, een van de troep.

Van denzelfden grondvorm *tu*, waarvan Skr. *tavishī* en ons *duizend* verdere ontwikkelingen zijn, komt het Westgothische *thiufad*, chiliarch (Grimm, Gesch. der deuts. spr. 215). Daaruit blijkt vooreerst, dat er naast *thūsundi* eene andere benaming van denzelfden grondvorm voor 1000 bestaan heeft; ten anderen, dat die benamingen in 't krijgswezen een groo-

te rol spelen. Goth. *thiu* in ouder Arisch overgebracht, luidt *tava* of *tavas*, dat in 't oud Indisch *kracht*, *macht* en als adiect. *krachtig*, *machtig* beteekent. Van *tava* met het suffix *ra* komt Skr. *tavara*, dat wel niet juist duizend, maar toch een groot getal aanduidt.

De eigenlijke beteekenis van *honderd*, Skr. *çatam*, Gr. *ἑκατόν*, Lat. *centum*, is eenvoudiger te herkennen. Om tien maal tien uittedrukken heeft het Gothisch *taihuntaihund*, ook *taihuntehund* gespeld. Bij de Gothen zal dus *hund*, even als bij de Franken *chunna*, in de eerste plaats 120 beteekend hebben. *Taihuntaihund* was dus een omslachtig hulpmiddel om 10×10 te zeggen. In 't Gothisch is *hund* echter ook voor honderd gebruikt, zooals *thrija hunda*, driehonderd, *hundafads*, centurio, bewijzen, ofschoon in dit laatste even goed de beteekenis van aanvoerder over 120 kan gelegen hebben *).

In *çatam*, *centum*, *ἑκατόν* (eig. één honderd, uit *ἑ* Skr. *sa*, waarvan de sterke vorm is *év*, Arisch *san*) ligt dezelfde stam als in *τριάκοντα*, *trimçat*, enz., welks verschillende vormen zich in 't ouder Arisch laten weergeven met *kantam*, *katam*, *kati*, *kat*. Deze hebben op zich zelve evenmin honderd als tien beteekend. Maar, daar 60 in 't Skr. *shashti*, 70 *saptati* heet, enz., en dit klaarblijkelijk zestal, zevental, beteekent, volgt hieruit dat *kantam* eigenlijk beteekend heeft »hoeveelheid» geheel in het algemeen, zooals het ook slechts door uitspraak verschilt van 't Latijnsche *quantum* en *quot*.

In Skr. *daça*, Gr. *δέκα*, Lat. *decem*, Goth. *taihun*, is de laatste lettergreep het lat. *quis* en het voorgevoegde *da* het lat. achtervoegsel *dam*, zoodat het Arische *daka*, *dakam* met het lat. *quiddam* overeenstemt.

*) Ten bewijze, dat alle Germanen onder *hund* gewoonlijk 120 verstonden, kan dit strekken. Terwijl de Indiërs in de veelvouden van tien tot vijftig *çati* en *çat* gebruiken, en dus *pancçat* zeggen, en dan op eens *shash'i*, *saptati*, *açiti*, *navati*, wijzigen de Gothen hunne uitdrukking niet na vijftig, maar eerst na zestig; gelijk vijftig is *smfçigjus*, is zestig *saihçtigjus*, maar dan volgen *sibuntehund*, *ahtaulehund*, *niuntehund*, *taihunlaihund*, en zoo zeker wel tot *hund*, het groote honderd, 120 toe. De Indiërs verstonden dus onder *çatam* 10×10 , de Germanen onder *hund* 10×12 . De Germaansche centuria moet dus, als de Romeinsche manipulus of dubbel-centurie, uit 120 man bestaau hebben.

De Germaansche veelvouden op *tigjus*, *tig*, zijn meervouden van de stam *tigu*, dat aan een ouder Arisch *daku* zou beantwoorden. Dus hebben we te doen met een *ku*, in betekenis overeenstemmen moet met *ka*, onz. *kam* of *kad*. Alleen onder de voornaamwoorden bestaat er een *ka*, van gelijke waarde als *ku*, versterkt *kau* en *kava*. De proef op de som levert Skr. *koshna*, *lauw*, uit *ka*, wat, zoo wat, en *ushna*, waarvoor men ook zegt *kadushna* en *kavoshna*. Zoo als men weet zijn *ko* en *ku* zoowel vragende, als onbepaalde voornaamwoorden of bijwoorden.

Gelijk het Skr. *çata* ook eenvoudig *tal* beteekent, zoo komt *hund* in 't oud-Noordsche *hundviss*, als versterking voor, »zeer slim», Skr. *purumāya*. Met *ko* (versterking van *ku*) is 't Skr. *kovida*, zeer ervaren, gevormd.

De spreker merkt ten slotte op dat *çata* zijn pronominaal karakter, namelijk de *d* als uitgang van 't neutrum, nog bewaard heeft in 't oude Vedische woord *çatadvasu*, »zeer rijk, zeer schitterend,” dat van de Aṣvin's gezegd wordt, die elders *puruvasu* genoemd worden.

Op de vraag van den voorzitter of deze bijdrage voor de Verslagen bestemd is, antwoordt de spreker, dat het door hem gesprokene nader schriftelijk uitgewerkt reeds aan de redactie van een ander tijdschrift was beloofd, voordat hij op verzoek van den secretaris het hier mededeelde, maar dat hij een overzicht voor het proces-verbaal aan dezen zal doen toekomen.

De discussie bepaalt zich tot enkele vragen en opmerkingen van de heeren Beets, over den uitgang van *honderd*, Knoop, over 120 als getalsterkte van legerafdeelingen, Brill, over honderdmannen en *χιλιοι*, Leemans, over padma en de hieroglyphische teekens voor getallen, — waarop door den spreker ten deele geantwoord wordt.

De heer de Wal vestigt de aandacht er op, dat op den tweeden maandag van Februari 1875 de Leidsche hoogeschool niet alleen haren dies natalis, maar den dag van haar driehonderdjarig bestaan zal vieren en stelt voor de vergadering der afdeeling alsdan een week uittestellen. De secretaris zegt

dat zulk een voorstel niet behoeft behandeld te worden, daar al vroeger beslist is dat de afdeeling niet meer zal vergaderen op den dag, waarop de dies natalis der Leidsche hoogeschool gevierd zal worden.

Nadat de heer Veth de 10de en 11de aflevering van *Java* voor de boekerij heeft aangeboden, sluit de voorzitter de gewone vergadering, daar hij het noodig acht haar in eene buitengewone te doen overgaan.

B I J D R A G E
TOT DE
GESCHIEDENIS DER ZIGEUNERS.
VAN
M. J. DE GOEJE.

Sedert de verschijning van Pott's boek over de Zigeuners, nu ongeveer 30 jaar geleden, is men omtrent den oorsprong van dit zonderlinge volk tot zekere hoogte eenstemmig geworden. Bijna niemand betwijfelt het meer, dat zij Indiërs zijn, en de stelling, dat al de in Europa verstrooide Zigeuners van een enkelen troep afstammen, vindt weinig tegenspraak. Beide zijn resultaten van het onderzoek hunner taal. Daarentegen ligt de geschiedenis der Zigeuners, voordat zij in 1417 uit Hongarije de Duitsche grenzen overtrokken, bijna geheel in het duister. Men heeft eenige bewijzen gevonden van hun verblijf reeds voor dien tijd in de Slavische landen en op Cyprus, maar verder heeft men slechts gissingen. Zoo heeft Grellmann hun vertrek uit Indië in den tijd van Timûr gesteld, wat nader uitgewerkt is door Rienzi en Heister in den zin, dat zij door Timûr waarschiijnlijk als spionnen en fouragiers gebruikt *) en in dezelfde hoedanigheid later door de Turken westwaarts gevoerd zijn. Zoover ik weet is deze gissing tot nog toe gebleven wat zij was, een bloot vermoeden zonder eenig bewijs. In de geschiedenis van Timûr is daaromtrent niets te lezen. Anderen stellen hunne verhuizing reeds in een ver terugliggend tijdperk. Ik bedoel niet de onlangs door Steur in zijne

*) Misschien uit Vita Timuri. ed. Manger, III, p. 804 seq. in verband met I, p. 487 afgeleid. Doch zonder eenig recht.

Ethnographie des peuples de l'Europe *) gestelde fraaie hypothese, dat de Zigeuners afstammelingen zouden zijn van de bewoners der verzonkene Atlantis. Maar Bataillard zegt †) dat hij eene verwantschap vermoedt tusschen de Sicani, de oorspronkelijke bevolking van Sicilië, en de Zigeuners. Hij laat ons nog in 't onzekere, welke gronden hij voor dit vermoeden heeft, behalve de overeenkomst in naam. Ik meen ook ergens het gevoelen gelezen te hebben, dat er samenhang zou bestaan tusschen de Siculi (Zekel, Sycli) der Hongaarsche kronieken en de Zigeuners. Inderdaad worden de Siculi als een volksstam met vele eigenaardigheden beschreven §). Doch zij woonden reeds eeuwen in Hongarije, voordat er daar sprake van Zigeuners kan zijn. In plaats van al deze gissingen meen ik eenige stellige berichten te kunnen geven, die ik aan uwe beoordeeling wensch te onderwerpen.

Pott deelt in de inleiding tot zijn boek **) een bericht mede uit het *Sjâh-Nâme* van Firdûsî, volgens hetwelk de Perzische koning Behrâm Gûr, in de 5^e eeuw onzer jaartelling, van een Indischen koning 12,000 muzikanten van beide seksen ontving, Lârî's geheeten. Daar de Zigeuners in Perzië nog heden dezen naam dragen, en bovendien de schrijver van het Perzische werk *Modj-mal at-tawârîkh* ††) uitdrukkelijk zegt, dat van deze 12,000 muzikanten de tegenwoordige Lârî's of Lûlî's afstammen, is de gissing niet gewaagd, dat wij hier het bericht van de eerste overplanting dezer lieden hebben. En dit wordt bevestigd door den Arabischen historieschrijver, Hamza Ispahânî, die de geschiedenis der Sassa-

*) III, p. 266 seqq.

†) *Revue Critique*, 1870, II, p. 213, vgl. p. 208 noot 2.

§) Script. rerum Hungar., ed Schwandtner, Vindob. 1746-48, I, p. 33, 78, 334, (758), 786.

**) I, p. 62.

††) Zie Reinaud, *Mémoire sur l'Inde*, p. 112. Over de bronnen van dit boek handelt Reinaud in de voorrede tot zijne *Fragments arabes et persans*, p. VII, seqq. Elliot, *History of India*, I, p. 100 seqq., II, p. 161 seq

niden zeer goed kende, en een halve eeuw voor Firdûsi schreef. Deze verhaalt, dat Behrâm Gûr 12,000 muzikanten, Zott geheeten, uit Indië liet komen ten behoeve van zijne onderdanen. Want Zott is de naam dien de Zigeuners bij de Arabieren droegen en in Damascus nog tegenwoordig hebben. In het Arabisch woordenboek *al-Kâmûs* staat: »Zott, gearabiseerd uit Djatt, een volk uit Indië. Naar den regel zou men ook Zatt mogen uitspreken. Een individu heet Zottî." In het lexicon *Mohit* lezen wij: »Zott, een volksstam uit Indië, gearabiseerd uit Djatt; naar hen worden de Zottische kleederen genoemd, waarvan men een enkel stuk Zottî heet; zij zijn het die men in Syrië Nawar noemt, en door sommigen worden zij Motribija geheeten (d. i. muzikanten), daar hun bedrijf is muziek te maken met trommels en snarenspeel, en te dansen. Hun naam wordt ook als schimpwoord gebruikt, zoodat men zegt »o Zottî" en »niemand is een Zottî" d. w. z. laag, gemeen." Op 't artikel *Nawar* beschrijft hij de Zigeuners uitvoerig volgens het ons bekende type. Boethor zegt in zijn Arabisch-Fransch woordenboek, dat »Bohémien", nader omschreven als »Arabe vagabond, Tchinghianè, qui dit la bonne aventure, vole etc." in Kesrowân Nawarî plur. Nawar, in Damascus Zottî, plur. Zott, heet. Eindelijk heeft Vullers in zijn Perzisch woordenboek, uit een inlandsch Perzisch woordenboek overgenomen: »Djat nomen tribus segregatae infimae sortis et deserta habitantis in Hindûstân.' Wij bezitten op de Leidsche bibliotheek een merkwaardig nog onuitgegeven boekje, ongeveer in 1235 geschreven door Djaubarî, onder den titel »Onthulde geheimen", waarin alle industriën van het door ons zoo genoemde kermisvolk beschreven worden. In dit boek, waarvan ik een uitvoerig verslag heb gegeven in het 20^e deel van de *Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft*, worden ook de Zigeuners onder dezen naam Zott besproken.

Naar het vaderland dezer Zott of Djatt hebben wij niet lang te zoeken. Istakhrî *) en Ibn-Ilaukal †), de welbekende geographen uit de 10^e eeuw, zeggen het volgende:

*) P. 180 mijner uitgave.

†) P. 235 mijner uitgave. Mekkaddasi verhaalt ongeveer hetzelfde als Istakhrî,

»Tusschen al-Mançûra en Mokrân hebben de wateren van den Indus moerassen gevormd, aan welke Indische stammen gevestigd zijn, die Zott heeten; die van hen welke aan het water wonen, leven in hutten als de hutten der Berbers en voeden zich hoofdzakelijk met visch en watervogels; die verder landinwaarts wonen in de vlakten, leven als de Kurden en bestaan van melk, kaas en maïsbrood.”

In deze zelfde streken worden nog twee andere volksstammen door deze geographen geplaatst, nl. de Bodha en de Meid *). De eersten zijn eigenlijk, volgens Ibn-Haukal †), een onderdeel van de Zott, of liever een deel van de »landen der Zott” draagt den naam Bodha. Daarom spreekt ook Belâdsorî van »de Zott van al-Bodha §).” Over deze twee stammen lezen wij **): »de heidenen aan de grenzen van Sind zijn de Bodha en een volk dat Meid heet. De eersten bestaan uit stammen verstrooid tusschen de grenzen van Tûrân ††), Mokrân, Moltân en ’t gebied van al-Mançûra; zij wonen ten westen van den Indus en leven van de kameelteelt. Zij leveren de tweebultige kameelhengsten, die in ’t geheele Oosten gezocht zijn en van welke de beroemde dromedarissen van Balkh en Samarkand stammen. De stad waar zij hunne producten ter markt brengen en zich hunne benoodigdheden aanschaffen, is Kandabil §§). Zij zijn ware nomaden, leven in hutten als de Berbers, en hebben in hun land rietbosschen en moerassen, waarin zij een schuilplaats vinden en vischvangst oefenen. De Meid leven aan de oevers van den Indus, van de grens van Moltân tot aan de zee; zij bezitten in de vlakten tusschen den Indus en Kâmohol vele weiden en legers, deels voor den wintertijd, deels voor den zomer. Hun

*) De uitspraak van beide namen is niet volstrekt zeker, n. l. voor *Bodha* hebben sommige handschriften *Nodha*, wat door Jacq. is opgenomen en voor *Meid* hebben vele handschriften *Mend*.

†) P. 40.

§) P. 436 l. 2 mijner uitgave.

**) Istakhri p. 176, Ibn-Haukal p. 231.

††) De provincie van Sind waarin Kosdar ligt.

§§) Niet ver ten oosten van Kosdar (Reinaud, *Mémoire*, p. 234), het tegenwoordige Gandâva (volgens Elliot, *History of India*, I, p. 385 seqq.)

aantal is groot." Een later schrijver *) voegt er bij, dat zij weinig van de Zott verschillen. Dat de Bodha eigenlijk tot de Zott behooren, wordt bevestigd door de *Modj-mal at-tawárikh* †), waarin staat, dat er in den ouden tijd slechts twee stammen in Sind waren, de eene Meid, de andere Zott geheeten, beide afstammende van Cham. Naar de tweede dezer noemen de Arabieren, zegt de schrijver, deze landstreek nog »het land der Zott." De Meid onderwierpen de Zott en behandelden hen zoo hard, dat de laatsten het land moesten ruimen. Zij vestigden zich toen aan de rivier Pehen §), waar zij spoedig bekwaam werden in de scheepvaart. Nu deden zij te water strooptochten tegen de Meid, die van schapenteelt leefden, en dwongen dezen eindelijk met hen een verbond te sluiten en aan den koning een vorst te vragen om hen samen te regeeren. Onder het bestuur van dezen vorst werd Sind bevolkt en bebouwd. Aan de Zott en de Meid werd toen elk een afzonderlijk gebied aangewezen.

De stam der Meid, die aan de zee woonde, leefde van zeerooverij. Deze heette Kork **) en maakte zelfs verre tochten. Onder de regeering van den khalief al-Mançûr in 768 drongen zij zelfs door in de Arabische golf en overvielen Djedda, de havenstad van Mekka ††). De verschijning van hunne schepen, *bâri* of *bâridja* geheeten, was zoo gevreesd, dat bij enkele Arabische schrijvers de naam der schepen op de zeeroovers zelven is overgegaan §§). Zeer merkwaardig is het, dat de Zigeuners nog heden dezen naam voor schip in gebruik hebben ***). De noordelijkste stammen der Zott heetten

*) Jacût, IV, p. 778 l. 8.

†) Reinaud, *Fragments*, p. 25 seq.

§) Elders heet deze Behr. 't Is stellig een arm of affluent van den Indus.

**) Zie over hen een excurs in Elliot, *History of India*, I, p. 508 seqq.

††) Ibn-ʿl-Athîr, ed. Tornberg, V, p. 455, 466, *Kitâbo-'l-Oyûn*, p. 264 mijner uitgave (*Fragmenta Hist. Arabic.*); vgl. Jacût, IV, p. 690 l. 4, Reinaud, *Mémoire*, p. 181.

§§) Bîrûnî bij Reinaud, *Fragments*, p. 91 en 120; vgl. mijn *Glossarium op Belâdsorî*, p. 13.

***) Pott, II, p. 89. Elliot, *History of India*, I, p. 539 seqq. geloofd dat uit *bâridja* ons *barge* is ontstaan.

Kikân en waren beroemd door hunne paardenteelt *). Wonderlijk is het, dat onze geographen geen melding maken van de buffels, waaruit zonder eenigen twijfel in hun tijd, evenals vroeger en nog heden †), de veestapel dezer volken hoofdzakelijk bestond. Wel een bewijs dat een argumentum ex silentio meestal niets beteekent.

Deze volksstammen nu, onder welke waarschijnlijk reeds van ouds zwervende troepen waren van echte Zigeunerleefwijze, zooals men die in verschillende streken van Indië vindt, hebben als herders en jagers een groot gebied nodig, en zijn, evenals hunne lotgenooten elders, genoodzaakt, bij toenemende bevolking, afdeelingen uit te stooten. Zijn de aangrenzende landen slecht bestuurd, dan dringen zij in deze door en vergrooten hun grondgebied; stuitten zij tegen krachtige staten, dan rest hun niets dan bij deze in dienst te treden. In den bloeitijd der Sassaniden geschiedde dit laatste herhaaldelijk. Behalve het verhaal omtrent de 12,000 muzikanten, die onder Behrâm Gûr in Perzië kwamen, hebben wij daarover wel is waar geen rechtstreeksch bericht, doch in den strijd tusschen de Perzen en Arabieren in de 7^e eeuw, vinden wij in het leger der eersten talrijke soldatenbenden, uit deze stammen gerecruteerd, die, toen de kans van den Sjâh slecht begon te staan, tot de Arabieren overgingen en den Islâm omhelsden, op voorwaarde van rang en soldij §). Zij sloten zich aan bij de Banû-Tamim en vestigden zich voor een groot deel in Basra. In Bahrein waren troepen der Zott gevestigd in de zeestad al-Khatt, zooals wij zien uit het verhaal van den opstand der Arabieren onder Abu-Bekr **). Die zoo naar westelijk Azië overgebrachte Indiërs waren niet alleen soldaten, maar ook geheele familiën, die met have en goed naar de oevers van den Euphraat waren vervoerd, waarschijnlijk met het dubbel doel, om de moerassige streken te bevolken en om tegen de Arabische Bedowijnen tot be-

*) Belâdsorî, p. 432, 433, 445.

†) Vgl. Ritter, *Erkunde*, VII, p. 173, 175.

§) Belâdsorî, p. 372 seqq. 377, Mobarrad, ed. Wright, p. 82 l. 16 seq. Ibno-'l-Athîr, III, p. 174.

**) Ibno-'l-Athîr, II, p. 281.

scherming te zijn. Wij lezen namelijk in Belâdsori *), dat terwijl een andere Indische stam, de Sajâbidja genoemd, vóór den Islâm aan de zeekusten gevestigd was, de Zott met hunne kudden de Tofûf afweidden, d. i. het oeverland van den Euphraat op de hoogte van Babel. Een oud kanaal in de Batiha d. i. het moerasland van den Euphraat bij Babel, heette nog lang daarna Nahro-'z-Zott (kanaal der Zott †). Bovendien was eene colonie van Zott in Khûzistân gevestigd. Wel zegt een vrij late geograaf, Dimasjki §), dat deze Zott daar eerst gekomen zijn in den tijd van Haddjâdj, in 't begin der 8^e eeuw, doch Belâdsori **) noemt az-Zott, verkort uit Haumato-'z-Zott of Hajjizo-'z-Zott (Gebied der Zott), onder de plaatsen, die in den tijd van Omar veroverd werden. Dit gebied, tusschen Râmhormuz en Arradjân, dus naar den kant van Farsistân gelegen, behield den naam nog lang nadat de oorspronkelijke bewoners van daar verdwenen waren of ten minste niet meer als Zott herkend werden. Dit besluit ik daaruit, dat Jacût de plaats *Ratt* noemt in plaats van *Zatt*, met valsche weglating van een diakritisch punt, hoewel de naam *Zatt* of *Zott* hem welbekend was. Istakhri en Ibn-Haukal vermelden dit district als groot, bevolkt en rijk.

Wat er van deze verschillende coloniën kwam na de Arabische verovering is niet in bijzonderheden bekend. Velen hebben zich zonder twijfel gearabiseerd, en men vindt nog in later tijd afstammelingen van Zotti's die tot hoogen rang klommen, zooals Sarî ibno-'l-Hakam, die in 815 gouverneur van Egypte werd ††). Alleen verhaalt Belâdsori §§), dat khalief Moâwia in 't jaar 669 of 670 verscheidene familiën van de Zott en Sajâbidja uit Basra overbracht naar Antiochia aan den Orontes en andere zeeplaatsen van Syrië ***). Eene wijk in

*) P. 878 peen.

†) Jacût onder *Nahr*.

§) Ed. Mehren, p. 179. l. 4. v. o. De schrijver is blijkbaar niet goed ingelicht. De tekst is bovendien corrupt (lees: *wahowa djilon djâa bitim*).

**) P. 882 vgl. p. 877.

††) Abu-'l-Mahâsin, ed. Juynboll, I, p. 574.

§§) P. 162.

***) P. 876.

Antiochia heette nog in de derde eeuw van den Islâm naar dezen Mahallato-'z-Zott (wijk der Zott), terwijl in Baka, eene plaats in 't gebied van Antiochia, toen nog Zott leefden, die men zeide van dezen af te stammen. Ziedaar de eerste Zott colonie nabij de grenzen van 't Byzantijnsche rijk.

De eerste invallen der Arabieren in Indië mislukten deels door den weerstand der Meid *) en der Kikân †), zooals de noordelijkste stam der Zott heette §). Toch werden dezen spoedig van de macht der nieuwe vijanden overtuigd. Toen de Moslems de eerste ernstige expeditie tegen Indië ondernamen in het begin der 8^e eeuw, onder 't khalifaat van Walid I, vonden zij in de Zott en de Meid helpers in plaats van tegenstanders. Het leger, waarmede Haddjadj, de stadhouder van Irâk, zijn neef Mohammed ibno-'l-Kâsim naar de Indusvallei zond, was niet groot **), maar groeide allengs aan door vrijwilligers der Zott ††). Het waren echter weinig betrouwbare bondgenooten, en daarom werd besloten een aanzienlijk getal te deporteren. Daarmede werd tevens eene andere behoefte vervuld. Evenals de Euphraat, had ook de Tigris zijne uitgestrekte moerassen, met name in Kaskar, een overigens zeer rijke provincie naar den kant van Khûzistân. Voor het ontginnen dezer streken kon men geen geschikter volk vinden dan juist deze Zott, die aan de Indusmoerassen waren opgegroeid, en de buffels, waaruit hoofdzakelijk hun veestapel bestond, is het eenige vee dat in het moeras kan tieren §§). Het waren, gelijk Belâdsorî ***), verzekert, niet alleen Zott, maar met hen andere familiën uit Sind, die nu hierheen met vrouwen, kinderen en buffels vervoerd werden, doch de Zott schijnen 't voornaamste contingent geleverd te hebben, daar de geheele colonie naar dezen genoemd werd. 't Moet geschied

*) Belâdsorî, p. 438.

†) Bel. p. 432 seq.

§) Bel. p. 445.

**) Bel. p. 436.

††) Bel. p. 438. Zie ook Elliot, *History of India*, I, p. 161 en 187, 435.

§§) Zie b. v. Petermann, *Reisen*, II, p. 428, Anm. 81 tot I, p. 171.

***) P. 875.

zijn omstreeks het jaar 710. Want wij lezen dat al-Walîd, die in 714 overleed, een deel van deze Zott met hunne buffels liet overbrengen naar Antiochia en al-Maççîça. De berichten, die wij hierover hebben*), geven ons tevens een soort van begroting voor de beteekenis dezer deportatie. Abu-Nomân uit Antiochia verhaalt: „de weg tusschen Antiochia en al-Maççîça ('t oude Mopsuestia) was oudtijds onveilig door de wilde dieren, en meer dan eens werd de reiziger door een leeuw aangevallen. Toen al-Walîd ibn-Abdo-'l-malik hierover klachten ontving, zond hij 4000 buffels, zoo stieren als koeien, en Allah gaf door deze uitredding. (Het is bekend dat de buffel den leeuw durft staan†). Mohammed ibno-'l Kâsim at-Thakafî, de stadhouder van Haddjâdj over Sind, had n.l. vele duizenden buffels van daar gezonden, van welke Haddjâdj 4000 aan al-Walîd stuurde naar Syrië, terwijl hij de overige plaatste in de moerassen van Kaskar. Toen na den dood van Jazîd ibno-'l-Mohallab (in 720) de bezittingen der Mohallabieten werden verbeurd verklaard, vond men daaronder ook 4000 buffels in Kaskar en 't oeverland van den Tigris. Jazîd II zond deze met de daarbij behorende Zottfamiliën naar al-Maççîça, zoodat er nu in 't geheel 8000 buffels waren ingevoerd. De inwoners van Antiochia en Kinnesrîn maakten zich van een deel van deze meester in de onrustige dagen van Merwân II, den laatsten khalief der Omaïjaden. Doch toen al-Mançûr, de tweede khalief der Abbâsiden, aan de regeering kwam, beval hij ze aan al-Maççîça terug te geven *). De buffels, die men in Antiochia en Bûka vindt, stammen af van die welke de door Moâwia en Walîd I derwaarts gevoerde Zott hadden medegebracht.

Terwijl dus onder Moâwia de eerste Zottcoloniën in opper-Syrië waren gebracht, volgde onder Walîd I een tweede, onder Jazîd II een derde transport. Daar nu in Kaskar de hoofdcolonie bleef, kunnen wij nagaan dat het cijfer der door

*) Balâdsorî, p. 162, 167, 168, 376.

†) Zie b. v. Kazwîf, ed. Wüstenfeld, I, p. 388.

§) Deze stad werd door al-Mançûr herbouwd en al-Mançûra bijgenaamd volgens Edrisî, vert. van Jaubert, I, p. 162.

Mohammed ibno-'l-Kâsim getransporteerde Zott zeer aanzienlijk is geweest. Van deze laatsten hooren wij eerst weder in het jaar 820 *). De Zott hadden zich in het laagland van Kaskar vermeerderd en gebruik gemaakt van de halve anarchie waarin het land verkeerde tijdens den oorlog tusschen de zoons van Hârûn ar-Rasjîd, al-Emîn en al-Mâmûn, om aan den beneden-Tigris de baas te spelen. Versterkt door weggelooopen slaven en ontevredenen, die bij hen een schuilplaats hadden gevonden, waagden zij het de land- en waterwegen te bezetten, schepen en karavanen te plunderen en de koornmagazijnen van Kaskar te ledigen †), terwijl vroeger, zooals Belâdsorî zegt §), het uiterste dat zij durfden was, de voorbijgangers om kleine giften lastig te vallen en van de voorbijvarende schepen te stelen wat zij ongemerkt konden doen. Doch nu in 820 was 't zoover gekomen, dat men hun gebied niet langer durfde doorgaan en dat de voorraadschepen van Basra naar Bagdad bestemd bleven liggen.

De expedities door den khalief in 820 en 821 gezonden mislukten geheel, wat voor het prestige van den vorst zeer schadelijk was. Toen in 824 van een Arabisch opperhoofd, Naçr ibn-Sjabath, die zich in Syrië tijdens de burgeroorlogen had onafhankelijk gemaakt, onderwerping met eene vernederende bepaling geeischt werd, was zijn antwoord: »Zou ik mij dat getroosten? Kan de man, die niet eens in staat is 400 kikvorschen, die onder zijn vleugel rebelleeren, ten onder te brengen, meenen dat hij de bloem der Arabieren kan dwingen?» Hij bedoelde daarmede, gelijk de kroniekschrijver aantekent **), de Zott, wier getal echter veel grooter was.

Deze toestand duurde tot 834, toen Motacem, Mâmûn's opvolger, besloot de zaak met ernst aan te pakken. Het werd meer dan tijd, want de toevoer van levensmiddelen naar Bagdad uit Basra was afgesneden en het gezag van den khalief

*) Ibno-'l-Athîr, VI, p. 256 ult., Abu-'l-Mahâsin, I, p. 590.

†) Ibn-Maskowaih, p. 471 ult. mijner uitgave (Fragm. Hist. Arabic.). Reinaud heeft de berichten over dezen opstand geheel verkeerd verstaan (*Mémoire*, p. 200).

§) P. 375.

**) Tabarî en naar hem Ibno-'l-Athîr, VI, p. 275.

leed er niet weinig onder. Dit spreekt klaar uit een Arabisch spotgedicht door een Zottî tijdens dezen opstand gemaakt en door Tabarî medegedeeld *). Wij zien daaruit dat zij zeer goed op de hoogte waren van den opstand in Sind aan den eenen kant, en aan den anderen kant van den veel gevaarlijker vijand der Arabieren in de Armenische bergen, Bâbek den Pers. Na de Bagdadensers beklaagd te hebben, dat zij nu hunne geliefkoosde dadels moeten missen, en hen bespot te hebben over hunne generaals, in hunne fraaie kleederen, meest Turken, die hij »onze vroegere onderdanen» noemt, zegt hij hoe de Zottî's de Bagdadensers, die nu in hunne schepen tegen hen optrekken, zullen teisteren en plagen, als ware amphibiën die zij zijn, en dat zij hun een klap zullen geven, »die den heer van Tiz (de hoofdstad van Mokrân in Sind) zal opvroolijken, en den heer van den troon (Bâbek) zal doen lachen van de pret.» Wij zien dan ook onmiddellijk na de bedwinging dezer Zott, een generaal van Motacem tegen hunne Indische stamgenooten oprukken.

De onderwerping dezer Zott in Kaskar leed dus geen uitstel meer. Odjeif ibn-Anbasa werd met de uitgebreidste volmacht tegen hen gezonden. Er werd een reeks van poststations tusschen Bagdad en het leger van Odjeif gevestigd, zoodat de khalief elken dag tijding ontvangen en al wat de generaal vroeg terstond zenden kon. Doch de beoorlogging dezer moeras-kinderen was ver van gemakkelijk. Slechts eenmaal wist Odjeif hen tot slagleveren te dwingen. Er vielen toen van hen 300 man, terwijl 500 gevangen werden genomen en onthoofd. Doch verder bleven 't schermutselingen, waarbij de geregelde troepen gewoonlijk 't meest te lijden hadden.

Hoewel Odjeif met alle inspanning trachtte alle kanalen, die van en naar de moerassen voerden, af te dammen, vorderde hij zoo weinig, dat hij eerst na negen volle maanden hen tot onderwerping bracht. Volgens Bar-Hebraeus †) moesten er Egyptische gevangenen, die aan 't opereeren in moeras-

*) Handschrift der Bibliotheek Köprülü Mehemed Pasja in Constantinopel, n. 1041, onlangs voor mij afgeschreven.

(† P. 153 van den Syrischen tekst.

land gewoon waren, gebruikt worden om hen te bedwingen. De Zott gaven zich in de laatste dagen van 834 over, op voorwaarde van behoud van leven en bezittingen. Dat was een blijdschap te Bagdad! Op bevel van den khalief kreeg elk soldaat van Odjeif twee denaren extra, en moesten al de Zott naar de hoofdstad gevoerd en daar aan het geheele volk vertoond worden. Het bleek nu dat hun geheele getal 27,000 bedroeg, waarvan 12,000 strijdbare mannen *). In hun nationaal kostuum met hunne trompetten deden de Zott in vele schuiten hun intocht in Bagdad, terwijl de geheele bevolking langs de oevers van den Tigris geschaard was en de khalief zelf in zijn jacht het schouwspel medegenoot. De twee volgende dagen werd dezelfde voorstelling nog eens vertoond. Toen werden de Zott aan Bisjr ibno-'l-Sameida overgegeven, die ze eerst naar Khânikin (30 Paras. ten N. O. van Bagdad) en van daar naar Ainzarba (Anazarba) aan de Syrische noordgrens bracht. Zoo luidt het verhaal van Tabarî. Belâdsorî zegt †) dat wel de grootste massa naar Ainzarba gevoerd werd, maar dat een gedeelte in Khânikin bleef en ook eenigen in andere grensplaatsen van Syrië geplaatst werden.

In welke verhouding deze Zott in Ainzarba en elders kwamen, kunnen wij niet met zekerheid zeggen, doch blijkt het genoeg, dat het niet die van vrije burgers was. Want Wâkidî §) en Belâdsorî **) voegen aan het verhaal der deportatie naar Ainzarba toe: »en de inwoners hadden veel nut van hen" ††). Lang zou dit echter niet duren.

In het jaar 855, zoo vermeldt Tabarî en naar hem Ibno-'l-Athîr §§), deden de Rûm, d. i. de Byzantijnen, een aanval op Ainzarba, waarbij zij zich meester maakten van al de

*) Zie ook Abu-'l-Mahâsin, I, p. 653.

†) P. 376.

§) Bij Jacût, III, p. 761 l. 21 seq.

**) P. 171.

††) Ibn-Sjihna haalt in zijne beschrijving van Aleppo, Manuscr. Leid. 1444, f 74 r. de plaats van Belâdsorî aan, met bijvoeging van deze woorden: »ik zeg, de Zott zijn een Indisch volk."

§§) VII, p. 52. Bij Lebeau, *Le bas empire*, XV, p. 87 staat fout Aincarja.

krijgsgevangen Zott, die daar waren, welke zij met vrouwen, kinderen, buffels en koeien naar hun land medevoerden.

Ziedaar de eerste Zigeunerbende in het Grieksche rijk gebracht. Of deze later nog uit Syrië, waar ook van vroegere deportatiën nog vele Zotti's bleven, versterkt werden, weet ik niet te zeggen, hoewel het gansch niet onwaarschijnlijk is, daar uit het boven aangehaalde boek van Djaubarî blijkt, dat de kunstenmakers, goochelaars en dergelijk volk uit Syrië, ook Klein-Azië bezochten.

Evenmin kan ik uitmaken of er na 710 nog deportatie van Zott uit Indië heeft plaats gehad. Maar 't is onwaarschijnlijk, daar de kronieken er geen melding van maken, en daar de naam Zott voor Zigeuners alleen in Syrië is gebleven. Toen de opstand in Kaskar gedempt was, werd Sind krachtig aangetast en weldra onderworpen. De Zott en de Meid hadden het zwaar te verantwoorden. Die van eerstgenoemden er niet in slaagden te vluchten, ontvingen elk een brandmerk op de hand en moesten het hoofdgeld betalen, terwijl hun werd bevolen dat elk man een hond bij zich moest hebben, waardoor de prijs der honden tot 50 dirhems steeg *). De Meid hadden zich, na in den strijd groote verliezen geleden te hebben, teruggetrokken naar de Indusmoerassen, waar de hoofden der Zott zich bij hen hadden gevoegd. De Arabische generaal liet nu een kanaal van de zee naar dit moeras leiden, waardoor het water daar brak werd. Ook dezen zouden geheel onderworpen zijn, waren er niet oneenigheden tusschen de Arabische opperhoofden ontstaan, die als reeds meermaalen te voren de bijna voltooide onderneming afbraken. Weldra waren de Zott en Meid weder in hun gewonen toestand, waarin Mas'ûdî, die in 915 Sind bezocht, hen een last noemt voor de bevolking van al-Mançûra †), en welken Istakhrî en Ibn-Haukal beschrijven.

In het jaar 1000 vinden wij benden Zotti's in het leger van Abû-Naçr ibn-Bakhtijâr in Perzië en Kirmân §). In 1025

*) Zie ook Elliot, *History of India*, I, p. 187 en een excurs over dit vreemd bevel, p. 449 seq. Vgl. Ritter, VII, p. 175.

†) Ed. Barbier de Meynard, I, p. 378.

§) Ibno-'l-Athîr, IX, p. 114.

werd al-Mançûra veroverd door Mahmûd al-Gaznawî, omdat de vorst dezer stad van den Islâm was afgefallen. Uit deze mededeeling van Ibno-'l-Athîr *) leidt Reinaud †), naar 't mij voorkomt met recht, af dat de Zott en Meid de overhand hadden gekregen en den gehaten Islâm hadden afgeschafft. Want zelf hadden zij dien godsdienst nooit omhelsd en daarom waren zij, volgens de Islâmische wet, onderworpen aan de djizja, het hoofdgeld, dat als afkoopsom beschouwd wordt voor den dood, dien elk niet-Moslem eigenlijk verdient. De verklaring van Reinaud is des te waarschijnlijker, daar Ibno-'l-Athîr er aan toevoegt, dat de koning van al-Mançûra bij de aankomst van Mahmûd de stad ontruimde en zich in de moerassen verschuilde, en verder door het verhaal van Mirkhond, dat de Djatt aan Mahmûd een deel van den buit ontroofden, waarover deze, hoewel met veel moeite, eene schitterende wraak nam. Waarschijnlijk zijn zij toen gedwongen tot den Islâm over te gaan §). »Door deze straoefening werd, zegt Reinaud, de macht der Djatt gebroken, doch nog niet vernietigd. Het ras plantte zich in het land en daar buiten voort. Ten tijde van Tamerlan's tocht naar het noorden van Indië, was er een stam van dezen naam in de buurt van Dehli gevestigd. Deze stam handhaafde zich krachtig in deze provincie in de stad Bhartpur; en na het midden der vorige eeuw, bij het verval der Mogolheerschappij, maakte zij zich tot een onafhankelijk vorstendom. Later weerstond zij zelfs de macht der Engelschen en 't heeft groote inspanning gekost, haar te onderwerpen. Tegenwoordig bestaan er nog Djath, niet alleen in de benedenvallei van den Indus, maar ook in Kâbûl en het gebied der Sikhs."

Wat Reinaud hierbij onvermeld heeft gelaten of onjuist heeft voorgesteld, is dat in 1398 de Jat eene vreeselijke tuchting ontvingen van Timûr. Wij lezen in zijne autobiographie **), dat hij in de Indusvallei aan een verlaten dorp,

*) IX, p 243.

†) *Mémoire*, p. 272.

§) Vgl. Ritter, VII, p. 179. Elliot, *Hist. of India*, I, p. 218, 221, II, p. 477 seq.

**) Elliot, *History of India*, III, p. 428 seq., 492 seq.

Tohâna genaamd, komende, vernam dat de inwoners Jat waren, een sterk volk, dat zijnsgelijke niet had in dieverij en struikrooverij. Zij waren slechts Moslems in naam, en plunderden reizigers en karavanen. Nu hadden zij zich in de rietbosschen en moerassen verscholen. Eene afdeeling zijner soldaten doodde van hen 200 en maakte vele gevangenen, terwijl tevens veel vee hun in handen viel. Doch nu vernam Timûr, dat het geheele land door deze Jat's verontrust werd, die zoo talrijk als mieren of sprinkhanen waren, en hij besloot voor goed een einde aan hunne geweldenarijen te maken. In persoon voerde hij dus zijne troepen in de schuilplaatsen der Jat, waarbij hij 2000 dezer duivels, gelijk hij ze noemt, doodde en met grooten buit aan vee en gevangen vrouwen en kinderen terugkwam. »Aldus, zegt hij, bevrijdde ik het land van de plaag der Jat.» — Ik heb dit met uitvoerigheid medege-deeld, omdat het ten duidelijkste blijkt, dat van eene deportatie van Jat's door Timûr geen sprake is, nog minder daarvan dat hij van dit volk in zijnen dienst zou gehad hebben. Onmiddellijk na dezen veldtocht trok hij naar Dehli en op 't punt van den vorst van Dehli slag te leveren, liet hij 100,000 krijgsgevangenen, die hij sedert zijne komst in Indië gemaakt had, op één dag vermoorden *. — In den Appendix op het eerste deel van Elliot's *History of India* †) vinden wij over de Jat nog eenige bijzonderheden, waarvan ik alleen wil vermelden, dat zij tegenwoordig zeer talrijk zijn, in Sind vormen zij de hoofdbevolking, in de Pendjâb behoort tot hen stellig het twee vijfde der bewoners. Zij zijn grootendeels Moslems. In denzelfden Appendix §) vinden wij de bewijzen dat de Meid ook nog niet uitgestorven zijn, zooals Reinaud meende. Zij wonen nog daar, waar de Arabische geografen hen plaatsten, maar zijn niet meer zoo machtig en leven uitsluitend van vischvangst.

Over deze Djatt hebben wij zeer belangrijke mededeelingen van Dr. Trumpp in de *Zeitschrift der d. morgenl. Ge-*

*) Elliot, l. l. p. 486 en 497.

†) P. 507 seq.

§) P. 522.

sellschaft van 1861 *). Volgens hem zijn de Djatt, die langs de geheele lengte van den Indus wonen, van de mondingen tot in het Peschâwerdal, de oorspronkelijke Arische bevolking des lands. 't Zijn landbouwers en kameelherders, onder welke halfwilde jager- en visscherfamiliën, Bhangî (drinkebroërs) bijgenaamd, rondzwerven, die zegt Dr. Trumpp †) »mij steeds voorkomen onze Zigeuners te zijn." Tegenwoordig zijn zij grootendeels Moslems, op welke de Hindû's met verachting nederzien, zoodat in de Pendjâb de naam Jat bijna een scheldnaam is geworden. Toch blijkt uit hun oude gedichten en legenden, dat er een tijd geweest is, toen zij een veel hooger rang innamen. Dit wordt, zooals gebleken is, door de geschiedenis volkomen bevestigd. Hunne taal, die thans gewoonlijk Sindhî genoemd wordt, draagt nog in oost-Belûtsjistan en west-Pendjâb den naam Jat-kî-gali of Jat-taal. Volgens Trumpp is zij zuiverder en rijker in vormen dan elke andere der nieuwere Indische talen en staat veel nader dan de overige aan 't oude Prâkrit §). De oudere Prâkrit-grammatici behandelden haar met weinig achting, doch dit is vermoedelijk het gevolg van de verachting, die de bevolking van het Indusland reeds vroegtijdig van den kant der Hindû's ten deel viel, en waarvan Trumpp eene voldoende verklaring geeft. Deze geleerde spreekt, hoewel met eenige aarzeling, het vermoeden uit, dat de Jat verwant zijn met de oude Getae of Gothen.

Dat tusschen deze Indische Zott of Djatt en de Zigeuners samenhang bestond, was reeds door Pott als waarschijnlijk vermoeden uitgesproken in de *Zeitschrift* van 1853 **), waar hij o. a. verschillende inlichtingen mededeelt hem door Fleischer verstrekt, onder welke niet de minst merkwaardige is het door Meidânî, die omstreeks 1100 schreef, mededeelde

*, XV, p. 690 seqq.

†) P. 695.

§) Ons medelid Kern heeft in eene beoordeeling van Trumpp's *Grammar of the Sindhi language*, deze bewering in 't algemeen waar genoemd. Zie *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Ned. Indië*, 1873, p. 367 seq.

**) VII, p. 393.

Arabische spreekwoord *): »leer geen politieagent nasporingen te doen en geen Zotti te stelen,» waarmede men dit kan verbinden †): »lengenachtiger dan een gevangene Sindi.» Bij het eerste spreekwoord teekent de verzamelaar aan, dat de Zott een gemeen volk zijn, bij het tweede dat elk gemeene Sindi zich voor een koningszoon uitgeeft. Met den naam Sindi, dien de Zigeuners naar Duitschland hebben medegebracht, werden zij ook in het Oosten wel aangeduid, getuige Ibn-Batûta, IV, p. 412 der Parijsche uitgave, waar in de vertaling voor »à la façon des natifs du Sind» moet gelezen worden »à la façon des Bohémiens» §), alsmede de *Vocabulista in Arabico*, ed. Schiaparelli, waarin *sindi* door *minus* vertaald wordt, terwijl in het Latijn-Arabisch deel *minus in instrumentis* o. a. vertaald wordt door *sindi*. Een andere naam hun hier gegeven is *dozdokî*, dat afgeleid is van 't Perzische *dozd* en evenals dit eigenlijk *dief* beduidt, een karakteristieke naam voor de Zigeuners. Zij zijn het hoogstwaarschijnlijk, die hunne vroegere landgenooten in zulk een slechten reuk gebracht hebben, dat Vullers onder *dozdi* (diefstal) het Perzische spreekwoord vermeldt »diefstal van een Hindû is niet verwonderlijk», dat men gebruikt als een laag en gemeen man eene schandelijke daad verricht. Nog erger, onder *Hindû* lezen wij dat dit als appellativum gebruikt wordt in de beteekenis van *dief*.

In verband met dit alles is de plaats van Meidânû een bewijs bij al de reeds vroeger gegevene, dat de Zott in West-Azië werkelijk Zigeuners zijn. De naam Zott is overigens tegenwoordig nog alleen in Damascus gebruikelijk voor die Zigeuners die veeteelt drijven**), hoewel iedereen weet dat de Zigeuners van andere industrieën en met andere namen, met dezen van denzelfden oorsprong zijn. In Perzië leven zij nog onder den naam, dien hun reeds Firdûsi geeft, Lûrî of Lûlî.

*) Ed. Freytag, II, p. 580, n. 609.

†) II, p. 381 n. 211.

§) Ik ben op deze plaats, alsmede op die der *Vocabulista*, opmerkzaam gemaakt door ons medelid Dozy.

**) Wetzstein in de *Zeitschrift*, XI, p. 482.

Ouseley verhaalt *), dat zij zeer wel weten dat hunne stamgenooten door de Turken Tsjingâni genoemd worden. De naam Lûrî behoort hun niet eigenlijk, maar is vermoedelijk slechts een van de vele namen aan dit volk gegeven uit valsche theoriën over zijn oorsprong. De Perzen schijnen hen gehouden te hebben voor inboorlingen van Lûristân, die in hun uiterlijk eenige overeenkomst met de Zigeuners moeten hebben. Merkwaardig is het, dat de Egyptische Zigeuners in het in 1837 geschreven werk *Masâlik al-abçâr* †) ook Lûrî's genoemd worden. Saladdin zou een groot aantal van hen hebben doen ter dood brengen. In Transoxanië heetten zij in de 16^e en 17^e eeuw Lûlî §). Om hun donkere kleur zijn zij ook wel voor Africanen aangezien en Zendjî's genoemd. De Perzische vertaler van Istakhrî heeft b. v. soms voor Zott in den tekst Zengiân geschreven **). In Perzië worden zij tegenwoordig ook dikwijls Berbers genoemd, dus verward met de Noord-Africanen. Den naam Egyptenaars hebben zij zichzelf in Europa meermalen laten welgevallen; in 't Oosten komt die, voorzoover ik weet, niet voor, evenmin als de naam Rom'ni, dien zij zichzelf met recht geven, daar deze »mannen" beteekent.

Omtrent de lotgevallen der Zott, na hunne wegvoering uit Ainzarba naar Klein-Azië, in het jaar 855, heb ik bij vluchtig onderzoek niets kunnen vinden. Doch nu men eens weet, in welk jaar zij het Byzantijsche gebied hebben betreden, zullen anderen misschien gelukkiger zijn. Of de naam Zott, of liever in zijn Indischen vorm Jat, door hen nog in Europa is medegebracht, is natuurlijk door mij even weinig te zeggen. Ik vind in den Appendix op het eerste deel van Elliot's *History of India* de volgende merkwaardige passage ††): »Dat Indische troepen gelicht werden en gezonden om de veldslagen der Arabieren in verre staten mede te maken, daarvoor

*) *Travels*, III, p. 401.

†) *Notices et Extraits*, XII, p. 330 seqq.

§) Abu-'l-Ghâzî, *Histoire des Mongols*, par Desmaisons, p. 258, 259, 276, 282.

**) Zooals p. 35 mijner uitgave. Vgl. Reinaud, *Mémoire*, p. 273 noot 3 en Pott, I, p. 45 seq.

††) P. 465,

hebben wij ontwijfelbare bewijzen. Ik spreek hier niet van de talrijke Jat's in Irâk, Syrië en Mesopotamië, welke — zooals ik eerlang elders hoop aan te toonen — weldra veranderd werden in de Jatano of Gitano — de Zigeuners van 't heden-daagsche Europa. Deze waren reeds te lang in hunne colonies geweest, om door een tijdgenoot, als Dionysius Telmarenensis, »Sindiërs" genoemd te worden, daar de namen »Jat", »Asâwira" en »Sabâbidja" hem gemeenzamer waren. Doch deze schrijver vermeldt in zijne Syrische kroniek, bepaaldelijk »Sindische" cohorten als deel uitmakende van het zeer gemengde leger, dat in het jaar 767 een inval deed op Byzantijnsch grondgebied." Uit deze woorden, mij eerst ter kennis gekomen toen dit opstel bijna voltooid was, blijkt dat de geleerde schrijver reeds ingezien had dat de Zigeuners afstammelingen der Jat zijn. De beloofde verhandeling, waarin hunne transformatie zou aangetoond worden, schijnt achterwege gebleven te zijn. Doch uit de combinatie Zott, Asâwira en Sabâbidja (lees: Sajâbidja) volgt dat hij enkel dacht aan de Zott, die reeds in den tijd der Sassaniden uit hun vaderland waren gevoerd. De Asâwira waren waarschijnlijk, gelijk dezen, vreemde troepen in Perzischen dienst, doch geen Indiërs. De groote deportatie van 820 was hem dus vermoedelijk onbekend. Maar zijne stelling dat de oude naam in Gitano is overgebleven, is zeer zwak. Want aldus worden de Zigeuners alleen in Spanje genoemd en 't is, meen ik, niet te betwijfelen dat hier de naam »Egyptenaar" beteekent, zooals zij ook in vele andere landen heeten.

De Indische naam, waaruit de Arabieren Zott gemaakt hebben, is Jat met weeke j, die door niet-Indiërs nu eens door z, dan weder door dj wordt teruggegeven. De t is door de Arabieren verhard tot teth. Bij Jacût wordt ook de uitspraak Zatt met a vermeld, die in de *Kâmûs* als de regelmatige wordt opgegeven. Doch de gewone uitspraak is Zott met o, welke Bar-Hebraeus zelfs tot û verlengt, daar hij Zûtojo schrijft. In Indië komt de uitspraak Jut ook voor.

Daarentegen hebben de Zigeuners den naam Sindî mede naar Duitschland gebracht *) en daarin de herinnering aan

*) Pott, I, p. 88 seq.

hun vaderland bewaard. Ik heb reeds doen opmerken dat hun woord voor *schip* hetzelfde is, als dat waarmede hunne voorouders voor meer dan 1000 jaar de vaartuigen noemden, waarop zij uit de monden van den Indus hunne rooftochten ondernamen. Nog op één ander woord moet ik de aandacht vestigen. Een Christen noemen de Zigeuners *Gandorry* *) en deze naam schijnt afgeleid van den naam der stad Gandâra, die voor deze streken eene stad van groot gewicht was, zoodat volgens Ibn-Haukal †) de munten dezer stad in Sind gewoonlijk gebruikt werden.

Er is geen naam, waarvan meer verklaringen beproefd zijn en die tot meer valsche theoriën over den oorsprong dezer zwervelingen geleid heeft, dan die van Zigeuners, die in velerlei vormen in verschillende landen van Europa en in het Turksche rijk, ook in Egypte en Syrië voorkomt. Ik durf niet beweren dat ik de oplossing van het raadsel gevonden heb, maar wil toch een paar proeven van verklaring in overweging geven. Ik heb reeds gesproken van de zwervende stammen, die in Sind onder de Jat leven en Banghî bijgenaamd worden. Deze dragen nog een anderen naam n. l. Sjikârî, die eigenlijk *jagers* beteekent. Misschien hebben de Jat hunne zwervende en door hen geminachte stamgenooten reeds in ouden tijd zoo genoemd en zelf den naam westwaarts medegenomen. Het verschil tusschen sedentaire Jat, die landbouw en vooral veeteelt plegen, en tusschen de zwervende Zigeuners, die als muzikanten, waarzeggers, goochelaars, kunstmakers en marskramers den kost verdienen, is in Syrië nog heden zeer merkbaar en alleen de eersten voeren nog den ouden naam Zott. Ook in Turkije zijn, volgens Paspati §), de Zigeuners nog heden verdeeld in sedentaire en zwervende familiën, waarvan de eersten op de laatsten neêrzien. Wij mogen aannemen

*) Pott, II, p. 125.

†) P. 228 l. 14. De Arabieren noemen deze stad Kaudohâr of Kondohâr, niet te verwarren met het tegenwoordige Kandahar. Vergelijk Reinaud, *Mémoire*, p. 156 en 196, Elliot, I, p. 445 tot Belâdsorî, p. 415. Mijn vriend Kern, aan wiens oordeel ik het bovenstaande onderwierp, had daartegen geen bedenking.

§) *Revue Critique*, 1870, II, p. 250 seq. 283.

dat bij de Jat-deportatie ook vele zwervende familiën mede vervoerd zijn, daar wij vooral bij de laatste soort het ons bekende Zigeunertype terugvinden. De Jat zullen dezen als vroeger verachtelijk Sjikârî hebben blijven noemen, en deze benaming is ten slotte de naam van alle Zigeuners geworden. Ik kan echter niets tot staving van deze verklaring bijbrengen en heb wel eenigen twijfel of al de vormen waarin de naam Zigeuner voorkomt, zich uit dat Sjikârî laten afleiden. Dit bezwaar geldt zeker nog sterker tegen eene afleiding van den naam der stad Sjàkara *), die aan een der Indusmondingen lag, in het gebied der zeeroovers, die wij onder den naam Kork hebben leeren kennen. Het schijnt wel dat dezen, misschien naar deze stad, ook Sangâr's of Sangân's genoemd werden †).

Daar de Zigeuners te allen tijde door hunne muzikale talenten hebben uitgemunt, en zich als zoodanig ook in 't Byzantijsche rijk spoedig zullen hebben bekend gemaakt, zou eene verklaring van den naam door »muzikanten" voor de hand liggen en zich boven alle aanbevelen. Inderdaad beduidt het Perzische woord *tsjeng* een soort van harp of cither, die in het Oosten veel gebruikt wordt §), en *tsjengî* is, evenals vroeger, nog heden in Perzië en Turkije een gewoon woord voor »muzikant" en ook voor »danser". In dit *tsjengî* is de *î* eigenlijk de Arabische uitgang van het nomen relativum, doch kan ook beschouwd worden als de Perzische uitgang van het nomen unitatis. Naar deze opvatting mag het woord *tsjeng* voor *de danser*, *de muzikant* als soortnaam gebruikt, en hiervan met den Perzischen uitgang **an** de pluralis *tsjengân* gevormd worden, naar analogie van *merd*, de mensch, als soortnaam, *merdî*, een mensch, een individu, *merdân*, menschen, of, de menschen. De vraag is alleen of men inderdaad *tsjengî* aldus heeft opgevat, of *tsjeng* derhalve in de opgegeven beteekenis voorkomt. Het antwoord hierop heb ik aan mijn vriend Dozy te danken, die mij gewezen heeft op een voorbeeld in de *Duizend en ééne nacht*,

*) Elliot, I, p. 397 seq. Reinaud, *Mémoire*, p. 215. Vgl. Elliot, p. 508 seqq.

†) Elliot, p. 430, Pott, I, p. 46.

§) Arabisch *şendj*, dat ook voor *şendj* (bekkens of tambourin) gebezigd wordt,

IV, p. 694, l. 9 v. o., en de verklaring van het woord door Lane in zijne vertaling van dit werk, III, p. 730, n. 22. In 't Byzantijsche rijk moet dan de beroepsnaam *tsjengân* tot eigennaam geworden zijn. Want van daar volgt hij de Zigeuners tot naar West-Europa, en van daar is hij door de Turken in Azië als eigennaam teruggekeerd. Men vindt in het Turksche rijk, zoowel in Europa, als in Azië en Egypte, Tsjengân, of Tsjengâne *) met een nieuwe pluralisvorming (zie Hélot) als naam der Zigeuners, naast *tsjengi*, dat, zooals boven gezegd is, muzikant of danser beduidt. Men zegt dat *tsjenjâne* thans in Turkije ook als appellativum *lierman* beteekent †), doch dit kan eene toepassing van den volksnaam op het beroep zijn.

Deze verklaring heeft veel voor, doch het is moeilijk te zeggen, of de **n** in de eerste lettergreep van den naam al of niet oorspronkelijk is. Bataillard verklaart zich stellig voor het laatste. In de tweede lettergreep wisselt de **n** met **r** af en is 't eveneens moeilijk te zeggen, welke van die twee letters oorspronkelijk is. De sisklank, waarmede de naam begint, is in bijna alle vormen hard en op dien grond verwierp Pott §) met recht de verklaring uit *Zendjî* (neger).

Gaan wij nu nog na, in hoeverre de resultaten van het linguïstisch onderzoek met de historische gegevens overeenstemmen. Ik heb reeds in 't begin medegedeeld, dat er omtrent twee punten zoo goed als algemeene overeenstemming is tusschen de geleerden, die ernstige studie van de Zigeuners gemaakt hebben, n. l. dat hun vaderland in Indië te zoeken is, en dat althans de in Europa verstrooide troepen alle tot een en dezelfde familie behooren. Het eerste is met name

*) De Turken spreken naar eene wet hunner taal uit Tjingiane. Zie Paspati aangehaald in *Revue Critique* 1870, II, p. 287, Bocthor onder *Bohémien*, Pott, II, p. 45.

†) Pott, I, p. 45 noot.

§) I. p. 46.

dat bij de Jat-bezettingen ook vele zwervende families mede
verruerd zijn. Daar wij vooral bij de laatste soort het ons
bekende Zigeunertype ontmoeten. De Jat zullen dezen als
vroeger van de Jat's afgeleiden hebben genoemd, en deze
benaming is ten slotte de naam van alle Zigeuners geworden.
Ik kan echter niets uit de verklaring van deze verklaring bijbrengen
en heb wel evenwel twijfel of al de vormen waarin de naam
Zigeuner voorkomt, niet uit dit Spiki laten afleiden. Dit
bezwaar geldt zeker nog sterker tegen eene afleiding van den
naam der stad Spikara*. Die aan een der Indusmondingen
lag, in het gebied der zigeuners, die wij onder den naam
Kork hebben leeren kennen. Het schijnt wel dat dezen, mis-
schien naar deze stad, ook Sangar's of Sangân's genoemd
werden †).

Daar de Zigeuners te allen tijde door hunne muzikale
talenten hebben uitgemunt, en zich als zoodanig ook in
't Byzantijnsche rijk spoedig zullen hebben bekend gemaakt,
zou eene verklaring van den naam door »muzikanten" voor
de hand liggen en zich boven alle aanbevelen. Inderdaad
beduidt het Perzische woord *tsjeng* een soort van harp of
cither, die in het Oosten veel gebruikt wordt §), en *tsjengi*
is, evenals vroeger, nog heden in Perzië en Turkije een
gewoon woord voor »muzikant" en ook voor »danser".
In dit *tsjengi* is de *i* eigenlijk de Arabische uitgang van
het nomen relativum, doch kan ook beschouwd worden als de
Perzische uitgang van het nomen unitatis. Naar deze opvat-
ting mag het woord *tsjeng* voor *de danser*, *de muzikant* als
soortnaam gebruikt, en hiervan met den Perzischen uitgang
ân de pluralis *tsjengân* gevormd worden, naar analogie van
merd, de mensch, als soortnaam *merdi*, een mensch, een
individu, *merdân*, menschen, *merdân*, menschen. De vraag is
alleen of men inderdaad *merdân* heeft opgevat, of *tsjeng*
derhalve in de opgegeven beteekenis voorkomt. Het antwoord
hierop heb ik aan mijn vriend Dozy te danken, die mij ge-
wezen heeft op een woord in de *Duizend en éne nacht*.

*) Elliot, I. p. 111. Vgl. Elliot, p. 111.

†) Elliot.

§) Arab.

door Pott en Ascoli nader omschreven. De taal der Zigeuners sluit zich volgens den eerste aan bij de noordwestelijke dialecten van Indië, de laatste houdt de Zigeuners voor Sindi's, die langen tijd in Afghanistan gewoond hebben. Beide resultaten wijzen ons naar de Indusvallei, d. i. naar het land, dat sedert eeuwen door de Jat bewoond is. Het tweede punt is vooral door Paspati en Bataillard toegelicht. Niet alleen hebben alle Zigeunerdialecten in West-Europa onderling Slavische bestanddeelen, maar bovendien samen met de Zigeuners van de Slavische landen en van het Turksche rijk, ook vele Grieksche woorden gemeen. Hieruit volgt onbetwistbaar, dat al de Zigeuners een tijdlang op Griekschen bodem geleefd hebben. Doch hieraan is nu nog iets zeer belangrijks toe te voegen. Dat men in de taal der Zigeuners in Turkije Arabische woorden aantreft, is geen wonder, daar het Turksch zoozeer met Arabische elementen is doortrokken. Doch wanneer men die ook vindt bij de Zigeuners van West-Europa, die reeds lang voor de Turksche verovering in de Donauprovinciën, in Hongarije en Zevenbergen woonden, is er geen andere conclusie mogelijk, dan dat de Zigeuners ook gezamenlijk in een Arabisch land geleefd hebben. Dit moet voorafgegaan zijn aan het verblijf in het Byzantijnsche rijk. Op zichzelf is dit reeds waarschijnlijk, maar wordt bevestigd hierdoor, dat het aantal Arabische woorden veel kleiner is dan dat der Grieksche. Ik heb het voorkomen van Arabische woorden slechts op pervlakkig onderzocht, maar kan toch eenige aanwijzen, die boven bedenking verheven zijn, zooals *choro* (diep), dat in alle Zigeunerdialecten voorkomt, ook als subst. (diepte), zie Pott, II, p. 164 en Liebich's Glossar, en 't Arabische *ghôr* moet zijn; *koter*, *gotter* (een stuk), Pott, p. 164 en Liebich, dat 't Arabische *kot'a* is; *handako* (groef, gracht) Liebich, Arab. *chandak*; *mochton* (doos, schachtel) Liebich, 't Arabische goochelaarswoord *mosjtân* *); *tschâro*, *szakro*, *szahn* (schotel), Pott, p. 198 seq. en Liebich, 't Arab. *çahn*;

*) Zie mijn artikel over Djaubari in de *Zeitschr. d. d. morgenl. Ges.* XX, p. 506 seq.

agor (einde), Pott, p. 45, Arab. *âchir*; *alicati* (tijd), Pott, p. 59, Arab. *al-wakt*, *al-ikât*; *câha* (huis), Pott, p. 91, Arab. *kâha* of misschien *kâch*; *kesz* (zijde), Pott, p. 119, Arab. *kaz2*; *jar* en *car* (hitte), Pott, p. 125 en 171, Arab. *harr*. Deze woorden komen alle in Europeesche Zigeunerdialecten voor en zullen bij ernstig onderzoek stellig voor vermeerdering vatbaar zijn; doch zoo reeds bewijzen zij voldoende de stelling, dat al de Zigeuners een tijdlang onder Arabisch sprekende menschen verkeerd hebben. Of wij bij den tegenwoordigen stand der Zigeunerstudie nog verder kunnen gaan, is twijfelachtig. Baudrimont, die eene brochure over de Zigeuners in het land der Basken heeft geschreven, zegt, volgens Bataillard *): »verscheidene aanwijzingen hebben mij op het vermoeden gebracht, dat de Zigeuners langen tijd in Mesopotamië, en wel speciaal in den omtrek van Babel gewoond hebben.” Welke die aanwijzingen zijn, zegt hij niet, maar daar hij er bijvoegt: »en dat zij zwervelingen geworden zijn ten gevolge van de verwoesting dezer stad”, is het waarschijnlijk, dat hij iets dergelijks op 't oog had, als de Saulcy meende ontdekt te hebben, die namelijk voor een woord uit de zoogenaamde Medische of Scythische spijkeropschriften alleen in de Zigeunertaal de verklaring vond. Is dat het geval, dan heeft het vermoeden van Baudrimont geen waarde, hoezeer het overigens door de geschiedenis merkwaardig bevestigd wordt, daar de Zigeuners meer dan eene eeuw in deze streken gewoond hebben.

Na de historische ophelderingen door de Arabische geschiedschrijvers verstrekt, zullen de wilde conjecturen over de Zigeuners wel gestaakt worden. Ik acht het niet noodig die nog te vermelden en te bestrijden, omdat waar zij door bekwame mannen als Bataillard zijn uitgesproken, ze door dezen zelf terstond zullen herroepen worden. Er is misschien slechts één bezwaar, dat bij dezen zal overblijven, n. l. of het denkbaar is, dat uit de troep van ruim 20,000 Zigeuners ten jare 855 in 't Byzantijsche rijk gebracht, al de in Europa verstrooide Zigeunerbenden afstammen. Ik kan daar

*) *Revue Critique*, 1870, II, p. 204.

natuurlijk niets meer en niets beters op antwoorden, dan de stellers van deze vraag ook zelve kunnen bedenken.

Vooreerst is 't niet onmogelijk, dat de Zigeuners in 't Grieksche rijk nog herhaaldelijk toevoer uit Syrië bekomen hebben. Ook in andere grenssteden waren Zigeuners gevestigd en de Byzantijnen hebben vooral in de tiende eeuw vele van deze veroverd. Bovendien kunnen vele vrijwillige uitwijkingen van Zigeuners uit Syrië hebben plaats gehad. In de tweede plaats is 't bijna zeker, dat zij in de landen waar zij vertoefd hebben, zich andere elementen hebben geassimileerd. Eindelijk mag ik wijzen op de zoo dikwijls met de Zigeuners vergeleken Joden, bij wie hetzelfde verschijnsel van grooten aanwas onder de verdrukking mischien in nog sterkere mate bestaat.

Doch de proef op de som moet zijn: eene vergelijkende studie, volgens de door Bataillard juist gestelde regels, van de verschillende Zigeunerdialecten, om aan den éénen kant den oorspronkelijken woordschat bijeen te hebben, ontdaan van de vreemde bestanddeelen, en aan den anderen kant uit de opname dezer bestanddeelen af te leiden, in welke streken de Zigeuners achtereenvolgens vertoefd hebben, wat tot nog toe slechts voor een gedeelte geschied is. Dan eene vergelijking van de taal der Zigeuners met het Sindhi, de taal der Jat. Eindelijk eene vergelijking van de Zigeunerliederen en verhalen met de gedichten en legenden hunner Indische stamverwanten, die, gelijk Trumpp verzekert *), zeer talrijk zijn, zoodat hijzelf twaalf boekdeelen daarvan verzameld heeft.

*) *Zeitschr.*, XV, p. 693.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 11^{den} JANUARI 1875.

Tegenwoordig de heeren: C. W. OPZOOMER, voorzitter, W. MOLL, M. DE VRIES, C. LEEHMAN, W. G. BRILL, J. DE WAL, G. DE VRIES AZ., W. J. KNOOP, W. C. MEES, N. BEETS, A. KUENEN, J. E. GOUDSMIT, J. P. SIX, S. A. NABER, H. KERN, J. T. BUYS, J. A. FRUIN, R. VAN BONEVAL FAURE, M. J. DE GOEJE, C. VOSMAER, J. P. N. LAND, J. G. DE HOOP SCHEFFER, TH. JORISSEN EN J. C. G. BOOT, secretaris.

Het proces-verbaal der vorige vergadering gelezen en goedgekeurd zijnde, verklaart de secretaris dat bij onderzoek gebleken is dat het daarin vermelde besluit om voortaan geene zitting te houden, als de Leidsche hoogeschool hare stichting herdenkt, niet in de notulen vermeld staat, en stelt voor om dat verzuim te herstellen door het in het proces-verbaal dezer zitting op te nemen. Daar de zaak niet betwijfeld wordt, is dien overeenkomstig besloten. Als dus de dies natalis der Leidsche hoogeschool op den tweeden maandag van Februari gevierd wordt, zal de vergadering der Akademie een week worden uitgesteld en op den derden maandag dier maand plaats hebben.

Voor den wedstrijd in Latijnsche poezie zijn twee gedichten ingekomen, het eene getiteld *Festum in monte Parnasso* met de versen van Sannazarius: *Nec me Pieria spectabit Phoebeus in umbra Inter certantes carmina ferre choras?* tot zinspreuk, het andere *Reditus in patriam* met een vers van Vergilius: *Credimus? an qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?* als motto. Zij zijn met het vroeger vermelde gedicht in handen der Commissie van beoordeeling gesteld.

De voorzitter deelt mede dat voor de feesten te Leiden twee vertegenwoordigers der Akademie zijn uitgenoodigd en dat dus de algemeene voorzitter en de algemeene secretaris daartoe zijn aangewezen; maar dat in plaats van den algemeenen voorzitter, die verhinderd wordt, het oudste lid der letterkundige afdeeling buiten Leiden de heer W. G. Brill zal optreden.

De heer de Goeje levert eene bijdrage tot de geschiedenis der Zigeuners. Het onderzoek hunner taal heeft bewezen dat zij uit Indië afstammen, maar tot 1417, toen zij uit Hongarije in Duitschland zijn getrokken, is hunne geschiedenis zeer duister. De spreker wil die uit Arabische schrijvers ophelderen. Bij de Arabieren en te Damascus heten de Zigeuners *Zott*, en zulk een volk, met de verwante stammen der Bodha en Meid, woonde oudtijds aan de oevers van den Indus. Omstreeks 710 n. C. zijn het eerst Zott vandaar overgeplant naar de moeraslanden aan den Tigris, en deze kolonie is later door anderen gevolgd. Van 820 tot 834 speelden zij daar den baas, maar werden toen door de Arabieren onderworpen, naar Bagdad gevoerd en in de Syrische grensplaatsen overgebracht, vanwaar ruim twintig duizend in 855 door de Rum naar hun land, d. i. naar het Byzantijnsche rijk, weggevoerd werden. Of daarbij later nog anderen uit Azie gekomen zijn, is onbekend, maar zekerlijk stammen van deze Zotti's de Zigeuners in Europa af, wier taal hun Indischen oorsprong, hun langdurig verblijf in landen waar

Arabisch gesproken werd en hunne vroege vestiging in 't Grieksche rijk bewijst. De naam van Zigeuners is misschien ontstaan uit Sjikârî, jagers, zoo als een zwervende stam in Sindh genoemd werd. De spreker geeft ook eenige berichten over de in Sindh achtergebleven Zott, die ook onder den naam Jat of Djatt voorkomen, en die na lang den Islâm verworpen te hebben, eindelijk Moslems geworden zijn.

Deze bijdrage, die door den spreker voor de Verslagen wordt aangeboden, geeft aanleiding tot velerhande vragen en opmerkingen.

De heer Kern bevestigt het gezegde, dat de taal der Zigeuners na verwant is met het oude Prakrit. De taal der Hindi is nagenoeg zes eeuwen oud; die der Zigeuners uit het Noordwesten van Indië afkomstig is veel ouder en klimt wellicht tot 500 na. C. op. Aan de bemerking van den heer de Goeje, dat de Zigeuners zich Romni d. i. *mannen* noemen, voegt de heer Kern toe de insgelijks door hun gebruikte benaming Kalorom, die *zwarte mannen* beduidt.

De heer Land kan zich niet vereenigen met eene ter loops door den spreker gewaagde gissing, dat *smous* uit 't Hebr. *sjammûs*, dienaar, zou ontstaan zijn, daar het dan veeleer *smoes* zou luiden, en voor een scheldnaam minder geschikt zou zijn. Hij meent dat het eene verbastering is van *ish-mowet*, dat als '*sh-mowes* uitgesproken licht tot *smous* kon worden. Het zou dan beteekenen een man des doods, een die den dood verdient.

De heer Goudsmit verwerpt beide afleidingen. *Sjammûs* beteekent altijd een hooger en dienaar, en wordt tegenwoordig van een koster gezegd, en '*sh-mowes*, tot den dood gedoemd, wordt gezegd van een zieken, op wiens herstel geen hoop meer is, maar niet bepaald van een ter dood veroordeelden boef. Volgens hem is de oorsprong van het verachtelijke woord onzer en niet meer te ontdekken.

De heer Moll twijfelt of de naam van Zigeuners hier te lande wel oud is, en meent dat zij vroeger altijd Heidens genoemd werden. In Noordbrabant hoorde hij ze ook *heikens-mannekes* noemen.

De heer Leemans vraagt of de Zigeuners door 't Grieksche rijk, of wel over Egypte in Europa gekomen zijn, zooals de

naam Gitanos en Gypsies schijnt aantewijzen. Ook de naam hunner schepen *bâri* is Egyptisch, en meer andere aangevoerde woorden hebben een egyptischen klank.

De heer de Goeje bedankt den heer Kern voor zijne instemming, geeft toe dat zijne afleiding van *smous* onhoudbaar is, en dat de Zigeuners hier vroeger heidens heetten, en durft niet bepalen, of een deel van het volk over Egypte in Europa is gekomen, maar beweert dat de overeenkomst van namen bij hen en bij de Egyptenaren toevallig is, daar die namen van Indischen oorsprong zijn.

De heer Leemans acht een anthropologisch onderzoek op Zigeunerschedels wenschelijk, waarop de heer Kern verklaart dat er tusschen Zigeuners en Hindû's zooveel overeenkomst is, dat de oorsprong der Zigeuners uit Indië geen nader bewijs behoeft.

Het woord wordt gegeven aan den heer Brill. Op grond van taalkundige beschouwingen, naar aanleiding van welke hij Bopp's gevoelen vermeldt, hetwelk het Slavisch als nauwer verwant met het Duitsch dan met eenige andere Indo-Germaansche taal en als een overgang tusschen het Aziatisch en het Europeesch Indo-Germaansch voorstelt, waagt hij eene gissing omtrent de oudste verhuizing der volken. Hij meent dat de overgang van het herdersleven tot den landbouwenden staat de oorzaak der groote verhuizing is geweest, die Europa met Indo-Germanen bevolkt heeft, en dat onder anderen het verschil van benamingen voor zaken van landbouw tusschen de Aziatische en de Europeesche Indo-Germanen zulks bewijst.

De spreker verklaart zich bereid een overzicht van het gesprokene op schrift te brengen en aan den secretaris in te zenden.

De heer Kern bestrijdt het door den spreker vermelde gevoelen van Bopp over de overeenkomst tusschen Slavisch en Arisch. Volgens hem is die slechts toevallig. De *k* heeft in 't Sanskrit wel drie klanken, in 't Slavisch twee *k* en *sz*, in het Fransch ook drie, terwijl ze in 't Latijn slechts één klank heeft. Moet men daaruit nu een bewijs afleiden dat de Franschen nauwer verwant zijn met de Hindûs, dan de Romeinen waren?

Ook met de door den spreker voorgedragen theorie over het ontstaan van dialecten kan de heer Kern zich niet vereenigen. De menigvuldige dubbelvormen, zooals voor vier Gr. τέσσαρες, Aeol. πέσσυρες en πίσυρες, Lat. quatuor, Osc. petor, Celt. petor en petuar, wijzen op eene verschil van uitspraak reeds in de oudste tijden. Taalvormen ontstaan niet door den invloed van een sterkeren of hooger.

De heer Brill antwoordt wat het eerste punt betreft, dat hij alleen als verslaggever van Bopp's gevoelen is opgetreden, en dat hij in het belang zijner eigen stelling de overeenkomst tusschen Arisch en Slavo-lettisch liever ontkend, dan gestaafd ziet. Het is er hem juist om te doen, dat men zich de verscheidenheid tusschen de Indogermanen in Azië en in Europa zoo groot voorstelle, dat men zich de scheiding niet kan denken als zonder schok, zonder verscheuring van bestaande banden, zonder verschil in beginselen ontstaan. Over het ontstaan van dialecten zet hij zijne zienswijze nader uiteen, en houdt vol, dat wel degelijk door de overlevering van stammen en geslachten, in bepaalde oorkonden vervat; door godsdienstige stellingen, in vaste formules bewaard; door eene rhythmische literatuur, en door het schriftgebruik bij een hof of kanselarij, eenheid van taal ontstaat.

De heer Six vestigt met een enkel woord de aandacht op een steen met opschrift te Athene op den Acropolis onlangs, opgegraven, en afgebeeld in de *Ἀρχαιολ. ἐφημερίς* van 1874 n°. 435. In die inscriptie komen de namen voor van de koningen der Thraciers, Paeoniers en Illyriers, die in 356 tegen Philippus van Macedonien samenspanden, zooals Diodorus XVI, 22 bericht zonder hunne namen te noemen. Zij worden hier *Κερσίπορις*, *Λύππειος* en *Γράβος* genoemd, welke namen ook op munten voorkomen. Want dat de *Λύππειος* op munten dezelfde is als *Λύππειος* blijkt uit een stater der verzameling Six, waarop *ΛΥΚΠΕΙΟ* staat, dat de oorspronkelijke vorm van den naam schijnt te zijn, die in *Λυκκείος* en in *Λυππειος* verzacht is. De spreker

zal de aandacht der penningkundigen hierop vestigen in de *Numismatic chronicle*.

Na mededeeling dat aan de leden der Akademie, voor zoover zij dit verlangen, toegangskaarten voor de feestrede in de Pieterskerk te Leiden zullen toegezonden worden en na herinnering dat de volgende vergadering der afdeeling op 15 Februari zal gehouden worden, waartegen niemand bezwaar maakt, sluit de voorzitter de vergadering.

EENE GISSING OMTRENT
DE OUDSTE VERHUIZING DER VOLKEN,
OP GROND VAN TAALKUNDIGE BESCHOUWINGEN.
MEDEDEELING VAN
W. G. B R I L L.

Niets is tegenwoordig meer bekend, dan het feit, dat, behoudens enkele uitzonderingen, alle talen, van Indië tot aan de uiterste grenzen van westelijk Europa, tot éénen stam behooren. Veelvuldig zijn, binnen dat gebied, de verscheidenheden, die even zooveel bijzondere talen vormen. Onder deze verschillende talen zijn er echter, die onderling nader tot elkander staan, dan tot andere van denzelfden grooten stam. Zoo acht Schleicher, na Zeuss en Grimm, het Slavolettisch en Duitsch onderling nauwer verwant, dan een van die beiden met eenige andere Indo-Germaansche taal. Desgelijks brengt hij het Grieksch, het Latijn en het Celtisch tot ééne groep, in onderscheiding van de Slavolettische en Duitse groep. Deze beiden, Slavolettisch en Duitsch, acht hij ontsproten aan eene gemeenschappelijke Noord-Europeesche, gelijk het Grieksch, het Latijn en het Celtisch aan eene gemeenschappelijke Zuid-Europeesche moedertaal. Ja, vrij algemeen is thans het gevoelen, dat voor de Noord- en de Zuid-Europeesche talen eene algemeene Europeesche grondtaal moet worden aangenomen, die zich in twee takken zou verdeeld hebben, eenen Noord- en eenen Zuidtak, even als het Arisch (zoo noemt men het Aziatisch Indo-Germaansch) zich in Sanskrit en Eranisch verdeeld heeft.

De stelling, dat er alzoo eene scherpe grens tusschen

Aziatisch en Europeesch Indo-Germaansch zou te trekken zijn, zou mij zeer toelachen. Maar ik meen te moeten wijken voor de kracht der gronden, waarmede bewezen kan worden, dat de Oostelijkste van de Europeesche talen ruim zoo nauw met de Arische talen als met hare Europeesche zusters verwant zijn.

Wel is het waar, dat Slavolettisch en Duitsch onderling zooveel overeenkomst hebben, dat men gerechtigd is ze tot ééne groep te brengen. Zoo, om enkele voorbeelden te noemen, gaat in beiden (Slavolettisch en Duitsch) de *bh* der naamvalsuffixen *-bhi*, *-bhis*, *-bhjas*, in *m* over, blijkens den Dat. plur. Goth. *vulfam*, Lit. *vilkamus*, *vilkams*. Zoo ook hebben beide talen hetzelfde woord voor *duizend*, hetwelk geen der andere Indo-Germaansche talen bezit. Maar daartegen staat over, dat het Slavolettisch met het Arisch in zekere eigenaardigheden zeer groote overeenkomst heeft. Zoo wordt door Bopp opgemerkt, dat, behalve het Slavisch, geene der Europeesche Indo-Germaansche talen deelt in de ontaarding van *s* in *h*. Zoo heeft het Slavolettisch den instrum. sing. op *bhi*, het fut. op *sjāmi*, en andere grammatische vormen met het Arisch gemeen. Ja, ook dit brengt het Slavolettisch zeer nabij de westelijkste der beide Arische talen, met name het Eranisch, dat de Indo-Germaansche Godheid *Djauš* slechts bij die beiden, de Slavoletten en de Eraniers, is verloren gegaan, en dat zij daarentegen voor *God* eenen anderen naam gemeen hebben: in het Slavisch *bogŭ*, in het oud Perzisch *baga*, oud Baktr. *bagha*, Phryg. (*Zeùs Bayaios*). — Nog eene andere overeenkomst tusschen Arisch en Slavolettisch mag niet onvermeld blijven, te weten, dat de *k* in beide taalgroepen in twee klanken uiteen is gevallen, met name in *n k* en in eenen sisklank (*ça*, *sz*). Zoo vindt men, waar wij in het Gr. (ἐ-) *καρόν*, in het Lat. centum, in het Goth. (waar de *k* geaspireerd is) *hund*, de *k* aantreffen, de *ç* en *sz* in het Sanskr. *çalam*, het Lit. *szimtas*, het kerkelijk Slav. *sŭto*. Wel tracht Fick dit laatste punt van overeenkomst tusschen Slavisch en Arisch weg te redeneeren door het bewijs te leveren, dat ook de Europeesche talen oorspronkelijk tweeërlei *k* gehad hebben, waarvan in het Latijn, om alleen van deze taal te spreken,

de eene, door *gu* voorgesteld, met de Arische *k*, de andere, door *c* voorgesteld, met de Arische *ç* overeenkomt; doch die overeenkomst tusschen Sanskr. *ç* en Slavolett. *sz* staat niet alleen, maar, zooals Ascoli heeft aangetoond, in het Slavolettisch bestaat evenzeer als in het Sanskr. tweeërlei *g* en tweeërlei *k*.

Zoo dient dan wel het Slavisch als een overgang tusschen het Aziatisch en het Europeesch Indo-Germaansch te worden beschouwd. En evenzoo in het Zuiden, het Grieksch. Hoe treffend toch, om één ding te noemen, is de overeenkomst tusschen de verbuiging der werkwoorden in het Grieksch en in het Sanskrit. Beide talen hebben het augment en het reduplicateerend aorist. Ja, sommige infinitieven, bij Homerus voorkomend, vindt men in het Vedisch terug.

Dus schijnt men aan de waarheid niet te mogen twijfelen, dat er geene scherpe grenzen tusschen de Aziatische en de Europeesche Indo-Germaansche talen te trekken zijn, en dat de oostelijke Europeesche talen eenen overgang vormen, even als er tusschen de Europeesche talen onderling (volgens Ebel) een overgang tusschen Grieksch en Celtisch in het Latijn, en tusschen Latijn en Duitsch in het Celtisch gevonden wordt.

Toch zou ik niet wenschen, dat men de grenzen tusschen de verschillende Indo-Germaansche talen, bepaaldelijk tusschen de Aziatische en de Europeesche, zoo zeer uitwischte, dat men zou meenen haar onderling verschil aan het toeval te kunnen toeschrijven, alsof de stammen zonder opzet, doel of keus zich verstrooid zouden hebben en zij slechts ten gevolge van dit afzwerven en uiteenraken, van het aanlanden in andere hemelstreken en van de ontmoeting van andere voorwerpen, mettertijd verschillende talen zouden bekomen hebben.

Neen! niet onwillekeurig zijn de verhuizingen der volken tot stand gekomen; niet toevallig zijn de verscheidenheden der natiën. Een verschil van geest en beginsel ligt aan het onderscheid der volken en talen ten grondslag, en tengevolge van zulk een verschil, staan twee natiën, oorspronkelijk van éénen stam, voortaan vreemd, twee talen van éénen stam onverstaanbaar tegen elkander over. Vrijwillig en

opzettelijk zijn verschillende middelpunten gevestigd, om welke nieuwe groepeerings en nieuwe talen gevormd zijn. — Raadplegen wij de geschiedenis! Waar niet, zooals bij de Romeinen, de kolonie naar bevriend of veroverd land uitgaat, — en van zoo iets kan bij de oudste verhuizing der volken, die of onbewoonde of door verwilderde stammen bewoonde landen aantreffen, geen sprake zijn, — daar is het vertrek van een deel der natie naar elders aan eene vrijwillige daad te danken, en wel aan eene daad van het niet minst krachtig bestanddeel des volks. Denkt aan de afscheuring van Israël uit den moederschoot van Egypte; aan de stichting van Carthago, tengevolge van den stouten staatsgreep van den hoogepriester van Astarte te Tyrus; aan de Germanen, die het Romeinsche Rijk overstroomd hebben, omdat zij in dat Rijk opgenomen wenschten te worden; aan de Batavieren, die, zoo als Tacitus zegt, door onlusten in hun land genoopt naar het eiland bij de monden van den Rijn afzakten; denkt zelfs nog aan ons, Nederlanders, die in Oost-Indië koloniën hebben gesticht, omdat er iets van den geest in hen woonde, welke Willem van Oranje zeggen deed: als wij in dit land niet vrij kunnen zijn, zoo geven wij het aan de golven terug en dragen ons vaderland naar het verste Oosten over; denkt eindelijk aan de *pelgrim-vaders*, die onder het bewind der Stuarts en onder het stelsel, dat met hen in Engeland gevestigd was, niet konden leven en daarom hunne tenten naar Noord-Amerika overplantten.

Zoo zal ook bij de oudste volksverhuizingen, welke zooveel omvattender gevolgen gehad hebben, en zooveel grooter verschil van nationaliteit en taal hebben te weeg gebracht, insgelijks vrije wil, opzet, bestaan hebben. Onvermogen om zich met hetgeen in de oorspronkelijke bakermat plaats greep, te verdragen, verschil van geloof, zal de oorzaak der verwijdering geweest zijn.

En zoo wij dan vragen, welk mag dat verschil geweest zijn, dan treft ons, bij alle overeenkomst in de taal, in hetzelfde opzicht een groot verschil tusschen de Indo-Germanen hier en ginds. Terwijl de benamingen van de onderscheiden graden van bloedverwantschap bij alle Indo-Germaansche volken één zijn, ten bewijze dat de familie volkomen geves-

tigd was vóór hunne scheiding; terwijl ook in het uiterste Westen de namen van God en mensch, van het goddelijke en sterfelijke teruggevonden worden, zooals men ze in Indië vindt, ten bewijze dat vóór de scheiding ééne en dezelfde beschouwing der wereld bij allen gold; terwijl al wat op de veeteelt betrekking heeft, gemeenschappelijke benamingen bezit bij alle Indo-Germaansche volken in Azie en in Europa, ten bewijze dat het bedrijf van den herder vóór hun uiteengaan algemeen was, — bij al die punten van overeenkomst, bespeuren wij tusschen de Aziatische en de Europeesche Indo-Germanen verschil in de benamingen, die tot den landbouw betrekking hebben.

Mag men deswegens het er niet voor houden, dat de scheiding heeft plaats gegrepen, vóór dat de stap gedaan was van het herdersleven tot den landbouwendenden staat, en wel dat de grond der uitwijking juist hierin gelegen is geweest, dat er waren, die tot dien stap niet mede hebben willen overgaan? Wel hebben de naar het Westen getogen stammen later mede dien stap gedaan; maar in de oorspronkelijk gemeenschappelijke woonstede zullen zij, naarmate de landbouw veld won, ten einde vlakten te vinden voor hun vee, en om de aartsvaderlijke inrichting der maatschappij langer te kunnen bewaren, hunne tenten verzet hebben. En inderdaad het is een gewichtige stap, die overgang van het herdersleven tot den landbouwendenden staat, en gemakkelijk laat het zich begrijpen, dat velen noode tot dien stap zullen hebben willen komen.

De oudste Oudheid beschouwde de Aarde, gelijk den Hemel, als eene Godheid. De Aarde was de Moeder-Godin. Wel kon wat zij uit haren schoot opleverde, het voorwerp van bijzonder eigendom worden, maar niet zij zelve. Om de aarde zelve, ten minste een deel des bodems, te mogen beërven, daartoe moest men een Godenzoon zijn. Wel nu, waar de Godheid als in bijzondere personen, of in een' bijzonderen stand, in koning of priester, in eene priester- of ridderskaste, vertegenwoordigd erkend werd, daar zien wij den aardbodem voorwerp van bijzonder eigendom worden. Bij de herdervolken, daarentegen, maakt het volk als zoodanig een priesterlijk koninkrijk uit, en is dan ook de bo-

dem voorwerp van gemeen, niet van bijzonder eigendom. Wel wordt bij hen de aarde bebouwd, maar geene Grooten vestigen zich op een afgebakend grondgebied, als op hun goed; geene priesterschaar zondert een geheiligden grond af, als aan haar en haren God en tempeldienst bijzonder toekomend.

Naarmate het onderscheid tusschen dezen en genen toestand van het maatschappelijk leven grooter is, naar die mate kunnen wij ons beter voorstellen, dat er bij velen zwaarigheid bestaan zal hebben om de klove te overschrijden, en dat velen hunne huisgoden zullen hebben weggedragen naar een ander werelddeel, waar men zich meende te hoeden voor het gevaar, hetwelk er in gelegen is, eene vertegenwoordiging van het goddelijke in menschen en menschelijke inrichtingen te stellen: op zulk eene instelling toch volgt noodwendig mettertijd ontgoocheling, ongeloof, verzet en ontbinding of gewelddadige handhaving van het oude.

Hier dus bestond een alles doordringend verschil van beschouwing; er bestond een verschillende geest, die ons het verschil van taal en de noodzakelijkheid van het ontstaan van dat verschil doet begrijpen. Had het uitgeweken volk een middelpunt gevonden, waar de leiders zich hadden nedergeslagen, waar de overleveringen werden bewaard, van waar de bevelen en de leidende denkbeelden uitgingen, dan vormde zich om dat middelpunt eene taal met één karakter voor allen, die zich om dat middelpunt schaarde en bewogen.

Ziedaar de gissing, welke ik aan het oordeel der taal- en geschiedkundigen onderwerp.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 15den FEBRUARI 1875.

Tegenwoordig de heeren: M. DE VRIES, J. DE WAL, W. G. BRILL,
W. J. KNOOP, P. J. VETH, J. P. SIX, TH. BORRET, S. A. NABER,
S. VISSERING, J. E. GOUDSMIT, A. KUENEN, H. KERN, J. P. N. LAND,
B. J. L. DE GEER, J. G. DE HOOP SCHEFFER, H. VAN HERWERDEN,
en J. C. G. BOOT, secretaris.

De heeren C. W. Opzoomer, voorzitter, W. Moll, onder-
voorzitter, en C. Leemans hebben bericht gezonden, dat zij
door ongesteldheid verhinderd zijn de zitting bij te wonen.
De heer M. de Vries neemt plaats op den voorzitterstoel.

Het proces-verbaal der vorige zitting wordt gelezen en
goedgekeurd.

De secretaris biedt namens het buitenlandsche lid J. N.
Madvig een exemplaar van diens *Emendationes Livianae* en
Adversaria critica, 2 voll. voor de boekerij aan, met toezeg-
ging van een exemplaar der derde uitgave van Cicero de
finibus. Een en ander wordt in dank aangenomeu.

De heer Veth levert eene breede schets van het leven en
de werken van het overleden lid Taco Roorda, van welke

hij in de volgende vergadering het tweede gedeelte hoopt voor te dragen.

De heer Brill brengt verslag uit over hetgeen door de Commissie der Akademie bij de feesten der Leidsche hoogeschool gedaan is, waarop de voorzitter verklaart dat de Leidsche hoogeschool zeer gevoelig is voor de bewijzen van sympathie haar door de Kon. Akademie van Wetenschappen geschonken.

De heer Brill biedt de feestgave van de firma Brill, vroeger Luchtmans, en die van den senaat der Marburgsche hoogeschool, de heer Boot een zeldzaam exemplaar van den eersten druk van het Nieuw liederenboek van W. en K. W. Bilderdijk en S. J. Wiselius, waarbij afschriften van brieven van en over Bilderdijk gebonden zijn, de heer Veth de 13de en 14de aflevering van zijn werk Java, ten geschenke voor de boekery aan.

Daar niemand eenige bijdrage heeft te leveren, sluit de voorzitter de vergadering.

BERICHT

OVER DEN

WEDSTRIJD IN LATIJSCH E POËZIE.

Uwe commissie heeft ditmaal verslag uit te brengen over drie gedichten, welke ter mededinging aan den jaarlijkschen wedstrijd zijn ingezonden, en zonder verdere inleiding verlangt zij u heden mede te deelen, welk oordeel zij na nauwgezet onderzoek heeft gemeend te moeten uitspreken. Zij wenscht daarbij denzelfden weg te volgen, welke reeds sedert jaren gebruikelijk was.

Het eerste gedicht draagt den naam van *Festum in monte Parnasso* en werd ingezonden onder het motto:

Nee me Pieria spectabit Phoebus in umbra
Inter certantes carmina ferre choros?

Het denkbeeld dat aan de volgende 126 regels ten grondslag ligt, kan gelukkig worden genoemd. Achtereenvolgens komen eenige dichters ten aanhoore van Apollo en de Muzen hunne gedichten voordragen en Hoeufft zelf wordt belast met de bekrooning van den overwinnaar en de uitreiking van den eerepalm. Nadat velen gehoord en de meesten te licht bevonden zijn, staat Esseiva op, die hier Hoschius wordt genoemd naar den naam van den dichter, aan wien hij ten vorigen jare zijn motto ontleende:

Ultimus adsurgit citharam qui pulsat eburnam
Hoschius, emeritus triplici certamine victor,
Blandisonoque canens placidas modulamine Musas,
Aures permulcet bibulas et corda virorum:
Cantorique suo palmam tribuere Camoenae.

Nadat de Muzen dit oordeel hebben uitgesproken, wordt de uitreiking van het eermetaal aan Hoeufft opgedragen :

Jussus Apollineam victori cingere laurum
 Hoeufftius assurgens *blando sic inonat ore* :
 » Haec tibi divus Apollo tuae dat praemia laudis,
 » Carmina quandoquidem cecinisti grata Camenis
 » Quas Latio extorres laeti excepere Batavi."

Dit slot is zeer aardig gezegd en toont duidelijk aan, dat afgunst aan den vervaardiger vreemd is. Jammer dat er gewichtige redenen zijn, die ons beletten een gunstig oordeel over dit stukje uit te spreken. Bijna twee derden van dit Carmen worden besteed aan eene gerekte en doellooze beschrijving van den Parnassus; slechts de laatste veertig verzen behelsen als aanhangsel, wat hoofdzaak had moeten wezen, het *Certamen poeticum*. Hierbij komt, dat in dit laatste derde gedeelte zoovele duisterheden zijn, dat zelfs eene meermalen herhaalde lezing ons niet volkomen op de hoogte heeft gebracht, welke gedichten door den vervaardiger bedoeld worden. Andere lezers zullen niet gelukkiger zijn, want er blijkt zooveel, dat er ook bedoeld wordt op dichterlijke producten, welke door uwe commissie bij vorige gelegenheden werden afgekeurd en waaromtrent dus niets meer kan bekend zijn, dan in onze jaarlijksche rapporten is te vinden. Bij eventuele uitgave zouden deze als onmisbaar aan den tekst moeten worden toegevoegd. Zoo werden ten vorigen jare op verschillende gronden drie gedichten afgewezen, *de Italica anastasi*, *de Vesevo monte* en *De ruris deliciis*. Die dit niet weet, kan zelfs niet vermoeden, wat de dichter bedoeld heeft met deze regels :

Adstitit Ausonius, gracili modulatur avena
 Carmen et incultis narrat bella Itala dictis,
 Bella quibus populi Latio pepulere tyrannos
 Inque suum Patriam jus restituere solutam.
 Approbat Ausonium coetus, sed carmina culpata.
 Rura canunt alii: Vesevum concinit alter,
 Insuetum molitus, ait, componere carmen:
 Versibus insuetis frustra ornamenta requiris.

Hierna is het nauwlijks noodig u lastig te vallen met de optelling der vrij talrijke bedenkingen van bijzonderen aard, die ons voor dezen arbeid weinig gunstig hebben gestemd. Wij vinden het woordeke *sed* vreemd genoeg geplaatst aan den aanvang van dit gedicht, vs. 24 *resonis e frondibus*, hoewel *frondes non resonant*, vs. 46 *ardentes laurea sarta*, voor *begeerig* naar, vs. 82 *lapso in anno*, vs. 122 *blando sic intonat ore*. Doch waartoe meer? Vs. 38 ontsnapt den dichter zelfs het deelwoord *fulcitus*, terwijl zijne mythologische kennis zich vs. 52 van geene gunstige zijde doet kennen. Op het tapijtwerk dat den troon van Apollo bedekt, is ook Marsyas geborduurd

Crassus manat adhuc cruor; omnes pectore fibras
Et venas numerare datur; tuba sanguine mersa est.

Wij meenden, dat Marsyas in het fluitspel overwonnen was, niet in het blazen op de trompet.

Hiermede is u eenigszins uitvoerig medegedeeld, waarom wij oordeelen, dat dit *carmen* behoort te worden ter zijde gelegd: veel korter kunnen wij zijn over het tweede gedicht, hetwelk tot opschrift heeft *Reditus in patriam*, met het motto:

Credimus? an qui amant ipsi sibi somnia fingunt?

Het is hetzelfde gedicht, hetwelk ons ten vorigen jare werd aangeboden onder den titel *Reditus ad suos*. Enkele zwakke regels zijn veranderd. Andere waren wellicht nog te wijzigen, maar ons hoofdbezwaar van voor twaalf maanden is gebleven. Wij willen er niet te zeer op drukken, dat de ware belangstelling in den terugkeerenden balling ontbreekt, dewijl nergens wordt aangeduid, om welke oorzaak hij uit zijn vaderland is verwijderd geworden. Wij erkennen de levendigheid der beschrijving van de vreugde der jeugdige neefjes en nichtjes bij de terugkomst van den hun bijna onbekenden oom. Maar midden in de vreugde worden de kinderen naar bed gestuurd en daarmee wordt de draad van het verhaal onverhoeds afgeknipt. Hier had het vertrouwelijk en rustig onderhoud moeten volgen van den na lange jaren terugge-

keerden balling met zijne moeder, die nu eene zwijgende rol blijft vervullen, terwijl wij na het vertrek der opgewonden kleinkinderen zoo gaarne ook haar zouden gehoord hebben. In zijn tegenwoordigen omvang is het gedicht een bevallig fragment, hetwelk wij, althans met enkele wijzigingen, gaarne op kosten van Hoeufft's Legaat gedrukt zagen; maar tot de toekenning van een gouden eerepenning durven wij niet besluiten. Ten vorigen jare noodigden wij den dichter uit op deze voorwaarde zich bekend te maken. Toenmaals heeft hij aan onze oproeping geen gehoor gegeven: laten wij hopen, dat hij geneigd zal worden bevonden, om aan onze tweede uitnoodiging te voldoen.

Van veel hooger poetische waarde is de *Ad procum Satira*, waarvan de inhoud blijkt uit het aan Plautus ontleende motto: *Multa sunt mulierum vitia*. Pomponius zoekt eene vrouw en zijn vriend wijst hem op de gevaren aan het huwelijk onmiskenbaar verbonden.

Propositum haud damno, quamvis quis dixerit urbi
 Conjugium simile obsessae: rescindere vallum
 Exclusus flagrat miles, sibique arce recepto
 Otia promittit; clausi contra aggere cives
 Evasisse velint et aperto excurrere campo.

Eene vrouw kan Pomponius licht vinden, daar hij in den bloei der jaren en ver van onbemiddeld is, maar hij moet goed uit zijne oogen zien, want de meisjes trachten de gebreken van haar karakter even zorgvuldig te verbergen als die van haar lichaam. De bedrogen echtgenoot merkt deze listen eerst als het te laat is. Zoo doet Caesonia zich in het openbaar zeer liefvallig voor, maar te huis is zij heerschzuchtig en kijfachtig:

Si rixae tibi sunt et bella domestica cordi,
 Impressaeve libet soleae supponere collum,
 Huic modo nube, virum quando est ductura virago.

Laevina is half onnoozel en de muren van de keuken zijn haar horizon. Phyllis is eene savante:

En tibi nunc mentis quae pollet acumine, Phyllis,
 Doctrinaeque viris poterit contendere laude;
 Annales quippe antiquos et scripta sophorum
 Perdidicit terraeque plagas coelique meatus;
 Naturae callet leges, atque abdita rerum
 Facundo in lucem profert sermone. Quid ultra?
 Declamat, psallit scribitque poetria versus
 Non adeo viles. Mihi vero edissere, sodes,
 Omnia tot studiis dederit quum tempora, quando
 Ducere acum didicit, pro re decernere sumptus,
 Et quae praeterea nuruum provincia poscit?
 Adde rudem sibi quod spernat tam docta maritum,
 Et partes nolet ferre ambitiosa secundas.
 Odi quae nimium sapiunt, leviusque videtur
 Scire nihil, quam nil non scire in virgine crimen.

Quintilla's aanleg blijkt genoegzaam uit haar smaak voor
 verboden en onzedelijke lectuur:

At tibi si dominam libri mala fata reservant,
 Tu Menelaus eris! Si quidem omnis curia clamat:
 »Is pater est quem justa patrem connubia monstrant."

 Di meliora piis uxoresque hostibus istas!

Euphrosyne was in hare jeugd al te kieskeurig en, nu zij
 wat ouder is geworden, is kwaadspreken haar grootst genot
 en verdeeldheid te zaaien hare vreugde. Catiena vindt het
 interessant bleek en tenger te wezen; geheel hare levenswijs
 is daarop ingericht. Wordt zij moeder, dan kan haar man
 rekenen op een ziekelijk kroost en eene kostbare badreise
 tot herstel harer moedwillig bedorven gezondheid. Wederom
 eene andere is eigennig en vol kuren; haar man zal de
 keus hebben om hardvochtig te schijnen of onder haar pau-
 toffel te geraken. Aegle is eene modepop, wier eenige ge-
 dachten *chignon* en *tournure* zijn:

Inventos here prima cupit proferre paratus,
 Daedaleas vestes, peplum, redimicula, baccas

Exstructaeque comae non enarrabile textum.
 Hoc longas terit illa vias, atque inter eundum
 Respicit an recte tumeat sibi sericus agger
 Sub dorso, fingitque sinus iterumque refingit.

Bij tegenstelling is zij in huis de morsigheid zelve :

Fit bruchus squalens, digito quem tangere nolis.
 Munditiis jam nullus honos; foeda omnia circum
 Obsidet illuvies; rerum confusus acervus
 Undique: suspensus quid contemplere rogabis,
 Anne gynaeceum aut vendentis scruta tabernam.

Cynthia, die als danseresse schittert op een publiek bal, zal ook wel de beste echtgenoot niet zijn en hare loszinnige moeder is nog een graad of wat lager gezonken dan hare dochter.

En toch zijn er nog erger dan deze laaggevallen vrouw. Vergunt ons nog de mededeeling dezer prachtige verzen, waarin werkelijk de indignatio den dichter als een anderen Juvenalis bezielde heeft :

Turpius hoc quidquam? Nemo pol non negat; atqui
 Deterius datur et magis execrabile monstrum, enz.

Nog een raad ten slotte: heeft Pomponius wellicht zijne iefde op een onwaardig voorwerp gevestigd, laat hij dan nu den knoop losmaken, terwijl het nog tijd is. De scheiding mag pijnlijk zijn, maar het berouw zal althans niet te laat komen.

Maar Pomponius wil van dit alles niets hooren: hij heeft een meisje gevonden uit duizenden:

»Da veniam: mihi contigit», inquis,
 »Quam non ipse queat, si tentet, carpere livor,
 Tam frugi est, solers, comis, formosa, pudica,
 Ingeniosa"

Ja in dat geval, zegt de dichter, moogt gij huwen, mijn

viend, en oppassen, dat zulk een schat u niet ontgaat. Laat mij u geluk wenschen en, als ge na uw huwelijk evenzoo blijft denken, dan zal ik mij verheugen dat de phoenix is weer-gevonden :

Tum si post taedas nil demes laudibus istis,
Eoo laetus plaudam phoenice reperto.

Met deze geestige wending sluit het gedicht. Het zal u niet verwonderen, dat wij met warmte en ingenomenheid besloten hebben, aan deze Satira den eerepenning toe te kennen. Onze aanmerkingen van détail zijn weinig in aantal en mogen de uitgave niet verhinderen, ook al wilde de dichter onverhoopt geen enkel vers wijzigen. Wij beschouwen dit voortreffelijk carmen als het waardig pendant van de vroeger bekroonde *Ad juvenem satira* en hebben mitsdien de eer aan den voorzitter machtiging te vragen tot opening van het gesloten naambriefje.

Amsterdam,
8 Maart 1875.

S. A. NABER,
J. C. G. BOOT,
TH. BORRET.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 8sten MAART 1875.

Tegenwoordig de heeren : C. W. OPZOOMER, voorzitter, W. MOLL,
C. LEEMANS, W. G. BRILL, J. DE WAL, W. J. KNOOP, W. C. MEES,
G. DE VRIES AZ., N. BEETS, B. J. LINTELO DE GEER, S. VISSERING,
J. E. GOUDSMIT, J. P. SIX, P. J. VETH, S. A. NABER, TH. BORRET,
H. KERN, M. J. DE GOEJE, H. VAN HERWERDEN, J. P. N. LAND,
J. G. DE HOOP SCHEFFER, TH. JORISSEN, en J. C. G. BOOT, secretaris.

Het proces-verbaal der vorige vergadering wordt gelezen
en vastgesteld.

De secretaris leest een brief van den heer G. Rosenthal
te Amsterdam ten geleide van een exemplaar van den Cata-
logus der Hebraica en Iudaica van zijn vader wijlen den
heer L. Rosenthal te Hannover, 2 dl. in 8°. Het werk wordt
aangenomen voor de boekerij en den secretaris opgedragen
aan den gever dank te betuigen.

Vervolgens draagt de heer Veth het vervolg voor van
zijne keurige levensschets van Taco Roorda met beoordeeling

van diens werken. De Voorzitter betuigt aan den spreker den dank der vergadering voor dien arbeid. Het stuk zal in het Jaarboek worden opgenomen.

De heer Naber leest het bericht van de Commissie ter beoordeeling der latijnsche prijsversen over den jongsten wedstrijd. Daaruit blijkt dat het gedicht getiteld *Festum in monte Parnasso* geen aanspraak op prijs of lof kan maken; dat de elegie *Reditus in patriam*, eene herhaling van de ten vorigen jare met lof vermelde *Reditus ad suos*, door den dichter niet genoeg beschaafd en afgewerkt is om hooger lof dan die der uitgave op kosten van het legaat Hoeufft te worden waardig gekeurd; dat het derde gedicht *Ad procum satira* met de zinspreuk: *multa sunt mulierum vitia* naar vorm en inhoud zoo verdienstelijk is, dat de beoordeelaars eenparig en zonder eenig voorbehoud den maker van dat gedicht den gouden eerepenning waardig keuren. Na de opening van het naambriefje wordt de heer Pierre Esseiva van Freiburg voor de vijfde maal als overwinnaar bekend.

Vervolgens leest de heer de Goeje eene mededeeling over den zwaardcultus, waarin hij de berichten van Abû-Hâmid en van Kazwinî over het zwaard van Maslama met de opgaven over de zwaardvereering bij Herodotus, Ammianus Marcellinus en Jordanis in verband brengt. De mededeeling, aan welke de heer Six de opmerking toevoegt, dat een zwaard als symbool langen tijd op Pontische munten is gebezigd, wordt aangeboden voor de Verslagen.

Dezelfde spreker biedt voor de Verslagen aan eene verklaring van gemmen met Pehlvi-opschriften uit het koninklijk kabinet te 's Gravenhage, hem onlangs door Dr. A. D. Mordtmann te Constantinopel toegezonden. Deze had in April 1867 door tusschenkomst der Nederlandsche ambassade van wijlen Dr. Janssen afgietsels van deze

steen en ontvangen met verzoek de opschriften te ontcijferen. Hieraan is nu voldaan, en daar het werk door een bevoegde hand verricht is en het voorwerpen geldt van eene inlandsche verzameling, kwam het den spreker, na overleg met de h.h. Leemans en Hooft van Iddekinge, wenschelijk voor, dat het in de Verslagen en Mededeelingen der afdeeling worde opgenomen, met eene door den spreker daaraan toegevoegde opheldering. Ook dit stuk wordt in handen gesteld van de Commissie van redactie, die uitgenoodigd wordt, om een voorstel van den heer Leemans tot bijvoeging der facsimilés naar de gemmen mede in overweging te nemen.

Nadat de heer Beets namens de Utrechtsche zendingsvereniging een boek heeft aangeboden getiteld: Eenige psalmen en gezangen in de Papoesche taal door N. Rinnooy, zendeling op Nieuw-Guinea, sluit de Voorzitter de gewone vergadering ten twee uren, daar die door eene buitengewone moet gevolgd worden.

MEDEDEELING BETREFFENDE DEN ZWAARDCULTUS

VAN

M. J. DE GOEJE.

Abû-Hâmid de Spanjaard, die in 1162 schreef, zegt over een volkssam van den Caucasus, Tabarselân genaamd, het volgende:

In de landen van Derbend(Bâbo'l-abwâb) woont een volk 'Tabarselân' geheeten. Daar zijn vier en twintig duizend dorpen, elk met zijn eigen opperhoofd. Zij zijn Moslems en hebben zich in den tijd van Maslama ibn-Abdolmalik, toen deze door den khalief Hischâm was uitgezonden, tot den Islâm bekeerd. Maslama veroverde Bâbo'l-abwâb d. i. Derbend, en door hem namen vele volkssammen den Islâm aan. — Er zijn in deze bergen zeventig volken, waarvan elk zijne eigene taal heeft. Toen nu Maslama wilde terugkeeren (omstreeks 730), nadat hij in Derbend 24.000 Arabische familiën uit Mosul, Damascus, Emessa, Palmyra, Aleppo en andere plaatsen in Syrië en Mesopotamië gevestigd had, spraken de Tabarselân tot hem: »Emîr, wij vreezen, dat als gij van ons zijt heengegaan, deze volken weder zullen afvallen en wij van hunne nabuurschap zullen te lijden hebben. Toen trok Maslama zijn zwaard en zeide: »mijn zwaard zij tusschen u; laat het hier; zoolang het onder u blijft, zal geen van deze volken afvallen." Zij maakten nu voor zijn zwaard een soort van steenen nis, die zij op den heuvel plaatsten, waar hij was afgestegen. Nog heden is het zwaard aldaar en de menschen begeven zich derwaarts ter bedevaart. Als men in den winter daarheen wil gaan,

zoo kan men zonder nadeel blauwe of andere kleederen aantrekken; is het echter oogsttijd, zoo mag niemand het bezoeken, die niet in 't wit gekleed is. Want bezoekt men het heiligdom in gekleurde kleederen, dan komt er regen; de akkers gaan te grond en de vruchten bederven. Dit is eene zaak van algemeene bekendheid."

Kazwinî (ed. Wüstenfeld, II, p. 342) verhaalt: »Buiten de stad Derbend is een heuvel, waarop een moskee staat, in welks nis een zwaard is, dat men zegt het zwaard van Maslama ibn-Abdolmalik ibn-Marwân te zijn. De menschen bezoeken dat, doch alleen in witte kleederen. Doet iemand het in gekleurde kleederen, dan komt er regen en wind en gaat nagenoeg alles verloren, wat om den heuvel groeit. Daar zijn dus wachters aangesteld, die oppassen, dat niemand nadere, die niet in 't wit gekleed is. Nabij den heuvel is een bron, die elke vrijdagnacht bezocht wordt, enz."

Maslama is evenals eenige andere Arabische veroveraars in later tijd een halve heilige geworden, doch men behoeft geen lange redeneering om aan te toonen, dat deze zwaardvereering een dieperen grond heeft dan het ontzag door Maslama aan de Caucasusvolken ingeboezemd. De Tabarselân of Tabarserân, zooals Belâdsorî hen noemt, behoorden tot die volksstammen, die door de Sasaniden met de bewaking der Caucasuspassen tegen de Khazaren waren belast. Zij hadden zich onderworpen, maar alles behalve vrijwillig; zij moesten dan ook jaarlijks eene aanzienlijke schatting opbrengen en bovendien in den oorlog tegen de Khazaren voortdurend zwaren krijgsdienst verrichten (zie Belâdsorî, p. 207—209). Hunne aandoenlijke vereering van Maslama is derhalve ongerijmd. Nog meer wordt zij dit, als men weet, dat Maslama zijne hooge commandementen alleen daaraan te danken had, dat hij prins van den bloede was, geenszins aan zijne talenten als veldheer. Integendeel, het is bekend genoeg, hoe de verovering van Constantinopel door de Arabieren in 715 door zijne verregaande onnoozelheid is mislukt. Maslama is eenvoudig in veel later tijd, toen hij, evenals Okba in Noord-Africa, een heiligenkrans had bekomen, eponymus geworden van een gebruik, dat eene geheel andere beteekenis had.

Ik twijfel namelijk niet, of wij hebben hier een overblijfsel van een ouden eeredienst, overeenkomende met dien welken Herodotus IV, cap. 62 beschrijft, in welken de krijgsgod onder het symbool van een zwaard vereerd werd. De Grieksche schrijver zegt ook nadrukkelijk, dat het zwaard geplant werd op een kunstmatigen heuvel. Ons medelid Six heeft in de zitting van 9 Maart 1874 (Verslagen en Mededeelingen, IV, p. 229) van andere zijde eene illustratie tot deze mededeeling van Herodotus gegeven. Men kan daar nog bijvoegen wat Jordanis in zijn geschrift »De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis," Cap. 35 over Attila verhaalt (ed. 1866, p. 129 seq.): »Qui quamvis huius esset naturae, ut semper magna confideret, addebat ei tamen confidentiam gladius Martis inventus, sacer apud Scytharum reges semper habitus, quem Priscus historicus tali refert occasione detectum: Quum pastor — inquires — quidam gregis unam buculam conspiceret claudicantem, nec causam tanti vulneris inveniret, sollicitus vestigia cruoris insequitur, tandemque venit ad gladium, quem depascens herbas bucula calcaverat, effossumque protinus ad Attilam defert. Quo ille munere gratulatus, ut erat magnanimus, arbitratur se totius mundi principem constitutum et per Martis gladium potestatem sibi concessam esse bellorum."

Doch daar het niet onwaarschijnlijk is, dat de Tabarserân met de Alanen verwant waren, is vooral deze plaats van Ammianus Marcellinus over de Halani (XXXI, cap. 2 § 23) belangrijk: »nec templum apud eos visitur aut delubrum, ne tugurium quidem culmo tectum cerni usquam potest, sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus, eumque ut Martem, regionum, quas circum circant, praesulem verecundius colunt."

Wij hebben hier overigens een merkwaardig voorbeeld van de tenaciteit van godsdienstige gebruiken, ook lang nadat de godsdienst zelf verdwenen is. Want uit de mededeelingen van Abû-Hâmid en Kazwîni blijkt duidelijk, dat men niets meer van dat zwaard begreep en dat de bedevaartgangers Moslems waren. De plaats van Abû-Hâmid is vertaald door Prof. Dorn in het Bulletin de l'Académie Impériale des sciences de St. Pétersbourg, tome VI, p. 699 seq.

ERKLÄRUNG DER GEMMEN MIT PEHLEVI-LEGENDEN

IM

K. MUSEUM IM HAAG.

Nº. 335. Geflügelter Löwe. *)

רט בוחטר זרטשטי ראסטוי שפירי

Der Rath Bukhtar, der Zoroastrianer, der Gerechte, der Gute.
(*Bukhtar* »der Befreier" »der Erlöser".)

Nº. 2614. Männliche Büste.

ראד בוחטר מגו

»Der Rath Bukhtar, der Grosse".

Nº. 1511. Zwei Hirsche mit *einem* Kopfe.

ראסטויחי טגי

»Der gerechte Tagi".

(*Tagi* »der Held".)

Nº. 1660. Arabesken.

מיטראמאחי

Mitramahi.

(Sonne und Mond.)

Nº. 1794. Ein schreitender Löwe.

שיריא . .

Der Löwe. . . .

*) Dr. Mordtmann geeft hier en vervolgens eerst de Pehlevi-legende zelf, daarna de transcriptie met Hebreeuwse letters. De eerste is wegens typographische moeilijkheden weggelaten.

N_o. 1566. Stehende Figur, welche einen Drachen mit einer Lanze tötet.

יזדטי
Jezdati.

(Jezdat »von Gott gegeben“, »Dieudonné“, »Theodor“.)

N_o. 1495. Sitzende Frau mit einem Kinde.

הומכי נרסיכאן
Humeki Nersikan.

(Humeki = »die gut Säugende“
Nersikan = »Tochter des Nerses“.)

N_o. 1565. Reichgezierte Büste einer Frau.

מיזרי טאי
Die Hormuzdverehrerin Tai.
(Tai »die Einzige“.)

N_o. 1793. Stehende Figur mit einem Vogel in der Hand.

אפזני בזחן אבאי
Afazni, der Sohn Abai.

N_o. 1233. Ein Skorpion.

גרמש אס
»Garmasch . . .“

N_o. 1512. Stehende Figur.

מנאס
Minas.
(Minas, ein noch jetzt gebräuchlicher Name.)

N_o. 336. Kopf eines Bullenbeissers.

Aturidost Par aturi jezdhan Vazdagos,
אטורידוסט פר אטורידזחן וזדגש

N_o. 1510. Weidender Pegasus.

ראסטיחי
Der Gerechte.

- Nº. 1515. Büste. Unleserliche Legende.
 Nº. 2596. Pegasus. Undeutliche Legende.
 Nº. 2621. Siegel in altsyrischer Schrift.

Maschamschia משמשיא

der Diener עברה

Gottes גאלחא

- Nº. 1139. Mir ganz unbekannte Schriftzüge.
 Nº. 2244, 2627 und 2598 enthalten keine Legenden.

Constantinopel,

22 Januar 1875.

A. D. MORDTMANN, Dr.

Wanneer men deze verklaring, die geheel voor de verantwoordelijkheid van den vervaardiger blijft, legt naast de afdeeling »Pierres des rois Sassanides» in den »Catalogue d'empreintes du cabinet des pierres gravées de S. M. le Roi des Pays-Bas, par J. C. de Jonge», herkent men verscheidene steenen, doch niet alle, daar de nummering geheel anders is. In den Catalogue dragen de steenen de n^o's 183—197, terwijl die van de verklaring tusschen 335 en 2627 liggen. Janssen heeft n.l. van de geheele verzameling een Catalogus gemaakt met andere nummering, dien hij met een volledig stel afgietsels indertijd naar St. Petersburg heeft gezonden. Het origineel van dezen Catalogus schijnt verloren te zijn, ten minste heeft de ondergeteekende het niet kunnen vinden in Janssen's papieren, die zich thans op de Leidsche Bibliotheek bevinden en door Dr. du Rieu zorgvuldig zijn gerangschikt. Alleen heeft hij daarin een klad gevonden van de voorrede, waaruit blijkt, dat bij elk nummer het corresponderende nummer uit de Notice, het Supplement en den Catalogue van de Jonge was aangegeven. Ook in den Haag bezit men geen afschrift van dezen Catalogus. De heer Dr. Campbell heeft de vriendelijkheid gehad de zaak te onderzoeken en ook den heer J. T. G. Meijer, directeur van het Kabinet te raadplegen. Het eenige dat hij kon mededeelen, is dat een vroegere bediende van het Haagsche Kabinet in een der exemplaren van den Catalogue de Jonge met potlood enkele nummers van Janssen aan den rand heeft geschreven. Daaruit blijkt, dat

No. 1556 = 194

1495 = 193

1565 = 185

1233 = 192

1512 = 195

336 = 190

1510 = 180 is.

Van vijf dezer was de identiteit reeds vermoed door den heer Hooft van Iddekinge, die bovendien nog meent dat

No. 335 = 189

1511 = 191

1794 = 196 is.

M. J. DE GOEJE.

P R O G R A M M A

CERTAMINIS POETICI

AB ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEER-
LANDICA EX LEGATO HOEUFFTIANO

INDICTI IN ANNUM MDCCCLXXV.

Tria carmina ante Kal. Ianuarias certamini oblata sunt, de quibus sic indicatum est: Carminis hexametri, quod inscribitur *Festum in monte Parnasso*, maior pars versatur in descriptione loci, in altera narratur quo successu Actius, Linus, Arminius, alii poetae quaesitore Batavo, cuius

Auspicio Latiae recolunt solemnia Musae,
de praemio certarint. Neutra pars tam bona est, ut cantori praemium tribui possit.

Reditus in patriam, cui pro lemmate est Vergilii versus: *Credimus? an qui amant ipsi sibi somnia fingunt?* iam superiori anno typis fuisset descriptus, si poeta voluisset. Maluit paucis mutatis novo certamini committere; sed quum

parcius lima usus sit et elegiam nunc quoque imperfectam reliquerit, maiori quam antea laude ornari non potest.

Ad procum satira, munita verbis Adelphasii Plautinae »*Multa sunt mulierum vitia*,” sive inventionem sive artem pingendi res novas antiquis coloribus sive sermonis elegantiam spectes, tam excellit, ut de praemio poetae tribuendo iudices plane consentiant.

Schedula aperta rursus ostendit nomen Petri Esseivae, Friburgensis Helvetii.

Novum certamen indicitur his legibus, ut carmina non ex alia lingua translata, nec iam edita, nec argumenti privati, L versibus non minora, nitide et *ignota iudicibus manu scripta* sumptibus poetarum ante Kal. Ianuarias anni proximi mittantur ad virum Cl. I. C. G. Boot, Ordinis literarii acta procurantem, munita symbolo, item inscribendo schedulae obsignatae, quae nomen et patriam poetae indicabit.

Carmen numo aureo CXX florenorum, a viro doct. I. H. Hoeufft proposito, ornatum et si quod aliud editione dignum visum erit, sumptibus e legato erogandis typis descriptum prodibit.

Indicium in conventu Academiae mense Martio anni proximi recitabitur et in Actis Academiae (*Verslagen en Mededeelingen*) promulgabitur.

Amstelodami, die XV m. Martii
MDCCLXXV.

C. W. OPZOOMER,
Ord. lit. Praeses.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 12den APRIL 1875.

Tegenwoordig de heeren: C. W. OPZOOMER, voorzitter, W. MOLL, M. DE VRIES, C. LEEHMANS, L. A. J. W. SLOET, R. P. A. DOZY, J. DE WAL, L. PH. C. VAN DEN BERGH, W. G. BRILL, W. J. KNOOP, J. H. SCHOLTEN, G. DE VRIES AZ., J. P. SIX, TH. BORRET, S. A. NABER, S. VISSERING, J. E. GOUDSMIT, J. A. FRUIN, H. KERN, D. HARTING, B. J. LINTELO DE GEER, H. VAN HERWERDEN, E. VAN BONEVAL FAURE, J. P. N. LAND, C. VOSMAER, J. C. G. BOOT, secretaris, en van de natuurkundige afdeeling de heer P. BLEEKER.

Nadat het proces-verbaal der vorige vergadering gelezen en goedgekeurd is, deelt de secretaris mede, vooreerst dat de heer Francesco Tranquillino Moltedo te Florence zich heeft bekend gemaakt, als de auteur van de met lof vermelde elegie *Reditus in patriam*, welk gedicht nu achter het bekroonde gedrukt en uitgegeven zal worden; vervolgens dat een latijnsche brief van den rector en den senaat der Leidsche hoogeschool is ontvangen, tot dankbetuiging voor de deelneming der akademie aan het vieren van het derde eeuwfeest dier stichting; eindelijk dat de heer J. Bosscha uit naam zijner moeder, het portret van wijlen zijn vader naar de buste van Royer aan de afdeeling heeft aangeboden. Wordt besloten Mevr. de weduwe Bosscha, geb. Boissevain, hiervoor te bedanken.

Vervolgens leest de heer Knoop eene uitgewerkte schets van het leven van Johannes Bosscha, waarin hulde gebracht wordt aan zijne verdiensten, en vooral aangetoond, wat hij voor de wetenschap en voor de kunst heeft gedaan.

De voorzitter bedankt den spreker namens de afdeeling voor zijn' arbeid, die in het Jaarboek der Akademie voor 1875 een plaats zal vinden.

Om het vergevorderde uur wordt de heer Leemans verzocht zijne aangekondigde mededeeling voor de volgende vergadering te bewaren, en verklaart zich daartoe bereid.

De heer van Herwerden biedt eene latijnsche verhandeling, getiteld *Quaestiones Homericae* voor de Verslagen en Mededeelingen aan. Zij wordt in handen gesteld van de commissie van redactie.

Daar niets verder ter tafel komt, wordt de zitting tegen twee uren opgeheven, om door eene buitengewone vergadering gevolgd te worden.

QUAESTIONES HOMERICAÆ.

SCRIPT

H. VAN HERWERDEN.

I. AD ILIADEM.

A 555:

νῦν δ'αἰνῶς δέδφοικα κατὰ φρένα μή σε παρείπη
ἀργυρόπεζα Θέτις κτέ.

Verba sunt Iunonis ad Iovem, posteaquam hunc Thetis de filio convenerat. Manifesto hæc verba significare non possunt: *nunc vero valde metuo ne te INDUCAT Thetis* cett., sed debent: *nunc vero valde metuo ne te INDUXERIT Thetis*.

Quid vero hac sententia requirat syntaxis HomERICA, documento est Odysseæ locus qui legitur ε 300:

δεῖδω (l. δέδφια) μή δὴ πάντα θεὰ νημερτέα εἶπεν.

ad cuius exemplum in loco Iliadis emendandum censeo:

μή σε παρείπεν κτλ.

Bentleius, digamma restituendi studio nimia subinde molitus, parum feliciter me iudice h. l. coniecit:

μή σε παρελθῇ,

quod non de re praeterita sed de re futura accipi posse docebit cum aliis locis permultis Od. θ 230:

οἷοισιν δέδφοικα ποσὶν μή τις με παρέλθῃ
Φαίηκων.

Quare debuerat certe conicere μή σε παρῆλθεν. Sed

... ἡ δὲ ἑστὸς ἰσχυρὰ ἔχουσα τὴν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἰσχυρίᾳ τὴν
... ἡ δὲ ἑστὸς ἰσχυρὰ ἔχουσα τὴν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἰσχυρίᾳ τὴν

ἡ δὲ ἑστὸς ἰσχυρὰ ἔχουσα τὴν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἰσχυρίᾳ τὴν
... ἡ δὲ ἑστὸς ἰσχυρὰ ἔχουσα τὴν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἰσχυρίᾳ τὴν

ὡς ὅτε καὶ τὰς ἐκείνους τὴν ἐκείνους
... ἡ δὲ ἑστὸς ἰσχυρὰ ἔχουσα τὴν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἰσχυρίᾳ τὴν

Quid faciat ut tam longe ...
... ἡ δὲ ἑστὸς ἰσχυρὰ ἔχουσα τὴν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἰσχυρίᾳ τὴν
... ἡ δὲ ἑστὸς ἰσχυρὰ ἔχουσα τὴν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἰσχυρίᾳ τὴν

Argumentum hoc et ...
... ἡ δὲ ἑστὸς ἰσχυρὰ ἔχουσα τὴν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἰσχυρίᾳ τὴν

αἰγιαλὸς μεγάλη βρέμει καὶ.

et recte editur A 424:

τὴν ἡ θάλασσις — πρῶτα πρὸς τὴν, αἶψα ἔπειτα
... ἡ δὲ ἑστὸς ἰσχυρὰ ἔχουσα τὴν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἰσχυρίᾳ τὴν

Trinasse autem neutrum plurale et singulare adiectivorum
... ἡ δὲ ἑστὸς ἰσχυρὰ ἔχουσα τὴν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἰσχυρίᾳ τὴν

opinor

omnibus et *lipsis* notam et tonsoribus esse.

De quo versu Horatiano (Sat. I. 7. 3). si cui forte non per-
... ἡ δὲ ἑστὸς ἰσχυρὰ ἔχουσα τὴν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἰσχυρίᾳ τὴν
... ἡ δὲ ἑστὸς ἰσχυρὰ ἔχουσα τὴν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἰσχυρίᾳ τὴν

... ἡ δὲ ἑστὸς ἰσχυρὰ ἔχουσα τὴν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἰσχυρίᾳ τὴν
... ἡ δὲ ἑστὸς ἰσχυρὰ ἔχουσα τὴν ἐν τῇ ἐκείνῃ ἰσχυρίᾳ τὴν

Quam recte dicitur κνέφας ἐπελθεῖν, tam prave ἥελιος ἐπιδῦναι. Sol aut δῦναι Graece dicitur aut καταδῦναι. Lenissime corrigas:

μὴ πρίν γ' ἥελιον δῦναι κτέ.

Iliad. Σ 198:

μήτηρ δ' οὐ με φίλη πρίν γ' εἶα θωρήσσεσθαι,
πρίν γ' αὐτὴν ἐλθοῦσαν ἐν ὀφθαλμοῖσι εἶδωμαι.

Od. β 125:

ἡμεῖς δ' οὐτ' ἐπὶ φέργα πάρος γ' ἔμεν οὔτε πῃ ἄλλη,
πρίν γ' αὐτὴν γήμασθαι Ἀχαιῶν ὧ κ' ἐθέλησιν,

et sic aliis locis. Potuerat quoque poeta canere μὴ πάρος κτέ.

Il. E 218:

πάρος δ' οὐκ ἔσσειται ἄλλως,
πρίν γ' ἐπὶ νῶ τῷδ' ἀνδρὶ σὺν ἱπποισιν καὶ ὄχεσφιν
ἀντιβίην ἐλθόντε σὺν ἔντεσι πειρηθῆναι.

De πρίν perperam producto vide quae scripsit la Roche, *Homerische Untersuchungen*, p. 256 sqq.

Γ 40:

αἰῖθ' ὄφελος ἄγονός τ' ἔμεναι ἄγαμός τ' ἀπολέσθαι.
καί κε τὸ βουλοίμην, καί κεν πολὺ κέρδιον ἦεν,
ἢ οὕτω λωβήν τ' ἔμεναι καὶ ὑπόψιον ἄλλων.

Aegre careo pronomine secundae personae, quam requirente sententia insero rescribens:

ἢ σ' οὕτω λωβήν τ' ἔμεναι κτέ.

Nostorum librorum error esse videtur C neglectum ante O. Od. π, 195 e cyclica editione recipiendam puto lectionem memoratam a scholiasta ἄλλά με δαίμων θέλγεις, ὄφρ' κτέ. pro codicum scriptura minus eleganti θέλγει.

enim digamma tam saepe neglectum violentis remediis reducere periculosae plenum est opus aleae.

B 209. Magno cum tumultu Graeci ad concionem ruunt a navibus:

ὥς ὅτε κῦμα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης
αἰγιαλῷ μεγάλῳ βρέμεται, σμαραγεῖ δέ τε πόντος.

Quid faciat ad rem litoris *magnitudo*, haudquaquam perspicio. Neque enim locum expedit ineptissima scholiastae ad h. l. observatio: καλῶς δὲ καὶ τὸ μεγάλῳ, ἐμφῆναι θέλων τὴν παράτασιν τῶν κυμάτων.

Asperum litus et *scopulosum* si dixisset poeta, dixisset aliquid. Asperitate enim litoris augetur fluctuum sonitus. Sed Homero sine controversia reddendum:

αἰγιαλῷ μεγάλα βρέμεται κτέ.

ut recte editur A 424:

κῦμα θαλάσσης — πρῶτα κηρύσσεται, αὐτὰρ ἔπειτα
χέρσῳ φρηγνύμενον μεγάλα βρέμει.

Promisce autem neutrum plurale et singulare adiectivorum iungi cum verbis sonandi a poeta

opinor

omnibus et *lippis* notum et tonsoribus esse, in quo versu Horatiano (Sat. I. 7, 3), si cui forte non persuaserit magni Bentleyi explicatio, poterit mecum suspicari Horatium dedisse *liris*, ut dicat rem gestam olim in provincia tritam esse omnium garrulorum tam in exercitu Asiatico quam in ipsa urbe sermonibus. *Liras* autem, qui quaestus causa exercitus sequentes cibos vendebant militibus garrulitate insignes fuisse sine deserto testimonio facile credimus.

B₄412:

Ζεῦ κύδιζε μέγιστε, κελαινεφές, αἰθέρι ναίων,
μὴ πρὶν ἐπ' ἥελιον δύναι καὶ ἐπὶ κνέφας ἔλθειν,
πρὶν με κατὰ πρηγὲς βαλῆειν Πριάμοιο μέλαθρον.

Quam recte dicitur κνέφας ἐπελθεῖν, tam prave ἥλιος ἐπιδῦναι. Sol aut δῦναι Graece dicitur aut καταδῦναι. Lenissime corrigas:

μὴ πρίν γ' ἥλιον δῦναι κτέ.

Πiad. Σ 198:

μήτηρ δ' οὐ με φίλη πρίν γ' εἶα θωρήσσεσθαι,
πρίν γ' αὐτήν ἐλθούσαν ἐν ὀφθαλμοῖσι εἶδωμαι.

Od. β 125:

ἡμεῖς δ' οὐτ' ἐπὶ φέργα πάρος γ' ἔμεν οὔτε πη ἄλλη,
πρίν γ' αὐτήν γήμασθαι Ἀχαιῶν ᾧ κ' ἐθέλησιν,

et sic aliis locis. Potuerat quoque poeta canere μὴ πάρος κτέ.

Π. E 218:

πάρος δ' οὐκ ἔσεται ἄλλως,
πρίν γ' ἐπὶ νῶ τῳδ' ἀνδρὶ σὺν ἱπποισιν καὶ ὄχεσφιν
ἀντιβίην ἐλθόντε σὺν ἔντεσι πειρηθῆναι.

De πρίν perperam producto vide quae scripsit la Roche, *Homeriche Untersuchungen*, p. 256 sqq.

Γ 40:

αἰθ' ὄφελος ἄγονός τ' ἔμεναι ἄγαμός τ' ἀπολέσθαι.
καί κε τὸ βουλοίμην, καί κεν πολὺ κέρδιον ἦεν,
ἢ οὕτω λωβὴν τ' ἔμεναι καὶ ὑπόψιον ἄλλων.

Aegre careo pronomine secundae personae, quam requirente sententia insero rescribens:

ἢ σ' οὕτω λωβὴν τ' ἔμεναι κτέ.

Nostrorum librorum error esse videtur C neglectum ante O. Od. π, 195 e cyclica editione recipiendam puto lectionem memoratam a scholiasta ἀλλὰ με δαίμων θέλγεις, ὅφρ' κτέ. pro codicum scriptura minus eleganti θέλγει.

Γ 45:

ἡ τοιόσδε ἔων ἐν ποντοπόροισι νέεσιν
πόντον ἐπέπλωσας.

Hiatus non tolerandus. Quidni potius:

ἡ τοιοῦτος ἔων κτέ.

aut ἡ τοιόσδ' ἄρ' ἔων κτέ.?

Γ 285: τιμὴν δ' Ἀργείοις ἀποτινέμεν ἢν τιν' ἔοικεν,
ἡ τε καὶ ἔσσομένοισι μετ' ἀνθρώποισι πέληται.

Nihili est quod Bekkerus edidit ἔφοικεν, quia verbum a simplici consonanti incipiens necessario habuit reduplicationem. Priscum vatem cecinisse suspicor:

τιμὴν δ' Ἀργεῖοις ἀποτινέμεν ὅσσα φέφοικεν,
ἡ τε καὶ ἔσσομένοισι μετ' ἀνθρώποισι πέληται.

i. e. ἀποτίνειν ὅσα περ εἰκὸς τοῖς Ἀργείοις τιμὴν (appos.), ἥ τις ἔσαι καὶ τοῖς ἐπιγενησομένοις ἀνθρώποις. Non melius Bekkerus vs. 351 sic edidit:

Ζεῦ φάνα, δὸς τίσασθαι ὁ με πρότερος κάκ' ἔφοργεν.

Nam aut omittendum fuerat digamma aut suspicandum genuinam lectionem esse κάκ' ἔρξεεν. Quamquam huic loco, si spectamus usum Homericum, imprimis aptum videtur:

ὁ με πρότερος χαλέπηγεν.

Cf. *T* 183, *Ω* 369, *B* 378, *Od.* τ 83, π 72 cett. Loco *E* 766 denuo perverse Bekkerus ἦφε μάλις' εἴρωθε κτέ. ubi debuerat μάλις φέρωθε. *A* 341 idem: σφῶιν μὲν τ' ἐπέφοικεν. Lege: μὲν τε φέφοικεν, *I* 173 idem πᾶσιν ἐφάδότη. Lege: πᾶσι φεφάδότη, *M* 38 idem: νηυσὶν ἐπὶ γλαφυρῇσιν ἐφελμένοι. Lege γλαφυρῇσι φεφελμένοι. *Φ* 332 idem μάχη φηφίσκομεν. Lege μάχη ἐφεφίσκομεν. *Φ* 379 idem οὐ γὰρ ἔφοικεν. Lege οὐδὲ φέφοικεν et similiter *B* 233 pro οὐ μὲν ἔοικεν. *Φ* 399 ὅσσα μ' ἔφοργας, l. ὅσσα φέφοργας et *X* 347 οἶά μ' ἔφοργας, l. οἶα φέφοργας,

vel, si pronomine carere nolis, ὅσσα et οἷά μ' ἔρεξας.
 Φ 583 ἧ δὴ που μάλ' ἔφολπας. Fort. ἧ δὴ που σὺ
 φέφολπας et X 216: νῦν δὴ νῶϊ γ' ἔφολπα l.
 φέφολπα. Ψ 107 ἐπέτελλεν, ἔφικτο l. ἐπέτελλε,
 φέφικτο. Ω 595 ὅσσ' ἐπέφοικεν, l. ὅσσα φέφοικεν
 Plura autem id genus vitia nullo negotio corrigi possunt.
 Nonnulla iam tetigit Cobetus in Mnemosyne 1874, pag. 201 sqq.

Γ 451: ἀλλ' οὔτις δύνατο Τρώων κλειτῶν τ' ἐπικούρων
 δεῖξαι Ἀλέξανδρον τότε Ἀρηι φίλῳ Μενελάῳ,
 οὐ μὴν γὰρ φιλότῃ γ' ἐκευθανον, εἴ τις ἴδοιτο,
 εἶσιν γὰρ σφιν πᾶσιν ἀπήχθετο κηρὶ μελαίνῃ.

Sententia et grammatica postulant:

οὐ μὴν γὰρ φιλότῃ γ' ἐκευθον ἄν, εἴ φε φίδοντο.

»Non enim sane propter amicitiam Paridem Troiani abscon-
 dissent, si eum vidissent." qua emendatione simul liberamur
 pravo verbo *κευθάνω* *), quod alibi nusquam repertum est.

Δ 26 pro *θεῖναι* malim *θέμεναι*, ut scribitur loco si-
 millimo vs. 57 et mox vs. 65 legerim *ἐλθόμεν* pro *ἐλθεῖν*.
 Similia multa, quae pluribus persequi nihil attinet, corrigi
 possunt et debent in carminibus Homericis.

Δ 318 sqq. Cum hoc loco aliisque compluribus, ubi Nestor
 cum gravi desiderio memorat inventutis suae facinora, apte
 comparaveris Shakespearium in fabula *King Richard II*, Act.
 II, sc. 3 med., ubi sic York:

*Were I but now the lord of such hot youth,
 As when the brave Gaunt thy father and myself
 Rescued the Black Prince, that young Mars of men,
 From forth the ranks of many thousand French.*

Δ 403. *Καπανεύς*. Hoc nomen proprium non diversum
 videtur ab appellativo *σκαπανεύς*. Cf. *καπετός* = *σκαπετός*

*) Rectissime animadvertit Naberus formam *κευθάνω* pugnare cum analo-
 gia, quae requireret *κυνθάνω*. Cf. *τυγχάνω*, *πυνθάνομαι*, similia multa. Unum
 tamen afferri potest *ληθάνει* Od. γ 221, si ea lectio sana est nec mutanda in
λανθάνει.

(apud Hesychium), *κιδνημι* = *σκιδνημι*, *ξέγος* = *τέγος*, *σφενδόνη funda*, alia non ita pauca.

E 46: *νύξ' ἱππων ἐπιβησόμενον*. Schol. *A* πρὸς τὸ φυγεῖν δηλονότι. Schol. *BL* ἐφαψάμενον τοῦ ἄρματος καὶ μέλλοντα τελειῶσαι τὴν βάσιν (f. ἐπίβασιν) ἔφθασεν ἢ τοῦ πολεμίου πληγῇ. Qui haec scripsit ἐπιβησόμενον habuit pro participio Futuri, neque aliter iudicare videntur recentiores. Non tamen sinit ipse poeta canens in ipsis sequentibus *ἤριπε δ' ἐξ ὀχέων*, unde apparet esse participium Aoristi *Π ἐπεβήσετο*. Nemo enim hercle *currum conscensurus* potest *excidere curru*, potest *currum conscendens*, potest *conscenso curru*, ita ut pro poetae mente necessarium sit aut Praesentis aut Praeteriti participium. Similiter *Π. O* 382 *καταβήσεται* non est Futurum, sed coniunctivus Aoristi *Π*:

οἱ δ', ὥς τε μέγα κῆμα θαλάσσης εὐρυπόροιο
νηὸς ὑπὲρ τοίχων καταβήσεται, ὅπποτ' ἐπείγῃ
εἰς ἀνέμου κτέ.

coniunctivus, ut *M* 278:

τῶν δ', ὥς τε νιφάδες χιόνος πίπτωσι θαμεῖαι κτέ.
et alibi.

Contra *ἐπιβησομένοις* loco *Ψ* 379 est Futuri participium.

Difficile dictu est, quae sit vis participii *δυσομένου* *Od.* α 25: οἱ μὲν δυσομένου Ὑπερίονος, οἱ δ' ἀνιόντος. Aoristus enim ibi non multo est aptior quam Futurum. Nec tamen rescribere ausim *δυομένου*, vocali constanter brevi sola vi arsius producta, licet haud ignorem quam late is usus pateat.

E 310 et *A* 355:

ἀμφὶ δὲ ὅσσε κελαινὴ νύξ ἐκάλυπεν.

Sententia id postulat, quo simul turpi liberamur hiatu:

ἀμφὶ δέ ε' ὅσσε κτέ.

De structura vide quae infra notabo ad *Od.* σ, 88.

Simili vitio laborat locus Z, 123:

τίς δὲ σύ ἐσσι, φέριζε, καταθνητῶν ἀνθρώπων;
οὐ μὲν γάρ ποτ' ὅπωπα μάχῃ ἐνὶ κυδιανείρῃ,

ubi necessarium iudico:

οὐ μὲν γάρ ποτ' ὅπωπα μάχῃ σ' ἐνὶ κυδιανείρῃ.

Quia de omisso pronomine in scholiis siletur, nostrorum codicum errorem esse crediderim *ENI* pro *CENI*.

E 353:

τὴν μὲν ἄρ' Ἴρις ἐλουῦσα ποδὴνεμος ἔξαγ' ὀμίλου.

Quia constat Deae nomen habuisse digamma (vide v. c. 368), apparet aut μὲν aut ἄρα esse insititium. Optio non est difficilis. Scribendum enim:

τὴν ἄρα *Fῖρις* ἐλούσα κτέ.

Quid vero, dixerit quispiam, facies in ipsa vicinia vss. 364 sq.

ἡ δ' (Venus) ἐς δίφρον ἔβαινε ἀκηχεμένη φίλον ἦτορ
παρ δέ *φοι* Ἴρις ἔβαινε καὶ ἡνία λάζετο χερσίν.?

Emendandi viam monstrabunt hi loci:

A 511: ἄγρει, σῶν ὀχέων ἐπιβήσεο, παρ δέ *Μαχάων*
βαινέτω κτέ.

et mox ibidem (517):

αὐτίκα *φῶν* ὀχέων ἐπεβήσετο, παρ δέ *Μαχάων*
βαῖν' κτλ.

et supra (103):

ὁ μὲν νόθος ἡνιόχευε,
Ἄντιφος αὖ παρέβασκε κτέ.

Unde apparet in talibus nullo opus esse pronomine. Quare corrigendum:

παρ δέ τε *Fῖρις* ἔβαινε κτλ.

Omnem tamen leniorem medelam respuunt loci *A* 27 et
Ψ 198.

E 486:

λαοῖσιν μενέμεν καὶ ἀμυνέμεναι ὥρεσσιν.

Suspectam habeo formam contractam, quae alibi nusquam apparet. Ὀάρων est Π. I, 327, ὀάρους Hymn. IV, 250 et XXII, 3, ὀαρίζε Π. Z, 516, ὀαρίζει Hymn. XXII, 3, ὀαρίζειν Hymn. III, 170, ὀαριζέμεναι Π. X, 127, ὀαριζύς N. 291, Ξ 216, P. 228, Od. τ, 179. Accedit denique maior metri suavitas, si scribimus:

λαοῖσιν μενέμεν καὶ ἀμυνέμεναι ὀάρεσσιν.

De digamma, quod vocabulo praefigit Bekkerus, non magis constat quam de vocabuli origine. Cf. Curtius *Grundzüge der Gr. etym.* pag. 317.

E 603:

τῷ δ' αἰεὶ πάρα εἰς γε θεῶν, ὅς λοιγὸν ἀμύνει.

Caesura post pedem secundum non excusat hiatum. Una repetita litera scripserim:

τῷ δ' αἰεὶ πὰρ' ἄρ' εἰς γε θεῶν κτλ.

Particulam ἄρα saepe denotare experientiam aliquam notum est. Sententia enim haec est: »huic vero semper, ut apparet, unus certe deorum astat."

E 664:

βάρυνε δέ μιν (Sarpedonem) δόρυ μακρὸν
ἐλκόμενον. τὸ μὲν οὐ τις ἐπεφράσατ' οὐδ' ἐνόησεν
[μηροῦ ἐκφερύσαι δόρυ μείλινον, ὄφρ' ἐπιβαίνῃ]
σπευδόντων· τοῖον γὰρ ἔχον πόνον ἀμφιέποντες.

Alii iungentes σπευδόντων ὄφρ' ἐπιβαίνῃ subaudiunt ὀρέων, alii iungentes ἐκφερύσαι — ὄφρ' ἐπιβαίνῃ, in verbo ἐπιβαίνειν interpretando sequuntur Eustathium explicantem ὀρθὸς σαίῃ provocantes ad locum Odysseae μ 434. Illi interpretationi praeter incredibilem ellipsin obstat ipsa poetae narratio sequens (Cf. 692 sqq.), huic parum favet locus

quem afferunt, ubi *ἐπιβαίνειν* est *ascendere*. Quare haud scio an versus sit spurius, quo deleto τὸ μὲν intellegere oporteat τὸ βαρύνειν Sarpedonem δόρυ ἐλκόμενον, vel, si mavis, tantummodo τὸ δόρυ ἐλκόμενον. Vertendum: *quam rem nemo animadvertit*. Cf. Od. 9 94 et 533: μιν οἶος ἐπεφράσατ' ἦδ' ἐνόησεν.

E 772 ὑψηχέες ἵπποι. Ψ 27 ὑψηχέας ἵππους, ubi tamen est varia lectio μώνυχας ἵππους. Mirum sane epitheton aetate HomERICA posterius esse videtur, siquidem ἡχή constanter habet digamma, nec minus *δυσηχής*, v. c. Π. A 523. Collato autem frequenti epitheto ἐριανχὴν et loco Z 509 ὑποῦ δὲ κάρη ἔχει κτέ., haud inepte suspiceris utroque loco primitus fuisse ὑψανχένης (-ας) ἵπποι(-πους). De ὑψανχὴν consule lexica.

E 892. Pro forma incredibili ἀάσχετος Bekkerus Hom. Blätter I, p. 158 commentus est aliam non minus pravam ἀάνσχετος. Debuerat ἀνάνσχετος.

Z 255:

ἧ μάλα δὴ τείρουσι δυσώνυμοι υἱες Ἀχαιῶν
μαρνάμενοι περὶ φάσγ, σὲ δ' ἐνθάδε θυμὸς ἀνῆκεν
ἐλθόντ' ἐξ ἄκρης πόλιος Διὶ χεῖρας ἀνασχεῖν.

Tam necessaria oppositio inter Troianos *pugnantes* et Hectorem *precantem* quam verbum *τείρειν* praeter morem absolute usurpatum suadent, ut Homero reddamus:

μαρναμένους περὶ φάσγ.

Cf. 327: λαοὶ μὲν φθινύθουσι περὶ πτόλιν αἰπύ τε τεῖχος
μαρνάμενοι.

Simile vitium I, 327 iam correxit Cobetus scribendo:

πολεμίζων

ἀνδράσι μαρναμένοις ὁάρων ἔνεκα σφετεράων,
ubi male vulgatur μαρνάμενος.

Z 262. ὥς τύνη κέκμηκας ἀμύνων σοῖσι φέτῃσιν.

Alibi Dorica pronominis forma, qua caret Odyssea, in Iliade

i. e. τοῦ οὔτε νῦν εἶναι οὔτ' ὀπίσω ἔσσεσθαι αὐτῷ
φρένας ἐμπέδους. Cf. O 16:

οὐ μὴν φοῖδ' εἰ αὐτε κακορραφίης ἀλεγεῖνης
πρώτη ἐπαύρηαι καί σε πληγῇσι δαμάσσω.

Ex eodem fonte manavit error, quo hodie Π. E, 894 scribitur ἐννεσίησιν, pro quo analogia sine controversia postulat εἰνεσίησιν, quippe ductum a verbo ἐνίημι, ut ab ἐξίημι formatur substantivum ἐξεσίη, quod legitur Π. Ω 235. Producitur enim praepositio ἐν(ί) per diphthongum εἰν(ί), non ἐνν(ί), et scribitur εἰνάλιος, non ἐννάλιος, εἰνόδιος, non ἐννόδιος. Insuper est εἰνοσίφυλλος, ad cuius similitudinem bene Bekkerus edidit εἰνοσίγαιος pro ἐννοσίγαιος, est ὑπέροχος pro ὑπέροχος, sunt alia.

Refragatur Homericæ consuetudini locus Ξ 411:

δέδφια μὴ δὴ μοι τελέσῃ φέπος ὄβριμος Ἐκτωρ,
ὥς ποτ' ἐπηπείλησεν ἐνὶ Τρώεσσ' ἀγορεύων.

Ad exemplum horum locorum

- A 319: οὐδ' Ἀγαμέμνων
λῆγ' ἔριδος, τὴν πρῶτον ἐπηπείλησ' Ἀχιλλῆι,
A 388: ἠπείλησεν μῦθον, ὃ δὴ τετελεσμένος ἐστίν,
N 220: ἀπειλάί, τὰς Τρῶσιν ἀπέειλεον νῆες Ἀχαιῶν,
Π 201: ἀπειλάων — ἄς — ἀπειλεῖτε Τρώεσσιν,
Od. γ. 127: λήθεται ἀπειλάων, τὰς ἀντιθέω· Ὀδυσῆι
πρῶτον ἐπηπείλησε,

quibus adde Ξ 190, 127, Υ 83 sq.,
expectes loco nostro:

ὃ ποτ' ἐπηπείλησεν κτέ.,

quod non est durius, quam prima syllaba voculae ἐπεί initio hexametri vi arsius producta. Vel lenius tamen possis:

Ἐκτωρ,

ὃς ποτ' ἐπηπείλησεν κτέ.

Eodem denique fortasse pertinet forma περιώσιον A 359

versum orditur *E* 485, *M* 237, *Π* 64, *T* 10, *Ω* 465. Hunc versum si abesset nemo, ut opinor, desideraret.

Z 291: ἐπιπλῶς εὐρέα πόντον.

Secundum veteres grammaticos hoc participium *per apocopen* scilicet formatum est ex ἐπιπλώσας. Cf. Schol. Ven. ad *Γ* 47, Schol. BV ad *Z* 290 et Schol. Od. γ, 15, neque aliter iidem iudicarunt de forma Indicativi, quae servata est Od. γ, 15:

τοῦνεκα γὰρ καὶ πόντον ἐπέπλωσ, ὄφρα πύθῃαι πατρός.

Hodie, etsi nemo iam dubitat, quin formae sint defectivae veteris Aoristi *Π* facti ad analogiam verborum in *μι* desinentium, quales aliorum quoque verborum Aoristi ut βιώω, ἀλίσκομαι cett. tulerunt aetatem, vel sic tamen ad hunc usque diem critici intactum reliquerunt vocabuli monstrum ἐπιπλῶς. Homeri exemplaria vetustissima procul dubio exhibebant:

ΕΠΙΠΛΟΣ εὐρέα πόντον,

quam lectionem pessime interpretati sunt οἱ μεταχαρακτηρίζοντες reponendo *ΕΠΙΠΛΩΣ*, cum debuissent:

ΕΠΙΠΛΟΥΣ εὐρέα πόντον

ut ab ἐάλων fit αλόους, ab ἐγνων γνούς, ab ἐβίων βιούς, cett. Cf. quae scripsit nuper Cobetus in *Mnemosyne* a. 1874, p. 372 sqq. Addam pauca generis eiusdem. Legitur *Z* 352:

τούτῳ δ' οὐτ' ἄρ' νῦν φρένες ἔμπεδοι οὐτ' ἄρ' ὀπίσσω ἔσσονται τῷ καὶ μιν ἐπαυρήσεσθαι οἶω.

Schol. Ven. τῆς ἰδίας ἀνοίας δηλονότι. Facile credimus: verum inaudita ellipsis! Nonne potius existimemus, in vetustis exemplaribus cum scriptum exstaret:

ΤΟ καὶ μιν ἐπαυρήσεσθαι οἶω,

poetam id voluisse, quod nostrum est ei reddere:

τοῦ καὶ μιν ἐπαυρήσεσθαι οἶω,

i. e. τοῦ οὔτε νῦν εἶναι οὔτ' ὀπίσσω ἔσσεσθαι αὐτῷ φρένας ἐμπέδους. Cf. O 16:

οὐ μὴν φοῖδ' εἰ αὖτε κακορραφίης ἀλεγείνης
πρώτη ἐπαύρηαι καί σε πληγῇσι δαμάσσω.

Ex eodem fonte manavit error, quo hodie Π. E, 894 scribitur ἐννεσίησιν, pro quo analogia sine controversia postulat εἰνεσίησιν, quippe ductum a verbo ἐνήμι, ut ab ἐξίημι formatur substantivum ἐξεσίη, quod legitur Π. Ω 235. Producitur enim praepositio ἐν(ί) per diphthongum εἰν(ί), non ἐνν(ί), et scribitur εἰνάλιος, non ἐννάλιος, εἰνόδιος, non ἐννόδιος. Insuper est εἰνοσίφυλλος, ad cuius similitudinem bene Bekkerus edidit εἰνοσίγαιος pro ἐννοσίγαιος, est ὑπείροχος pro ὑπέροχος, sunt alia.

Refragatur Homericæ consuetudini locus Ξ 411:

δέδφια μὴ δὴ μοι τελέση φέπος ὄβριμος Ἐκτωρ,
ὧς ποτ' ἐπηπείλησεν ἐνὶ Τρώεσσ' ἀγορεύων.

Ad exemplum horum locorum

- A 319: οὐδ' Ἀγαμέμνων
λῆγ' ἔριδος, τὴν πρῶτον ἐπηπείλησ' Ἀχιλλῆι,
A 388: ἠπείλησεν μῦθον, ὃ δὴ τετελεσμένος ἐστίν,
N 220: ἀπειλαί, τὰς Τρωσὶν ἀπέειλεον νῆες Ἀχαιῶν,
Π 201: ἀπειλάων — ἄς — ἀπειλεῖτε Τρώεσσιν;
Od. γ. 127: λήθεται ἀπειλάων, τὰς ἀντιθέω. Ὀδυσῆι
πρῶτον ἐπηπείλησε,

quibus adde Ξ 190, 127, Υ 83 sq.,
expectes loco nostro:

ὃ ποτ' ἐπηπείλησεν κτέ.,

quod non est durius, quam prima syllaba voculae ἐπεὶ initio hexametri vi arsius producta. Vel lenius tamen possis:

Ἐκτωρ,
ὃς ποτ' ἐπηπείλησεν κτέ.

Eodem denique fortasse pertinet forma περιώσιον A 359

et π 203, quae olim scripta ΠΕΡΙΟΣΙΟΝ haud scio an potius in περιούσιον refigenda fuisset.

H 12: Ἐκτῶρ δ' Ἡιονῆα βάλ' — λῦσε δὲ γυῖα.
Schol. Ven. Ἀρίσταρχος λύντο δὲ γυῖα. Omnem fidem superare mihi videtur, Aristarchum, diligentem Homericus usus observatorem, sic h. l. scribere potuisse. Potius crediderim hanc annotationem pertinere ad vs. 16:

ὁ δ' ἐξ ἱππῶν χαμάδις πέσε, λύντο δὲ γυῖα,

ut ipsam Aristarchi lectionem ibi sequi putemus codices nostros, fuisse autem in editione Zenodotea λῦσε δὲ γυῖα, quemadmodum in vs. 12.

H 103:

ὥς ἄρα φωνήσας κατεδύσετο τεύχεα καλά.

En lectionem vere absurdam, in qua neminem haesisse valde miror.

Quantocius corrige ἐνεδύσετο, collatis hisce locis:

B 575: ἐν δ' αὐτὸς ἐδύσετο νόρῳπα χαλκόν,

B 42: μαλακὸν δ' ἐνέδυνε χιτῶνα,

K 21: ἐνδυνε περὶ στήθεσσι χιτῶνα,

Σ 736: ἡ δὲ χιτῶν' ἐνδύσα Διός,

Θ 387: ὅπλοισιν ἐνὶ δφεινοῖσιν ἐδύτην,

Ψ 131: ἐν τεύχεσσιν ἔδυνον,

et sic ubique summa constantia.

H 417: τοὶ δ' ὠπλίζοντο μάλ' ὦκα
ἀμφοτέρων, νέκυάς τ' ἀγέμεν, ἕτεροι δὲ μεθ' ὕλην,
'Αργεῖοι δ' ἐτέρωθεν εὐσσέλμων ἀπὸ νηῶν.
[ἠτρύνοντο νέκυσ τ' ἀγέμεν, ἕτεροι δὲ μεθ' ὕλην.]

Ita haec ediderim, mutata interpunctione et reddito ultimo versu interpolatori, quem praeter cetera arguit Accus. Plur. νέκυσ pro νέκυας. Ceterum facio cum iis qui totum locum H 313—482 ab antiqua Iliade alienum esse censent. Plura

habet sibi propria velut ἀνδραπόδεσσι vs. 475, κυκλεῖν vs. 332, alia.

Θ 4:

αὐτὸς δέ σφ' ἀγόρευε, θεοὶ δ' ὑπὸ πάντες ἄκουον.
Schol. Ven. verbum interpretatur πείθεσθαι τοῖς λεγο-
μένοις ἦτοι ἐκόντας ἢ ἄκοντας. Rectissime: sed nescio
an loci ratio potius suadeat: ἐπὶ πάντες ἄκουον, i. e.
omnes aurem praebebant dicenti. Sic v. c. I, 100: τῷ σε χρῆ
περὶ μὲν φάσθαι φέπος ἡδ' ἐπακουῶσαι. Cf. Od. ρ 584,
ω 261, cett. Non tamen neglegendum scriptum esse in libris
quibusdam:

θεοὶ δ' ἅμα πάντες ἄκουον.

I 337:

τερπέσθω τί δέ δεῖ πολεμιζέμεναι Τρώεσιν;

Verbum impersonale δεῖ Homero ignotum est.

Restituendum puto quod creberrime legitur χρῆ.

τερπέσθω. τί χρῆ κτέ.

Asyndeton commotiori orationi apprime convenit.

Σ 100:

ὁ μὲν μάλα τηλόθι πάτρης
ἔφθιτ', ἐμεῖο δ' ἔδησεν ἀρῆς ἀλκτῆρα γενέσθαι,

locus est sine dubio depravatus. Nam ΕΛΗΣΑ neque apud
Homerum neque apud ullum omnino scriptorem Graecum
aliud est praeter Aoristum verbi, quod illi est ΔΙΔΗΜΙ,
recentioribus Δ(Ε)Ω, LIGO. Homerus impersonalem verbi
usum ignorans pro δέω et δέομαι habet δεύω et δέομαι,
i. e. δέFFω et δέFFομαι, a quibus distinguendum δεύω
RIGO, in quo litera Y est primitiva. Verbi activi δέFFω
unicum hodie exstat exemplum idque in Aoristo ἐδέFFησεν
Od. ι 483 = 540:

τυτθόν, ἐδέυησεν δ' (lapis) οἰήιον ἄκρον ἰκέσθαι.

Reliquis omnibus locis est forma media, cuius haec leguntur exempla. *Praesentis* 1 *pers. sing.* Od. α 254:

ἧ δὴ πολλὸν ἀποικομένου Ὀδυσῆος
δεύη κτέ.

ubi malim δεύεαι pronuntiandum δισυλλάβως. Cf. Il. Ψ 484. III *pers. sing.* legitur Od. η 73 (Cf. ϑ 137):

οὐ μὲν γάρ τι νόου γε καὶ αὐτὴ δεύεται ἐσθλοῦ,
Imperf. III *pers. sing.* Il. Α 468, alibi:

οὐδέ τι θυμὸς ἐδεύετο δαιτὸς ἐφίσης.

Imperf. II *pers.* unicum exemplum est Il. P 142:

Ἐκτορ, φειδὸς ἄριζε, μάχης ἄρα πολλὸν ΕΛΕΥΕΟ.

Imperfectum nusquam caret augmento.

Futuri Indic. II *pers. sing.* Od. ζ 192 (Cf. ξ 510, qui vs. fortasse inde corrigendus, ut restituatur digamma):

οὐτ' οὖν φεσθῆτος δευήσεαι οὔτε τευ ἄλλου.

Futur. Infinit. Il. N 785 sq. (Cf. Od. ψ 128):

οὐδέ τι φημι

ἀλκῆς δευήσεσθαι.

Formae reliquae omnes pertinent ad alterum verbum δεύω, *ri-go*.

Iam redeamus ad locum Σ 100 sqq., ubi Achilles sic queritur:

αὐτίκα τεθναίνην, ἐπεὶ οὐκ ἄρ' ἔμελλον ἐταίρῳ
πτεινομένῳ ἐπαμῦναι· ὁ μὲν μάλα τηλόθι πάτρης
ἔφθιτ', ἐμεῖο δ' ἔδησεν ἀρῆς ἀλκτῆρα γενέσθαι.

Fuitne ibi poetae manus:

ἔφθιτ', ἐμεῦ δ' ἐδέφησεν ἀρῆς ἀλκτῆρα γενέσθαι

non duplicato digamma, ut iuxta usurpabantur ἀχέφων et ἀχέφων, i. e. ἀχεύων, alia? Cf. Dawesius, *Misc. Crit.* ed Harl. p. 133 sqq. An putas fuisse:

ἔφθιτ', ἐμεῖο δ' ἐδεύετ' ἀρῆς ἀλκτῆρα γενέσθαι?

Videant alii.

I 312:

ἐχθρὸς γάρ μοι κείνος ὁμῶς Ἀφίδαιο πύλησιν.

Locum manifesto imitatus est Schillerus in dramate *die Braut von Messina* I, Act. sc. II: *und werd ihn hassen wie der Hölle Pforten*. Eidem, quum pangeret notos versus: *Was unsterblich in dem Lied soll leben, muss im Leben untergehn*, fortasse observabatur *Odysseae locus* θ, 578 sqq.

I 470:

εἰνάνυχες δέ μοι ἄμφ' αὐτῷ παρὰ νύκτας ἱανον.

Haec lectio quamquam et codicum et Apollonii in *Lexico* p. 246 (Cf. *Schol. Ven. ad h. l.*) munita auctoritate, manifesto tamen damnatur analogia, quae veram esse evincit scripturam codicis Vindobonensis ἐννάνυχες. Cf. ἐννεαβοίων, ἐννεαπήχες, ἐννεάχιλοι, ἐννεόργυιοι, ἐννέωρος, ἐννῆμαρ. Ἐννάφετες iam Nauckium recte correxisse video pro εἰνάφετες *Od. γ* 118, alibi.

I 602:

ἀλλ' ἐπὶ δώρων

ἔρχεο.

Male hanc Aristarchi lectionem recepit Bekkerus pro librorum scriptura ἐπὶ δώροις, quam recte tuebantur Heynius, Spitznerus, alii, utpote unice Graecam. Cf. *K* 304:

τίς κέν μοι τόδε φέρων ὑποσχόμενος τελέσειεν
δώρῳ ἐπὶ μεγάλῳ;

K 98:

μή τοι μὲν καμάτῳ φαθηκότες ἡδὲ καὶ ὑπνῷ
κοιμήσονται.

Ib. 312, 399:

νύκτα φυλασσέμεναι, καμάτῳ φαθηκότες αἰνῶ.

Ib. 471: οἱ δ' εὖδον καμάτῳ φαθηκότες, ἔντεα δέ σφιν.

Od. μ 281:

ὅς ῥ' ἐτάρους καμάτῳ φαθηκότας ἡδὲ καὶ ὑπνῷ.

Ita Bekkerus hos locos edidit. Si constaret verbum habuisse digamma, procul dubio analogia requireret *φεφαδηκότες* et *φεφαδηκότητας*, neque obstaret correpta vocalis α, quae in adverbio *ἄδην* brevis est Il. N 315, T 423 et Od. ε 290, semel tantum producta in ultima sede hexametri Il. E 203, eademque corripitur in unica verbi forma praeterea lecta Od. α 134:

δείπνω ἀδήσειεν, ὑπερφιάλοισι μετελθών.

Sed neque hi loci demonstrant literam Aeolicam neque ii admittunt, ubi legitur adverbium procul dubio cognatum:

E 203: *ἀνδρῶν φελλομένων φειφωθότες ἔδμεναι ἄδην.*

N 305: *οἷ μιν ἄδην ἐλώσι καὶ ἐσσύμενον πολέμοιο.*

T 423: *οὐ λήξω πρὶν Τρῶας ἄδην ἐλάσαι πολέμοιο.*

ε 290: *ἀλλ' ἔτι μὲν μὴν φημι ἄδην ἐλάαν κακότητος* excepto ultimo, qui admittit, non postulat, propter caesuram *κατὰ τρίτον τροχαῖον*; non magis quam Il. A 88: *τάμνων δένδρεα μακρά, ἄδος τέ μιν ἵκετο θυμόν*, ubi Heynius scribebat:

τάμνων δένδρεα μακρ', ἄδος τέ μιν ἵκετο θυμός.

K 237:

καλλεῖπειν, σύ δὲ χεῖρον' ὀπάσσειαι αἰδοῖ φείκων.

Modulatus scribe per diaeresin *αἰδού φείκων.*

Doloneae auctor cognovit Odysseam. Ipsum Ulysssem, cuius et hic sunt partes praecipuae, vocat *πολύπορθον*, ut saepe audit in *Odyssea*, nusquam in *Piade* praeterquam B 278 loco recenti, *ὄμιλος* ei est τὸ *ἄθροισμα* ut in *Odyssea*, non *μάχη* ut in *Piade*. Cf. 498 et 547 ibique Schol. Ven., *προπάροιθε* vs. 476 est *prius*, ut in *Odyssea*, non *τοπικῶς* usurpatum, ut fit in *Piade*. Cf. Schol. Ven. Ex *Odyssea* desumpta est locutio (27) *πουλὸν ἐφ' ὑγρὴν* (Cf. Od. α 97, δ 709), (48) *ἐπ' ἡματι*. Cf. Od. β 284; (98, 312, 399, 471) *καμάτω ἀδηκότες ἡδὲ καὶ ὕπνω*. Cf. Od. μ 281; (115) *οὐδ' ἐπικεύσω*, frequenter lectum in *Odyssea*, seme

in *Iliade* (*E* 816); (139) *περὶ δὲ φρένας ἤλυθ' ἰωή*. Cf. *Od.* ρ 261; (166) *ἔπειτα* pleonasticum ut *Od.* ρ 185; (214) *ὄσσοι γὰρ νήεσσιν ἐπικρατέουσιν ἄριζοι* factus ad exemplum *Od.* α 245; (239) *ὀπάσσειαι* usurpatum ut *Od.* κ 59; (243) *πῶς ἂν ἔπειτ' Ὀδυσῆος ἐγὼ θεῖοιο λαθοίμην* ex *Od.* α 65; (264) *ἀργιόδοντος ὕς*. Cf. *Od.* θ 476, ξ 423, 438. Semel *ἀργιόδοντες ὕς* *Il.* Ψ 32. Operae autem pretium est observare formam ὕς, quae vel in *Odyssea* est longe rarior quam antiquior σὺς, a genuina *Iliade* esse alienam. Idem valet de ὕφορβός. In *Iliad.* Φ 282 est *συφορβόν*, quod iuxta cum illo usurpavit *Odysseae* auctor. (279) = *Od.* ν 301; (290) *σὺν σοί, διὰ θεά, ὅτε φοι πρόφρασσα παρέξης*. Cf. *Od.* ν 393, ubi *πότνα* pro *διὰ* et *ἐπαρήγοις* pro *παρέξης*; (291—294) = *Od.* γ 382—384; 303 *ὑποσχόμενος τελέσειεν*. Cf. *Od.* γ 99 et ο 195; (324). Cf. *Od.* λ 344; (345) *τυτθόν* relatum ad vs. praecedentem ut *Od.* ι 540; (384) *ἀλλ' ἄγε μοι τόδε φεπέ καὶ ἀτρεκέως καταλέξον* saepe legitur in *Odyssea*, in *Iliade* tantummodo in libro postremo; (427) = *Od.* χ 329; (462) forma *τοῖσδεσσι* propria est *Odysseae*; (534) = *Od.* δ 140; (540) *οὐπὼ πᾶν εἶρητο μένος* = *Od.* π 11, 351; (560) *δυοκαίδεκα πάντα ἀρίστους* = *Od.* π 250; (576) *ἀσάμινθοι* nusquam in *Iliade*, saepe in *Odyssea* memoratum.

Plura his adderem, nisi haec sufficere viderentur, quibus demonstrarem *Doloneam* compositam esse post *Odysseam*.

A 480: *ἐπὶ τε λὶν ἤγαγε δαίμων.*

USENBEUS in docto opusculo *de Iliadis carmine quodam Phoenice*, (Bonnae 1875) demonstrare conatus est haec verba ab ipso huius carminis auctore olim relata fuisse ad Plutonium pugnae interventientem, cuius epitheta etiam nunc servata esse (quae iam Imperii fuit sententia) vs. 490 sq:

*ἔπειτα δὲ Πάνδοκον οὔτα,
οὔτα δὲ Λύσανδρον καὶ Πύρασον ἠδὲ Πυλάρτην.*

Plutonis enim, i. e. *Mortis*, imaginem esse leonem ex antiquissimis Assyriorum et Phoenicum monumentis apparere:

seriores autem rhapsodos rem non amplius intelligentes nec curantes totam huius loci faciem mutasse. Vereor tamen ne haec opinio acutius sit quam probabilius excogitata. Nam ut concedo miro sane casu quatuor illa Troianorum nomina ita esse comparata ut aliquam speciem conciliare videantur Emperianae observationi, ita tamen meo iure contendo unum *Πυλάρτην* re vera esse Plutonis epitheton, cetera vero nusquam sic usurpata reperiri. Nam dicitur quidem *πανδοκούς*, non *πάνδοκος*, *λύσανδρος* vero aut *πύρασος* nusquam, et *Πύρασος* cum *πυρά* aut *πῦρ* ex mea quidem opinione praeter ipsas literas nihil habet commune. Urbs erat Thessaliae olim sic dicta, postea *Δημήτριον*, in catalogo navium *B* 695:

*οἱ δ' εἶχον Φυλάκην καὶ Πύρασον ἀνθεμόεντα,
Δήμητρος τέμενος, κτέ.*

ubi ultima verba aliquanto verisimiliorem reddunt Grammaticorum veterum opinionem, nomen derivatum esse a *πυρός*, pro qua derivatione pugnat quoque producta vocalis Y, quam in *πυρά* et casibus obliquis subst. *πῦρ* brevem esse constat.

Missa igitur illa opinione, quae est totius disputationis Userianae fundus, referamus verba *ἐπὶ τε λῖν ἥγαγε δαίμων* ad Aiacem, quo conspecto Troiani vulneratum Ulyssem prementes diffugiunt *ἄλλυδις ἄλλος*, non aliter quam *θῶες* cervam sauciam devorantes diffugiunt, conspecto leone. Verba autem *αὐτὰρ ὁ δάπτει*, quae frustra negotia crearunt Usero, non alia de causa poeta addidit quam ut appareret quid leonem adduxerit. Quantopere autem Homerus sibi placeat in plena imaginis descriptione, cuius non nisi pars respondeat rei comparatae, cum in vulgus notum est, tum apparere potest in ipsis sequentibus ex nova comparatione Aiakis cum leone quae legitur 548—557, cuius summa haec est, Aiacem terrore perculsum cedere Troianis non aliter quam leo in boves impetum facturus cedit canibus et rusticis. Cf. *M* 300—309, *O* 262—280, 362 sqq., *II* 825 sqq.

M 141: *οἱ δ' ἦτοι εἴως μὲν ἐυκνήμιδας Ἀχαιοὺς
ᾠρνυον ἐνδον ἐόντες ἀμύνεσθαι περὶ νηῶν.*

N 148: *ὥς Ἐκτωρ εἴως μὲν ἀπείλει κτέ.*

Od. β 148:

τὼ δ' ἔως μὲν ῥ' ἐπέτοντο μετὰ πνοιῆς ἀνέμοιο.

Od. γ 126: ἔνθ' ἣτοι εἴως μὲν ἐγὼ καὶ διὸς Ὀδυσσεὺς
οὔτε ποτ' εἰν ἀγορῇ δίχ' ἐβάζομεν κτέ.

Prorsus est incredibile tam prisca aetate ita gravem invaluisse abusum, ut ἔως s. ἦος pro τέως s. τῆος *) usurpari potuerit. Quare non dubito quin hi loci corrigendi sint ad haec exempla:

Od. ο 231: ὁ δὲ τέως μὲν ἐνὶ μεγάροις Φυλάκοιο
δεσμῶ ἐν ἀργαλέῳ δέδετο,

Od. π 139: ὅς τεῖως (l. τῆος cum Nauckio) μὲν
Ὀδυσσεὺς μέγ' ἀχεύων φέργα τ' ἐποπτεύεσκε,

Ib. 370:

τὸν δ' ἄρα τέως μὲν ἀπήγαγε φοικάδε δαίμων.
Cf. σ 190, ω 162. Loco Od. β 148, ubi particula δέ est supervacanea sequente vocula ῥά, legendum τὼ τέως μὲν ῥ' ἐπέτοντο.

Rectissime Dindorfius Demosthenem contrario errore liberavit, cui saepe librarii pro ἔως affricuerunt suum τέως.

M 274: ἀλλὰ πρόσσω ἴεσθε καὶ ἀλλήλοισι κέλεσθε.

Versus exhibit modulatio si mecum transposueris:

ἀλλὰ ἴεσθε πρόσσω καὶ ἀλλήλοισι κέλεσθε.

De brevi vocali non elisa ante formas medias verbi ἴημι vide G. Curtius, *Grundzüge der gr. etym.*, pag. 532 sq.

M 318: οὐ μὴν ἀκληεῖς Λυκίην κάτα κοιρανέουσιν.

Variant libri in ἀκληεῖς et ἀκλειεῖς. Sunt vero ad h. l. duo Scholia Veneta, alterum ἀκλειεῖς: οὕτως. ἀκλεες (sic)

*) In hac orthographia sequor la Roche, *Hom. Unt.* et Nauckium in ed Odyss., qui cur pro τεθνήτος sim. scribat τεθνεϊτός non assequor. Nam τεθνήτος et τεθνεώτος prorsus eodem modo sibi respondent quo ἦος, τῆος et ἴως, τέως, alia plurima.

δὲ Ἀρίσταρχος κατὰ συγκοπὴν, ὡς τὸ δυσκλέα (B 115, L 22), alterum οὕτως ἀκλεες (sic) αἱ Ἀριζάρχου καὶ αἱ χαριέζεραι. Utut scripsit Aristarchus, ego ediderim:

οὐ μὴν ἀκλεέες κτέ.

Recte iam Nauckium edidisse video Odys. α 241 et ξ 371:

νῦν δέ μιν ἀκλεέως Ἀρπυιαι ἀνηρείψαντο

pro ἀκλειῶς, idemque reponendum erit Π. Ψ 304. Loco Π. X 110 edendum videtur: ἤε κεν αὐτὸν ὀλέσθαι εὐκλεέως πρὸ πόλης. Similiter Π. K 281 et Od. φ 331 legendum εὐκλεέας pro εὐκλειᾶς, Π. θ 285 εὐκλείης pro εὐκλείης, Od. ξ 402 εὐκλείη pro εὐκλείη. Od. 728 probaverim Nauckium edentem ἀκλεεῖ ἐκ μεγάρων, et ad hoc exemplum in Iliadis B 115 = I 22 correxerim δυσκλεεῖ Ἀργος ἐκείσθαι pro δυσκλέα.

N 126:

ἀμφὶ δ' ἄρ' Αἴαντας δοιοὺς ἴσαντο φάλαγγες
καρτεραί, ἃς οὐτ' ἄν κεν Ἀρης ὀνόσαιτο μετελθὼν
οὔτε κ' Ἀθηναίη λαοσσόος.

Particulae ἄν et κεν sic coniunctae neque usu neque ratione comprobantur. Similiter, sed interposita vocula μέν, legitur in Odys. ε 361:

ὄφρ' ἄν μὲν κεν δούρατ' ἐν ἀρμονίῃσιν ἀρήρη,

ubi Nauckius coniecit:

ἦος μὲν κεν δούρατ' κτέ., eadem opera corrigens locum ζ 259, sed medelam desiderans tertio loco qui est Od. ι 334. Lenis medicina parata est loco nostro, ubi scripserim:

ἃς οὐτ' ἄρ' κεν Ἀρης ὀνόσαιτο μετελθὼν κτλ.

ut saepissime particula ἄρα aut priori aut posteriori οὔτε s. μήτε aut utrique adiungitur a poeta v. c. in noto versiculo

οὐτ' ἄρ' ὃ γ' εὐχολῆς ἐπιμέμεται οὐθ' ἐκατόμβης
Π. A 93, Cf. O 72, Od. δ 605, ν 207, ξ 166, ψ 174,
Π. O 564, H 433 cett. Loco Od. ι 334 verum esse potest:
οἱ δ' ἐλαχον τούσπερ κε καὶ ἡθέλον αὐτοὺς ἐλέσθαι.

N 130:

ἀσπίς ἄρ' ἀσπίδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα δ' ἀνήρ
ψαῦον δ' ἵπποκόμοι κόρυθες λαμπροῖσι φάλοισιν
νεύοντων, ὥς πυκνοὶ ἐφέξασαν ἀλλήλοισιν.

Languide ac sine nervo ultima verba sic scripta in Bekkeriana editione adhaerent. Contra erit, si cum Dindorfio, aliis hoc similibusque locis mutata interpunctione et addito accentu scribimus:

νεύοντων· ὥς (sive potius ὦς) πυκνοὶ ἐφέξασαν ἀλλήλοισιν.

Recte ante Bekkerum edebatur Π. O 696 sq.:

φραίης κ' ἀκμήτας καὶ ἀτειρέας ἀλλήλοισιν
ἄπτεσθ' ἐν πολέμῳ· ὥς (l. ὦς) ἐσσυμένως ἐμάχοντο.

Ita Π. Z 108 sq.:

φὰν δέ τιν' ἀθανάτων ἐξ οὐρανοῦ ἀξερόντος
Τρωσὶν ἀλεξήσοντα κατελθέμεν, ὥς ἐλέλιχθεν

probo Wolfii lectionem:

κατελθέμεν· ὦς (l. ὦς) ἐλέλιχθεν.

vel potius cum Cobeto ἐφέλιχθεν. Nam certissimum esse videtur quod post Dawesium, in *Miscellaneous Criticis* p. 39 sq. et p. 193 ed. Harless (— 51 et 177 ed. Angl. 1) paucis verbis hac de re monentem, nuperrime fusius vir praeclarus in *Mnemosyne* a. 1874 p. 208 sqq. demonstravit, saepe apud Homerum perinepte utrumque verbum confusum esse, licet multum vereor ne imprudenti exciderint verba, quibus pag. 216 verbum ἐλελίζειν a sequioribus poetastris fictum esse contendit. Nihil enim moramur Apollonium Rhodium, Nonnum aut si qui sunt horum similes; sed quid faciemus PINDARO Ol. IX, 20 canenti:

ἀνδρὸς ἀμφὶ παλαίσμασιν φόρμιγγ' ἐλελίζων,

vel Pyth. I χρυσέα φόρμιγξ —

ἀγχιχώρων ὁπότεν προοιμίῳ ἀμβολὰς τεύχης
ἐλελιζομένα,

vel Nem. IX, 45: οὐδὲ Κρονίων ἀξεροπὰν ἐλελίξαις
οἴκοθεν μαργουμένους
σείχειν ἐπώτρυν' ἀλλὰ φείσασθαι κελεύθου,

vel Pyth. II, 7: φέρων μέλος ἔρχομαι ἀγγελίαν τετραορίας
ἐλελίχθονος?

SOPHOCLE quid faciemus in *Antigona* vs. 154 scribenti:

ὁ Θήβας δ' ἐλελίχθων Βάκχιος ἄρχοι

qui versus certa emendatione ita correctus est ex annotatione Scholiastae per *κινησίχθων* explicantis quod in codice legitur *ἐλελίζων*?

Utrumque vero poetam merito appellari *sequiores poetastros* neque Cobetns serio contendet, nec contendenti fidem quisquam habebit.

Quod ad ipsum Homerum attinet, apud quem ambo magni critici verbi *ἐλελίζειν* certum exstare vestigium negarunt, qua par est modestia liceat mihi significare duos tamen esse locos, qui scrupulum mihi iniciant. Quorum alter est splendidus ille locus in *Iliadis* A 530:

ἀμβρόσια δ' ἄρα χαῖται ἐπερρώσαντο φάνακτος
κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπον
(Cf. Θ 199 et hymn. XXVIII, 9), ubi verbo iam antiquissimo aevo tributam esse non *convertendi* s. *contorquendi* s. *circumrotandi* notionem sed *quassandi*, *concutiendi*, *tremefaciendi* documento est locus inde expressus a poeta recentiore quidem sed tamen valde antiquo Π. Θ 443 τῷ δ' ὑπὸ ποσσὶ μέγας πελεμίζετ' Ὀλυμπος. Neque aliter intellexit Vergilius, Aen. VI, 804 vertens *et totum nutu TREMEFECIT Olympum*, reprehensus idcirco a Dawesio, cui nondum licuit contra afferre locum Ciceronis de Republica 1, § 56, *qui nutu, ut ait Homerus, totum Olympum CONVERTERET*, qui sane locus, quippe abhorrens a vulgari interpretatione, est valde memorabilis, Ceterum Alexandrini, quantum e scholiis nostris apparet, conspirant cum Vergilio explicantes per *σειεῖν* et *κινεῖν*. Videatur quoque paraphrasta.

Alter locus quem volo est *Iliadis* X, 448, ubi dicitur de

Andromacha de improvise audienti lamentationes mulierum ob **Hectoris** interitum:

τῆς δ' ἐλελίχθη γυῖα, χάμαι δέ μοι ἔκπεσε κερκίς,
huius SUCCUSSI sunt artus cett., τρόμῳ ἐσείσθη, ut recte interpretari videtur scholiasta. Ubi quo tandem pacto notio verbi ἐλίσσειν, i. e. σρέφειν, apta videri possit, ingenue fateor me non intellegere. — Ampliandum quoque censeo de loco hymni in **Cererem** vs. 183:

ἄμφι δὲ πέπλος
κυάνεος ῥαδινοῖσι θεᾶς ἐλελίζετο ποσσίν.

N 502: *Αἰνείας* δὲ πρῶτος ἀκόντισεν *Ἰδομενῆος*.

Obtemperandum fuerat *Didymo* monenti: πρόσθεν ἢ *Ἀρισοφάνειος*, καὶ μήποτε βέλτιον πρότερος γὰρ ἂν εἴπεν.

Non sanius videtur πρῶτος loco *Iliadis* *E* 92, ubi haec **Achilles** ad matrem:

οὐδ' ἐμὲ θυμὸς ἄνωγεν
ζῶειν οὐδ' ἄνδρεσσι μετέμμεναι, εἰ κε μὴ Ἑκτωρ
πρῶτος ἐμῷ ὑπὸ δουρὶ τυπεῖς ἀπὸ θυμὸν ὀλέσση κτε.

Fallitur ibi Scholiasta *B* annotans ἔδει πρότερος, quod non aptius quam πρῶτος. Sententia requirit πρῶτον. Cf. *T* 158, *Ω* 27, *Od.* γ 320, λ 106, ν 133.

N 703:

ἀλλ' ὥς τ' ἐν νειῷ βόε φοίνοπε πηκτὸν ἄροτρον
ῥῖσον θυμὸν ἔχοντε τιταίνετον ἄμφι δ' ἄρα σφιν
πρυμνοῖσιν κεράεσσι πολὺς ἀνακηκίει ἰδρώς·
τῷ μὲν τε ζυγὸν οἶον εὐξοον ἄμφις ἐφέργει
ιεμένῳ κατὰ φῶλκα, τέμει δέ τε τέλσον ἀρούρας,
ὥς τῷ παρβεβαῶτε μάλ' ἔξασαν ἀλλήλῳιν.

Posterius hemistichium vs. 707 sic interpretantur ut forma suspecta τέμει dictum sit pro τέμνει, eiusque verbi subiectum ἄροτρον quinto versu ante memoratum, τέλσον ἀρούρας

*arvi fundum, vel, ut alii malunt, arvi terminum, quod debeat significare arvum usque ad terminum. Credulus sit oportet qui tot interpretandi artificiiis dimidiato versui adhibitis possit habere fidem. Quid si literae TEMEIAETE hanc commo-
dissimam celant lectionem TAMEINEIII, ut poetae manus sit:*

ιέμένω κατὰ ῥῶλκα ταμείν ἐπὶ τέλσον ἀρούρης.

i. e. *cupientes secare sulcum usque ad agri terminum?*

Cf. Σ 541 sqq.:

*ἐν δ' ἐτίθει νειὸν μαλακὴν, πείραν ἄρουραν,
εὐρεῖαν τρίπολον· πολλοὶ δ' ἀροτῆρες ἐν αὐτῇ
ζεύγεα δινεύοντες ἐλάσσον ἔνθα καὶ ἔνθα.
οἱ δ' ὅποτε ζρέψαντες ἰκοίατο τέλσον ἀρούρης,
τοῖσι δ' ἔπειτ' ἐν χερσὶ δέπας μελιγῆδός οἶνου
δόσκεν ἀνὴρ ἐπιών· τοὶ δὲ ζρέψασκον ἄν' ὄγμους
ιέμενοι νειοῖο βαθείης τέλσον ἐκέσθαι.*

ῥῶλκα κατατέμνειν tam recte, opinor, dicitur quam Xenophon Anab. II, 4, 13 dixit: *κατετέμνηντο δὲ ἐξ αὐτῶν* (τῶν διωρῶν sc.) *καὶ τάφροι ἐπὶ τὴν χώραν.* Error est Alexandrina aetate vetustior. Cf. quoque Apollonius Rhodius γ 1333, quem locum debeo Nabero.

Ξ 161:

*ἥδε δέ φοι (Iunoni) κατὰ θυμὸν ἀρίζη φαίνεται βουλή,
ἔλθειν (f. ἐλθέμεν) εἰς Ἰδην ἐν ἐντόνασσά τε αὐτήν,
εἴπως ἰμεύονται παραδραθεῖν φιλότῃ
ῤῥῃ χροῖῃ, τῷ δ' ὕπνον ἀπήμονά τε λιαρὸν τε
χεύῃ ἐπὶ βλεφάροισι φιδὲ φρεσὶ πευκαλίμησιν.*

Nusquam alibi in carminibus Homericis exstat vocabulum *χροῖή*, sed constanter pro *corpore* adhibuit cognatum substantivum *χρώς* (proprie *cutis*), *σῶμα*, quod iam observavit Aristarchus, non usurpans nisi de *cadavere*. Praeterea offensione non caret nimis repentina subiecti mutatio: *ἰμεύονται* (*Zeús*) — *χεύῃ* (*Ἥρη*). Nisi egregie fallor, pristina loci facies fuit haec:

Ἦδε δέ μοι κατὰ θυμὸν ἀρίστη φαίνεται βουλή,
 ἐλθέμεν εἰς Ἰδὴν εὐ' ἐντύνασά με αὐτὴν
 — εἴ πως ἰμεῖταιτο παραδραδέειν φιλότῃτι
 φῶ χροῖ — ἡδέ μοι ὕπνον ἀπῆμονά τε λιαρόν τε
 χεῦται ἐπὶ βλεφάροισιν ἰδὲ φρεσὶ πευκαλίμησιν.

Ξ 278: ὦ μινυε δ' ὥς ἐκέλευε, θεοὺς δ' ὀνόμηνεν ἅπαντας.

Cum constet Atticos in temporis Praesentis et Imperfecti modis omnibus praeter coniunctivum et optativum verborum in *υμι* desinentium propriam verbis in *μι* servasse coniugationem, nec nisi versus finem seculi quinti rarissime primum, deinde gliscente abusu novae comoediae praesertim temporibus paullo crebris, paucas quasdam admisisse formas ductas a verbis correspondentibus in *ύω*, operae pretium est diligentius inquirere in eorundem verborum usum apud Homerum. Quare sedulo collegi quae huc pertinere viderentur.

Ab *ΑΓΝΥΜΙ* est *φάγνυτον* et *φαγνυμενάων* et *περιφάγνυται* (IV locis), ab *ΑΙΝΥΜΑΙ* *ἀποαίνυμαι*, *ἀποαίνυται*, *αἴνυται*, *αἰνύμενος* — *νοι* — *ναι* — *νους*, *ἀποαίνυτο*, *ἐξαίνυτο*, *συναίνυτο* (XXI) ab *ΑΡΝΥΜΑΙ* *ἀρνύμενος* — *νω* — *νοι* (IV), ab *ΑΧΝΥΜΑΙ* *ἄχνυμαι*, *ἄχνυται*, *ἄχνύμεθα*, *ἄχνυνται*, *ἄχνυτο*, *ἄχνύμενος* — *νη* — *νον* — *νω* — *νη* — *νω* — *νοι* — *νους* (LIX), a *ΓΑΝΥΜΑΙ* *γάνυται* et *γάνυνται* (III), a *ΔΑΙΝΥΜΙ* *δαίνυ* (Imperat.), *δαίνυ* (Imperf.), *δαινύντα*, *δαίνυσαι*, *δαίνυται*, *δαίνυσθε*, (Imperat.), *δαινύνται*, *δαινυσθαι*, *δαινύσθω*, *δαινύτο* (optat.), *μεταδαινύται*. Reperiuntur hae formae locis LVII tanta constantia, ut vix dubium videri possit, quin loco Πιαδῖς Ω 63:

ἐν δὲ σὺ τοῖσιν

δαίνυ' ἔχων φόρμιγγα 'κακῶν ἑταρ', αἰὲν ἄπιζε

vera lectio sit *δαίνυσ'*, i. e. *δαίνυσο*.

A *ΔΕΙΚΝΥΜΙ* porro est *δεικνύς* et *δεικνύμενος* (IV locis), ab *ΕΝΝΥΜΙ* *φέννυσθαι*, *φέννυτο* (VI), ab *ΕΡΓΝΥΜΙ* *ἐφέργνυ* (I), a *ΖΕΥΓΝΥΜΙ* *ζεύγνυσαν*, *ζεύγνυντ(ο)*, *ζευγνύμεναι*, *ζεύγνυσθ(αι)*, *ζευγνύσθην*, *ζεύγνυσαν* Ω 783, ita ut non dubitem quin T 393:

ζεύγνυον· ἀμφὶ δὲ καλὰ λέπαδν' ἔσαν, ἐν δὲ χαλίνους
 recipienda sit varia lectio ζεύγνυσαν. Locorum numerus
 est X.

A ΖΩΝΝΥΜΙ est ζώννυθ'(-το), ζώννυται, ζώννυσθαι
 (IV), a ΚΑΙΝΥΜΑΙ ἐκαίνυτο (I), a ΚΙΝΥΜΑΙ κίνυντο,
 κινύμενος — νοιο — νων (VI), ab ΟΙΓΝΥΜΙ ὠίγνυντο
 (II), ab ΟΛΛΥΜΙ ὀλλύς, ὀλλῦσαι, ὀλλύντας — των,
 ὀλλύμενοι — νων — νους, ὀλλυντ(ο), ἀπολλυται, ἀπολλυ-
 μένους (XIV), ab ΟΜΝΥΜΙ ὀμνυθι (I), sed, quod mi-
 reris, legitur T 175:

ὀμνυέτω δέ τοι ὄρκον, ἐν Ἀργείοισιν ἀνασάς,
 μή ποτε τῆς εὐνῆς ἐπιβήμεναι ἥδ' ἐμιγῆναι
 ἣ θέμις ἐσι, φάναξ, ἣ τ' ἀνδρῶν ἣ τε γυναικῶν.

Erit fortasse qui hic reponendum suspicetur ὀμνύτω pro-
 ducta contra legem vocali, quod interdum poeta sibi permisit
 in vocabulis creticum continentibus. Veruntamen locum bene
 considerantibus apparebit spurios esse hos versus, cum parva
 mutatione desumptos ex libro IX (274—276). Quam enim
 inepti sint h. l., patet ex usu pronominis τῆς, non nominata
 in praegressis, ut illic factum est, Brisëide. Cf. quoque T
 140—144. Si vero hi tres versus interpolatori debentur, idem
 valeat necesse est de parte responsionis Agamemnonis quam
 uncinis significabo:

185: χαίρω σεῦ, Λαερτιάδη, τὸν μῦθον ἀκούσας·
 ἐν μοίρῃ γὰρ πάντα διίκεο. [καὶ κατέλεξας
 ταῦτα δ' ἐγὼν ἐθέλω ὁμόσαι, κέλεται δέ με θυμὸς
 οὐδ' ἐπιорκῆσαι πρὸς δαίμονος] αὐτὰρ Ἀχιλλεύς
 μίμνέτω αὖθι τέως γε, ἐπειγόμενός περ Ἄρης,
 μίμνετε δ' ἄλλοι πάντες ἀολλέες, ὄφρα κε δῶρα
 ἐκ κλισίης ἔλθῃσι καὶ ὄρκια πιζὰ τάμωμεν.

In verbis inclusis insuper suspecta est locutio ἐπιорκεῖν
 πρὸς δαίμονος, cum praesertim 258 sqq. non Iupiter solus
 sed Tellus et Sol et Diana simul invocentur ab Agamemnone.
 Ad formam orationis cf. IX, 61. Ceterum hiatus διίκεο.
 αὐτὰρ Ἀχιλλεύς satis excusari videtur plena interpunctione

ante caesuram bucolicam. Legitima imperfecti forma est Od.
β 377 ἀπώμνυ, quare non vacant suspicione hi loci:

Ξ 278: ὦμνυε δ' ὥς ἐκέλευε, θεοὺς δ' ὀνόμηνεν ἅπαντας,
τ 288: ὦμνυε δὲ πρὸς ἔμ' αὐτὸν, ἀποσπένδων ἐνὶ φοίῳ,

ubi metrum pariter fert formam ὦμνυ, in quo vocalem pro-
duci notum est. Sed eandem mutationem vix admittit locus
κ 345:

ὥς ἐφάμην· ἡ δ' αὐτίκ' ἀπώμνυεν, ὥς ἐκέλευον,

ubi fortasse verum est ἀπώμοσεν. Cf. 381. Locis autem μ 303

ὥς ἐφάμην· οἱ δ' αὐτίκ' ἀπώμνυον, ὥς ἐκέλευον

et ο 58 = 437 ὥς ἔφατ'· οἱ δ' ἄρα πάντες ἀπώμνυον
(al. ἐπώμνυον), ὥς ἐκέλευον facilis coniectura est ἀπώμνυσαν
(ἐπώμνυσαν) esse genuinum.

Ab ΟΜΟΡΓΝΥΜΙ est ὠμόργνυντο, ἀπομόργνυ (II),
ab ΟΡΕΓΝΥΜΙ ὀρεγνύς (II), ab ΟΡΝΥΜΙ ὀρνυθι,
ὀρνύμεν, ὀρνύμεναι, ὀρνύμενον — νοιο — νου — νη —
νων, ὀρνυντο, ὀρνυσθε (Imper.), ὀρνυτε (Imper.), ὀρνυται,
ὀρνυτο, ὠρνυτο, ὠρνυντο (XXXII). Sed Od. φ 100:

ἡμενος ἐν μεγάροις, ἐπὶ δ' ὠρνυε πάντας ἐταίρους

et in loco spurio Π. Ο 613:

ἔσσεσθ'· ἤδη γάρ οἱ ἐπώρνυε μόρσιμον ἡμᾶρ

salvo metro scribi potest ὠρνυ et ἐπώρνυ. Π. Μ 141:

ὠρνυον ἔνδον ἐόντες ἀμύνεσθαι περὶ νηῶν

facilem admittit mutationem ὠρνυσαν.

Α ΠΗΓΝΥΜΙ est πήγνυσι(αι) (II), α ΡΗΓΝΥΜΙ
ρήγνυσι, ρήγνυσθαι, ρήγνυσθε (Imper.), ρήγνυντο (VII),
α ΤΙΝΥΜΙ τίνυται, τίνυσθον, τίνυνται, τινύμενος (IV).
Reliquorum verborum in νυμι tempora Praesentia et Imper-
fecta apud Homerum non reperiuntur, quod sciam.

Sunt igitur CCXLII loci integri, quorum ope constitui
potest hoc exemplum:

ACTIVE.

Indicativus.	Optati- vus	Imperativus.	Infinitivus.	Participium.
Praes. 1 S. 2 » 3 » <i>νυσι</i> D. <i>νυτον</i> 1 P. 2 » 3 »		 <i>νυθι (νυ)</i> <i>(νυέτω)</i> <i>νυτε</i>	<i>νύμεναι, νύμεν</i>	<i>νύς, νύντα</i> <i>νύσαι,</i> <i>νύντας</i>
Imp. 1 S. 2 » 3 » <i>νυ (νυε)</i> D. 1 P. 2 » 3 » <i>νυσαν</i> <i>(νυον)</i>				

MEDIUM et PASSIVUM.

Praes. 1 S. <i>νυμαι</i> 2 » 3 » <i>νυται</i> D. <i>νυσθον</i> 1 P. <i>νύμεθα</i> 2 » <i>νυσθε</i> 3 » <i>νυνται</i>		 <i>νύσθω</i> <i>νυσθε</i>	<i>νυσθαι</i>	<i>νύμενος -</i> <i>νη - νοιο,</i> <i>νου, - νω</i> <i>νω - νον -</i> <i>νοι - ναι -</i> <i>νων - νους</i>
Imp. 1 S. 2 » <i>νυ(σ)ο</i> 3 » <i>νυτο</i> D. 1 P. 2 » 3 » <i>νυντο</i>	<i>νύτο</i>			

In hac tabella iuxta legitimam Imperativi formam Home-

ricam *νυθι* ut suspectam inclusi formam Atticam in *νῦ*, quae legitur Il. I, 70:

δαίνυ δαῖτα γέρουσι φέφοικέ τοι, οὐ τοι ἀφεικές
ubi genuinum puto *δαίνυθι δαῖτα κτέ*. Fide etiam indigniores esse formas *νυε*, *νυον* et *νυο* pro *νυ*, *νυσαν* et *νυσο* spero fore ut sint qui mecum iudicent. Observatione autem perdignum est imprimis turbatum esse in verbo *ὀμνυμι*, unde vitiosa sequiorum *συνήθεια* ferme expulerat formas antiquas *ὠμνυ* et *ὠμνυσαν*.

Ξ 470:

*ἦ ῥ' οὐχ οὗτος ἀνὴρ Προδοήνορος ἀντὶ πεφάσθαι
ἄξιος; οὐ μὲν μοι κακὸς εἶδεται οὐδὲ κακῶν ἔξ.*

Fuit fortasse:

οὐ τι κακὸς μοι φεῖδεται οὐδὲ κακῶν ἔξ.

O 128: *μαινόμενε, φρένας ἡλέ, διέφθορας.*

Vitiosa sequiorum consuetudo qua *διέφθορα* usurpari coeptum est pro *διέφθαρμαι* effecit, ut plerique Alexandrini locum sic interpungerent, quos male secuti sunt recentiores critici tantum non omnes.

Optime iam olim Porphyrius monuit *φρένας* pendere a verbo. Schol.: *οὕτω Πορφύριος· οὐ δεῖ ζητεῖν εἰς τὸ φρένας ἡλέ, εἴτα καθ' αὐτὸ λέγειν διέφθορας, ἀλλ' ὅλον συνάπτειν τὸ φρένας ἡλέ διέφθορας, ἵν' ἡ τὰς φρένας διέφθορας ᾧ ἡλέ.* Non obstat Odysseae locus β 343:

Μέντορ ἀτάρτηρέ, φρένας ἡλέ, ποῖον ἔφειπες.

Per se enim recte iungi *φρένας ἡλέ*, nemo hercle negabit, sed non minus recte adiectivum ponitur absolute.

O 265 = Z 508:

φειφῶδώς λούεσθαι ἐν ῥεῖος ποταμοῖο.

Iuxta hanc formam altera reperitur Od. ζ 216:

ἡνωγον δ' ἄρα μιν λοῦσθαι ποταμοῖο ῥεῖσιν.

Hodie in Homeri codd. et edd. iuxta reperiuntur formae solutae et contractae. Illarum exempla haec sunt: λό(ε) Od. κ 361, λóεσαι τ 320, λοεσσάμεναι ζ 96, λοεσσάμενος Φ 560, α 310, θ 427, λοεσσαμένω K 577, λοέσσας Ψ 282, λοέσσατο ζ 227, λοέσσομαι ζ 221. Adde: λóετρα, λοετρῶν, λοετροχόον, λοετροχόω, in quibus substantivis nusquam apparet forma contracta.

Contractarum exempla exscribere non gravabor:

λούσ (ε—εν).

E 905: τὸν δ' Ἡβη λοῦσεν, χαρίεντα δὲ φείματα
φέσσην.

Π 679: πολλὸν ἀποπρὸ φέρων, λοῦσεν ποταμοῖο
ροῆσιν.

γ 464: τόφρα δὲ Τηλέμαχος λοῦσεν καλὴ Πολυκάσῃ.

γ 466: αὐτὰρ ἐπεὶ λοῦσέν τε καὶ χρῖσεν λίπ' ἐλαίῳ.
= κ 364.

η 296:

καὶ λοῦσ' ἐν ποταμῷ, καὶ μοι τάδε φείματ' ἔδωκεν.

κ 450: ἐνδυκέως λοῦσέν τε καὶ ἔχρισεν λίπ' ἐλαίῳ.

ψ 154: Εὐρυνόμῃ ταμὴν λοῦσεν καὶ χρῖσεν ἐλαίῳ.

ω 365: ἀμφίπολος Σικελὴ λοῦσεν καὶ χρῖσεν ἐλαίῳ.
λοῦσαν.

Σ 350:

καὶ τότε δὴ λοῦσάν τε καὶ ἤλειψαν λίπ' ἐλαίῳ.

Ω 587:

τὸν δ' ἐπεὶ οὖν δμῳαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ.

δ 49 et ρ 88: τοὺς δ' ἐπεὶ
λοῦσαι.

Ω 582:

δμῳας δ' ἐκκαλέσας λοῦσαι κέλετ' ἀμφί τ' ἀλείψαι.
λούσσασα.

E 264: φείματα τ' ἀμφιφέσσα θυώδεα καὶ λούσσασα.
λούσαιτο.

ω 254: τοιούτῳ δὲ φέφοικας, ἐπεὶ λούσαιτο φάγοι τε.
λούσαντο.

K 576: ἐς ῥ' ἄσαμίνθους βάντες ἐυξέας λούσαντο
= *Od. δ 48, ρ 87.*

ψ 142: πρῶτα μὲν οὖν λούσαντο καὶ ἀμφιφέσαντο
χιτῶνας.

λούσασθαι.

Ψ 41:

Πηλεΐδην λούσασθαι ἀπο βρότον αἱματόεντα.

θ 449:

αὐτόδιον δ' ἄρα μιν ταμίη λούσασθαι ἀνώγει.

λούσασθε.

ψ 131:

πρῶτα μὲν ἄρ λούσασθε καὶ ἀμφιφέσασθε χιτῶνας.

λούσειαν.

Σ 345:

Πάτροκλον λούσειαν ἄπο βρότον αἱματόεντα.

λούση.

Ξ 7: θερμήνῃ καὶ λούσῃ ἄπο βρότον αἱματόεντα.

λοῦσον.

Π 669:

πολλὸν ἀποπρὸ φέρων λοῦσον ποτάμοιο ῥοῇσιν.

Observatione autem perdignum mihi videtur omnes hos XXVII locos sine ulla exceptione ita esse comparatos, ut metrum non tantum ubique admittat, sed saepius manifesto faveat formis solutis (non repetita litera sibilanti). Has autem solas vere Homericas esse crediderim, si quidem Latinum verbum *lavo* confirmat verbum Graecum primitus fuisse *λόφω* s. *λοφέω* = *λούω*, et omnibus illis locis rescribendum esse *λόφεσε(ν)*, *λόφεσαν*, *λοφέσειαν*, *λοφέσαντο*, *λοφέσασθαι*, *λοφέση*, *λόφεσον*, *λοφέσαιτο*, *λοφέσασα*. Cf. *πόθεσαν*, *ποθεσαι*, similia. Loco Π. O 265 = Z 508, unde hanc disquisitionem orsus sum, scripserim:

φειφωθὼς λοφέεσθαι ἐυρρεῖος ποταμοῖο
vel potius *ἐυρρεέος ποταμοῖο.*

Duo tamen Odysseae loci renituntur:

ζ 216: ἤναγον δ' ἄρα μιν λοῦσθαι ποταμοῦ ῥοῇσιν
et ζ 210:

· λούσατέ τ' ἐν ποταμῷ, ὅθ' ἐπὶ σκέπας ἔξ' ἀνέμοιο

quos a rhapsodis immutatos esse suspicor; quae vero fuerit
pristina eorum forma non potui coniecturis satis probabilibus
investigare.

Ο 393: ἦσό τε καὶ τὸν ἕτερπε λόγοις, ἐπὶ δ' ἔλκεϊ λυγρῷ
φάρμακ' ἀκέσματ' ἔπασσε.

Od. α 56: αἰεὶ δὲ μαλακοῖσι καὶ αἰμυλίοισι λόγοισιν
θέλγει.

Valde mihi suspectus est usus substantivi λόγος apud Ho-
merum, qui alibi constanter usurpet *fépos* idque, si recte
numeravi, *quadringenties quadragies* in ambobus carminibus.
Illic *féπεσσ'* (cf. Ω 238, Β 342, Ο 162, 178, Od. ρ 393,
λ 551), hic *féπεσιν* glossemate expulsum esse probabilis
mihi videtur suspicio.

Ο 544: τὼ μὲν εἰσάσθην χαλκήρεα τεύχε' ἀπ' ὤμων
συλήσειν. Ἐκτωρ δὲ κασιγνήτοισι κέλευσεν.

Prava constructio; ubicumque enim post verba motum signi-
ficantia sequitur Infinitivus, aut Aoristi is est aut Praesentis.
Sed huius loci est participium Futuri, et corrigendum:

συλήσονται. Ἐκτωρ κτέ.

Ξ 200: εἶμι γὰρ ὀψομένη. Cf. 205, 301, 304 cett.

Mox Ο 582: ὥς ἐπὶ σοί, Μελάνιππε, θόρ' Ἀμφίλοχος
μενεχάρμης
τεύχεα συλήσων.

Ρ 24: οὐδὲ μὲν οὐδὲ βίη Ὑπερήνορος ἵπποδάμοιο
ἤης ἤβης ἀπόνηθ', ὅτε μ' ὦνατο καὶ μ' ὑπέμεινε,
καὶ μ' ἔφατ' ἐν Δαναοῖσιν ἐλέγχισον πολεμιστὴν
ἔμμεναι κτλ.

Bekkerus iure dubitans de Aoristo ὀνάμην derivato a
verbo ὀνομαι, coniecit ὦνοτο (sic) cui Imperfecto hic ta-

men propter sequentes Aoristos vix locus est, ut taceam formam *ὠνόμην* nusquam repertam esse. Quare malim:

ἤβης ἄπονηθ', ὅτε μ' ὠνόσατ' ἠδ' ὑπέμεινε.

P 172 = Ξ 95 *νῦν δέ σευ ὠνοσάμην πάγχυ φρένας, ὅλον ἐφειπες.* Cf. A 539, N 127, P 399, I 55, Ω 439, Qd. § 379, Insuper offensioni est repetitum pronomen *με*.

P 272: *μίσσησεν δ' ἄρα μιν δηῖον κυσὶ κῆρμα γενέσθαι Τρωῆσιν τῷ καί τοι ἀμυνέμεν ὥρσεν ἐταίρους.*

Versus qui sine damno abesse possunt, magis etiam suspectos reddit usus verbi *μισεῖν*, quod iuxta cum omnibus vocabulis ab hac radice profectis in carminibus Homericis desideratur. Homerica sunt *συγγεῖν*, *συζαίμι*, *συγερός*, *συγερός*. Versus facti videntur ab interpolatore ad exemplum praegressorum vss. 254 sq.

ἀλλὰ τις αὐτὸς ἵτω, νεμεσιζέσθω δ' ἐνὶ θυμῷ Πάτροκλον Τρωῆσιν κυσὶν μέλπηθρα γενέσθαι.

Utrobique male Bekkerus in ed. Bonn. edidit *Τρώησι*. De accentu vide Cobetum Mnem. 1873, p. 56.

P 329 sq. et 322 (aliisque locis similibus) initio hexametri per diaeresin scribatur *κάρτει* et *πλήθει*.

P 392: *δεξάμενοι δ' ἄρα τοίγε διαζάντες τανύουσιν*
(sc. *βοείην*)
κυκλός, ἄφαρ θέ τε ἱκμάς ἔβη δύνει δέ τ' ἀλοιφή.

Malim sine hiatu:

ἄφαρ δ' ἔξ ἱκμάς ἔβη δύνει δέ τ' ἀλοιφή.

Σ 90:

*οὐδ' ἐμὲ θυμὸς ἄνωγεν
ζῶειν οὐδ' ἄνδρεςσι μετέμμεναι, εἰ κε μὴ Ἑκτωρ
πρῶτος (l. πρῶτον) ἐμῷ ὑπὸ δουρὶ τυπεῖς ἀπὸ θυμὸν
ὀλέσση.*

Re vera *cominus* Achilles Hectorem interfecit. Cf. X, 326;

quod tamen ita fore tum cum haec dicebat, scire non poterat. Quare rectius h. l. pro *τυπείς* legeretur verbum generale *δαμείς*. Sin vero genuinum est *τυπείς*, inde necessario sequitur, huius libri auctorem diversum esse ab eo qui composuit librum X eoque posteriorem. Ad vs. sequentem:

Πατρόκλου δὲ φέλωρα Μεινοτιάδεω ἀποτίσῃ
minus recte Aristarchus: ἡ διπλῇ ὅτι τὰ ἔλωρα οὐ βρώματα ἀλλὰ ἐλκύσματα. Significavit enim auctor neque hoc neque illud, sed τὸν Πατρόκλου φόνον, ut recte Plato interpretatus est Apol. p. 28 c: ὦ παῖ, εἰ τιμωρήσεις Πατρόκλῳ τῷ ἐταίρῳ τὸν φόνον καὶ Ἑκτορα ἀποκτενεῖς, αὐτὸς ἀποθανεῖ.

Σ 470: φῦσαι δ' ἐν χοάνοισιν ἐφείκοσι πᾶσαι ἐφύσων,
παντοίην εὐπρησον αὐτμὴν ἐξανιεῖσαι,
ἄλλοτε μὲν σπεύδοντι παρέμμεναι ἄλλοτε δ' αὐτε,
ὅπως Ἑφαισῶς τ' ἐθέλοι καὶ φέρον ἄνοιτο.

Schol. Ven. *παρέμμεναι*: εἰς τὸ παρεῖναι καὶ ἐτοιμοὶ εἶναι καὶ σπεύδοντι καὶ μὴ et deinde ἄλλοτε δ' αὐτε: ἐλλείπει τὸ μὴ σπεύδοντι. Permira sane ellipsis! Minus obscurum foret ἄλλοτε δ' αὐ μὴ. In duo monosyllaba et alii versus desinunt et in ultimis VII libris hi: Σ 435, 115, 378, T 96, 420, Y 133, Φ 155, 322, 340, 441, 464, 468, 542, X 9, 365, Ψ 78, 182, 479, 670, 787, Ω 122, 319, 538, 540, 756, ex quibus locis pauci sunt eiusmodi, ut coniecturam aliquatenus tueri possint. T 96 ἀλλ' ἄρα καὶ τὸν Y 78 ἀλλ' ἐμὲ μὲν κῆρ, ib. 787 ὥς ἔτι καὶ νῦν, Ω 756 ἀνέστησεν δέ μιν οὐδ' ὧς.

Σ 553: l. *δίδεντο* pro *δέοντο*.

Y 247: οὐδ' ἂν νηῦς ἐκατόζυγος ἄχθος ἄροιτο.

Constans analogia postulat *ἐκατόνζυγος*. Nostorum codicum error videtur natus e neglecta lineola, qua litera N indicari solet. Nam silent de illa scriptura scholia antiqua.

Y 258: γευσόμεθ' ἀλλήλων. Hoc verbum Homerus

semper usurpat translata significatione, contra verbum πά-
σασθαι non nisi propria.

Y 371:

τῷ δ' ἐγὼ ἄντιος εἶμι, καὶ εἰ πυρὶ χειρὰς ἔοικεν,
εἰ πυρὶ χειρὰς ἔοικε, μένος δ' αἰῶνι σιδήρῳ.

Bis corrigendum suspicor:

εἰ πυρὶ χειρὶ φέφοικε(ν).

X 59:

πρὸς δ' ἐμὲ τὸν δύσηνον ἔτι φρονέοντ' ἐλέησον
δύσμορον, ὃν ῥα πατὴρ Κρονίδης ἐπὶ γήραος οὐδῶ
αἶση ἐν ἀργαλέῃ φθίσει, κατὰ πόλλ' ἐπιδόντα,
υἱάς τ' ὀλλυμένους, ἐλκηθείσας τε θύγατρας,
καὶ θαλάμους κεραῖζομένους, καὶ νήπια τέκνα
βαλλόμενα προτὶ γαίῃ ἐν αἰνῇ δηιοτῆτι
65: ἔλκομένας τε νουὺς ὁλόης ὑπὸ χερσὶν Ἀχαιῶν.

Ultimus versus si genuinus est, melius ita transponetur
ut legamus:

υἱάς τ' ὀλλυμένους ἐλκηθείσας τε θύγατρας,
ἐλκομένας τε νουὺς ὁλόης ὑπὸ χερσὶν Ἀχαιῶν
καὶ θαλάμους κεραῖζομένους, καὶ νήπια τέκνα
βαλλόμενα προτὶ γαίῃ ἐν αἰνῇ δηιοτῆτι.

Sed potius spurium esse crediderim. Quo versu aut omisso
aut transposito quanto melius his tamquam cumulus addun-
tur sequentia:

αὐτὸν δ' ἂν πύματόν με κύνες πρώτῃσι θύρῃσιν
ὤμῃσαι φέρουσιν κτέ.

νέφ' δέ τε πάντα φέφοικεν
ἀρηικταμένῳ δεδαῖγμένῳ ὀξεί χαλκῷ
κεῖσθαι πάντα δὲ καλὰ θανόντι περ, ὅτι φανήῃ.
ἀλλ' ὅτε δὴ πολὺν τε κάρη κτλ.

Cf. antiquum poema Francicum *Guillaume d'Orange* ed. et
vert. Jonckbloet pag. 213: Quand un homme meurt en sa
jeunesse plein de force et d'avenir, on le plaint et on le re-

grette; mais quand il meurt en vieillesse, il n'est regretté par personne. Vulgo legitur νέω δέ τε πάντ' ἐπέοικεν, quod mutavi.

X 279:

ἡμβροτες, οὐδ' ἄρα πά τι, θεοῖς ἐπιφείκελ' Ἀχαιῶν,
ἐκ Διὸς ἠφείδης τὸν ἐμὸν μῦθον. ἦ τοι ἔφησθα·
ἀλλὰ τις ἀρτιφειπὴς καὶ ἐπὶ κλοπῆς ἔπλεο μύθων.

Prorsus incredibile videtur hoc adiectivum in malam partem usurpari potuisse. Potius crediderim subesse vetustum errorem et poetam dixisse:

ἀλλὰ τις ἀπτοφειπὴς καὶ ἐπὶ κλοπῆς ἔπλεο μύθων
cl. loco Θ 209:

Ἦρη ἀπτοφειπὴς, ποῖον τὸν μῦθον ἔφειπες.

X 429:

ὥς ἔφατο κλαίων, ἐπὶ δὲ γενάχοντο πολῖται.

Τρωῆσιν δ' Ἑκάβη ἀδινού ἐξήρχε γόοιο.

Fortasse: Τρωῆς δ' αὖ Ἑκάβη κτέ.

vel: Τρωάσι δ' αὖ Ἑκάβη κτλ.

Ψ 320:

ἀφραδέως ἐπὶ πολλὸν ἐλίσσεται ἔνθα καὶ ἔνθα.

Scribendum suspicor:

ἐπὶ πούλῳ ἐλίσσεται

etsi haud ignoro extra compositionem formam πούλῳ hodie nusquam reperiri, quod tamen casui tribuendum esse fortasse mihi dabit, qui reputaverit ipsam hanc adiectivi formam altera esse longe rariorem, et dum septies occurrat πούλῳ, non nisi semel servatum esse nominativum πούλῳς. Od. θ 109:

βᾶν δ' ἵμεν εἰς ἀγορὴν, ἅμα δ' ἔσπετο πούλῳς ὄμιλος.

Iunoni, quae Ω 56 sq. dixerat:

εἶη κεν καὶ τοῦτο τεὸν φέπος, ἀργυρότοξε,

εἰ δὴ ὁμῆν Ἀχιλλῆι καὶ Ἑκτορι θήσετε τιμὴν κτέ.

Iupiter vs. 65 sqq. haec respondet:

“*Ἡρῆ, μὴ δὴ πάμπαν ἀποσκύδμιναι θεοῖσιν·
οὐ μὴν γὰρ τιμὴ γε μὴν ἔσσεταί, ἀλλὰ καὶ Ἐκτίωρ
φίλτατος ἔσκε θεοῖσι βροτῶν οἱ Φιλίῳ εἰσὶν
ὥς γὰρ ἐμοί γ’, ἐπεὶ οὐτι φίλων ἡμάρτανε δώρων.
οὐ γὰρ μοί ποτε βῶμος ἐδεύετο δαιτὸς ἐφίσης,
λσιβῆς τε κνίσης τὲ τὸ γὰρ λάχομεν γέρας ἡμεῖς.*”

Constans Homeri in responsis consuetudo repetendi vocabula praecipua ex alterius oratione non fere sinit nos dubitare quid h. l. ΓΕΜΙ prono errore corruptum sit ex ΓΟΜΗ et vs. 66 restituendum:

οὐ μὴν γὰρ τιμὴ γ’ ὁ μὴ ἔσσεται κτέ.

Vs. 68 non assequor qua vi usurpata sit particula γάρ, quam voculam ex eadem sede vs. vicini errore repetitum esse suspicor. Loci enim ratio haud dubie postulat:

*ἀλλὰ καὶ Ἐκτίωρ
φίλτατος ἔσκε θεοῖσι βροτῶν οἱ Φιλίῳ εἰσὶν·
ὥς καὶ ἐμοί γ’, κτλ.*

Ω 337:

*ὥς ἄγαγ’ ὥς μὴτ’ ἄρ τις ἴδῃ μὴτ’ ἄρ τε νοήσῃ
τῶν ἄλλων Δαναῶν πρὶν Πηλεφίωνάδ’ ἐκέσθαι.*

Nusquam alibi Homerus voculam encliticam δε ita iunxit cum Accusativo nominis proprii, neque hoc non vetare videtur sermonis epici proprietas. Metro repellitur quod usitatissimum est Πηλεφίωνόσδε. Quia vero verbum *ἐκνεῖσθαι* promisce cum nudo Accusativo et cum praepositione εἰς construitur a poeta, nemo, opinor, haereret si hic scriberetur:

πρὶν Πηλεφίονος ἐκέσθαι

admissa nota ellipsi substantivi δῶμα (δῶ). Insuper cogitavi de hac scriptura:

πρὶν Πηλεφίωνά γ’ ἐκέσθαι

cl. Od. η, 41: ὄφρ’ ἔκετ’ Ἀρήτην. Sed particula γε, ubi additur, statim sequitur post voculam πρὶν, nisi fallor. Quare illam rationem praetulerim.

Ω 572:

Πηλεΐδης δ' οἴκοιο λέων ὥς ἄλτο θυράζε.

Primitus potest fuisse:

Πηλεΐδης δὲ δόμοιο λέων ὥς ἄλτο θύραζε

ut in *Odyssea* v. 361:

ἀλλὰ μιν αἶψα, νέοι, δόμου ἐκπέμψασθε θύραζε

Cf. Ω 673. Complures locos huc pertinentes mutavit Bekkerus, velut *A* 19, *B* 750, *H* 364, 391, alios tentavit et emendavit Nauckius *Od.* v 121, 125, ξ 318, υ 232. Spurious esse locum κ 35 mox videbimus. Restant tamen loci nonnulli, quos in ordinem cogere frustra tentabis v. c. *Od.* σ 419.

II. AD ODYSSEAM.

Od. β 228 sqq. Verba sunt Mentoris in concione Ithacensium:

κέλυτε δὴ νῦν μευ Ἰθακήσιοι ὅττι κε φείπω
230. *μή τις ἔτι πρόφρων ἀγανὸς καὶ ἥπιος ἔσω*
σκηπτουῆχος βασιλεὺς μηδὲ φρεσὶν αἴσιμα φειδῶς,
ἀλλ' αἰεὶ χαλεπὸς τ' εἴη καὶ αἴσιμα ῥέζοι.
ὥς οὐ τις μέμνηται Ὀδυσῆος θεϊοιο
λαῶν οἴσι φάνασσε, πατὴρ δ' ὥς ἥπιος ἦεν.

235. *ἀλλ' ἦ τοι μνηστῆρας ἀγήνορας οὐ τι μεγαίρω*
ἔρδειν φέργα βίαία κακορραφήσι νόοιο.
σφὰς γὰρ παρθέμενοι κεφαλὰς κατέδουσι βιαίως
φοῖκον Ὀδυσῆος, τὸν δ' οὐκέτι φασὶ νέεσθαι.
νῦν δ' ἄλλω δῆμῳ νεμεσίζομαι, οἷον ἅπαντες
ἦσθ' ἄνεω, ἀτὰρ οὐ τι καταπτόμενοι φεπέεσσιν
παύρους μνηστῆρας καταπαύετε πολλοὶ ἑόντες.

His e populo respondet Leocritos:

Μέντορ ἀταρτηρέ, φρένας ἡλέε, ποῖον ἔφειπες
ἡμέας ὀτρύνων καταπανέμεν; ἀργαλέον δέ.

245. [ἀνδράσι καὶ πλεόνεσσι μαχέσασθαι περὶ δαιτί]
 -εἵπερ γάρ κ' Ὀδυσσεὺς Ἰθακήσιος αὐτὸς ἐπελθὼν
 δαινυμένους κατὰ δῶμα φέδν μνηστῆρας ἀγανούς
 ἐξελάσαι μεγάροιο μενοινήσει' ἐνὶ θυμῷ,
 οὐ κεν φοι κεχάροιτο γυνή μάλα περ χατέοντα
 ἐλθόντ' ἀλλὰ κεν αὐτοῦ ἀφεικέα πότμον ἐπίσποι
 251. [εἰ πλεόνεσσι μάχοιτο· σὺ δ' οὐ κατὰ μοῖραν ἔφειπες]
 ἀλλ' ἄγε κτέ.

Non bene intellecta Mentoreae orationis pars extrema an-
 sam dedit duabus interpolationibus, quarum altera recentior
 ex antiquiore altera fluxit male accepta. Quam rem sic col-
 lige mecum. Mentor indignatur quod Ithacenses optimi regis
 beneficiorum immemores ignavo silentio admittant paucorum
 procorum insolentiam, nec numero suo freti eos iubeant a
 scelesto incepto desistere, sed additis verbis *καθαπτόμενοι*
φεπέεσσιν diligenter cavet ne auditores cum procis pugnare
 se iuberi existiment.

Respondet pro Ithacensibus Leocritus rem imperari ipsis
 gravem ac difficilem a Mentore, ut finem imponant procorum
 impudentiae. Quin enim ipse, inquit, Ulysses (rex idem et
 aedium dominus), si epulantes in regia procos expellere vellet,
 ab illis interficeretur. Argumentatur Leocritus a *maiore ad*
minus hac mente, opinor: Si proci tanta sunt insolentia ut
 ne regiae quidem maiestati dominique auctoritati cessuri sint,
 sed ipsum Ulyssem suis aedibus expellere eos volentem occi-
 suri, numquid nobis, vili populo, res alienas curantibus ob-
 temperaturos eos esse putas? Haec autem dicens simul fore
 negat quod Mentor innuerat, non impune procos opes regias
 consumpturos esse, si rediisset Ulysses. Sic igitur in utraque
 oratione omnia optime sibi respondent. Interpolator vero haud
 satis attendens ad verba *καθαπτόμενοι φεπέεσσιν*, sed in
 errorem inductus vs. sequenti *παυρούς* — *ἐόντες* neque intel-
 legens *ἀργαλέον* referendum esse ad praegressum *καταπανέ-*
μεν, inscite infersit suum:

ἀνδράσι καὶ πλεόνεσσι μαχέσασθαι περὶ δαιτί

haud dubie *πλεόνεσσι* non iungens cum *ἀνδράσι* sed suspen-

dens ab adi. ἀργαλέον: *arduum est etiam numero superioribus negotium pugnare de coena cum viris.* Quae tam perplexa est verborum compositio, ut facile intellegas originem lectionis παύροισι pro πλεόνεσσι memoratae a Scholiasta ad h. l., nec mireris recentiorem aliquem interpolatorem putasse πλεόνεσσι pendere a verbo μάχεσθαι, cum verum de suo adderet 251 εἰ πλεόνεσσι μάχοιτο· σὺ δ' οὐ κατὰ μοῖραν ἔφειπες, merito suspectum iam Nauckio. Aliud exemplum adi. ἀργαλέον relati ut h. l. ad verbum praegressum legitur Il. Y 367. Si tamen quem forte movet observatio post formulam ἀργαλέον δὲ sequi solere Infinitivum inde suspensum, is gravem huius versus, quem spurium esse suspicor, corruptelam admittat necesse est. Nihil certe proficitur Nauckii coniectura ἀνδρεσσιν πλεόνεσσι.

Od. ζ 182:

οὐ μὲν γὰρ τοῦ γ' ἐκρεῖσσον καὶ ἄρειον
ἢ ὅθ' ὁμοφρονέοντε νοήμασι φοῖκρον ἔχῃτο
ἄνῃρ ἠδὲ γυνή· πόλλ' ἄλγεα δυσμένεσσιν
χάρματα δ' εὐμενέτησι μάλιστα δέ τ' ἐκλυον αὐτοί.

Vocabulum εὐμενέτης probe Graecum esse persuadere mihi nequeo, nec dubito quin h. l. Homerus dederit, quod post eum usurparunt omnes:

χάρματα δ' εὐμενέεσσι

Vocabuli antiquitatem praeter oppositum h. l. δυσμένεσσιν testatur auctor Hymni XX, 7:

χαῖρε, Ποσειδάων γαιήοχε, κυανοχαῖτα,
καὶ μάκαρ, εὐμενὲς ἦτορ ἔχων, πλώουσιν ἄρηγε.

Longe gravius depravata sunt ipsa sequentia μάλιστα δέ τ' ἐκλυον αὐτοί, quae dudum mihi crearent molestias, quare non sine laetitia quadam in nupera Nauckii editione annotatum vidi »*verba vitiosa.*” Olim, collato loco Iliadis A 218, conieceram:

θεοὶ δὲ μάλ' ἐκλυον αὐτῶν.

ut dñi, quippe matrimonii auctores (cf. 180 sq.), coniugibus

felici concordia viventibus propitii esse dicantur et exaudire eorum preces. Sed de his quidem iudicent peritiofes.

Od. γ, 290:

κύματά τε τροφόμεντα πελώρια, *ἑῖς ὄρεσσιν*.

Molestum hiatum nullo negotio removeas scribendo:

ἑῖς ὄρεσσιν

ut *βελέεσσιν*, alia multa. Caesura eadem erit quae mox vs. 296 *κῦμ' ἀποφέρει*.

γ, 427:

οἱ δ' ἄλλοι μένεν' αὐτοῦ ἀολλέες, εἶπατε δ' εἴσω
δμῶῃσιν κατὰ δώματ' ἀγάκλυτα δαῖτα πένεσθαι
ἔδρας τε ξύλα τ' ἄμφι καὶ ἀγλαὸν οἰσέμεν ὕδωρ.

Frustra sunt, qui ad *ἀμφί* ex versu praegresso verbum *πένεσθαι* intellegi posse censeant. Corruptam esse praepositionem vidit Nauckius non inepte coniciens *αὔα*. Lenius tamen possis:

ἔδρας τε ξύλα τ' ἄμμι καὶ ἀγλαὸν οἰσέμεν ὕδωρ.

Od. δ, 206. Vide infra ad ξ, 532.

δ, 536 sq.:

οὐδέ τις Ἀτρεΐδew ἐτάρων λίπεθ' οἷ φοι ἔποντο.
[οὐδέ τις Αἰγίσθου, ἀλλ' ἔκταθεν ἐν μεγάροισιν].

Versum per se iam valde suspectum suspectiorem reddit narratio Od. λ 412 sq.

δ, 690 sqq.:

οὔτε τινὰ ῥέξας ἐξαίσιον οὔτε τι φειπὼν
ἐν δῆμῳ ἢ τ' ἐστὶ δίκη θεῶν βασιλῆων·
ἄλλον κ' ἐχθαίρησι βροτῶν, ἄλλον κε φιλοῖη.

Prava syntaxis! Si versus 692, quod facile careas, est genuinus, cortexerim:

ἄλλον μέν κ' ἐχθαίρειτο βροτῶν, ἄλλον δὲ φιλοῖη.
Cf. v. c. Θ, 429.

Sed potius crediderim additum esse ab interpolatore, qui non intellexeret verba ἥ — βασιλῆων pertinere ad praegressa.

Od. ε 173 sqq. Ulysses Calypso ratem aedificare se iubentem his verbis alloquitur suspicione plenis:

ἄλλο τι δὴ σύ, θεά, τόδε μήδεαι, οὐδέ τι πομπήν
ἤ με κέλη (f. κέλει) σχεδὴ περάαν μέγα λαῖτμα θαλάσσης
δφεινόν τ' ἀργαλέον τε· τὸ δ' οὐδ' ἐπὶ νῆες ἐφῖσαι
ὠκύποροι περὶ ὥσιν ἀγαλλόμενοι Διὸς οὔρῳ,
οὐδ' ἂν ἐγὼν ἀφέκητι σέθεν σχεδὴς ἐπιβαίην,
εἰ μὴ μοι τλαίης γε, θεά, μέγαν ὄρκον ὁμόσσαι
μὴ τί μοι αὐτῷ πῆμα κακὸν βουλευσέμεν ἄλλο.

Ultimus horum versuum, qui, excepta necessaria pronomini μοι mutatione in τοι, sine varietate repetitur in responso Calypsus vs. 188, manifesto absurdus est. Nam omni vi caret pronomem αὐτῷ, quandoquidem nemo est in insula (neque ipsa Dea neque socii, qui omnes perierant) cui Ulysses opponatur aut opponi possit. Quod minime valet de alio loco huius simillimo in libro X, ubi eadem verba recurrunt in oratione herois Ithacensis ad Circen, ipsum ad amplexus suos invitantem vs. 337 sqq.:

ὦ Κίρκη, πῶς γάρ με κέλη (l. κέλει) σοι ἥπιος εἶναι;
ἤ μοι σῦς μὲν ἔθηκας ἐνὶ μεγάροισιν εἰταίρους,
αὐτὸν δ' ἐνθάδ' ἔχουσα δολοφρονέουσα κελεύεις
εἰς θάλαμόν τ' εἶναι καὶ σῆς ἐπιβήμεναι εὐνῆς,
ὄφρα με γυμνωθέντα κακὸν καὶ ἀνήνορα θείης,
οὐδ' ἂν ἐγὼγ' ἐθέλοιμι τεῆς ἐπιβήμεναι εὐνῆς,
εἰ μὴ μοι τλαίης γε, θεά, μέγαν ὄρκον ὁμόσσαι
μὴ τι μοι αὐτῷ πῆμα κακὸν βουλευσέμεν ἄλλο.

Ibi enim et αὐτῷ et ἄλλο quam vim habeant statim perspicitur, si quidem Circe et sodales Ulyssis in sues mutaverat et ipsum mutare quamvis frustra tentaverat. Contra Calypso Laertae filium comiter ac benevole a se exceptum neque ullo dum malo affecerat neque afficere fuerat conata. Utrumque locum non ab eodem poeta compositum esse cadit

in oculos, sed alterum ex altero imitando expressum, ita vero ut dubium esse nequeat, quin locus ex libro quinto factus sit ad exemplum posterioris, idque adeo inepte, ut Odysseae auctori sine controversia sit abiudicandus. Iterum poetaster supino scribendi genere se prodidit in responso Calypsus vs. 190:

καὶ γὰρ ἐμοὶ νόος ἐστὶν ἐναΐσιμος, οὐδέ μοι αὐτῇ
θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι σιδήρεος, ἀλλ' ἐλεήμων

ubi αὐτῇ denuo omni vi caret, ἐλεήμων vero alibi apud Homerum non reperitur. Sacramentum autem Calypsus per Stygem ε 184 sqq.:

ἴσω νῦν τόδε γαῖα καὶ οὐρανὸς εὐρὺς ὑπερθεῖν
καὶ τὸ κατειβόμενον Στυγὸς ὕδωρ, ὅστε μέγιστος
ὄρκος δφεινότατός τε μέλει μακάρεσσι θεοῖσιν

totidem verbis legitur in Iliade O, 36—38.

Tam gravibus igitur compulsus rationibus statuo ex libro quinto Odysseae ut spurios eliminandos esse versus XX, 171—191, ad quos componendos impostorem movisse suspicor cogitationem, nimis periculosum videri iter maritimum ἐπὶ σχεδίσῃς, in rate scilicet. At non satis attendit ad artificiosissimam ratis fabricationem, qualis describitur in sequentibus vss. 234—261, unde apparet isti rati ad iustae navis formam et magnitudinem parum aut nihil defuisse.

Etsi autem constat interpolatorem iam legisse libri X vs. 344 sic scriptum:

μή τί μοι αὐτῷ πῆμα κακὸν βουλευσέμεν ἄλλο
nihilominus certum arbitror eum versum vitii non esse immunem, si quidem Ulysses suspicatur Circen eo ipso quod se in lectum suum pellicit malum aliquod *moliri* in ipsum. Ergo opus est, ut iuret se nullas animo *agitare* (non *agitaturam esse*) insidias, itaque sacramento affirmet:

μή τί (μοι) αὐτῷ πῆμα κακὸν βουλευέμεν ἄλλο.

Nihil vero cogitans interpolator vitiosam scripturam retinuit, nec sensit quam male hoc iusiurandum conveniat orationi Ulyssis ε, 175:

ἄλλο τι δὴ σὺ, θεά, τόδε μῆδεαι οὐδέ τι πομπήν.

Utrumque tempus miscuit 187:

ἀλλὰ τὰ μὲν νῦν καὶ φράσσομαι κτλ.

ζ 94:

ἦχι μάλισα

λάιγγας ποτὶ χέρσον ἀποπλύνεσκε θάλασσα.

Schol. Pal. ὅπου κατὰ τὴν χέρσον λάιγγας ἀπέπλυνεν ἡ θάλασσα. Aliud tamen est κατὰ aliud πρὸς τὴν χέρσον, quocum male coire videtur verbum ἀποπλύνεσκε, abluobat. Quare videndum annon verior sit altera lectio ἀποπτύεσκε, quae eo faciliore errore in illam abire potuit, quod tantae sunt verbi πλύνειν in hac rhapsodia partes. Illam autem tuearis loco Iliadis Δ 426, ubi πῦμα θαλάσσης dicitur ἀποπτύειν ἄλως ἄχνην. Neque ineptum foret ἀποκλύζεσκε. Legitur κλύζεσκον, sed intransitive, Π. Ψ 61: ὅθι κύματ' ἐπ' ἠϊόνος κλύζεσκον.

ζ, 255:

ἄρα σε δὴ νῦν, εἰς, πόλινδ' ἔμεν, ὅφρα σε πέμψω
πατρὸς ἐμοῦ πρὸς (malim ποτὶ) δῶμα δαΐφρονος, ἔκθρα
[σε φημι]

πάντων Φαιήκων εἰδησέμεν ὅσσοι ἄριστοι.

Usus verbi εἶδα, scio, novi tam ineptus est, ubi manifesto requiritur offendendi, inveniendi notio, ut in alio poeta rescribere non dubitarem εὐρησέμεν. Quia tamen in neutro carmine Futurum εὐρήσω reperitur, sed poeta pro eo constanter posuit aut κινήσομαι aut δῶω, longe probabilior est correctio:

πάντων Φαιήκων ἔτι δηέμεν ὅσσοι ἄριστοι

ἔτι praeterea, scil. praeter ipsum patrem. Of. imprimis η, 48 sqq. Ceterum ex his similibusque locis luculenter apparet Penelopae procos epulantes in aedibus regis in eo peccasse, quod absente Ulysse id facere pergerent, quod olim facere consuessent ipso praesente.

η, 116, ubi describitur hortus Alcinoi:

σπυγέα τε γλυκερά καὶ ἐλαῖαι τηλεθώσαι.
τάων οὐποτε καρπὸς ἀπόλλυται, οὐδ' ἀπολείπει
χείματος οὐδὲ θέρους κτέ.

dudum receptam oportuit alteram lectionem ἐπιλείπει, deficit. Praepositio male adhaesit ex verbo praecedenti.

η, 196 suspicor: πρίν γε φεῖς γαίης ἐπιβήμεναι κτέ.
pro πρίν γε τὸν ἦς κτέ.

θ, 34:

ἀλλ' ἄγε νῆα μέλαιναν ἐρύσσομεν εἰς ἄλα δῖαν
πρωτόπλοον, κούρω δὲ δύο καὶ πεντήκοντα
κρινέσθων κατὰ δῆμον, ὅσοι πάρος εἰσὶν ἄριστοι.

Non video quibus machinis defendi possit Aoristus med. huius verbi usurpatus pro passivo κρινθέντων, ut recte legitur mox vs. 48:

κούρω δὲ κρινθέντε δύο καὶ πεντήκοντα.

Sed multo lenius corrigendum:

κρινέσθων κατὰ δῆμον κτέ.

θ 167:

οὕτως οὐ πάντεσσι θεοὶ χαρίεντα διδοῦσιν
ἀνδράσιν, οὔτε φυὴν οὔτ' ἄρ φρένας οὔτ' ἀγορητὴν.

Dudum est ex quo collato loco *Piadis* Δ 320 scribendum conieci:

οὐ γὰρ πῶς ἅμα πάντα θεοὶ χαρίεντα διδοῦσιν κτέ.

Nunc video Nauckium annotare »versus *via integer*; quid requiratur docet Δ, 320."

θ, 313 sqq. Vulcanus, ubi Iovem ceterosque deos convocat, ut Martem conspiciant cum Venere in ipsius toro coniugali irretitum, his verbis utitur:

ἀλλ' ὄψεσθ' ἵνα τῷ γε καθεύδεται ἐν φιλότῃ
εἰς ἐμὰ δέμνια βάντες· ἐγὼ δ' ὀρόων ἀνάχημαι.
οὐ μὲν σφεας ἔτ' ἔολπα μίνυνθά γε χεῖμεν οὔτω
καὶ μάλα περ φιλέοντε· τάχ' οὐκ ἐθελήσετον ἄμφω
εὐδέμεν· ἀλλὰ σφῶε δόλος καὶ δεσμός ἐρύξει,
εἰς ὃ κε μοι μάλα πάντα πατὴρ ἀποδῶσιν ἔφεδνα.

Ecquis est qui non sentiat quam misere post verba praegressa langueant haec: τάχ' οὐκ ἐθελήσετον ἄμφω εὐδέμεν, quae ut praecedentium interpretamentum quin foede interpolata sint nullus dubito. Priscus vates, nisi egregie fallor, pro tribus versiculis duos dederat hosce:

οὐ μὲν σφέας γε φέφολπα μίνυνθ' ἔτι κειμένον οὕτω
καὶ μάλα περ φιλέοντ' ἀλλὰ σφεας δεσμὸς ἐρύξει κτέ.

Δόλος sumtum e praegresso vs. 276.

θ, 351 sqq.:

δειλαί τοι δειλῶν γε καὶ ἐγγύαι ἐγγυάσθαι.

Πῶς ἂν ἐγὼ σε δέοιμι μετ' ἀθανάτοισι θεοῖσιν,
εἴ κεν Ἄρης οἴχοιτο χρέος καὶ δεσμὸν ἀλύξας;

Plura in his offensionibus sunt: καί sine vi positum, δέοιμι forma suspecta apud Homerum pro διδείην, particula κεν male additum. Partim ope codicis Vratislavenensis, qui exhibet φέριζε — δέοιμι, scribendum conieci:

δειλαί τοι δειλῶν γε κατεγγύαι ἐγγυάσθαι.

Πῶς ἂν ἐγὼ σέ, φέριζε, μετ' ἀθανάτοισι διδείην,
εἵπερ Ἄρης οἴχοιτο χρέος καὶ δεσμὸν ἀλύξας;

ι, 74:

ἐνθα δὴ νύκτας δύο τ' ἡμέματα συνεχὲς αἰεὶ
κείμεθ' ὁμοῦ καμάτῳ τε καὶ ἄλγεσι θυμὸν ἔδοντες.

et Π. M, 25 ἕε δ' ἄρα Ζεὺς | συνεχὲς.

Cum duobus hisce locis (nam alibi nusquam in tota poesi Homerica exstat adverbium metro infestum) compares velim Π. I, 317, Ξ 58, P 148, 358, 413, T 232, Od. π 191 et χ 228, ubi eadem vi ac potestate scriptum est νωλεμές, quod pro illo utrobique restituendum esse arbitror. Συνεχὲς ex posteriore Graecitate ibi substitutum videtur pro glossa antiqua. Cf. Hesychius s. v. νωλεμές — συνεχὲς. Apollonius in lexico: νωλεμέως· συνεχῶς.

ι, 143. Versus mihi valde suspectus.

ι 364 ait Ulysses:

Κύκλωψ, εἰρωτᾶς μ' ὄνομα κλυτόν· αὐτὰρ ἐγὼ τοι
ἐκφερέω· σὺ δέ μοι δὸς ξείνιον ὥσπερ ὑπέσῃς.

Nempe Cyclops dixerat vs. 355 sq.:

καὶ μοι τεὸν οὖνομα φεῖπὲ
αὐτίκα νῦν, ἵνα τοι δῶ ξείνιον, ᾧ κε σὺ χαίροις.

Sed tamen Ulysses ei non statim respondet:

ὥς φασ· ἀτὰρ φοι αὐτίς ἐγὼ πόρον αἶθοπα φοῖνον,
τρὶς μὲν ἔδωκα φέρων, τρὶς δ' ἔκπιεν ἀφραδίῃσιν.
αὐτὰρ ἐπεὶ Κύκλωπα περὶ φρένας ἤλυθε φοῖνος
καὶ τότε δὴ μιν ἔπεσσι προσηύδων μελιχίῃσιν·
Κύκλωψ, εἰρωτᾶς κτέ.

Quare vide ne aptius sit tempus Imperfectum:

Κύκλωψ, εἰρώτας μ' ὄνομα κλυτόν· κτέ.

κ 28 Ulysses, posteaquam narravit Aeolum sibi vela facturo
in patriam tradidisse ventos utri inclusos ita pergit:

ἐννήμαρ μὲν ὁμῶς πλέομεν νύκτας τε καὶ ἡμαρ,
τῇ δεκάτῃ δ' ἤδη ἀνεφαίνετο πατρὶς ἄρουρα,
30. καὶ δὴ πυρπολέοντας ἐλεύσσομεν ἐγγὺς ἐόντες,
ἐνθ' ἐμὲ μὲν γλυκὺς ὕπνος ἐπήλυθε κεκμηῶτα·
αἰεὶ γὰρ πόδα νηὸς ἐνώμων, οὐδέ τω ἄλλῃ
δῶχ' ἐτάρων, ἵνα θᾶσσον ἰκοίμεθα πατρίδα γαῖαν.
34. οἱ δ' ἐτάροι φεπέεσσι πρὸς ἀλλήλους ἀγόρευον·
38. ὦ πόποι, ὥς ὁδε πᾶσι φίλος καὶ τίμιός ἐστιν
ἀνθρώποισιν, ὅτεών τε πόλιν καὶ γαῖαν ἔκηται,
πολλὰ μὲν ἐκ Τροίης ἄγεται κειμήλια καλὰ
ληίδος· ἡμεῖς δ' αὐτὲ ὁμῆν ὁδὸν ἐκτελέσαντες
φοῖκαδε νισσόμεθα κενεᾶς σὺν χεῖρας ἔχοντες·
καὶ νῦν φοι τάδ' ἔδωκε χαριζόμενος φιλότῃ
Αἴολος. ἀλλ' ἄγε θᾶσσον ἰδῶμεθα ὅτι τάδ' ἐστιν,
ὅσσοις τις χρυσός τε καὶ ἄργυρος ἀσκήῃ ἐνεσιν·
ὥς ἔφασαν, βουλή δὲ κακὴ νίκησεν ἐταίρων·
ἀσκὸν μὲν λῦσαν, ἄνεμοι δ' ἐκ πάντες ὄρουσαν

Venustae narrationis eximio lepori me iudice valde officiant

tres versiculi, quos additos olim post vs. 34 ab interpolatore, ut mihi persuadeo, consulto omisi:

καὶ μ' ἔφασαν χρυσὸν τε καὶ ἄργυρον οἴκαδ' ἄγεσθαι,
δῶρα παρ' Αἰόλου μεγαλήτορος Ἰηποτάδαο·
ὥδε δέ τις εἶπεσκεν ἰδὼν ἐς πλησίον ἄλλον.

An te, his praegressis, iam aequae delectant ipsi sociorum sermones et lepidus consiliorum eventus:

ἀσκὸν μὲν λῶσαν, ἄνεμοι δ' ἐκ πάντες ὄρουσαν?

κ 493. Hic versiculus κακομετρώτατος, in quo merito Nauckius spreuit lectionem codicis Marciani μάντηος pro μάντιος, num genuinus sit valde dubito. Prorsus enim est supervacaneus ante duos vs. sequentes et facile fingi potuit ope locorum Z 352 et σ 234.

μ, 22. Circe ad socios Ulyssis reduces ab inferis:

σχέτλιοι, οἳ ζῶντες ὑπήλθετε δῶμ' Ἀφειδαο
δισθανέες, ὅτε τ' ἄλλοι ἅπαξ θνήσκουσ' ἄνθρωποι.

Hunc locum manifesto respicit LUCIANUS in *Alexandro* cap. XIV extr. ita scribens: 'Ο δὲ δρομαῖος αὐτῷ ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἵστο φέρων ἅμα καὶ τὸν ἀρτιγέννητον Ἀσκλήπιον δις τεχθέντα, ὅτε ἄλλοι ἅπαξ τίκτονται ἄνθρωποι κτέ. Quare ei reddiderim hexametrum iocose factum ad exemplum loci Homericī:

δις τεχθέντ', ὅτε (τ') ἄλλοι ἅπαξ τίκτοντ'
[ἄνθρωποι.

Opinio olim fefellit Cobetum, Luciano verba ὅτε — ἄνθρωποι abiudicantem.

ξ 103: ἐνθάδε δ' αἰπόλια πλατέ' αἰγῶν ἔνδεκα πάντα
ἑσχατιῇ βόσκοντ', ἐπὶ δ' ἀνέρες ἐσθλοὶ ὄρονται.

Recte Nauckius »ὄρονται vitiosum." An ΕΠΙΟΝΤΑΙ pro ΟΡΟΝΤΑΙ? Cf. ο 397, Ω 338.

ξ 532: βῆ δ' ἵμεναι κείων, ὅθι περ σύες ἀργιόδοντες
[πέτρῃ ὑπο γλαφυρῇ εὖδον, βορέῳ ὑπ' ἰωγῇ].

At sues cubabant in aula. Cf. 410 sqq. et o 355, non *sub cava rupe*. Versus fortasse est spurius additus ab eo qui non intellexeret ex *κείων*, verbo desiderativo, mente repetendum esse *κείατο*. Sed quisquis versiculum addidit, non scripserit videtur, quod nemo intellegit, *ὑπ' ἰωγῇ* vel *ὑπ' ἰωγῇ* (nam de lectione non constabat inter Alexandrinos et *ἰωγῇ* esse *σκέπη* vanum est eorundem commentum), sed potius:

πέτρῃ ὑπο γλαφυρῇ εὐδον βορέω ἀπ' ἰωῆς

i. e. remotae a Boreae flatu. Cf. A 276, A 308. Similis error ansam dedit ineptissimae interpolationi δ 204:

*ὦ φίλ', ἐπεὶ τόσα φεῖπες ὅς' ἂν πεπνυμένος ἀνὴρ
[εἴποι καὶ ῥέξειε, καὶ ὅς' προγενέστερος εἴη],*

ubi impostorem arguit absurdum additamentum καὶ ῥέξειε ad explendum versum necessarium.

o, 198: *ἦδε δ' ὁδὸς καὶ μᾶλλον ὁμοφροσύνησιν ἐνῆσει.*

Aliquanto rectius codex Venetus *ἐνῆκε*, quod vel coniectura fuerat restituendum.

π, 213: *ὥς ἄρα φωνήσας κατ' ἄρ' ἔξετο.*

Rectius videtur:

ὥς ὄγε φωνήσας κατ' ἄρ' ἔξετο,

ut legitur A 68, B 76, alibi:

ἦ τοι ὄγ' ὥς φειπὼν κατ' ἄρ' ἔξετο.

ρ, 118:

ἐνθ' ἵδον Ἀργεῖην Ἑλένην, ἧς εἵνεκα πολλοὶ κτεῖ.

Transposuerim:

ἐνθ' Ἑλένην εἶδον Ἀργεῖην κτεῖ.

ρ, 316: *βένθεσιν ὕλης*. Substantivum *βένθος* alibi constanter de sola aqua usurpatur. Quare longe est probabilior lectio memorata a Scholiasta *τάρφεσιν*, quam recepit Duentzerus.

σ, 25: ὃ πόποι, ὡς ὁ μολοβρὸς ἐπιτροχάδην ἀγορεύει
 γρηὶ καμινὸι φίσος, ὃν ἂν κακὰ μητισαίμην
 κόπτων ἀμφοτέρησι, χάμαι δέ τε πάντας ὀδόντας
 γναθμῶν ἐξελάσασμαι συὸς ὡς ληιβοτείρης.

Haec Iri mendici ad Ulyssem oratio vereor ne gravi mendo labore. Vix enim satis apte is qui vehementer cupit alterum male mulcare, dicit se libenter mala in eum machinaturum esse. Malim certe:

ὃν ἂν καταφεικισσαίμην

Cf. infra 220:

οἶον δὴ τόδε φέργον ἐνὶ μεγάροισιν ἐτύχθη,
 ὃς τὸν ξείνον ἔασας ἀφεικισθήμεναι οὕτως.

i. e. περιωβρισθῆναι. Cf. II 345, 559, T 26, X 256, 404, Ω 22, 54.

Verbum compositum legitur τ, 7:

ἐπεὶ οὐκέτι τοῖσι φεφοίκει (arma)
 οἷά ποτε Τροίηνδε κιὼν κατέλειπεν Ὀδυσσεύς,
 ἀλλὰ κατήκισαι, ὅσον πυρὸς ἵκετ' αὐτμή.

At forma contracta κατήκισαι apud Homerum tolerari omnino nequit, quia verbum ubique est quadrisyllabum ἀφεικίζω (ἀφεικίζομαι), ut constanter legitur ἀφεικής, ἀφεικείη (αἰκία non sine causa Elmsleius statuit Atticis reddi oportere pro αἰκία) ἀφεικέλιος, ἀφεικελίως. Non igitur de nihilo esse censeo quod codex Augustanus pro ὅσον exhibeat ὄσον, sed hac lectione recepta corrigendum esse:

ἀλλὰ κατηφείκισαι, ὅσον πυρὸς ἵκετ' αὐτμή.

Utut autem iudicabitur de corruptela loci σ, 26, hanc quidem certissimam esse arbitror emendationem.

σ, 88: ὥς φατο, τῷ δ' ἔτι μᾶλλον ὑπὸ τρόμος ἔλλαβε γυῖα.

Sermonis HomERICI proprietas eam requirit structuram quam antiqui grammatici appellarunt σχῆμα καθ' ὅλον καὶ μέρος. Injuria igitur editores (praeter la Roche, ut admonet me Naberus) spreverunt codicis Veneti lectionem:

ὥς φατο, τὸν δ' ἔτι μᾶλλον κτέ.

A 362 τί δέ σε φρένας ἵκετο πένθος, *A* 526, alibi: τὸν δὲ σκότος ὅσσ' ἐκάλυπεν, *H* 215 Τρῶας δὲ τρόμος αἰνὸς ὑπήλυθε γυῖα φέκασον, *Ω* 170 τὸν δὲ τρόμος ἔλλαβε γυῖα, cett. Vitiosus est et κακόμετρος Πιαδ. *Θ* vs. 452:

σφῶιν δὲ πρὶν περ τρόμος ἔλλαβε φαίδιμα γυῖα
quem corrigere quidem nequeo, sed non dubito quin primitus ab initio fuerit σφῶι δὲ.

τ 83 Ulysses ad ancillam:

μή πῶς τοι δέσποινα κοτεσσαμένη χαλεπήνη
ἢ Ὀδυσσεὺς ἔλθῃ· ἔτι γὰρ καὶ ἐλπίδος αἶσα.

Codd. variant inter ἔλθῃ et ἔλθοι. Verum videtur ἐλθῶν, ut cogitando suppleamus κοτεσσάμενος χαλεπήνη.

τ, 262:

ὦ γύναι αἰδοίῃ Λαερτιάδεω Ὀδυσῆος,
μηκέτι νῦν χροῖα καλὸν ἐναίρεο μηδέ τι θυμὸν
τῆκε πόσιν γοόωσα, νεμεσσῶμαί γε μὲν οὐδέν
καὶ γὰρ τίς τ' ἄλλοιον ὀδύρεται ἄνδρ' ὀλέσασα
κουρίδιον, τῷ τέκνα τέκῃ φιλότῃτι μιγεῖσα.
[ἢ Ὀδυσῆ' ὃν φασὶ θεοῖς ἐναλίγκιον εἶναι].

Ultimus versus non videtur genuinus. Nam non modo otiosus est (cf. Π. *E* 638 sqq.), sed etiam offendit φασί in ore eius, qui modo (185 sqq.) Penelopæ narravit se aliquando hospitio excepisse Ulyssem, eiusque tam probe meminerat ut ipse viri vestimenta et ornamenta accuratissime describeret 225 sqq. Φασί aptum est, ubi agitur de eo quem ipse nunquam videris. Π. *A* 374 sq.

ὥς φάσαν οἷ φε φίδοντο πονεύμενον· οὐ γὰρ ἔγωγε
ἦν τῆσ' οὐδὲ φίδον· περὶ δ' ἄλλων φασὶ γενέσθαι.

τ, 312:

ἀλλὰ μοι ὦδ' ἀνὰ θυμὸν οἶεται ὥς ἔσεται περ,
ἀλλ' Ὀδυσσεὺς ἔτι φοῖκον ἐλεύσεται κτλ.

Immo vero:

ἀλλὰ μοι ὥδ' ἄρα θυμὸς οἴεται κτέ.

ut est ι, 213:

αὐτίκα γάρ μοι οἴσατο θυμὸς ἀγῆνωρ

et κ, 248:

γόνον δ' ὤϊετο θυμὸς.

Impersonaliter nemo graecorum hoc verbo usus est.

τ, 377: ἐπεὶ μοι ὁρώρεται ἐνδοθι θυμὸς
κῆδεσιν

et mox 524:

ὥς καὶ ἐμοὶ δίχα θυμὸς ὁρώρεται ἐνθα καὶ ἐνθα.

Utrobique Nauckius ut suspectum notavit ὁρώρεται pro ὁρωρε. Sed tertius accedit locus Pīadis *N* 271:

ὁππότε νεῖκος ὁρώρεται πολέμοιο.

Quare fortasse praestat a mirabili forma abstinere manum, licet illic ὁρίνεται, hic ὁρίνηται reponendum esse facile crederes. Cf. *B* 142, *Γ* 395, *Δ* 28, *Δ* 804, *N* 481, *T* 272, *Od.* ρ 47, σ 75, υ 9, ω 318, cett.

τ, 510:

καὶ γὰρ δὴ κοίτοιο τάχ' ἔσσειται ἡδέος ὦρη

Citatur ex editione Florentina elegantior verborum ordo ἡδέος ἔσσειται, quo adscito poetae reddi potest Aeolica litera:

καὶ γὰρ δὴ κοίτου τάχα φηδέος ἔσσειται ὦρη.

υ, 377:

οὐδέ τι φέργων

ἔμπαιον οὐδὲ βίης.

Suspectum ἔμπαιον correpta diphthongo. Transposuerim:

οὐδ' ἔμπαιον

φέργων· οὐδὲ βίης.

φ, 159:

αὐτὰρ ἐπὴν τόξου πειρήσεται ἡδὲ ἴδεται,
ἄλλην δὴ τιν' ἔπειτα Ἀχαιῶδων εὐπέπλων
μνάσθω ἐφέδνοισι διζήμενος.

Sensu cassa sunt verba ἡδὲ ἴδεται. Sententia aliquid postulat, unde appareat rem frustra tentari. Longius distat quod statim cogitanti se offert:

αὐτὰρ ἐπὴν τόξου πειρήσεται, οὐδὲ τανύσση,

nec tamen quidquam reperio, quod sententiae aequè satisficiat. Quaerant alii, ita tamen ut caveant a suspicando ἡδὲ λίπηται, quo verbo Homerus non utitur sensu metaphorico.

φ, 263:

ἀλλ' ἄγε, φοινοχόος μὲν ἐπαρξάσθω δεπάσσειν,
ὄφρα σπείσαντες καταθείομεν ἀγκύλα τόξα.

Absurde ultima verba adduntur ab Antinoo qui iam vs. 259 sq. iusserat:

τίς δέ κε τόξα τιταίνοιτ' ; ἀλλὰ φέκηλοι
κάτιθετε.

Non enim is hercle hoc volebat, procos primum libare, deinde deponere arcum, sed primum ponere arcum, deinde libare, tum abire domum, ut opinor. Quare non exputo quid aliud poeta dicere potuerit quam hoc:

ὄφρα σπείσαντες κατακείομεν (οἶκαδ' ἰόντες),

ut totidem verbis scriptum exstat loco simili Od. σ, 418 sq. *En manifestum exemplum veteris lacunae expletæ a librariis.* Quare haud scio an locis supra tractatis ζ 182 et φ 159 idem accidisse statuendum sit. Cf. ad ω, 227. Odyssea aliquanto corruptior ad nostram pervenit aetatem quam vulgo creditur.

χ, 183:

Τῇ ἐτέρῃ μὲν χειρὶ φέρων καλὴν τρυφάλειαν,
Τῇ δ' ἐτέρῃ σάκος εὐρὺ γέρον πεπαλαγμένον ἄζη,
Λαέρτew ἦρωος, ὃ κουρίζων φορέεσκεν·
δὴ τότε γ' ἦδη κεῖτο, ῥαφαὶ δ' ἔλελυντο ἱμάντων.

Languet ἤδη, ubi potius addendum fuerat *πάλαι* et in isto debilius dictum videtur nudum *καίτο*. Certe magis mihi quidem placeret:

δὴ τότ' ἀκηδὲς ἔκειτο, ῥαφαὶ δ' ἐλέλυντο ἱμάντων.

Sic τ, 17 de armis:

ὄφρα κεν ἐς θάλαμον καταθείομαι ἔντεα πατρὸς
καλά, τὰ μοι κατὰ φοῖκον ἀκηδέα καπνὸς ἀμέρδει.

Sic ζ 26:

φεύματα μὲν τοι κεῖται ἀκηδέα σιγαλόεντα
εἰ ω 185: σώματ' ἀκηδέα κεῖται.

Ad loci compositionem cf. Od. ρ, 294 sqq. de cane Argo:

τὸν δὲ πάροιθεν ἀγίνεσκον νέοι ἄνδρες
αἶγας ἐπ' ἀγροτέρας ἠδὲ πρόκας ἠδὲ λαγούς,
δὴ τότε κεῖτ' ἀπόθεστος ἀποιχομένοιο φάνακτος.

Cf. Π. E 136. Unde apparet in sententiis coordinatis non necessarium esse additum huic formulae γε, etsi frequentius addi concedam. Cf. A 107, Y 44, N 441, Od. ν 92, ο 228, ρ 301.

χ 174:

ἐς θάλαμον βαλκείν, σανίδας δ' ἐκδῆσαι ὀπισθεν.

Quae possit esse vis praepositionis non exputo. Conieci:

σανίδας δ' εὐ δῆσαι ὀπισθεν.

Ceterum sine exemplo dictum videtur δῆσαι de claudenda ianua. Sed κλησαι, de quo reponendo aliquis cogitaverit, pugnaret cum usu Homérico, qui requireret κληῖσαι. Poeta quidem promisee usurpat ἦτα et ἦα, sed κλῆς et κλῶ nusquam apud eum reperiuntur.

ω, 227 de Laerte dicitur:

περὶ δὲ κνήμησι βοείας
κνημίδας ῥαπτὰς δέδετο, γραπτῷς ἀλεείνων
χειριδᾶς τ' ἐπὶ χερσὶ βᾶτων ἔνεκ'· αὐτὰρ ὑπερθεν
αἰγείην κυνέην κεφαλῇ ἔχε, πένθος ἀέξων.
τὸν δ' ὥς οὖν ἐνόησε πολύτλας δῖος Ὀδυσσεύς
γῆραϊ τευχόμενον, μέγα δὲ φρεσὶ πένθος ἔχοντα,

cadit in oculos, quam inepte vel potius ridicule haec Laertis descriptio terminetur verbis *πένθος αἰξων*. Quasi vero senex propter gravem luctum gestaret pileum! Verba depravata quin sint punctum temporis non dubito. Quid auctor dederit certa quidem emendatione haud facile restituas. Sed tamen a sententia non longe aberrare eum qui coniecerit *θάλλος ἀλέξων*, *aestum arcens* (a capite calvo), documento sunt quae praecedunt:

*κνημίδας — γραπτῦς ἀλεείνων
χειρὶδᾶς τ' — βατῶν ἔνεκα.*

Πένθος procul dubio fluxit e vs. 232.

ω, 273: *καί φοι δῶρα πόρον ξεινήια, οἷα φοοίκει.*

Peccat hic versus contra sermonem Homericum, in quo *ξεινήιον* constanter est substantivum (Att. *ξένιον*), neque omnino apud scriptores Graecos adiectivum *ξεινήιος* usquam repertum est. Cl. vs. 283 intelleges postam dedisse:

καί φοι πολλὰ πόρον ξεινήια, οἷα φοοίκει.

Δῶρα procul dubio glossema est adscriptum ex vs. 283. Cf. Hesych. *ξένια*: — *δῶρα*. Nostorum librorum errorem esse vix dubitabis.

ω, 546:

*δρκια δ' αὖ κατόπισθε μετ' ἀμφοτέροισιν ἔθηκε
Παλλὰς Ἀθηναίη.*

Merito suspectum Nauckio adv. *κατόπισθεν*. Nam quod sententia admittit in posterum, Homero non sic dicitur sed *ὀπίσω*. Legendum suspicor:

δρκια δ' αὖ τότε πρὶν μετ' ἀμφοτέροισιν ἔθηκε κτλ.

Cf. supra 483:

δρκια πρὶν ταμόντες ὃ μὲν βασιλευέτω αἰεὶ.

Vid. B 124, Γ 73, 94, 245, 252, 269, 280, 323, cett.

Claudent harum observationum agmen disquisitiones quae-

dam grammaticae, quarum primam institui circa usum vocabulorum synonymorum *ΒΡΟΤΟΣ* et *ΘΝΗΤΟΣ* apud Homerum.

Od. γ, 1 sqq.:

Ἡἷλιος δ' ἀνόρουσε λιπὼν περικαλλέα λίμνην,
οὐρανὸν ἐς πολὺχαλκον, ἔν' ἀθανάτοισι φαείνοι
καὶ θνητοῖσι βροτοῖσιν ἐπὶ ζεῖδωρον ἄρουραν.
η, 210:

οὐ γὰρ ἔγωγε
ἀθανάτοισι φέοικα, τοὶ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσιν
οὐδέμας οὐδὲ φνὴν, ἀλλὰ θνητοῖσι βροτοῖσιν.
μ, 386:

ἦελι' ἧ τοι μὲν σὺ μετ' ἀθανάτοισι φάεινε
καὶ θνητοῖσι βροτοῖσιν ἐπὶ ζεῖδωρον ἄρουραν.

Ex tribus his locis (quibus compara Hymn. VI, 20) apparet Odysseae auctorem iam non amplius respexisse primitivam vocabuli *βροτός* potestatem, quippe nati ex *μορτός*, neque igitur significatione diversi a *θνητός*. Iungit enim *θνητοῖσι βροτοῖσι* prorsus eodem modo quo Od. γ, 114, alibi *καταθνητῶν ἀνθρώπων*, ita ut iam prorsus nihil intersit inter *βροτός* et *ἄνθρωπος*. Non magis propriam vocabuli vim perspexit aut certe respexit is qui panxit locum Iliadis Σ, 361 sqq.:

αἰνότατε Κρονίδη, ποῖον τὸν μῦθον ἔφειπες;
καὶ μὲν δὴ πού τις μέλλει βροτὸς ἀνδρὶ τελέσσαι,
ὅσπερ θνητὸς τ' ἐστὶ καὶ οὐ τόσα μῆδεα φοῖδεν.

quo lecto aliquis cavebit a comparando cum locis illis ex Odyssea allatis *νεκροὺς τεθνηῶτας* similesque apud Homerum abundantias. Neque, opinor, respexit is, qui ibidem 539 de bellatoribus a Vulcano in scuto Achillis effictis cecinit:

ὠμίλεον δ' ὥς ζωοὶ βροτοὶ ἡδ' ἐμάχοντο
vel Π. Ψ, 331: ἧ τευ σῶμα βροτοῖο πάλαι κατα-
τεθνηῶτος

vel Π. Ω, 43, ubi est de leone:

ὅς τ' ἐπεὶ ἄρ' μεγάλη τε βίη καὶ ἀγήνορι θυμῷ
φεῖξας εἶσ' ἐπὶ μῆλα, βροτῶν ἵνα δαῖτα λάβῃσιν.

Ex his similibusque locis si non constaret *ΒΡΟΤΟΣ* apud Homerum prorsus idem valere quod *ἄνθρωπος*, dubitari posset de locis hisce:

Π. Τ 22, ubi sic Achilles ad matrem:

μητηρ ἐμή, τὰ μὲν ὅπλα θεὸς πόρεν οἷ' ἐπιφεικὲς
 φέργ' ἔμεν ἀθανάτων, μηδὲ βροτὸν ἄνδρα τελέσσαι.

Σ, 84:

τὰ μὲν (τεύχεα) Πηλῇ θεοὶ δόσαν ἀγλαὰ δῶρα
 ἡματι τῷ ὅτε σε βροτοῦ ἀνέρος ἔμβalon εὐνῇ.

Φ, 379:

οὐ γὰρ ἔοικεν
 ἀθάνατον θεὸν ὧδε βροτοῦς ἀλαπαξέμεν ἄντην.

Attamen vel his ipsis locis poetam usurpantem *βροτός* magis *humanitatis* quam *mortalitatis* notionem premere probabile fit comparantibus locos hosce:

Ω, 60:

αὐτὰρ Ἀχιλλεύς ἐσι θεᾶς γόνος, ἣν ἐγὼ αὐτῇ
 θρέψα τε καὶ ἀτίτηλα καὶ ἀνδρὶ πόρον παράκοιτιν
 Πηλεί, ὃς περὶ κῆρι φίλος γένετ' ἀθανάτοισιν.

Β, 821:

Ἰδὼς ἐν κνημοῖσι θεὰ βροτῷ εὐνηθεῖσα.

Ω, 67:

ἀλλὰ καὶ Ἐκτώρ
 φίλτατος ἔσκε θεοῖσι βροτῶν οἷ' ἐν Ἰλῷ εἰσίν.

Ζ, 446:

Ζεῦ πάτερ, ἧ ῥά τις ἐσι βροτῶν ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν,
 ὃς τις ἔτ' ἀθανάτοισι νόον καὶ μῆτιν ἐνίψει.

Od. α 66:

ὃς περὶ μὲν νόον ἐσι βροτῶν, περὶ δ' ἱρὰ θεοῖσιν
 ἀθανάτοισιν ἔδωκε τοὶ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσιν.

Nempe frequentissimo poetarum epicorum usu deorum hominumque epitheta *ἀθάνατος* et *βροτός* idem passa esse videntur, quod plurimis epithetis Homericis accidisse animadvertimus, ut sensim aliquid amitterent ex vi primitiva. Deos

igitur significaturi sine discrimine dicere coeperunt *θεοί* sive *θεοὶ ἀθάνατοι* (vide v. c. Π. E, 442, ubi inter se opponuntur *ἀθάνατοι θεοί* et *χάμαι ἐρχόμενοι ἄνθρωποι*), sive *ἀθάνατοι*, homines autem *ἄνδρες*, sive *βροτοὶ ἄνδρες* sive *βροτοί*, vix amplius cogitantes immortalem illorum mortalemve horum conditionem. Pellucida tamen adiectivi *ἀθάνατος* natura effecit, ut vera eius notio non posset ita obscurari, ut notionem τοῦ *ΒΡΟΤΟΣ* obscuratam esse vidimus v. c. loco Πiadis Σ 361 sqq.

Ad hanc lucem iam nemo mirabitur poetam *Ἀσπίδα ἀνδρομήκη* Π. A 32, alibi appellare potuisse *ἄμφιβροτην*.

Observatione quoque dignum est oppositum vocabulum *ἄμβροτος* rariuscule ab Homero usurpari *de ipsis dis immortalibus*, qui sexcenties audiunt *ἀθάνατοι*, sed plerumque adhiberi de rebus *non humanis*, sed *divinis* vel *a dis profectis*, velut *αἶμα*, *δῶρα*, *τεύχεα*, *φείματα*, *κρήδεμνον*, *ἰσὺν*, *νύξ*, *ἔλαιον*. Di ipsi sic dicuntur Π. X, 9 (quo unico loco opponitur *θνητός*), Y, 358, Ω, 460 et Od. ω, 445. Loco Πiadis II, 866:

τὸν δ' ἔκφερον ὠκέες ἵπποι
ἄμβροτοι, οὓς Πηλῆι θεοὶ δόσαν ἄγλαα δῶρα,

ita vocantur equi Achillis, qui alibi audiunt *ἀθάνατοι* P, 445 et II, 154. Etiam hoc notandum *βροτός* non usurpari nisi genere masculino.

Ut nullus igitur exstat in carminibus Homericis locus, unde sine ulla controversia confici potest poetam usurpantem vocabulum *ΒΡΟΤΟΣ* diserte premere voluisse *mortalem hominis conditionem*, ita *ΘΝΗΤΟΣ* saepissime ita ponitur ut necessario urgenda sit propria vocabuli potestas.

II, 622: *θνητὸς δέ νυ καὶ σὺ τέτυξαι.*

II, 441: *ἄνδρα θνητὸν ἐόντα, πάλαι πεπρωμένον αἶσῃ.*

P, 443: *ᾧ δειλώ, τί σφῶι δόμεν Πηλῆι φάνακτι
θνητῷ, ὅμεις δ' ἐσὸν ἀγήρω τ' ἀθανάτω τε.*

Σ, 362: *βροτὸς — — —*

ὅς περ θνητὸς τ' ἐστὶ.

Φ, 567:

καὶ γάρ θην τούτῳ τρωτὸς χρώς ὀξεί χαλκῷ
ἐν δὲ ἴα (μία?) ψυχῇ, θνητὸν δὲ φέφασ' ἀνθρώπον.

Σ, 86:

αἰθ' ὄφελος σὺ μὲν αὖθι μετ' ἀθανάτης ἀλήσιν
ναίειν, Πηλεὺς δὲ θνητὴν ἀγαγέσθαι ἄκοιτιν.

His adde tres locos unde hanc disquisitionem orsus sum, neque errabis in interpretandis locis *K*, 402, *P*, 76, *M*, 242, *Ξ* 199, *Σ*, 404, *N*, 321, *Π*, 154, *X*, 8, *Od.* ε, 212, ω, 64.

Saepius quidem *θνητός* est hominum epitheton ornans. Habemus enim ἄνδρες *θνητοί* *K*, 402, *Y*, 41, *Od.* κ, 402, π, 196, alibi *θνητοί* s. *καταθνητοί* ἄνθρωποι *A*, 338, *Y*, 204, *Od.* α, 219, ε, 32, η, 247, ι, 521, alibi. Veruntamen bene notandum rarissime apud Homerum *ΘΝΗΤΟΣ* reperiri absolute positum sine substantivo, quemadmodum plerumque adhibetur *ΒΡΟΤΟΣ*. Tres tantum sunt loci:

A, 573:

ἧ δὴ λοίγια φέργα τάδ' ἔσσεται οὐδ' ἔτ' ἀνεκτά,
εἰ δὴ σφῶ ἔνεκα θνητῶν ἐριδαίνετον ὦδε.

Od. τ, 592:

ἐπὶ γάρ τοι ἐκάσῃ μοῖραν ἔδηκαν
ἀθάνατοι θνητοῖσιν ἐπὶ ζείδωρον ἄρουραν.

ε, 212:

ἐπεὶ οὕτως οὐδὲ φέροικε
θνητὰς ἀθανάτησι δέμας καὶ φειδος ἐρίζειν.

et vel his ipsis locis neminem latebit vocabulum vi usurpari aliquantum diversa a notione quam poeta tribuit vocabulo *ΒΡΟΤΟΣ*, ubi cecinit v. c. de leone:

ὅς τ' ἐπεὶ ἄρ' μεγάλη τε βίη καὶ ἀγήνορι θυμῷ
φείδας εἶσ' ἐπὶ μῆλα, βροτῶν ἵνα δαῖτα λάβῃσιν.

Sensim vero post Homerum *θνητοί* a Graecis in poetico praesertim sermone prorsus eadem vi dici coeptum est qua *βροτοί* apud Homerum et *mortales* apud Latinos, i. e. pro ἄνθρωποι et homines.

ΣΩΣ ET COGNATA VOCABULA.

Forma contracta ΣΩΣ hodie sexies legitur apud Homerum semel requirente metro. Locus est Π. X, 331 sq.:

Ἔκτορ, ἀτὰρ που ἔφης Πατροκλῆ' ἐξαναρίζων
σῶς ἔσσεισθ' κτλ.

Tribus locis legitur in fine hexametri N, 773, Od. ε, 505, χ, 28:

νῦν μοι σῶς αἰπὺς ὀλεθρος.

ubi ante caesuram bucolicam metrum praefert:

νῦν μοι σόος αἰπὺς ὀλεθρος.

Duo reliqui loci sunt Od. ο, 42 = π, 131:

οὔνεκα φοι (μοι) σῶς ἔσσι' καὶ ἐκ Πύλου εἰλήλουθας,

ubi auribus quoque gratior est forma aperta, quae apud Homerum plurimis locis servata est, iubente plerumque metri ratione. Formae ΣΟΟΣ, ΣΟΗ, ΣΟΟΝ, ΣΟΟΙ, ΣΟΑ exstant Π. Α, 117, 344, Ε, 531, Θ, 246, Η, 310, Ο, 563, 497, ΙΙ, 252, Ρ, 367, Ω, 382, Od. δ, 98, ν, 364.

Non tamen ΣΟΟΣ, sed ΣΑΟΣ, fuisse adiectivi formam antiquissimam, demonstrat cum comparativus, cuius unicum exemplum legitur Π. Α, 32:

ἀλλ' ἴθι, μὴ μ' ἐρέθιζε σαώτερος ὥς κε νέηαι,

tum verbum ΣΑΟΩ (ΣΩΩ) et nomina ΣΑΟΦΡΩΝ et ΣΑΟΦΡΟΣΥΝΗ. Qui positivus ΣΑΟΣ utrum Homero reddendus sit necne aliorum iudicio malo permittere, hoc unum monens σάα non esse κακοφωνότερον quam ἀγλαά, nec σάας quam ἀγοράασθε, alia permulta apud poetam.

Verbum σώζω ut ab Homericā lingua alienum optime Nauckius expulit ex Odyssea ε, 490:

σπέρμα πυρὸς σώζων, ἵνα μήποθεν ἄλλοθεν αὔη
corrigens σώων. Perperam vero editur Π. Ι, 393:

ἦν γὰρ δὴ με σώωσι θεοὶ καὶ φοίκαδ' ἱκώμαι.

Obtemperandum enim fuerat Apioni egregie corrigenti:

ἦν γὰρ δὴ με σαῶσι κτέ.

Non melius ibidem 424 scribitur:

ἡ κέ σφιν νῆάς τε σόη καὶ λαὸν Ἀχαιῶν.

In codice Veneto est σοῶ, sed genuina lectio videtur σαοῖ (= σαόη), ut μισθοῖ (= μισθόη).

Ibidem 681 editum est:

ὅπως κεν νῆάς τε σόης καὶ λαὸν Ἀχαιῶν,

quum Aristarchus teste Schol. scriberet σάως vel σαῶς. Equidem verum esse iudico σαοῖς (σαόης), ut μισθοῖς (μισθόης).

Imperfectum σάου pro σάω Cobetus Homero iam reddidit II. II, 363 et Imperativum σάου pro σάω, Od. ν, 230 et ρ, 595 in Mnemosyne a. 1874, pag. 356.

NHΔΥΜΟΣ an HΔΥΜΟΣ?

Nota est omnibus Buttmanni in Lexilogo I, p. 169 sqq. disputatio, quae plerisque criticis ita persuasit, ut hodie ubique forma ἥδυμος (ἑήδυμος) alteri substituta sit. Veterum de ea testimonia more suo diligentissime composuit J. la Roche, *die Homerische textskritik im Alterthum*, p. 315 sq, prope finem suae expositionis haec scribens: *Dass keine einzige stelle gegen die schreibweise ἥδυμος spricht hat Buttmann erwiesen.* Attamen unus est Odysseae locus, quem valde miror nec Buttmanno nec, quod sciam, alii cuiquam creasse molestiam. Legitur ν, 79 sqq:

καὶ τῷ νήδυμος ὕπνος ἐπὶ βλεφάροισιν ἐπιπτεν
νῆρετος ἥδισος, θανάτῳ ἀγχιζα φοβικῶς.

Editur ibi hodie ut ceteris locis contra codicum auctoritatem ἥδυμος, licet sit me iudice meridiana luce clarius eius auctorem ita canere non potuisse, quippe qui in versu sequenti somnum ἥδισον vocaverit.

Alia difficultas, quae praeteriisse videtur eruditos, haec est quod forma ἑήδυμος peccat contra analogiam Graeci sermonis. Quippe nullum adiectivum (non compositum) termi-

natur in υμος, praeter *ἀμφίδυμος*, *δίδυμος*, *τρίδυμος*, *τετράδυμος*, *ἐπτάδυμος*, similiaque ducta a numeralibus, sed a *ἤδος* formari debuerat *ἤδιμος*, ut *κάλλιμος* a *κάλλος*, *αἰσιμος* ab *αἶσα*, *νόμιμος* a *νόμος*, *νόσιμος* a *νόσος*, *κύδιμος* a *κῦδος*, *βρώσιμος*, *πτώσιμος*, *λεύσιμος*, alia quam plurima.

Peritiores igitur rogatos velim, ut afferant, quibus hos scrupulos animo meo evellere possim. Quod donec aliquis fecerit, liceat mihi retinere obscurissimam librorum omnium lectionem *νήδυμος*.

EICA, cett.

Pro hac forma explicatu valde difficili Vollgraffius meus in dissertatione Academica inscripta *Studia palaeographica*, Leidae 1871, pag. 33 sq., ubique substituendam proposuit notam formam Atticam *ἴσα*. Quae suspicio, licet mihi quoque Homerum legenti saepius se obtulerit, tamen num probari possit, valde dubito propter formas *ἔσας* (§ 280) et *ἔασα* (x 361), pro quibus nemo in animum inducat reponere *ἴσας* et *ἴασα*. Quare, si quid mutandum, potius inclino in eam partem, ut duplicata litera sibilanti, pro *εἴσα* (*ἄν-ἐφ-καθ-εἴσα*) rescribendum suspicer *ἔσσα* cett. Loco *Odysseae* § 295 libri habent:

ἔς *Λιβύην* μ' ἐπὶ νηὸς ἔεσσατο (vel ἔεσσατο) πον-
[τοπόροιο.

Sed memorantur in Scholiis Zenodoti lectio *ἐφείσατο* et Rhiani *ἐφέσσατο*, quarum hanc bene recepit Nauckius, qui *ἔσσον* edidit pro *εἴσον* Od. η, 163, sed *εἴσε(ν)* retinuit ib. 169, α, 130 ceterisque locis omnibus.

HYPNON.

Hoc vocabulum Od. ο, 311, ρ, 12 et 362 constanter scri-

bitur *παροξυτόνως πύρνον* et *πύρνα*, quem accentum vitiosum esse (quam observationem debeo Nabero) inde apparet, quod ductum a *πυρός* necessario habet vocalem naturae longam. Non tamen scripserim *πῦρνον* et *πῦρνα*, sed *ὀξυτόνως πυρνόν* et *πυρνά* ad analogiam adiectivorum *βαρυτόνων* in *ος*, quae syncopen passa sunt, velut ex *νεόγονος* fit *νεογνός*, ex *Τρώιος* *Τρωός*, alia.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10den MEI 1873.

Tegenwoordig de heeren: W. MOLL, onder-voorzitter, C. LEEMANS, J. DE WAL, W. G. BRILL, L. A. J. W. SLOET, J. H. SCHOLTEN, W. J. KNOOP, G. DE VRIES AZ., G. MEES AZ., J. E. GOUDSMIT, D. HARTING, S. A. NABER, H. KERN, J. P. SIX, M. J. DE GOEJE, H. VAN HERWERDEN, R. VAN BONEVAL FAURE, J. P. N. LAND EN J. C. G. BOOT, secretaris.

Wordt gelezen een brief van den Minister van binnenlandsche zaken in dato 29 April ll. inhoudende kennisgeving dat door Z. M. den Koning bekrachtigd zijn de benoemingen van de heeren M. F. A. G. Campbell en P. de Jong tot gewone, J. F. J. Heremans te Gent en J. C. Blunthschli te Heidelberg tot buitenlandsche leden en van de heeren C. W. Opzoomer en W. Moll tot voorzitter en onder-voorzitter der afdeeling gedurende dit Akademiejaar.

De voorzitter noodigt den secretaris uit om de heeren Campbell en de Jong binnen te leiden. Zij nemen zitting en worden door den voorzitter verwelkomd en opgewekt tot deelneming aan de werkzaamheden.

De secretaris leest daarop het proces-verbaal der vorige vergadering, dat goedgekeurd wordt, en deelt mede dat een aantal lithographiën van Kawi-inscriptiën door de Directie van het Bataviaasch genootschap en een eeuwigdurende al-

manak van den heer A. B. Cohen Stuart door den maker ten geschenke is gezonden.

Vervolgens leest de heer Leemans eene bijdrage over het Romeinsche grafteeken van Dodewaard. De spreker handelt in de inleiding tot zijn stuk over de oorzaken der betrekkelijke armoede van onzen bodem aan overblijfselen der vroegste bewoners en aan Romeinsche gedenkteeken, onder welke de Dodewaardsche steen, thans in 's Rijks Museum van Oudheden te Leiden bewaard, eene voorname plaats inneemt. Na vermelding van hetgeen door G. Cuper, Hagenbuch, Hendrik Cannegieter en anderen tot bekendmaking van de voorstelling en van het opschrift is gedaan, beschrijft hij de voorstelling van het beeldwerk op het hoofd- en middelvak en deelt hij de inscriptie mede. De voorstelling wordt vervolgens met soortgelijke van andere monumenten uit de Rijnstroken vergeleken en een onderzoek ingesteld naar haren oorsprong en hare bedoeling.

Uit het gesprokene neemt de heer Goudsmit aanleiding om de als mogelijk aangenomen verklaring der letters T P I door *titulum poni iussit* te betwijfelen, welke door den spreker verdedigd wordt met de opmerking, dat ook wel TIT. P. I. gevonden wordt, dat geene andere verklaring toelaat.

Op een vraag van den heer Moll, of er meer andere voorwerpen van Romeinschen oorsprong te Dodewaard gevonden zijn, geeft de spreker een bevestigend antwoord.

De spreker verklaart zich bereid zijne bijdrage voor de Verslagen of ook voor de Verhandelingen af te staan. Zoo wel om de plaat of platen, die daarbij te voegen zijn, als omdat in bijna twee jaren niets voor de werken in 4°. is aangeboden, geeft het bestuur de voorkeur aan de laatste bestemming en de voorzitter noodigt de heeren Boot, Naber en Borret uit om over de Verhandeling rapport uit te brengen.

Hierop wordt het woord verleend aan den heer Goudsmit, die verschillende plaatsen opgeeft, waar de tekst van het

vierde boek van Gaius door Studemunds uitgave naar het handschrift aanmerkelijk gewijzigd moet worden. Hij wijst op § 24, waar in de woorden *cum in ipsa lege non sit* door de vroegere uitgevers geen acht is geslagen op de letter *E* achter *cum*, terwijl toch *res*, wat daarmede bedoeld wordt, voor den zin noodig is; op § 28, waar Dirksen's gissing *lege censoria* door het handschrift volkomen bevestigd wordt; op § 54, waar de tot nu toe heerschende lezing, die niet te verklaren is, door het duidelijke: *velut talis: QUANTAM PARTEM PARET IN EO FUNDO, QUO DE AGITUR, ACTORIS ESSE* wordt vervangen; op § 60, waar niet staat: *initio res, de qua agitur, demonstratur, tum designetur*, maar: *initio res, de qua agitur, demonstratorio modo designetur*, waarmede de strijd over het verschil tusschen *demonstratio* en *designatio* ophoudt, en een nieuw latijnsch woord *demonstratorius* gewonnen wordt; op § 84, waar tegen het einde eene geheel andere lezing als de gewone voor den dag is gekomen, namelijk: *quanquam et ille, cui mandatum, plerumque satisfacere debet, quia saepe mandatum etc.*; op § 153, waar Gaius met § 5 Inst. *de interdictis* eensluidend is; op § 163, waar het slot aldus gelezen moet worden: *sed alio iure utimur; et recte; potius enim, ut per modestiorem actionem litiget, arbitrum quisque petit, quam quia confitetur*; eindelijk op § 170, waar de uitdrukking *interdicta secundaria* gevonden en verklaard wordt en waar van *vis ex conventu* sprake is.

Om het vergevorderde uur kan het medegedeelde niet in discussie komen. Daar het afzonderlijk uitgegeven zal worden, meent de spreker het evenmin als zijne vroegere bijdrage voor de Verslagen te mogen afstaan.

Een voorstel van den heer Goudsmit om de volgende vergadering uithoofde van de Leidsche feesten op een anderen dag dan 14 Juni te bepalen wordt door de heeren Boot en Leemans bestreden en bij stemming verworpen.

Daarop sluit de voorzitter deze vergadering.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 14^{den} JUNI 1875.

Tegenwoordig de heeren: C. W. OPZOOMER, voorzitter, C. LEEMANS, W. G. BRILL, J. DE WAL, J. DIRKS, W. J. KNOOP, W. C. MEES, W. J. A. JONCKBLOET, S. A. NABER, TH. BORRET, S. HOEKSTRA BZ., B. D. H. TELLEGEN, E. VERWIJS, J. G. DE HOOP SCHEFFER, J. P. N. LAND, P. DE JONG, M. F. A. G. CAMPBELL en J. C. G. BOOT, secretaris.

Het proces-verbaal der vorige vergadering wordt gelezen en goedgekeurd.

De secretaris leest brieven van de heeren J. F. J. Heremans te Gent en J. C. Bluntschli te Heidelberg, waarbij zij verklaren dankbaar voor de eer hun bewezen het buitenlandsch lidmaatschap der Akademie te aanvaarden; een brief van den heer Leemans, als gedelegeerde van het bestuur van 't congres der Americanisten, waarvan de eerste bijeenkomst van 19 tot 22 Juli e.k. te Nancy zal plaats hebben, met een exemplaar van de statuten; een brief van het Ministerie van binnenlandsche zaken, ten geleide van een fac-simile van een schrijven van den Portugeeschen reiziger M. Godinho de Eredia, waarop Portugal de aanspraak grondt Australië vóór de Hollanders ontdekt te hebben; en biedt voor de verzameling van drukwerken aan een exemplaar van de Leeuwarder courant van 16 Mei l.l., aan de afdeeling

gezonden door den ongenoemden schrijver van de daarin voorkomende *Historische mengelingen*.

Op de vraag van den voorzitter of een der leden over den brief van den Portugees Eredia nu of later inlichting kan en wil geven, zegt de heer Brill dat het zijn voornemen is dat punt in eene Sectie-vergadering van het Utrechtsch genootschap van K. en W. te behandelen. Al het overige wordt aangenomen voor kennisgeving.

Vervolgens leest de heer Borret het verslag over de verhandeling van den heer Leemans over het Romeinsche grafteeken van Dodewaard. De commissie onderwerpt eenige opmerkingen aan het oordeel van den schrijver, en stelt voor het stuk met de daaraan toe te voegen platen in het achtste deel der Verhandelingen van de afdeeling op te nemen. De vergadering vereenigt zich met dat voorstel.

De heer Naber bekomt het woord om een punt nader toe te lichten, dat door een der leden ter sprake gebracht is, toen hij eenigen tijd geleden zijne gedachten over den oorsprong der Homerische gedichten had medegedeeld (zie *Versl. en Meded.*, N. R., D. V, blz. 11). Er werd aangetoond, dat het ijzer aan Homerus ongetwijfeld bekend was, en voor bijlen, ploegscharen en soortgelijke werktuigen gebruikt werd. De spreker geeft dit toe, maar beweert dat het ijzer van slechte kwaliteit was, dat het te bros was, dat het smeden nog in zijne kindschheid was, het slijpen bijna ondoenlijk en het soldeeren geheel onbekend. Geen wonder dus dat men boven dat harde, maar weinig bruikbare metaal de voorkeur gaf aan het brons, bestaande uit één deel tin op negen delen koper, dat men door langzame afkoeling voortreffelijk wist te harden. Zoo zijn, met uitzondering van een ijzeren knods, de wapenen der helden steeds van brons, en ook de goden bedienen zich van dit veel kostbaarder metaal. De spreker toont aan dat twee plaatsen, waar van een ijzeren pijlspits en van een ijzeren zwaard gesproken wordt, latere

toevoegsels zijn. In tegenstelling van hetgeen door Julius Beloch in de *Rivista di filologia* onlangs beweerd is, toont de heer Naber met cijfers aan dat er voor het gebruik van koper en ijzer tusschen Ilias en Odyssea geen noemenswaardig verschil bestaat.

Het gesprokene geeft aanleiding tot een paar opmerkingen van de heeren Leemans en Knoop, en wordt door den spreker niet aangeboden voor de Verslagen, maar wel de belofte gedaan dat de Homerische quaestie weldra in een meer uitgewerkt betoog door hem voor de werken der afdeeling zal behandeld worden.

De heer Dirks deelt iets mede tot verklaring van de ijzeren koe, die C. Schotanus in zijne jeugd in de pastorie te Britswerd, waar zijn vader in 't begin der zeventiende eeuw predikant was, verklaart gezien te hebben, en die naar zijn verhaal in de Beschrijvinge van Vrieslandt bl. 208, bij begrafenissen voor of achter 't lijk naar het kerkhof werd gesleept, in navolging van de voor de hervorming bestaande gewoonte om aan den priester voor zielmissen eene levende koe te vereeren. Het verhaal is in den Drentschen volksalmanak, in Buddingh's boek over het Westland en in J. van der Veen's Drentsch mosaik ter sprake gebracht. De spreker houdt het niet met den laatgenoemden voor een sprookje, bestrijdt de phantasieën van Buddingh, en neemt de verklaring van S. G. in den Drentschen volksalmanak van 1844 aan, dat ijzeren vee eene fictie was om de verplichting tot praestatie van levend vee voor te stellen. Hij wijst op een Huizumer scheidingsactie van 1527, waarin *yser koyen* voorkomen.

De mededeeling geeft geen aanleiding tot discussie en zal elders geplaatst worden.

De heer Opzoomer vestigt de aandacht op het gemis van eene goede kritische uitgave van Shakespeare's tooneelstukken. Zonder iets te kort te doen aan de verdiensten van Collier

en van Delius, verklaart hij en toont met enkele voorbeelden aan, dat zij bij hunne uitgaven zich niet aan eene vaste methode gehouden hebben. Tot bewijs hoe het voorbijzien der ware uitlegging, hoe eenvoudig ook, tot slechte coniecturen verleidt, wijst hij op Delius' aantekening op Othello's woorden (Act. V Sc. 1);

Man but a rush against Othello's breast,
And he retires.

De zin is duidelijk. Reeds uit *but* blijkt, dat *a rush* iets kleins en zwaks moet zijn. Het is dan ook niets anders dan eene rusch, eene bies, zooals in King Iohn IV, 3:

a rush will be

A beam to hang thee on.

Delius echter neemt het voor a violent curse, en daar *to man* bij die opvatting niet meer *richten* kan beteekenen, lacht hem het denkbeeld toe *man* in *make* te veranderen, dat ongerijmd is.

De spreker deelt vervolgens zijne gissingen mede op een paar plaatsen uit de King John. Hij wil namelijk in Act. III Sc. 1. in de rede van Pandulphus:

It is religion that doth make vows kept;
But thou hast sworn' against religion
By what thou swear'st against the thing thou swear'st,
And mak'st an oath the surety for thy truth
Against an oath: the truth, thou art *unsure*
To swear, swears only not to be forsworn;
Else, what a mockery should it be to swear?
But thou dost swear only to be forsworn;
And most forsworn, to keep what thou dost swear.

de zin herstellen door deze eenvoudige veranderingen:

It is religion that doth make vows kept;
Buth thou hast sworn against religion,
And mak'st an oath the surety for thy truth
Against an oath. The truth, thou art *untrue*
By what thou swear'st against the thing thou swear'st.
Who swears swears only not to be forsworn, enz.

In de woorden van Act. V Sc. 4: Unthread the rude eye of rebellion, gaat het niet aan, zooals geschiedt, en door Delius verdedigd wordt, *eye* op te vatten als *het oog eener naald*. De spreker stelt als de ware lezing voor:

Unthread the rude *tie* of rebellion,
dat een gezonden zin oplevert. De *t* vóór *ie* (*ye*) is door de *d* van *rude* weggevallen *).

Geen der leden oppert eenig bezwaar tegen deze tekstkritiek.

De heer Leemans dient een voorstel in tot wijziging van het Reglement van Orde, strekkende om aan art. 1 deze bepaling toe te voegen:

»Wegens bijzondere omstandigheden kan de afdeeling in eene voorafgaande gewone vergadering tot verschikking op een' anderen dag besluiten.»

Het voorstel wordt in handen van het Bestuur der afdeeling gesteld.

Van den heer B. F. Matthes is ingekomen ten geschenke voor de boekerij een exemplaar van zijn Boegineesch-Hollandsch woordenboek, uitgegeven voor rekening van 't Gouvernement, 1874, en van de daarbij behoorende Ethnographische Atlas, en de heer Dirks biedt aan een afdruk van zijne bijdrage getiteld: Médailles historiques en bois servant de disques au jeu de toccodille ou de trictac, uit de Revue belge de numismatique van 1875.

Hierop wordt de vergadering gesloten en verdaagd tot in de maand September.

*) Bij het afdrukken kreeg ik van den heer Opzoomer bericht, dat hij de verbetering van *eye* in *tie* later bevestigd heeft gevonden door Dr Al. Schmidt, die in zijn uitstekend Shakespears-Lexicon, waarvan nog maar het eerste deel verschenen is, bij het woord *eye* schrijft: »In John V, 4, 11: Unthread the rude *eye* of rebellion, it may be a misprint for *tye* i.l. *tie*.»

Aant. van den secretaris.

VERSLAG DER COMMISSIE

BENOEMD TOT

HET BEOORDEELEN EENER VERHANDELING

VAN DEN HEER

Dr. C. L E E M A N S.

In de jongst gehouden vergadering onzer Afdeeling werden ondergeteekenden in Commissie benoemd ter beoordeeling eener oudheidkundige verhandeling, die door ons geacht Medelid, Dr. C. Leemans, ter opneming in de werken der Akademie was aangeboden. Het onderwerp van dien uitvoerigen arbeid is de geschiedenis, beschrijving en verklaring van een grafteeken, dat voorheen in den kerktoren van het Geldersche dorp Dodewaard stond ingemetseld, en sedert eenige jaren in het Rijks Museum van Oudheden eene veiliger rustplaats heeft gevonden. Uwe Commissie heeft thans de eer verslag uittebrengen van het door haar ingesteld onderzoek.

De Dodewaardsche grafsteen had in zijne vroegere standplaats reeds in het laatst der zeventiende eeuw de aandacht van den beroemden Deventer Burgemeester Gijsbert Cuper getrokken, die het merkwaardig overblijfsel van den Romeinschen voortijd ook in het buitenland het eerst bekend maakte; waardoor later Poleno en Muratori het in hunne epigraphische verzamelingen opnamen en Hagenbuch en d'Orville er van gewaagden.

Vooral echter was het onze geleerde landgenoot Hendrik Cannegieter, die omtrent de helft der vorige eeuw in zijn

Monumentum Dodewerdense expositum eene uitgewerkte, van veel degelijke kennis en belezenheid getuigende, verklaring van dit gedenkteeken gaf, en gevolgd werd door een aantal schrijvers tot op onze dagen, die uit verschillende oogpunten en met zeer uiteenlopende verdiensten het Dodewaardsche grafteeken hebben besproken. Ons geacht medelid geeft van den arbeid zijner voorgangers, vooral van die van Cuper en Cannegieter een kritisch overzicht, en laat de literarische geschiedenis van het monument voorafgaan door eenige zeer lezenswaardige opmerkingen over de oorzaken en toestanden, die de schaarschheid of het geheel verdwijnen van overblijfselen uit het Romeinsch tijdperk op onzen vaderlandschen bodem kunnen ophelderen.

Aanleiding tot een vernieuwd onderzoek en verklaring van den Dodewaardschen grafsteen vond de schrijver der aangeboden verhandeling in de zeer gebrekkige afbeeldingen, waarin deze vroeger ter kennis van het publiek was gebracht en de in menig opzigt onnaauwkeurige verklaringen, die er van zijn gegeven. Zelfs aan geleerden als Cuper en Cannegieter was het, wegens de plaatsing van den steen op eene aanmerkelijke hoogte in den Dodewaardsche toren, niet gelukt om door eigen onderzoek zich omtrent menige bijzonderheid te vergewissen, en hadden zij dus naar hoogst onvolledige afbeeldingen hun oordeel moeten vormen. Trouwens stelde in hun tijd de archaeologische wetenschap, wat vooral de palaeographische getrouwheid ten opzichte van het figuratieve der monumenten aangaat, niet die strenge eischen, welke zij thans aan hare beoefenaars tot eersten pligt maakt. Daarbij kwam nog, dat zich in de laatste jaren eene onbevoegde hand aan de verklaring van den oorsprong en de beteekenis van het Dodewaardsche monument gewaagd had, die over het oude gedenkteeken, in plaats van eene wetenschappelijke verklaring, allegoriseerende phantasiën had ten beste gegeven, en er desniettemin in geslaagd was om eene vertaling zijner phantasiën in eene historische verzameling van het buitenland te doen opnemen. Redenen gedoeg om het gebrekkig voorgestelde en door velen misduide gedenkteeken tegen verdere mishandeling te vrijwaren, en door eene getrouwere

afbeelding en juistere verklaring voor de wetenschap dienstbaar te maken.

Uwe Commissie brengt gaarne hulde aan de naauwkeurigheid en wetenschappelijke degelijkheid, waarmede de schrijver zich van deze taak heeft gekweten, niet alleen door zorgvuldige toetsing van vroeger gegeven verklaringen, maar ook door rijke verscheidenheid in de vergelijking met monumenten van soortgelijken aard en voorstelling, die tot op onzen tijd zijn ontdekt of bekend geworden. Als een blijk van hare waardeering veroorlooft zij zich uwe aandacht te vestigen op eenige der meest belangrijke punten van onderzoek, waarbij zij tevens gelegenheid zal vinden om eenige bemerkingen of toevoegingen voor te stellen, die zij onder het oog des schrijvers wenscht te zien gebragt. Wij bespreken daartoe eerst het epigraphische, en daarna het plastische gedeelte van het gedenkteeken.

1. De lezing van het epitaphium schijnt na de toelichtingen des schrijvers aan geen twijfel meer onderhevig. Het opschrift luidt dus, na ontcijfering der verkortingen en siglen:

Marcus Traianius Gumattius, Gaisonis filius, veteranus alae Afrorum, titulum poni iussit.

De namen des overledenen en die zijns vaders welke hier vermeld worden behooren alle, behalve de eerste, tot de epigraphische zeldzaamheden. Bij de zeer weinige voorbeelden van den schier nergens voorkomenden geslachtsnaam *Traianius*, die worden aangehaald, zou men ons bedunkens nog kunnen voegen een opschrift uit Spanje, in het *Corpus Inscript. Latin.* II, n. 455 opgenomen, waarin een *Traianius Rufinus Niger* wordt genoemd, alsmede een ander in dezelfde verzameling (III, n. 5812), te Augsburg gevonden, waarop eene *Traiania Clementina* wordt vermeldt; welk opschrift echter tot een later tijdvak schijnt te moeten worden teruggebragt.

De Gallische of Germaansche naam van M. *Traianius* was *Gumattius* en zijn vader voerde dien van *Gaisio*. Ter verklaring van deze twee namen heeft de schrijver zich teregt op de etymologische ophelderingen beroepen, die ons geacht medelid Prof. Kern daarover in zijn opstel over de *Noms*

propres et diminutifs dans les Inscriptions du temps des Romains aux Pays-Bas, in de *Revue archéol.* heeft voorgesteld *). Misschien zou ter toelichting van den naam *Gaisio* = *Gaiso* te vergelijken met *Gaeso*, enz. ook kunnen worden herinnerd aan de plaats van Polybius (II, 22), waar deze geschiedschrijver de bevolkingen, die ten noorden der Alpen woonden, *Γαισάτους* noemt, en er bij opmerkt dat deze naam geen eigenlijke volksnaam is, maar de beteekenis heeft van *mercenarius*, als aan lieden passend die voor loon in het leger dienen †).

Eenig in hare soort, althans nooit door den schrijver aangetroffen, en in geen der groote verzamelingen van opschriften te vinden, schijnt de vermelding der Romeinsche *Ala* te zijn, die hier *Ala Afrorum* genoemd wordt, onder welke Gumattius vroeger gediend had.

2. Aan de beschrijving en verklaring van het plastisch gedeelte van het Dodewaardsche grafteeken is insgelijks door den schrijver groote zorg en vlijt besteed. Zoowel het beeldwerk, dat in het bovengedeelte van het monument, bij wijze van fries is aangebragt, als de hoofdvoorstelling, die het middenvak vormt en waaronder zich het opschrift bevindt, trekken beurtelings zijne aandacht, en geven aanleiding tot uitvoerige en door een rijken voorraad van voorbeelden en vergelijkingen geillustreerde ophelderingen en verklaringen, waarin tevens het kritisch overzicht der daartoe betrekkelijke literatuur tot op onze dagen wordt voortgezet.

In één punt vooral wijkt de schrijver van al zijne voorgangers af, in de verklaring namelijk van de middenfiguur in het bovenste beeldwerk. Cuper hield die voor een Triton, zonder op de vleugels te letten; Cannegieter, die de vogelpooten, waarin haar onderlijf eindigt, schijnt te hebben voorbijgezien, en ze ook op de door hem geleverde af-

*) Zie de *Revue archéol.* Févr. 1874, p. 401.

†) Vgl. het merkwaardige opstel getiteld *Les Gaulois* in de *Revue archéol.* Mai 1875, p. 287.

beelding heeft weggelaten, erkende in het zittend beeld eene *Victoria alata*; Brambach noemt haar in zijn *Corpus Inscriptionum Rhenanarum* n. 66 eenvoudig weg een *genius*. Intusschen kan bij eene naauwkeurige beschouwing van den oorspronkelijken grafsteen, en na de verstrekte voorlichting en verklaring van den schrijver onzer verhandeling naauwelijks twijfel overblijven, dat de bedoelde figuur voor eene Sirene met vogelpooten moeten gehouden worden, gelijk zij op andere momumenten der oudheid voorkomt, en waarvan wij o. a., vooral wat den bouw van het onderlijf aangaat, eene met die van den Dodewaardschen steen treffend overeenkomende voorstelling vinden in de twee Sirenen, die een sarkophaag uit de derde eeuw versieren, waarvan De Rossi eerst in zijn *Bulletino* *), later in het eerste Deel zijner *Roma sotterranea* †) eene afbeelding heeft gegeven, met de bijgevoegde opmerking dat ook hier moet worden gedacht aan het bij de eerste Christenen soms in zwang geraakte gebruik om grafmonumenten, vooral sarkophagen, die in heidensche werkplaatsen waren voorbereid, voor hunne overledenen te bestemmen.

Vooral de hoofdvoorstelling op den Dodewaardschen steen, waarop Gumatius aan een maal aanliggend is afgebeeld, wordt door den schrijver veelzijdig toegelicht en zorgvuldig in de minste bijzonderheden met een zevental soortgelijke voorstellingen vergeleken, die op grafteekens vooral aan de Rijnstroken gevonden worden aangetroffen. Naar aanleiding van dit *maal*, waarbij de overledene de hoofdrol vervult, wordt een belangwekkend archaeologisch vraagstuk besproken, waarentrent de denkwijzen der oudheidkundige nog voortdurend uiteenloopen. Men kan zich namelijk de vraag stellen, of de voorstelling dezer *coenae* op grafmonumenten hare verklaring moet vinden in de gewone levenstoestanden van den overledene, dan wel of daarbij aan eene meer allegorische of symbolische opvatting en met name aan eene toespeling op

*) Zie aldaar 1863. p. 85.

†) *Roma sott.* I, 344 en Tav. XXX, n. 5.

den gelukstaat van het toekomstig leven moet worden gedacht. Voor het *maal* op den Dodewaardschen grafsteen voorgesteld kiest ons geacht Medelid met beslistheid de realistische verklaring en wil in dit tafereel eene toespeling vinden op de huisselijke toestanden van Gumattius. Wij zijn zeer geneigd deze zienswijze te deelen. Een lid onzer Commissie, die de realistische verklaring vrij algemeen wil hebben toegepast op alle voorstellingen van dien aard, welke in vrij groot aantal, zoowel op Grieksche als op Romeinsche grafteekens worden gevonden, zou daarom onder de schrijvers, die in de verhandeling worden aangehaald of toegelicht, nog gaarne vermeld zien het werk van Dr. L. Friedländer *de operibus anaglyphis in monumentis sepulcralibus Graecorum*, in 1847 te Koningsbergen uitgegeven, waarin deze geleerde de stelling ontwikkelt, dat de Ouden op hunne grafmonumenten altijd het *leven* hebben afgebeeld, en dat diensvolgens alle maaltijden op grafsteenen slechts *huisselijke* voorstellingen zijn. Hiertegen meent echter de eerst ondergeteekende te moeten opmerken, dat de latere ontdekkingen en de zorgvuldige vergelijking zoowel als het vermeerderd aantal der besprokene monumenten ook voor eene gewijzigde verklaring dier gastmalen veel gewigt in de schaal leggen, en althans bewijzen dat het debat ten deze nog niet is gesloten; gelijk o. a. kan blijken uit de onlangs in April jl., in den boezem der Fransche Academie des Inscriptions gevoerde discussie, waarbij het Akademie-Lid Ravaisson de stelling verdedigde »*que les banquets sculptés sur les stèles funéraires représentent la reunion dans l'autre monde, et dans des conditions d'un bonheur presque parfait, de ceux que la mort a séparés ici-bas*'' *). Wordt deze zienswijs gehuldigd, dan zouden de denkbeelden der Ouden bij de voorstelling dier *malen* niet bij het oogenblikkelijk genot des gewonen levens staan zijn gebleven, maar zich hebben gerigt op een gastmaal dat de zaligen in het toekomstig leven verkwikken zou. Welligt zal ten slotte blijken, dat ook hier de waarheid in het midden

*) *Revue archéol.* Mai 1875, p. 347.

ligt en dat de thesis niet absoluut kan worden gesteld noch algemeen, zonder rekening te houden met de verschillende nationaliteiten en religieuze invloeden, kan worden toegepast. Trouwens al mogt voor eenige der bedoelde tafereelen, gelijk wij gaarne voor het Dodewaardsche aannemen, en voor vele andere, met name voor soortgelijke voorstellingen in de Etruskische hypogeën, de realistische opvatting en verklaring van het gewone leven als de ware gelden; toch zal het moeilijk kunnen worden geloofend, dat een aantal andere grafmonumenten, waarop *gastmalen* zijn voorgesteld eene meer spiritualistische duiding toelaten, zonder welke althans eenige dier voorstellingen, vooral die onder den invloed van syncretistische leerstellingen zijn vervaardigd, niet wel verklaarbaar zouden zijn.

Hier meenen wij ons verslag te mogen eindigen, in het vertrouwen van genoegzaam de gronden te hebben aangegeven, waarop wij eenparig den geleerden arbeid van ons geacht medelid ten volle waardig keuren eene plaats onder de werken der Akademie in te nemen. Wij voegen slechts nog daarbij den wensch, dat aan het verlangen van den schrijver om zijne verhandeling door eene getrouwe en overeenkomstig de eischen der kunst vervaardigde afbeelding zoowel van den Dodewaardsche grafsteen als van het nog nooit voldoende uitgegeven grafrelief van *Valens Bititral*, insgelijks in het Rijksmuseum berustend, te zien opgeluisterd, op onbekrompen wijze zal worden voldaan. Zelfs zouden onzes inziens eenige houtsneden, in den tekst ingelascht, ter vergelijking van eenige bijzonderheden van of met betrekking tot den grafsteen, welligt den oudheidlievend lezer niet onwelkom zijn.

Amsterdam, 14 Juni 1875.

TH. BORRET.
J. C. G. BOOT.
S. A. NABER.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 13den SEPTEMBER 1875.

Tegenwoordig de heeren: J. DE WAL, L. PH. C. VAN DEN BERGH,
W. G. BRILL, W. J. KNOOP, G. DE VRIES AZ., B. J. L. DE GEER,
D. HARTING, S. A. NABER, A. KUENEN, J. P. SIX, M. J. DE GOEJE,
H. KEEN, J. P. N. LAND, M. P. A. G. CAMPBELL en J. C. G. BOOT,
secretaris.

De heeren C. W. Opzoomer, C. Leemans en Th. Borret
hebben kennis gegeven dat zij verhinderd worden de verga-
dering bij te wonen. Bij afwezigheid van den onder-voorzitter
belast de heer de Wal zich met de leiding der vergadering.

Het proces-verbaal der vorige vergadering gelezen en goed-
gekeurd zijnde, deelt de secretaris mede dat zijn ingekomen
het programma van het veertiende Nederlandsche taalcongres,
opgaven van prijsvragen uitgeschreven door de Akademiën
van Brussel en St. Quentin en door het Willemsfonds te
Gent, en van den heer J. H. Meijer te Amsterdam het tweede
gedeelte zijner critische levensschets van W. Shakespeare.

De heer Land doet eene mededeeling over de zoogenaamde
Hierosolymitaansche of Christelijk-Palaestijnsche Bijbelverta-
ling, die naar het Vaticaansche handschrift door den graaf
Miniscalchi Erezzo te Verona in 1860 en 1864 is uitgegeven.

Die tekst kan nu vergeleken worden met Peterburgsche fragmenten door Tischendorf uit het Oosten medegebracht en met Londensche fragmenten door den spreker in het Britsch Museum ontdekt, van welke beide verzamelingen 157 bladen door hem in het vierde deel zijner *Anecdota Syriaca* spoedig zullen bekend gemaakt worden. De spreker deelt vervolgens in korte trekken mede, welke uitkomsten door zijne nasporingen op het gebied van palaeographie, taalkunde en geschiedenis verkregen zijn, die in eene den tekst begeleidente Verhandeling verder zullen ontwikkeld worden.

Het gesprokene wordt aangeboden voor de Verslagen en Mededeelingen.

De heer de Goeje deelt een uittreksel van een brief van den heer Kunik te St. Petersburg mede, waarin deze de aandacht vestigt op eene plaats uit het werk van Constantinus Porphyrogenetus over het rijksbestuur hs. 9, in welke van verscheiden dammen in den Dnieper zoowel de Slavische als de Russische, of liever, daar men onder Russen toen nog Zweden verstond, de Noordsche naam wordt vermeld. Een dezer dammen heet Pelikanendam, Slavisch *Nearit*, Russisch *Aeiphar*. Het Slavische woord beteekent inderdaad *pelikaan*, de verklaring van het Noordsche woord is onzeker. Kunik vermoedt dat de Nooren den hun onbekenden pelikaan met den naam van den hun weinig bekenden *ooievaar* bestempeld hebben, en dat zij dezen naam in de Nederlanden geleerd hebben. De vraag is of dit woord in de tiende eeuw hier onder een vorm in gebruik was, waaruit *Aeiphar* kon ontstaan.

Kunik vraagt daarover inlichting bij de Nederlandsche taalgeleerden, en maakt hen opmerkzaam op den naam van een schip onder Peter den Grooten in Rusland gebouwd en door dezen *Aifar* genoemd, welke naam stellig van Hollandschen oorsprong is en *ooievaar* beteekent.

De spreker oordeelt dat het vermoeden van Kunik niet aannemelijk is, omdat het wegvallen van de *d* uit *odebaar*, *adebaar*, reeds in dien tijd, moeielijk is aan te nemen; terwijl ook de overgang van *b* tot *v* hem van veel jonger dagtee-

kening toeschijnt. Doch de heer Kern deelt deze bezwaren niet, en voert zeer oude voorbeelden aan van de uitstooting der *d* tusschen twee klinkers, zooals, om van *Ludwig* = *Clovis* niet te spreken, het telwoord *vier*, dat reeds voor tien eeuwen zonder *d* voorkomt. En wat in 't bijzonder het woord ooievaar betreft, acht hij het nog lang niet zeker, dat de vormen met *d* de oudste zijn, terwijl de gangbare verklaring van het woord zeer aan twijfel onderhevig is.

De heer Kern licht zijne meening nader toe door te wijzen op de in verschillende streken van ons land gebruikelijke namen van den ooievaar, *eiber* en *euver*, die uit *adebar*, *adibar* en *odevar* ontstaan zijn. Hoe die naam naar Rusland is gekomen, blijft vooreerst onzeker.

Daar niemand verder iets heeft mede te deelen, wordt de vergadering door den voorzitter gesloten.

DE ZOOGENOEMDE HIEROSOLYMITAANSCH E

OF

CHRISTELIJK-PALAESTIJSCH E BIJBELVERTALING.

BIJDRAGE VAN

J. P. N. L A N D.

In de geschiedenis der Bijbelsche letterkunde is men gewoon drieërlei Syrische (d. i. Christelijk-Aramesche) overzetting te onderscheiden. Vooreerst de gewone, de Peshitto, uit de oudste tijden der Christelijke kerk. Vervolgens de geleerde, Philoxeniana, Harqlensis, Hexaplaris enz., door verscheidene personen bewerkt ten gebruike bij de theologische geschillen sedert de vijfde en zesde eeuw. Eindelijk de Jerusalemsche vertaling van de vier Evangelieën, die niet als de anderen in het dialect van Edessa, maar in een taaleigen geschreven is, dat zeer nabijkomt aan het Joodsch-Arameesch der zoogen. Jerusalemsche Targumim en Gemara.

Deze laatste vertaling was tot heden alleen bekend uit één exemplaar, den Codex Syriacus Vaticanus XIX. Waarschijnlijk is dat handschrift naar Rome gebragt in het begin der vorige eeuw, tegelijk met vele andere die uit het bekende Natronklooster in Aegypte afkomstig zijn. De oudste beschrijving komt voor in den grooten Catalogus der Vaticaanse manuscripten van Jos. Sim. en Steph. Evod. Assemani; zij is verschenen in 1758, doch bij den droevigen staat waarin de Italiaansche boekhandel zoo lang verkeerd heeft, waren er slechts weinige exemplaren van verspreid, toen de rest op 30 Aug. 1768 door een brand verloren ging. In ons land geloof ik niet, dat er een enkel van die exemplaren te vinden is. De Catalogus geeft een lijst van de opschriften

der perikopen, waaruit blijkt, dat men te doen heeft met een verzameling van stukken ter voorlezing bij den eeredienst, gerangschikt naar de volgorde van het kerkelijk jaar volgens den ritus der Grieksche orthodoxen.

Omtrent den text van het handschrift werd de geleerde wereld eerst ingelicht door J. G. C. Adler, toen nog hoogleeraar te Kopenhagen, en van 1780 tot '82 van 'skonings wege afgevaardigd om bouwstoffen te verzamelen voor de textkritiek van het O. en N. Testament. Een jaar na zijne terugkomst gaf hij te Altona een overzicht in druk van zijne Bijbelsch-kritische reis naar Rome, een boekje dat ook betreffende de geleerden en boekerijen van andere steden wetenswaardige bijzonderheden bevat. Daarop volgde in 1789 zijne uitvoerige verhandeling: *Novi Testamenti Versiones Syriacae etc.* Intusschen vindt men de varianten voor den Grieksch-text, die Adler aan de nieuw ontdekte vertaling ontleend had, reeds in de uitgave der Grieksche Evangelien van Birch, van 1788, waaruit zij door latere uitgevers geregeld zijn overgenomen.

Al was nu met dit een en ander aan het koninklijk mandaat voldaan, de orientalistenvooral verwachtten met ongeduld eene volledige editie van het handschrift, die eindelijk in 1860 en '64, met onnoodige pracht en onvoldoende toelichting van de hand van graaf Miniscalchi Erizzo, te Verona verschenen is. De onvermoeide onderzoeker der Aramesche dialecten, prof. Th. Nöldeke, zorgde toen, dat in 1868, in het tijdschrift der *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*, het merkwaardige taaleigen der overzetting in het helderste licht werd gesteld.

Deze gegevens nu zullen niet onbelangrijk worden vermeerderd door het vierde deel der *Anecdota Syriaca*, dat eerstdaags te Leiden wordt uitgegeven. In het begin van 1858 vielen mij zelven, bij eenige nasporingen in het Britsch Museum, tusschen allerhande losse bladen, sommige in handen van een soortgelijk Evangelieboek, en van een exemplaar der Psalmen in hetzelfde dialect, niet uit het Hebreeuwsch maar uit de Septuaginta overgebracht, benevens enkele lofzangen

ter eere van heiligen. Zij hadden alle veel geleden, en waren zeker ook door Cureton, die de voorloopige regeling der verzameling uit het Natronklooster bezorgd had, maar vlugtig ingezien. Op mijne aanwijzing aan den tijdelijken beambte wien het aanging, heeft men deze bladen later in één band bijeengehecht, waarbij een tweetal in het ongereede moet geraakt zijn; althans in 1859, toen ik mijne afschriften op nieuw collationeren wilde, vond ik die beiden niet terug, en ook Wright, de maker van den voortreffelijken Catalogus, heeft ze niet kunnen opsporen. — Alverder bleek mij uit Tischendorf's *Anecdota sacra et profana* (1855), dat deze navorser perkamentbladen van denzelfden aard uit het Oosten naar St. Petersburg had overgebracht, en in 1860 verhaalde hij mij zelf van een nieuwen bundel als een der vruchten van zijne jongste reis. Aan voorspraak ontbrak het mij niet; ik noem slechts onzen overleden Juynboll, wien het nooit verdroot zijn invloed ten bate van jongeren te doen gelden; en de beleefdheid der vaderlandsche en Russische autoriteiten heeft mij keer op keer, te midden van allerlei andere bezigheden, de gelegenheid verschaft om de eene of andere verzameling (nooit beide tegelijk) op nieuw te ontbieden en zoo naauwkeurig mogelijk te onderzoeken. Dit herhaalde onderzoek was vooral daarom noodig, omdat de termijn van leening volgens de reglementen zeer beperkt schijnt te zijn, en de Peterburgsche fragmenten in een treurigen staat verkeerden. Voor het groote meerendeel zijn de bladen doorgevouwen, besneden, afgeschraapt, met georgisch schrift overdekt, en alle hebben zij geleden van hetgeen men, bij gebrek van voldoende natuurkennis, den tand des tijds pleegt te noemen. Eerst na langdurige oefening, en telkens herhaalde pogingen, met voorzigtig gebruik van scheikundige middelen, gelukte het, zooveel te ontcijferen als thans nog leesbaar schijnt te zijn. Met dat al moesten eenige bladen als hopeloos bedorven worden opgegeven, en hebben andere niet meer dan losse woorden en letters opgeleverd. Tegenover de 196 bladen van den Romeinschen Codex, nagenoeg volledig en welbewaard, stellen Londen en St. Petersburg 157, meest tweemaal beschrevene, doch ook meestal veel oudere, waarvan de nog leesbare inhoud

121 bladzijden in quarto van mijne uitgave beslaat. Daarbij behooren een uitvoerige toelichtende verhandeling en acht platen facsimile. Het eene handschrift waarvan Adler en Miniscalchi kennis droegen, is voor ons met de overblijfsels van tien andere, en eene korte aanteekening in een gewonen Edesseensch-Syrischen Codex vermeerderd. De ouderdom van deze stukken kan niet anders worden bepaald dan door de ontwikkeling der schriftvormen uit elkander naauwkeurig na te gaan, waarbij wij een vast punt hebben in den uitgedrukten datum van het Romeinsche exemplaar, en een ander in dien der oudste Grieksche lectionaria. Wij verkrijgen dan de volgende chronologische reeks:

- I. Lectionarium uit het O. T. en de Hand. der Ap., te St. Petersburg, uit de 7^e of 8^e eeuw.
- II. Evangelieboek A ter zelfder plaatse, van dezelfde hand.
- III. Homiliënboek aldaar; 8^e eeuw ongeveer.
- IV. Evangeliënboek B aldaar; iets jonger.
- V. Martelaarsboek aldaar; 9^e eeuw.
- VI. Evangeliënboek C te Londen; van denzelfden tijd.
- VII. Psalmboek te Londen; 10^e eeuw.
- VIII. Evangeliënboek D te Londen; van denzelfden tijd.
- IX. Evangeliënboek E te Rome; kort vóór 1030.
- X. Gezangboek op perkament te Londen; 12^e of 13^e eeuw.
- XI. Gezangboek op papier aldaar; uit denzelfden tijd.
- XII. Aanteekening van den diaken Surūr te Londen; 13^e eeuw.

Hetgeen wij van den inhoud dezer boeken nog bezitten, bestaat voornamelijk in het grootste gedeelte der vier Evangelien; vervolgens zes Psalmen in hun geheel en stukken van zeven andere; kleine fragmenten van Deuteronomium, Iob en de Spreuken, benevens eenige verzen uit de Handelingen. Het overige bevat enkele kerkelijke hymnen op Joannes den Dooper en ongenoemde martelaren, waarvan de heer Borret en ik de originelen in de Grieksche verzamelingen niet hebben teruggevonden (waarschijnlijk zijn zij indertijd afgeschapt); voorts eenige volzinnen uit de Acta van St. Philemon, in uitvoeriger redactie dan die bij de Bollandisten voorkomt; en eindelijk een

menigte stukken uit homiliën, waaronder slechts één titel gevonden wordt, met den naam van Joannes Chrysostomus.

Dat alles heeft aanleiding gegeven tot velerlei nasporingen, van palaeographischen, taalkundigen en historischen aard. De uitkomsten daarvan zijn in de verhandeling, die den text vergezelt, ontwikkeld. In deze mededeeling kan ik alleen de voornaamste bijzonderheden vermelden.

Men weet uit Eusebius (H. E. III. 5), dat vóór de verwoesting van Jerusalem onder Titus al de Palaestijnsche Christenen over den Jordaan, naar Pella in de Dekapolis uitgeweken zijn. Alverder, dat (IV. 6) Hadrianus na den laatsten Joodschen opstand in plaats van de heilige stad een Romeinsche Aelia Capitolina heeft gesteld, tot welke hij den toegang aan alle Hebreeuwen ontzegde; zoodat zich daar een nieuwe Christen gemeente vormde, van uitsluitend Heiden-schen oorsprong, die zich bediende van de Grieksche taal, en wier hoofden ook niet de regtstreeksche opvolgers waren van die der vroegere Joodsch-Christelijke gemeente. Nu rijst de vraag, in welke verhouding de nakomelingen der laatstgenoemde in volgende tijden tot het Grieksche bisdom te Jerusalem hebben gestaan. Het ontbreekt ons aan berigten; doch in analogie met hetgeen in zulke gevallen pleegt te gebeuren, en in verband met de toestanden in veel lateren tijd, meen ik mij de zaak te moeten voorstellen als volgt.

Het is niet waarschijnlijk, dat al de uitgewekenen in het éene Pella opeengedrongen waren. Reeds de noodzakelijkheid om door eenige nering in hun onderhoud te voorzien, dwong hen om ook in de nabijheid, b. v. in steden als Gadara en Gerasa, woonplaatsen te zoeken, terwijl de hoofden en de kern der broederschap te Pella bijeen bleven. Toen mettertijd de politieke toestand een geheel andere was geworden, mis-schien reeds vóór de dagen van keizer Constantijn, verkeerden deze Christenen in een dergelijk geval als hunne Jood-sche vaders in Babylonië sedert den tijd van Cyrus, en wij hebben alle reden om van hen dezelfde gedragslijn te verwachten. De ijverigsten gingen terug naar het heilige land,

en vestigden zich in de nabijheid der gewijde plaatsen van Jerusalem; de anderen, door tijdelijke belangen in het land der ballingschap vastgehouden, beschouwden die eersten als de vromen bij uitnemendheid, en gingen zelve althans, wanneer zij konden, ter bedevaart.

Intusschen was de gemeente uit de Joden de oude niet meer. De afscheiding tusschen haar en die der aanhangers van het Oude Testament was al grooter geworden, terwijl er een natuurlijke toenadering ontstond tusschen haar en de Syrische Christenen, wier intellectueel middelpunt te Edessa gelegen was. De palaeographie leert dan ook, dat het Christelijke Arameesch van Palaestina weleer met het Edesseensche karakter plagt geschreven te worden, hoewel er geene handschriften van die soort meer te vinden zijn *). Bij gebrek van een eigene theologische ontwikkeling waren de Ebjonitische eigenaardigheden meer en meer te loor gegaan, en de nakomelingen der eerste Jodenchristenen ten laatste geheel gewonnen voor de leer der algemeene kerk. Nu kwamen zij te Jerusalem, door niets anders dan de taal van de Grieksche gemeente onderscheiden; en daar deze uit Konstantinopel gedurig op de hoogte der theologie werd gehouden, werd zij voor de Palaestijnsch-sprekende Christenen, wat het Grieksche patriarchaat van Alexandrië voor de Aegyptisch-sprekende (de Kopten) was: de eenige autoriteit in dogma en discipline. Van daar, dat al onze overblijfsels vertalingen zijn van Grieksche kerkboeken volgens Byzantijnschen ritus. De Syrische gemeenten waren door de dogmatische geschillen der vijfde en zesde eeuw grootendeels van de officiële kerk vervreemd; des te naauwer sloten zich de Palaestijnsche aan bij hare Grieksche leermeesters; en zij hebben daarvan o. a. een opmerkelijk bewijs nagelaten in iets dat in het Oosten veelal de beteekenis heeft van een godsdienstig partijteeken, in het schrift. Het Grieksche alphabet aan te nemen, zooals de Ae-

*) Men heeft mij verzocht, dit te verklaren. Het eigenaardige karakter der Palaestijnsche Christenen is klaarblijkelijk van het Edesseensche afgeleid. Zij moeten dit dus in gebruik hebben gehad; anders zouden hunne boeken geschreven zijn met een gewijzigd Palmyreensch, Auranitisch, Nabateesch of Hebreeuwsch schrift.

gyptische Christenen hadden gedaan, was bij een Semitisch dialekt niet wel doenlijk; doch zij hebben het Edesseeische karakter zóo gewijzigd, dat het zooveel mogelijk op Grieksche uncialen geleek. Juist in onze oudste proeven, die zich van de Edesseeische vormen nog het minst verwijderd hebben, is die gelijkenis het sterkst; later heeft deze soort van schrift hare eigene ontwikkeling gehad, die wij tot in de dertiende eeuw kunnen vervolgen.

Het blijkt niet, en is niet eens waarschijnlijk, dat er met deze letterteekens ooit een oorspronkelijk werk is te boek gesteld. De Grieksche geestelijkheid, die nog heden de inlandsche orthodoxen in alle opzichten overheerscht, heeft zich steeds gewacht, het gebruik der landtaal bij letteroefeningen en onderwijs aan te moedigen, en voor zichzelf gevaarlijke mededingers aan te kweeken. Wij moeten ons de afschrijvers onzer fragmenten voorstellen als weinig geletterde landgeestelijken en monniken, te vreden met het allernoodigste voor kerkelijk gebruik. Nogtans moeten de vertalers, wier arbeid zij copiëerden, het Grieksch goed hebben verstaan, en zijn er zelfs emendatoren aan het werk geweest, die andere Grieksche exemplaren vergeleken, gelijk wij dat bij de Evangelieën kunnen aanwijzen. Die vertalingen en verbeteringen zijn stellig min of meer officieel geweest, te Jerusalem op patriarchaal gezag vervaardigd, door enkele inboorlingen die iets meer dan hunne stamgenooten geleerd hadden. Misschien heeft er zelfs eenmaal een soort van kathedrale school bestaan, gelijk die elders in het Oosten en Westen voorkomen.

De ondergang der Christelijk-Palaestijnsche literatuur, indien men dat woord hier gebruiken mag, is het gevolg geweest van het indringen van het Arabisch als landtaal. Er heeft een tijd van overgang bestaan, toen het voorvaderlijke Arameesch nog in de kerk gebezigd werd, terwijl men toch genoodzaakt was, ten gerieve der gewone geestelijken de liturgische toelichtingen tusschen den text in het Arabisch te stellen. Zóo was het reeds omstreeks het jaar 1000. Het Vaticaansche handschrift, gedateerd 1341 Seleuc., d. i. 1030 volgens onze jaartelling, bevatte, behalve die rubrieken, drie erbarmelijk gestelde en gespelde Arabische aantekeningen,

waarvan er eene verloren gegaan, doch door de zorg der Assemani in afschrift bewaard gebleven. Wij vernemen daaruit tevens een paar bijzonderheden omtrent kerkelijke toestanden. Te »Antiochië in Arabië, in het gebied van Jerusalem," stond in die dagen een klooster van Abbas Moses. Ik houd die plaats hetzij voor Gadara of voor Gerasa, in allen gevalle voor een oostjordaansche, die onder het gezag stond van het patriarchaat van Jerusalem. Van daar dan trok in het genoemde jaar zekere mounnik en priester Elias naar zijne vaderstad 'Abād, tegenwoordig nog een vrij aanzienlijk vlek in Judaea met een Christen gemeente. Hij herstelde daar ter plaatse een ander klooster, aan St. Elias gewijd (men lette op de Hebreuwsche namen!), en verkreeg van zijne medeburgers ten behoeve van dat gesticht giften aan akkers en vruchtboomen. Van hemzelfen ontving het een aantal boeken, die hij althans voor een gedeelte eigenhandig geschreven had, t. w. het tegenwoordige Evangeliënboek te Rome, officiën voor de feesten, de paaschweek en de dagen der heiligen enz. Behalve in dit handschrift, vinden wij de Arabische rubrieken ook reeds in het soortgelijke te Londen (D), en in het Psalmboek, beide van de 10^e eeuw, terwijl de Homiliën uit de 8^e een Arameesch opschrift bevatten, en er voor de 9^e geene getuigenissen aanwezig zijn.

Bij het uitsterven der taal in den volksmond had niemand de magt om haar op den duur in den eeredienst te handhaven. Voor de hoofden der Palaestijsche kerk was het Grieksch de officiële taal; de lagere geestelijkheid, door geene eigene literatuur aan het voorvaderlijke Arameesch gehecht, bediende zich, daar men toch louter vertalingen gebruikte, liever van het levende Arabisch. Aanvankelijk behield men ten minste nog de oude schrijfteekens; doch deze waren voor het Arabisch te weinig in getal, en zoo is men er eindelijk toe gekomen, ook het Arabisch karakter aan te nemen. In de 13^e eeuw gebruikte een diaken Surūr nog beiderlei schrift, om eenige regels te krabbelen op het schutblad van een boek dat hij gekocht had; en uit denzelfden tijd zijn onze jongste fragmenten in het Christelijk-Palaestijsche dialect: gezangen, die misschien het langst in gebruik zijn gebleven om-

dat zij op zekere wijzen moesten gezongen worden. Ook in de Luthersche en Anglikaansche eeredienst zijn immers de Latijnsche hymnen niet dadelijk geheel op zijde gezet.

Het mag wel een toeval heeten, dat er van deze kerkboeken nog zooveel tot ons is gekomen. Zij hadden voor hunne bezitters geene waarde meer, en het perkament werd of verwaarloosd, of zoo goed mogelijk schoongemaakt om op nieuw beschreven te worden. Met name is dit geschied door Georgische monniken uit den Kaukasus, die zich in menigte in Palaestina plagten op te houden, o. a. in het klooster van St. Sabas en in hun eigen ten Westen van Jerusalem. In dit laatste, geloof ik, heeft Tischendorf de Petersburgsche bladen gevonden. De Londensche zijn met de verzameling van het Natronklooster uit Aegypte aangevoerd.

Van al de Bijbelsche fragmenten, die wij thans in het hier bedoelde dialect bezitten, zijn die uit de Evangeliën de belangrijkste. Ik heb reeds gezegd, dat zij uit vijf exemplaren afkomstig zijn: A en B te St. Petersburg, C en D te Londen, en E te Rome. In dit laatste, een nagenoeg volledig Lctionarium voor het geheele kerkelijke jaar, staan ongeveer tweederden van den inhoud der vier Evangeliën, sommige perikopen zelfs twee- of driemaal, omdat zij bij meer dan ééne gelegenheid worden voorgelezen, en niet zonder eenige varianten. Daarbij komen door de vondsten in onze eeuw omstreeks 120 nieuwe verzen, d. i. bijna een-dertigste van den geheelen Evangelietext; en door het overige ontvangen wij een gewenschte gelegenheid tot vergelijking. — Wat de indeeling betreft, zijn er geene twee exemplaren geheel aan elkander gelijk, voor zoover wij ten minste aanwijzingen bezitten. Het oudste heeft zekere »lectiones», die noch met de *κεφάλαια* noch met de *τίτλοι* der Grieken overeenstemmen; de »capitulatio Vaticana» heb ik niet kunnen vergelijken. Aan den rand staan zekere half verstaanbare getaltekens, die niet zamenvallen met de numeri Ammoniani. De codex B schijnt wel een Diatessaron geweest te zijn. Van codex C bezitten wij slechts een blad, zonder eenig opschrift. Codex D volgde het kerkjaar, doch komt niet overeen met codex E,

die nagenoeg den hedendaagschen ritus der Grieksch-Arabische kerk in Palaestina vertegenwoordigt.

Voor de Grieksche tekstkritiek heb ik een doorloopende collatie met de gegevens in Tischendorf's uitgave van 1849 geleverd, hoewel niet verder gaande dan mijne fragmenten reiken. Men ziet daaruit, welke lezingen de vertalers en emendatoren vóór zich hebben gehad. Verdere nasporingen moet ik aan de beoefenaars van het N. Testament overlaten. Het blijkt echter, dat hier oudere en merkwaardige lezingen met vele andere vermengd zijn, die bepaaldelijk in den zoogen. *textus receptus* worden weergevonden, benevens enkele interpolatiën, uit parallele plaatsen of ter bevordering van duidelijkheid opgenomen. Het opmerkelijkste is misschien, hetgeen reeds Adler heeft aangewezen en onze oudste codex thans bevestigt, dat Marc. 16 : 3 aan het slot de woorden *ην γαρ μεγας σφοδρα* gelezen werden, die daar veel beter passen dan in vers 4. De latere herzieningen naar Grieksche handschriften, waarvan ik reeds gesproken heb, vertoonen evenmin een bepaald karakter. B. v. Matth. 10 : 3 heeft alleen het Romeinsche exemplaar de woorden *ο επικληθεις θαδδαιος*, d. i. onze jongste codex gaat met den *Receptus* mede, tegen de uncialen. Daarentegen Matth. 18 : 11 ontbreekt in dienzelfden codex even als in den Grieksch Vaticanus enz., terwijl de Petersburgsche B, die een paar eeuwen ouder is, het vers bevat evenals de *Receptus*. Ook hst. 27 : 16 vinden wij alleen in codex E de oude lezing *ιησουν βαρβαβαν*, en bij vs. 49 dezelfde bijvoeging uit Joannes als in den Vaticanus. Hst. 26 : 39 staan het oudste en het jongste onzer exemplaren aan dezelfde zijde met de lezing *προσελθων μικρον*, tegenover den Londenschen cod. D, die *προελθων* zonder meer gelezen heeft. Misschien heeft hier tweemaal een herziening plaats gehad; misschien ook is de tekst gelijk die bij D voorkomt, aan den afschrijver van E onbekend gebleven.

Overigens verdienen de bewerkers van deze vertaling, ook buiten de Evangelieën, allen lof voor de naauwkeurigheid waarmee zij het Grieksch hebben overgebracht, zonder aan de eischen van het Arameesch te kort te doen. Wel gebruiken zij vele Grieksche en Latijnsche woorden, die noch in het

origineel, noch in de Edesseensche vertalingen voorkomen; doch dit hebben zij met de Arameesch schrijvende Joden gemeen, en moet men voor een algemeen Palaestijnsche gewoonte houden. Een paar bijdragen voor het Hellenistische lexicon vind ik in de woorden *δελξις* (voor verdieping van een huis, Hand. 20 : 9) en *πηγμα* (voor deurpost Deut. 6 : 9). Een paar andere woorden van Griekschen oorsprong heb ik niet kunnen ontcijferen. Ook geven zij aan Hebreewsche namen een Griekschen vorm, of ten minste een Griekschen uitgang, hetgeen in een woord als *דמינשינ* (Jesajas) of *דמינשינ* een zonderlingen indruk maakt. Wij weten echter, dat onze Palaestijnsche Christenen hunne redenen hadden om zoo weinig mogelijk gemeen te willen hebben met de Syriërs van het Antiocheensche patriarchaat, laat staan met de Joden; de verklaring is hier dezelfde als bij hun eigenaardig schrift.

Het exemplaar der Psalmen, waarvan het Britsch Museum nog enkele bladen bezit, was voor den dagelijkschen kerkdienst ingerigt; om deze reden ontbreken hier overal de gewone opschriften, en zijn vervangen door liturgische aanwijzingen, die, hoe beknopt ook en niet altijd even duidelijk, vrij wel beantwoorden aan den hedendaagschen Griekschen ritus. De vertaling volgt natuurlijk, ook in de telling der Psalmen, de Septuaginta. Wij vinden de lezingen, op enkele na, terug deels in den Vaticanus of Alexandrinus gelijk die bij Tischendorf in de uitgave van 1850 worden weergegeven, deels in den oudsten druk, de editio Aldina van 1518. De Palaestijnen gaan beurtelings met elk van deze drie getuigen, of ook met twee van de drie mede; b. v.

Ps. 44 : 12 met Vat. *επιθυμησεν*, tegen Alex. Ald. *επιθυμησει*,

43 : 13 met Alex. *ημων*, tegen Vat. Ald. *αυτων*,

44 : 13 met Ald. *προσκυνησεις*, tegen Vat. Alex. *προσκυνησουσιν*,

43 : 14 met Alex. Ald. *χλευασμον*, tegen Vat. *καταγελωτα*,

43 : 17 met Vat. Ald. *παραλαλουντος*, tegen Alex. *καταλαλουντος*,

90 : 5 met Vat. Alex. *ετη*, tegen Ald. *ετι*.

Afwijkende van alle drie hebben zij 43 : 13 *αλλαγμασιν* evenals de Latijnsche Vulgata, waar de Grieken *αλαλαγμασιν* geven; 44 : 8 het meervoud *ανομιας* of *αδικιας*; en 90 : 6 heeft het woord *διαπορευομενου*, dat in de beide uncialen op een andere plaats staat dan in de Aldina, in hun exemplaar ontbroken. Ook bij de boeken van het O. T. heb ik de verdere collatie, b. v. met den Sinaiticus, voor mijn doel onnoodig geacht; doch de onmisbaarheid der Aldina bleek mij b. v. uit 55 : 8, waar men de lezing *ωσεις* in plaats van *σωσεις* zonder de getuigenis dier uitgave alligt voor een eigenaardigheid onzer vertaling zou houden.

Of er ooit een volledige Bijbelvertaling in het Palaestijnsche dialect bestaan heeft, kan met eenigen grond betwijfeld worden. Al de teksten die wij van Christenen in dat taaleigen bezitten, zijn bestemd om bij den kerkdienst te worden voorgedragen; en het is er ver van daan, dat men destijds overal den geheelen kanon in de kerk zou hebben gelezen. Althans in de Armenische kerk, en waarschijnlijk eveneens in de oude Kappadocische, werden slechts weinige boeken tot dat doel gebruikt, en daaronder de vier waarvan wij in ons Palaestijnsch buiten de Psalmen eenige fragmenten kunnen aanwijzen. Deze stonden door elkander, volgens de orde van het kerkjaar, in éenen codex van de 7e of 8e eeuw; daartusschen bevonden zich waarschijnlijk de verzen uit Hand. 14, door dezelfde hand geschreven, die ik op een ander blad gevonden heb; immers er zijn meer voorbeelden van dergelijke Lectionaria, uit beide Testamenten bijeenverzameld; alleen de Evangeliën en de Psalmen schijnen altijd daarbuiten gehouden te zijn. Zeer mogelijk waren in ons handschrift ook stukken uit de Brieven van Paulus opgenomen; dat deze in het dialect waren overgezet, kan niet wel betwijfeld worden, vooral wanneer men let op de omstandigheid, dat men zelfs homiliën van kerkvaders met citaten uit deze brieven in gebruik had genomen. Wat den text van onze verdere overblijfsels uit het O. T. betreft, valt er niets bijzonders te vermelden dan dit, dat er waarschijnlijk in de Spreuken andere lezingen dan de ons bekende hebben gestaan. Ongelukkig bezitten wij uit dat boek slechts enkele verzen, en daarvan naauwelijks

zooveel woorden als men noodig heeft om de plaats in de Septuaginta weer te vinden; doch de omvang der lacunen wijst duidelijk op een eigenaardig origineel.

Voor alle andere inlichtingen, die ik in staat ben omtrent de Christelijk-Palaestijnsche overblijfsels te geven, zoowel wat het schrift en de taal als wat den inhoud betreft, zoomede voor de gronden waarop het hier aangevoerde berust, moet ik naar de *Anecdota* verwijzen. Ook daar echter zijn niet alle onderwerpen geheel uitgeput; van andere kanten zullen zij, naar ik hoop, nog verder licht ontvangen. Bovendien is het niet onmogelijk, dat bij latere nasporingen in de kloosters van Palaestina en Aegypte nieuwe bladen van denzelfden aard voor den dag komen, die evenals de onze bovenal voor de Semitische philologie, doch ook voor de geschiedenis der Oostersehe kerken van waarde zouden zijn.

Arnhem, Sept. 1875.

Α Ε Ι Φ Α Ρ.

BIJDRAGE VAN

M. DE VRIES.

In onze vorige vergadering heeft ons geacht medelid De Goeje uwe aandacht gevestigd op eene merkwaardige plaats in het geschrift van Constantinus Porphyrogennetus, *de Administrando Imperio*, cap. 9. De Grieksche keizer beschrijft daar, hoe de Russen, op reis naar Constantinopel, gewoon waren met booten den Dnieper af te zakken, en welke hindernissen zij op dien tocht ondervonden door de talrijke rotsversperringen, die in dien stroom de vaart belemmeren. De voornaamste van die *φραγμοί* of rotsdammen, bij welke de rivier onbevaarbaar is, noemt hij op, en vermeldt hunne namen in de beide talen, die destijds in Rusland gesproken werden, *Ῥωσιστί* en *Σκλαβινιστί*, d. i. in het Slavisch en in het Russisch, de taal der *Ῥῶς*, der afstammelingen van de Wæringen of Zweden, die Rusland aan hun gebied hadden onderworpen. Met *Ῥωσιστί* wordt dus de taal der Zweden of Noormannen, het Oud-Noordsch, bedoeld.

Het is inzonderheid de Noordsche naam der vierde versperring, waarop de heer De Goeje, naar aanleiding van een schrijven van den heer Kunik te St.-Petersburg, opmerkzaam maakte. De woorden van Constantinus luiden aldus: *εἰς οὗτως τὸν τέταρτον φραγμὸν, τὸν μέγαν, τὸν ἐπιλεγόμενον Ῥωσιστί μὲν Ἀειφάρ, Σκλαβινιστί δὲ Νεασήτ, διότι φωλεύουσιν οἱ πελεκᾶνοι εἰς τὰ λιθάρια τοῦ φραγμοῦ*. Die plaats werd dus in 't Noordsch *Ἀειφάρ*, in 't Slavisch *Νεασήτ* genoemd, naar de pelika-

nen die daar op de rotsen nestelden. Het Slavische *vesnyti* baart geene zwarigheid: *nesyti* is inderdaad de naam van den pelikaan in de Slavische talen. In Oud-Slavisch werd het ook, naar het getuigenis van Miklosich, van den gier gezegd; en dit behoeft ons niet te bevreemden, want de eigenlijke beteekenis is *de onverzadelijke*, zoodat de naam evengoed van dien roofvogel gelden kon als van den pelikaan, die gulzig de visschen in zijn keelzak opschept *). Maar in het Noordsch, zegt Constantinus, heette de vogel *ἀειψάρ*. De vraag is: hoe dat woord te verklaren, dat ons van elders geheel onbekend is? Men gist, dat *ἀειψάρ* hetzelfde zal zijn als ons *ooievaar*, dat in oudere en nieuwere dialecten in tal van vormen voorkomt. De Noormannen, meent men, zullen den hun onbekenden pelikaan met den naam van den *ooievaar* benoemd hebben, gelijk wel eens meer aan verschillende dieren dezelfde naam is gegeven.

Ziedaar de gissing van den Petersburger geleerde, die door den heer De Goeje in uwe jongste vergadering werd voorgedragen, met het doel om eene wisseling van gevoelens uit te lokken en daardoor, zoo mogelijk, tot zekerheid te geraken.

Zoo ik de vrijheid neem aan die uitnoodiging gehoor te geven, het is omdat ik de geopperde gissing volstrekt onaanneemelijk acht, en daarentegen eene andere verklaring wensch voor te stellen, die mij voorkomt op vrij wat beter gronden te rusten.

Tegen de gelijkstelling van *ἀειψάρ* met *ooievaar* heb ik drie bezwaren:

1°. De pelikaan en de ooievaar zijn zoodanig verschillende vogels, dat het niet wel mogelijk schijnt den naam van den een op den ander over te dragen. Niets is op zich zelf natuurlijker, dan dat men, bij het zien van een dier dat men tot dusverre niet kende, er den naam aan geeft van een

*) Ook in Duitschland wordt de pelikaan in de volkstaal *vielfrasz*, *nimmersatt* en *schluck* genoemd. Zie Krünitz, *Oekon. technol. Encykl.*, CVIII, 274, 287, en Naumann, *Naturgeschichte der Vögel Deutschlands*, XI, 52, 150.

ander bekend dier, waarmede het in gedaante, in levenswijze, in geluid of anderszins eenige gelijkenis heeft. Doch waar volstrekt niet de minste gelijkenis bestaat, is zulk eene overdracht van benaming nauwelijks denkbaar. En het gold hier niet een vogel, dien de Noormannen niet kenden: althans hunne voorouders in Noorwegen hadden hem best gekend, gelijk ons weldra blijken zal. Was hij hun misschien in Rusland vreemd geworden, en waren zij den ouden naam vergeten? Het kan zijn. Maar eilieve, toen zij dan aan den Dnieper die nieuwe pelikanen zagen, wat kon hen toen aan den ooievaar doen denken, die geenerlei kenmerkende eigenaardigheid met den pelikaan gemeen heeft? Veeleer lag de vergelijking met een anderen watervogel, de waggelende *gans*, voor de hand, gelijk dan ook werkelijk in de volkstaal de pelikaan bij ons *kropgans*, bij de Duitschers *kropfgans*, *beutelgans*, *sackgans* of *meergans* genoemd wordt. Maar is het waarschijnlijk, dat een vogel, die bij het ééne volk de gedachte aan eene gans opwekt, door het andere met een ooievaar zal worden vergeleken *,?

2°. Indien men aanneemt, dat de Russische Noormannen, bij het zien van den pelikaan, hem den naam van *ooievaar* gaven, dan gaat men uit van de onderstelling, dat de ooievaar bij hen een zeer bekende vogel was, dien zij werkelijk gewoon waren *aifar* te noemen. Maar in hun Scandinavisch stamland hadden hunne voorouders den vogel niet gekend. Vermoedelijk hadden zij hem het eerst in Rusland gezien, en in dat geval is het wel waarschijnlijk, dat zij of den Slavischen naam aangenomen, of in hun eigen Noordsch een naam geschapen hadden, die iets kenmerkends betee-

*) Dat de hedendaagsche Grieken in Macedonië en Epirus — volgens bericht van den heer Kunik — den ooievaar niet *πελαργός*, maar *πελεκάνος* noemen, bewijst hier niets. Het is eene verwarring, niet van de beide vogels, maar van de twee Grieksche woorden, die beide met *πελ* beginnen. Dat de ongrieksche bevolking van die gewesten, toen zij Grieksch leerde spreken, die twee woorden verwarde, is zeer natuurlijk. Zulke vergissingen bij het spreken van vreemde talen kan men dagelijks waarnemen. Maar dat zijn taalfouten en niets meer; in elk geval is het geheel iets anders dan het verwisselen van twee verschillende vogels door het volk zelf, dat ze beide kent.

kende. Hoe zouden zij aan *aifar* gekomen zijn? Dat *ooievaar* een woord is, bijzonder in Nederduitschland te huis behorende, lijdt wel geen twijfel. Men moet dan onderstellen, dat reeds in oude tijden, reeds vóór dat Rurik zijne heerschappij in Rusland vestigde, reeds vóór 862 derhalve, de Noormannen, die op hunne zwerftochten in de Nederduitsche en Friesche gewesten den vogel leerden kennen, dien Nederduitsch-Frieschen naam in de Noordsche taal hadden ingevoerd, en dat die vervolgens met de zegevierende Wæringen tot in het Zuiden van Rusland was doorgedrongen. Maar indien werkelijk de naam bij de Noormannen zoo oud en zoo verre verspreid was, dan mag het ons toch wel bevreemden, dat er nergens in het Noorden, noch in eenig oud geschrift, noch in eenig dialect, het allerminste spoor van gevonden wordt, zoodat wij het woord in de Noordsche talen in het geheel niet zouden kennen, zonder het toevallige bericht van den Griekschen keizer. Toen later de ooievaar in het Noorden meer bekend werd, noemde men hem *storkr*. Die naam komt reeds in de jongere *Edda* voor *), en ook sedert is *stork* in Zweden en Denemarken het gewone woord gebleven. Maar van *aifar* is nergens in Scandinavië een zweem te ontdekken. Is het dan wel te gelooven, dat dit bij de afstammelingen van Rurik de gewone naam zou geweest zijn?

3°. Ik kom tot mijn derde bezwaar, dat ik niet minder gewichtig acht. Het betreft den vorm des woords. Ik zal mij hier niet verdiepen in eene beschouwing van den oorsprong en de geschiedenis van den naam *ooievaar*. Ik voor mij hecht nog altijd aan de verklaring, door J. Grimm gegeven, en ook door ons in het *Ned. Wdb.* (op *Adebaar*) aangenomen, volgens welke het woord eigenlijk *heilaanbrenger* beteekent. Ik erken echter gaarne, dat de vergelijking der verschillende dialectvormen eenige zwarigheden aanbiedt, die ik vooralsnog niet vermag op te lossen. De volksetymologie heeft het woord zoodanig op allerlei manieren gewijzigd, dat het uiterst moeilijk valt den oorspronkelijken vorm vast te stellen en uit te maken, wat het grondbegrip geweest

*) *Edda Snorra Sturlus.* (Hafniae, 1852), II, 489.

is, wat daarentegen door het spelende volksvernuft er in gelegd werd. Maar dit alles mogen wij voor 't oogenblik ter zijde stellen. De vraag is hier alleen: mag men bij de Noormannen in Rusland, in de eerste helft der 10de eeuw, den vorm *αειπάρο* aannemen? Dit nu acht ik meer dan stout, en althans in strijd met de gegevens, waaruit wij ons oordeel moeten opmaken. De oudste vormen, die wij kennen, luiden in 't Oud-Nederduitsch *odebaro*, *odebero*, *odeboro* *), mhd. *odebare*, *odevare*, mnl. *odevare*, *oudevare*, Oud-friesch *adebar*. Later zien wij allerlei wisselingen opkomen: in de Nederduitse streken: *adebar*, *adebār*, *edebār*, *edebere*, *edefare*, *oedber*, *oedver*, *euber* enz., bij de Friezen: *æbar*, *æber*, *eiber*, om van andere jongere en blijkbaar opzettelijke veranderingen, als *aatjebaar*, *aribar*, *arrebarre*, *heileuver*, *heilebart*, *heilebate*, *heilbot*, *ottebar*, *otterweer* enz. niet te gewagen. Men ziet, dat de oudste vormen zonder uitzondering in het eerste deel des woords de *d* vertoonen, en dat in het tweede deel de *b* ouder is dan de *v*, die vermoedelijk eerst ontstaan is doordien men het woord, waarvan men de afleiding niet meer begreep, met *varen* (vliegen) in verband bracht. Mag men nu aannemen, dat, in strijd met deze twee vaststaande feiten, reeds drie of vier eeuwen vroeger bij de Noormannen in Rusland de vorm zonder *d* en met *v* of *f* in gebruik zal geweest zijn? Dat komt mij zeer gewaagd voor. De uitsluiting der *d* tusschen twee vocalen, of liever haar overgang tot *j*, waardoor *raden* tot *raaien*, *mede* tot *mee*, *lieden* tot *lien*, *rijden* tot *rijen*, *boden* tot *boaien*, *spoeden* tot *spoeien*, *Muiden* tot *Muien* werd, is een verschijnsel, dat in onze taal zich niet vroeger dan de eerste helft der 14de eeuw sporadisch begint te vertoonen, en eerst in de tweede helft van die eeuw algemeen is geworden. Het kan in de volksspraak eerder zijn opgekomen dan in de geschrevene taal, die wij kennen; maar veel ouder kan het toch niet zijn. In andere Germaansche talen is het weinig bekend, in oude tijden in

*) *Otiaro*, dat Grimm (*D. Wörterb.* I, 176) opgeeft, is niet een werkelijk voorkomende vorm, maar alleen een door Grimm onderstelde, ter verklaring van het jongere *otfer*, waarvan hij een voorbeeld aanhaalt.

't geheel niet. Het is waar, er zijn enkele woorden van oude dagteekening, waarin eene uitlating der *d* veel vroeger heeft plaats gehad. Ons geacht medelid Kern heeft zich beroepen op het telwoord *vier*, uit *fidwor* ontstaan, en op den naam *Clovis* voor *Hludwig*. Hij had er nog enkele andere, als *Diewer* voor *Thiudwar*, *Liewerd* voor *Liudward*, *Auwerd* voor *Aduard*, kunnen bijvoegen. Doch ik meen op zijne toestemming te mogen rekenen, wanneer ik opmerk, dat deze voorbeelden *in casu* niet toepasselijk zijn. Men heeft daar niet te doen met de uitstooting der *d* tusschen twee klinkers, of haren overgang in *j*, maar met eene assimilatie van de *d* voor *w*, ter vermijding van de letterverbinding *dw*, die in het midden van een woord wat zwaar viel uit te spreken. Op dezelfde wijze vindt men ook hier en daar de *d* voor de *l* en *m* geassimileerd, *dl* en *dm* tot *ll*, *mm*, geworden *), en vervolgens ook wel tot enkele *l* en *m* verkort. Dit zijn geheel andere verschijnsels dan waar het hier op aankomt. De weglating der *d*, of haar overgang in *j*, tusschen twee vocalen is, zoover wij weten, eene eigenaardigheid van lateren tijd. Zou dan de *odebare* reeds vóór de 10de eeuw in het Noorden zijne *d* hebben verloren? Of liever, zou de Friesche vorm *eiber*, dien de Noormannen dan moeten overgenomen hebben, reeds van zoo ouden tijd dagteekenen? Met de taalgegevens, die wij bezitten, is dat niet overeen te brengen.

Evenmin aannemelijk is de overgang van de *b* tot *v* in die hooge oudheid. Dat het laatste deel des woords, hoe men ook het eerste moge verklaren, eene afleiding is van *beren*, dragen, schijnt aan geen redelijken twijfel onderhevig. De oudste ons bekende vormen hebben de *b*. Die *b* kon licht in *v* overgaan, vooral toen men aan het *ww. varen* begon te denken; maar omgekeerd zou de overgang van *va* tot *ba*

*) Verg. Grimm, *D. Gramm.* I^a, 123, 443. Men pleegt hiertoe ook *goelijk*, *kwaelijk*, *leelijk* te brengen, die voor *goellijk*, *kwaadlijk*, *leedlijk* zouden staan, door assimilatie gevormd uit *goedlijk*, *kwaadlijk*, *leedlijk*. Doch de juistheid van die verklaring acht ik nog niet volkomen zeker. Misschien kom ik elders op die woorden terug. Dat de wegvalling der *d* in *bliscap* mede aan assimilatie is toe te schrijven, leert de bijvorm *blisscap* (*Alex.* V, 833, *Vad. Mus.* I, 378, vs. 25; 375, vs. 86 vlg.).

door geenerlei analogie te rechtvaardigen zijn. Is nu de *b* de oorspronkelijke consonant, die wij eerst in jonger vormen voor de *v* zien wijken, mag men het dan waarschijnlijk achten, dat reeds in de 10de eeuw de Noormannen *ἀειφάρ* zouden gezegd hebben, dat derhalve de Friesche vorm *æbar*, *eiber*, door een veel ouder *ævar*, *eiver*, zou voorafgegaan zijn? Wederom meen ik te mogen beweren, dat dit in strijd is met de gegevens, die ons oordeel moeten bepalen.

Ik heb u drie bedenkingen tegen de voorgestelde verklaring van *ἀειφάρ* ontwikkeld. Neemt men ze alle drie te zamen: bedenkt men dat de pelikaan kwalijk met een ooievaar kan vergeleken worden, dat de Friesche naam van den langbeen aan de Noormannen in Rusland niet wel bekend kan geweest zijn, en dat de vorm van *ἀειφάρ* ons verbiedt het met *odebare* gelijk te stellen, dan zal het, geloof ik, raadzaam zijn, den ooievaar te laten vliegen, en liever te zeggen: »wij verstaan *ἀειφάρ* niet," dan eene gissing aan te nemen, die zoo hoog in de lucht zweeft als de ooievaar zelf maar doen kan.

Wat de heer Kunik in zijn schrijven aan Dr. De Goeje meldt, dat een Russisch schip, ten tijde van Peter den Groote gebouwd, door dezen *Aifar* genoemd werd, welke naam van Hollandschen oorsprong was en *ooievaar* beteekende, heeft natuurlijk met de quaestie, die ons hier bezighoudt, niets te maken. De Czaar gaf aan verschillende schepen Hollandsche namen, meest vogelnamen. Een noemde hij *aifar*, hetgeen ons Hollandsche *ooievaar* moest voorstellen. Met het Noordsche *ἀειφάρ* staat dit in geen verband. Het klinkt vrij aardig gelijk, maar bloote gelijkheid van klank, zoo vaak een louter spel van het toeval, is bij etymologische vragen een uiterst bedrieglijke gids. Ten hoogste zou het kunnen zijn, dat men bij het kiezen van den naam *aifar* aan *ἀειφάρ* van Constantinus gedacht had, en daarin reeds toen een *ooievaar* meende te vinden. Was dit het geval, dan blijkt alleen, dat het vermoeden van den heer Kunik al uit den tijd van Czaar Peter dagteekent. Maar voor de verklaring van het woord zelf is daarmee niets gewonnen.

Nu ik heb afgebroken, wil ik trachten op te bouwen. Ik

wil eene uitlegging aan uw oordeel onderwerpen, die mij voorkomt beter te voldoen aan den stelligen eisch van een dergelijk onderzoek: zich niet op het gebied van hypothesen te wagen, maar uit het bekende op te klimmen tot het onbekende, en langs dien weg — zoo mogelijk — tot de oplossing van het raadsel te geraken. In allen gevalle zal mijne uitlegging dit voorhebben, dat de pelikaan een pelikaan blijft, en het Noordsche woord uit de Noordsche taal geregeld verklaard wordt.

Ik begin met de zeer natuurlijke vraag, waaraan men echter niet schijnt gedacht te hebben: hoe werd door de Noormannen en andere oude Germaansche stammen de pelikaan genoemd? Onder al die namen moet er toch wel één zijn, die eenig licht geeft.

De Oud-Noordsche naam, die tot ons gekomen is, en die bewijst — zoo het bewijs noodig heeft — dat de Noormannen den vogel wel degelijk kenden, luidde *skarfr*. Het woord komt in de jongere *Edda* voor *), en nog heden is in Noorwegen *skurv* de gewone benaming, zooals niet alleen het oude woordenboek van Chomel †) ons mededeelt, maar ook Aasen in zijn Noorweegsch woordenboek bevestigt. Ook het Ohd. had *scarba*, *scarwa* §), en nog heden is in het Nhd. *scharbe* bekend. Het middeleeuwsch Latijn maakte er *scarbo* van **), en daarvan schijnt de hedendaagsche wetenschappelijke naam *Pelecanus Carbo* eene verbastering te zijn. Vergeleken met ags. *sceorfan*, knagen, bijten, pikken, beteekent *skarfr* zoo veel als *pikker*, *hakker*. Het drukt dus hetzelfde uit als het Grieksche *πελεκάν* of *πελεκᾱς*, dat men van *πελεκᾱω*, hakken, afleidt. Maar met het oude *ἄειφάρ* heeft het niets gemeen.

Hoe andere Germaansche stammen den pelikaan noemden,

*) Ter boven aang. pl. — Onder meer andere soorten onderscheidde men vooral twee: *dila-skarfr*, de gevlekte, en *topp-skarfr*, de geknifde.

†) III, 1648 b.

§) Zie Graff, VI, 541, en Schmeller, *Bayer. Wtb.* III, 397.

**) Diefenbach, *Gloss. Lat.-Germ.*, p. 517a.

is ons gelukkig niet onbekend gebleven. In den 102den Psalm, vs. 6, leest men in de Vulgata: »*similis factus sum pellicano solitudinis.*» Onze Statenbijbel heeft, misschien juister, een *roerdomp*. Doch de Vulgata is het voorbeeld van alle middeleeuwsche bijbelvertalers geweest. Wij kunnen dus in die vertalingen of in de daaraan ontleende glossen nagaan, hoe zij den naam *pellicanus* hebben wedergegeven.

De Oud-Nederlandsche psalmvertaler uit de 9de of 10de eeuw heeft, blijkens de glossen van Lipsius, het woord door *heiger* vertolkt. *Heiger*, ags. *higere*, nhd. *heher* (*hähler*), is de naam zoowel van den specht (*Picus*) als van den meerkol (*Garrulus*). De vertolking is licht te verklaren. Ook in het Grieksch was *πελεκάν* of *πελεκᾱς* eigenlijk de specht, de houtpikker of boomhakker. Later werd het op de kropgans overgedragen. De Oud-Nederlandsche vertaling was dus, naar de analogie van het Grieksch, niet kwaad gekozen *). Maar voor *ἄειφάρ* geeft ook zij geen licht.

In het Oud-Hoogduitsch komen verschillende namen van den pelikaan voor. Behalve het reeds genoemde *scarba* vindt men: *husegomo*, *hisigomo*, *sisigomo*, *wisigo*, *husgir*, *velsing*, *grâhâutel* †). Ik begeef mij niet in een onderzoek naar de uitlegging van die woorden. Zij bevatten niets, dat ter opheldering van *ἄειφάρ* zou kunnen strekken.

In het Angelsaksisch zijn drie namen bekend: *stângilla*, *vanfôta* en *dúfedoppa*. De beide eerste laat ik daar: zij beteekenen *rotsschreeuwer* en *grauwpoot*, maar voor ons doel zijn zij onverschillig §). Doch de derde naam, *dúfedoppa*, die mede volkomen helder is, wijst ons den weg. Het is

*) Eene bepaalde soort, de *Pelecanus Graculus*, wordt nog in Duitschland in de volkstaal *seehäher* genoemd. Zie Krünitz, a. w. CVIII, 298, en Naumann, a. w. XI, 88.

†) Diefenbach, *Gloss.*, p. 421b, en *Novum gloss.*, p. 285.

§) Verg. de Deensche namen *sðravn*, zeeraaf (om 't geschreeuw), en *hvidlaaring*, in Noorwegen *kvillaaring*, witpoot (bij Chomel, t. a. pl. in *hundlarig* verbasterd). Zie Aasen, *Ordbog over det Norske Folkesprog*, 421 (op *Skarv*). De naam *sðravn* stemt volmaakt overeen met dien van *cormoran*, want dit laatste is uit *corvus marinus* verbasterd. Zie Brachet, *Dict. Etym.* 154.

eene samenstelling van *dûfan*, *dýfan*, indompelen, duiken, en het daarmede nauw verwante *doppa*, duiker, van den stam *deopan*, die insgelijks *indompelen* beteekent, en waarvan *dop*, *indoozing*, *dopettan*, *indoozen*, *dopened*, *duikeend*, *dopfugel*, *duikvogel*, zijn afgeleid: verg. ons *doopen*, goth. *daupjan*, *indompelen*, enz. *Dûfedoppa* is dus eene herhaling of versterking van hetzelfde begrip door twee bijna gelijke woorden: het is alsof wij *duikdokter* zeiden, een duiker of duikelaar bij uitnemendheid. Die naam *dûfedoppa* was niet door den vertaler verzonnen, maar werkelijk aan de volkstaal ontleend. In de ruimere opvatting van *duikvogel* in 't algemeen is het woord in gebruik gebleven. Het oudere Engelsch zeide *dyve-dopper* of *divedapper* *), en thans heet het *didapper*, dat hetzelfde beteekent als *dobchick* of *dabchick*, in gewestelijke spraak ook *divy-duck* †), in welke woorden men denzelfden stam *dýfan*, eng. *dive*, terugvindt. Dat van dien stam ook *dûfe*, ons *duif*, is afgeleid, evenals eng. *duck* van *duiken*, behoef ik wel niet op te merken. Het zoo even vermelde *divy-duck* is wederom eene herhaling, het treffende evenbeeld van het oude *dûfedoppa*.

De Angelsaksen derhalve noemden den pelikaan *duiker*. Zij kenden den vogel van nabij, want in Schotland wordt hij veelvuldig aangetroffen. De naam, door hen gegeven, is dus van meer belang dan deze of gene benaming, door een bijbelvertaler wellicht bij vergissing gebezigd. En voor de soort, die zij kenden, was de naam bij uitstek gepast; want in Schotland huist, evenals in IJsland, dat geslacht van kropganzen, dat men *Rotspelikanen* (*Sula* of *Dysporus*) heet, en juist van deze getuigt de heer Schlegel in zijne *Handl. tot de Dierkunde*, I, 466, dat zij »uitstekend *duiken*».

Van de pelikanen, die de Noormannen aan den Dnieper zagen, bericht Constantinus, dat zij daar op de rotsen nestelden. Zij moeten dus of tot hetzelfde geslacht der *Rots-*

*) Halliwell, *Dict.* I, 307, Nares, *Glossary*, 207.

†) Barnes, *Glossary of the Dorset dialect*, 52, in *Transactions of the Philol. Society*, 1864.

pelikanen behoord hebben, of wel tot dat der *Cormorans* of *Aalscholvers* (*Phalacrocorax* of *Carbo*), die mede, volgens den heer Schlegel, »zich aan rotsachtige zeekusten en aan de oevers der meren en rivieren ophouden.” Maar ook van deze deelt hij ons mede, dat zij »voortreffelijk duiken en zwemmen”, en in alle werken over ornithologie kan men dat bevestigd vinden *). Ik wil nog slechts een enkel getuigenis aanhalen, omdat het juist die cormorans betreft, die in de wateren van Rusland huizen. Van deze zegt Pallas in zijne *Zoographia Rosso-Asiatica*, II, 298: »In aqua natant usque ad iugulum immersi atque expeditissime et diutissime urinantur” †).

Het staat dus vast, dat de rotspelikanen of cormorans aan den Dnieper uitstekende duikers waren, en zeker, indien de Noormannen hen *duikers* genoemd hadden, evenals de Angelsaksen de hunne deden, dan zou die naam recht eigenaardig geweest zijn. Ook in Duitschland worden zij in de volkstaal wel eens *ganstaucher* en *kropftaucher* geheeten §), en wij zelve doen niets anders, wanneer wij ze *aalscholvers* of *schollevaarders* noemen, want *scholver*, *schollevaar*, is in den grond insgelijks een *duiker*. Het is het Ags. *scealfor*, duikvogel, in oude glossen door *mergus avis* vertaald, eene afleiding van *scelfan*, *scylfan*, dat volgens Leo **) oorspronkelijk *demergere*, *praecipitare* beteekende.

Indien nu eens werkelijk de Noormannen de pelikanen *duikers* genoemd hadden, hoe had dan die naam in hunne taal moeten luiden? In het Ags. heet het ww. *dúfan* of *dýfan*, maar het Engelsch zegt *to dive*, dat op een ags. bijvorm *dífan* wijst. Die bijvorm is ook elders bekend. Het

*) Belangrijke bijzonderheden omtrent het diep en lang duiken der Noordse cormorans vindt men o. a. bij Faber, *Ueber das Leben der hochnordischen Vögel*, 257—283.

†) De door mij aangehaalde ornithologische werken leerde ik kennen door de welwillendheid van den heer Schlegel.

§) Naumann, a. w. XI, 52, 88.

**) *Angelsächs. Glossar*, 247. Het woord *scholver* komt ook elders in verschillende vormen voor. Zie Naumann, a. w. XI, 52.

Noordfriesch in het Moringer dialect heeft *dōwen* *), maar op de eilanden zegt men *dīwin* †). En in het Oud-Noordsch zelf treft men mede de beide vormen aan. De meest gewone is *dýfa*, dien Jonsson, Egilsson en Cleasby vermelden, of *dúfa*, als Fritzner heeft; maar in het IJslandsch woordenboek van Biörn Haldorson (I, 143 b) wordt *dýfa* opgegeven, dat hij door »*immergere*, dyppe ned" verklaart. Die wisseling van *ú* of *ý* en *í* is trouwens geen ongewoon verschijnsel, ook in het Oud-Noordsch. Zij doet zich bepaaldelijk voor bij woorden, die oorspronkelijk den tweeklank *iu* hadden. Liet men den klemtoon op de *u* vallen, zoodat de *i* toonloos werd, dan ontstond *ú*, *ý*; versterkte men daarentegen de *i*, zoodat zij lang werd, dan moest de *u* toonloos wegslijpen, en werd het *í*. Een zeer duidelijk voorbeeld is het Noordsche *thír*, servus, nevens *thýr* §), vergeleken met goth. *thius*. Evenzoo beantwoordt ohd. *bía*, ons *bij* (apis), aan Oud-Noordsch *bý*, ags. *beo*; ohd. *blí*, lood, nhd. *blei*, aan den bijvorm *blio*, Oud-Noordsch *blý*; ags. *slípan* aan ohd. *sliufan*, ons *sluipen*; ags. *tían*, eng. *tie*, aan den bijvorm *týan*, ons *tuien*; ohd. *slíhhan*, nhd. *schleichen*, aan ons *sluiken* enz.; en op dezelfde wijze kon — omgekeerd — uit goth. *heiv*, ags. *híve*, ohd. *híwi*, nevens de echte vormen *hijlik*, hd. *hei-rath*, ook *huwen*, *huwelijk* ontspruiten, zoodra men in *híwjan* de *w* als *u* liet klinken en daarop den klemtoon verplaatste. Men pleegt den overgang der *ý* tot *í*, gelijk men het noemt, als een feit van jonger dagteekening voor te stellen; volgens Grimm zou het in handschriften meest aan vergissing van den afschrijver te wijten zijn **). Doch uit de aangehaalde voorbeelden blijkt, dat het hier geen overgang van den *ú*- tot den *í*-klank betreft, maar

*) Bendsen, *Die Nordfr. Sprache*, 315.

†) Clement, in Herrig's *Archiv*, X, 286. Over den overgang van *f* of *v* tot *w* in 't Noordfriesch, zie ald., bl. 269. Eene afleiding van dit Noordfriesche *dīwin* is *diwangh*, bij Johansen, *Die Nordfr. Sprache*, 133, door *tunke* vertaald.

§) Grimm, *D. Gramm.*, I³, 464.

**) *D. Gramm.*, I³, 232, I³, 364, 471.

het ontstaan van *û* en *î* beide, met gelijk recht, uit den gemeenschappelijken grondklank *iu*. Dat dan ook het verschijnsel niet zoo jong, maar integendeel overoud is, leert ons goth. *speivan*, ohd. en ags. *spiwan*, nhd. *speien*, ons *spijen* (waarvan *speeksel*), vergeleken met de daarnevens gebruikelijke vormen, Oud-Noordsch *spǫja*, ohd. *spiuwan*, ags. *speovjan*, ons *spuwen*, die, blijkens lat. *spuere*, de grondvormen zijn.

Het Oud-Noordsche *dǫfa* heeft dus gelijk recht als het meer bekende *dýfa*: het waren twee verschillende dialectische vormen van hetzelfde woord, beide ontstaan uit een ouder *diufan*, ten nauwste verwant aan den stam *diupan*, waaruit *diep*, *doopen* enz. ontsproten. Vormde men nu van het ww. een substantief, om het begrip van *duiker* uit te drukken, dan moest dit *dýfari*, *dǫfari* luiden, of wel *dýfar*, *dǫfar*, al naarmate men of het samengestelde suffix *ari*, goth *areis*, bezigde, of het enkele *ar*. Dit suffix *ar* komt in beteekenis met *al*, ohd. *al*, *il*, overeen. Het Ohd. vormde van *túhan*, duiken, een subst. *túhhal*, *túhhil*, duiker, duikvogel. De roerdomp, dien wij boven met den pelikaan verwisseld zagen, werd *horotúhhil*, moerasduiker, genoemd. Dit *túhhil* staat tot een Noordsch *dǫfar* in gelijke verhouding als ons *duiker* tot Eng. *diver*. Een duikvogel, dien men in 't Ohd. *túhhil* noemde, kon dus evengoed in 't Noordsch *dǫfar* heeten, als hij nog heden in het Engelsch *diver* en op de Noordfriesche eilanden *dúwar* heet *).

Ik heb achtereenvolgens drie punten vastgesteld: 1°. dat de Angelsaksen den pelikaan *duiker* noemden, dat hij ook elders zoo heet, en dat ons *aalscholver* hetzelfde beteekent; 2°. dat de pelikanen aan den Dnieper uitstekende duikers waren; en 3°. dat *dýfar* of *dǫfar* de Oud-Noordsche naam van een *duiker* moet geweest zijn. En nu terugkeerende tot het raadselachtige *Ἀειψάρα*, zal ik mij wel mogen veroorloven, in die *A* het dwarsstreepje een weinig naar beneden

*) In de Noordfriesche dialecten van Föhr en Amrum luidt het suffix nog heden *ar*. Zie Johansen, t. a. pl., 134 vlg.

te schuiven, de *A* in *Δ* te veranderen, en *Δειφάρ*, of liever nog *Δεῖφαρ*, *dífar*, te lezen: juist het woord dat wij noodig hadden, als de meest gepaste Oud-Noordsche benaming van den aalscholver of rotspelikaan *).

Mocht iemand schromen eene verklaring aan te nemen, die eene verandering der *lectio recepta* vereischt, hij bedenke, dat die Noordsche en Slavische woorden in een Grieksch handschrift wel niet met de stiptste juistheid zullen geboekstaafd zijn. Reeds Bandurius, in zijne aantekeningen op Constantinus, stelde eene verbetering voor op een der Slavische namen, en zegt: »nec dubito quin ita sit scribendum, quippe Graeci exteras voces passim corruptas ac depravatas proferunt.” Ook bij den naam *Ἑσσουπή*, die volgens Constantinus in het Noordsch zoowel als in het Slavisch *μη κοιμᾶσθαι* beteekende, emendeert hij zonder aarzelen *Νεσσουπί*, omdat *niet slapen* in het Slavisch *ne-supi* heet. Hij had er bij kunnen voegen, dat die woorden in het Oud-Noordsch *nè sofa* luiden: hetgeen de noodzakelijkheid van het voorvoegen der *ν* dubbel bewijst. Evenzeer houd ik mij overtuigd, dat ook de overige Noordsche namen, *Οὐλβορσί*, *Βαρουφόρος*, *Λεάντι* en *Στρούβουν*, wel niet zonder hulp der critiek volkomen klaar zullen worden. Ik zou voor die woorden wel de aandacht van den heer Kern willen inroepen, wiens scherpzinnigheid reeds zoovele raadselen heeft opgelost. Hij zeker zal de laatste zijn om bezwaar te vinden in het veranderen van eene *A* in *Δ*, wanneer alles ons dringt, niet *Ἀειφάρ*, maar *Δεῖφαρ* te lezen.

Gaarne erken ik, dat ook mijne verklaring eene gissing is. Volstrekte zekerheid is in dergelijke taalquaesties uit zoo ouden tijd zelden te verkrijgen. Doch mijne gissing steunt, dunkt mij, op betere gronden; zij is niet een bloot ver-

*) Ik schrijf *dífar*, met behoud van de *a*, zoowel om de hooge oudheid van het woord, als naar aanleiding van *Ἀειφάρ* zelf. Indien echter het woord langer voortbestaan heeft, zal het in later tijd wel de *a* verloren en *dif* geluid hebben. Verg. Grimm, *D. Gramm.*, II, 122.

moeden, maar het gevolg van vergelijking en redeneering. Als zoodanig meen ik ze aan de nadere overweging van deskundigen te mogen aanbevelen. De goede genius der taalkunde zij mij genadig, indien ik door het weggagen van een ooievaar heiligschennis gepleegd heb. Maar ik geloof, dat déze ooievaar geen heilaanbrenger was.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 11^{den} OCTOBER 1875.

Tegenwoordig de heeren: C. W. OPZOOMER, voorzitter, C. LEEMANS, M. DE VRIES, W. G. BRILL, L. PH. C. VAN DEN BERGH, W. MOLL, J. DE WAL, J. H. SCHOLTEN, L. A. J. W. SLOET, W. J. KNOOP, W. C. MEES, N. BEETS, G. MEES, AZ., R. J. FRUIN, D. HARTING, S. VISSERING, J. E. GOUDSMIT, J. P. SIX, S. A. NABER, TH. BORRET, S. HOEKSTRA BZ., H. KERN, J. A. FRUIN, R. VAN BONEVAL FAURE, E. VERWIJS, M. J. DE GOEJE, H. VAN HERWERDEN, J. P. N. LAND, J. G. DE HOOP SCHEFFER, M. F. A. G. CAMPBELL, P. DE JONG en J. C. G. BOOT, secretaris.

Het proces-verbaal der vorige vergadering wordt gelezen en goedgekeurd.

De secretaris leest een brief van Dr. Jacob Mijers te Amsterdam, ten geleide van eene verhandeling, getiteld: *Mijne inzichten omtrent het kenvermogen*, geplaatst naast die van Locke, Kant en Schopenhauer, die de schrijver aanbiedt voor de werken der afdeeling. Er wordt besloten haar in handen te stellen van de heeren Scholten, Hoekstra en van der Wijck, met verzoek zoodra mogelijk over de waarde van de verhandeling verslag uit te brengen.

Daarop wordt het woord verleend aan den heer van den Bergh, die het proces van Oldenbarnevelt aan een onderzoek onderworpen heeft en de slotsom daarvan mededeelt.

Hij merkt op dat het algemeen heerschende gevoelen is, dat die beroemde staatsman onschuldig veroordeeld en als een slachtoffer van staatkundige en kerkelijke partijschap gevallen is, dat de rechtspleging onwettig was en de rechters zich uit partijhaat tegen hunne eigene overtuiging hebben laten gebruiken om het doodvonnis over een onschuldigen uit te spreken. Dat men vroeger zoo dacht was niet te verwonderen, omdat men nog steeds onder den invloed derzelfde denkbeelden en derzelfde partijschappen verkeerde als ten tijde van Oldenbarnevelt en omdat de geschiedschrijvers, die men volgde, genoegzaam allen zijne partij waren toegedaan; en wanneer men de filiatie hunner berichten nagaat, zal men bevinden, dat de hoofdbron, waaruit zij geput hebben, de verantwoording van de Groot was, die zijne eigene zaak bepleitte en dat die wel eene troebele bron mag heeten.

Thans echter behooren die partijschappen tot de geschiedenis; wij staan op een vrijer standpunt, bovendien zijn thans 's lands archieven voor ieder geopend en de voornaamste stukken van dit rechtsgeding aan het licht gebracht. De tijd is dan aangebroken om een nieuw zelfstandig onderzoek daarnaar in te stellen.

De beschuldigingen tegen dit proces ingebracht zijn 1°. de onbevoegdheid der rechtbank; 2°. de partijdigheid der rechters. Bovendien klaagt men over de langdurige preventieve gevangenis, over de harde behandeling van de rechters onderzonden en over het niet toestaan eener behoorlijke verdediging.

I. *Onbevoegdheid.* a. algemeene, omdat de Staten-generaal geene rechtspraak hadden; b. bijzondere, omdat de advocaat was in eed en dienst van Holland en dus, volgens het privilege *de non evocando*, niet dan voor zijnen competenten rechter, het Hof van Holland, kon te recht staan.

Hierop antwoordt de spreker, dat de Staten-generaal wel degelijk rechtspraak uitoefenden, zoo in burgerlijke als in strafzaken, dat zij die uitoefenden bij delegatie, doorgaans in zaken de Unie betreffende en dat die rechtspraak ook in Holland

erkend werd. Hij staat het door een aantal voorbeelden, waaronder vooral uitkomen de procedure in 1621 tegen Mom, Boetbergen en Eindhoven wegens hoogverraad en die in 1637 tegen twee Geldersche gedeputeerden, beschuldigd van schepen aan den vijand verhuurd te hebben.

Wat het tweede punt aangaat, zou die bewering juist zijn, had de advokaat in zijne betrekking tegen Holland of diens ingezetenen misdreven, maar behalve advokaat dier provincie was hij ook minister van buitenlandsche zaken en eerste minister der republiek. Alleen in die qualiteit handelde hij met de vreemde gezanten en gaf instructien en bevelen aan onze ministers buitenslands. Zijne instructie van Holland zwijgt dan ook natuurlijk over dit punt. Nu blijkt wel is waar niet dat hij daarvoor eene uitdrukkelijke commissie van de Staten-generaal zou ontvangen hebben, doch hij handelde namens de Unie, tot wier attributen het beleid der diplomatie behoorde en was dus, hetzij als mandataris of als negotiorum gestor, aan zijne committenten rekenschap verschuldigd. Spr. herinnert daarbij aan het gevoelen van Pieter Paulus, die in zijne verklaring der Unie hetzelfde leert.

Holland zou bovendien hier in zijne eigene zaak recht gesproken hebben, daar de tot dusverre bovendrijvende partij zich in de zaak der waartgelders en der synode tegen de Unie gekant had. Zelfs kon dat gewest uit kracht der souvereiniteit het Hof verbieden van die zaak kennis te nemen of wel zoodanige bepalingen stellen, dat de advokaat, hetzij eene rechtsweigering ten zijnen behoeve, hetzij eene volledige vrijspraak verwachten kon.

Spr. gewaagt nog ter loops van het privilegie de non evocando, dat zijns inziens niet op dergelijke zaken toepasselijk was. Hij verwijst dienaangaande naar de opmerkingen van Wagenaar (D. 4, blz. 39), doch wil daarover thans niet uitweiden; de verantwoordelijkheid van den lasthebber tegenover den lastgever dunkt hem klemmend genoeg.

II. *Partijdigheid der rechters.* De grieven, vooral door de Groot geopperd zijn 1°. de algemeene en persoonlijke partijdigheid van de meeste rechters; 2°. dat Muys en Pauw, die door den advokaat en de zijnen gewraakt waren, zich hadden

moeten onthouden; 3°. dat eenigen hunner bij het afdanken der waartgelders te Utrecht geweest waren en daardoor geprejudiceerd hadden; 4°. dat Swieten en Muys officieren waren, die in geene rechtbank mochten zitten; 5°. dat er ongegradueerde rechters onder waren.

Spreeker antwoordt hierop, dat het bijna ondoenlijk zou geweest zijn geheel onzijdige rechters te vinden; de geheele natie toch, met uitzondering der dissenters en van eenige stille burgers, had partij gekozen; doch in staatkundige processen worden de beschuldigten doorgaans door die van de andere partij geoordeeld. De Oranjemannen zijn voor patriotten, de patriotten voor Oranjemannen terechtgesteld, en de Fransche communisten onzer dagen zijn door gedelegeerde rechters gevonnisd, die eenen afschuw van de beginselen der commune hadden. Waren daarom al die vonnissen onrechtvaardig?

Die aantijging was bovendien zoo al niet geheel onwaar, ten minste zeer overdreven. Van de 24 rechters had Holland er 12 gesteld, die allen tegen die benoeming reclameerden en niet dan gedwongen die ondankbare taak op zich namen. Hieronder waren de vier oudste en voorzittende raden van het Hof, derhalve des advokaats natuurlijke rechters, een dezer was een aanverwant van de Groot, twee anderen met de gevangenen nauw bevriend. Daar ook Muys en Pauw onder degenen waren die alleen gedwongen de commissie aanvaardden, vervalt hiermede terstond het tweede bezwaar van zelf. Wat het derde punt aangaat zoo geeft Spr. toe dat Pauw, de Voogt, Ploos en Manmaker als ijverige contra-remonstranten bekend waren, en dat Pauw misschien personeele grieven tegen den advokaat kon hebben, maar geen hunner had verlangd als rechter over hem te zitten en het bewijst volstrekt niet dat zij om die denkwijls tegen beter weten aan zich met eene bloedschuld zouden beladen. Hiertoe worden andere bewijzen gevorderd.

Het vierde en vijfde punt zijn niet dan schoonschijnende uitvluchten. Het was toen rechtens even als nog heden, dat een officier, d. i. rechtsvorderaar, niet tegelijk rechtspreker zijn kon, maar nergens, zoover Spr. bekend is, staat geschreven dat hij niet benoembaar was tot rechterlijke functiën. Hij

kon raad in het Hof of in den Hoogen raad worden, en hiervan bestaan onderscheidene voorbeelden. Ook de vijfde aanmerking is te kwader trouw geopperd. Het was toch aan de Groot beter dan aan iemand bekend, dat zelfs het Hof volgens de wet uit edelen en costumiers d. i. rechtsgeleerden bestond. Waarom zou dit dan bij deze rechtbank ongeoorloofd wezen? De ware reden was, dat men de rechters uit de edelen, de steden en het Hof genomen had om Holland te beter te vertegenwoordigen, zoo als uit de resolutiën der Staten blijkt.

Ook over partijdigheid bij de procedure zelve wordt geklaagd. De Groot brengt daartoe drie grieven bij 1°. de langdurige preventieve gevangenis buiten acces van vrienden; 2°. de harde behandeling van de rechters ondervonden; 3°. het niet toestaan eener behoorlijke verdediging. Ook Hogerbeets beriep zich op eene privilege van Holland, volgens welke de crimineele processen binnen zes weken moesten afloopen, doch het privilege van 1346, zoo als Duyck terecht antwoordde, was buiten gebruik. Het was vervangen door de crimineele ordonnantie van 1570, die toen in Holland algemeen gevolgd werd en waarbij in art. 31 de duur van zware crimineele processen op hoogstens twee jaren bepaald werd, en de Groot als gewezen fiscaal, wist beter dan iemand, dat gedurende de instructie de wet geen toegang van vrienden vergunde. En zou het, onpartijdig beschouwd, niet eene ongerijmdheid geweest zijn, een zoo gewichtig en moeilijk proces binnen zes weken te willen afdoen? Zoo vlug zijn wij nog heden niet. In onze dagen duurde de instructie van zeker berucht proces wegens moord ongeveer tien maanden, en onlangs meldden de dagbladen van een geding, waarbij de preventieve gevangenis zich tot elf maanden had uitgestrekt; die van Oldenbarnevelt heeft slechts ruim acht maanden geduurd. Welk een kreet van verontwaardiging zou de tegenpartij niet aanheven hebben, en terecht, hadden de rechters binnen de zes weken zulk een zaak willen termineren!

Het tweede punt, de harde behandeling, berust eenig en alleen op het zeggen der gevangenen zelve, die niet onpartijdig waren en is niet meer met zekerheid te beoordeelen. Men moet echter in het oog houden, dat het mannen enkel

aan bevelen gewend harder dan anderen moet gevallen zijn zich aan de strenge vormen der procedure te moeten onderwerpen. Dat zij evenwel aanhoudend in geheime briefwisseling met hunne vrienden bleven en het zelf aan Scriverius mogelijk werd hun een boekwerk ter lezing te zenden, schijnt tegen die beweerde strengheid te spreken.

Eindelijk het niet toestaan van rechtsgeleerden bijstand. Spr. erkent, dat dit met onze hedendaagsche begrippen ten eenenmaal strijdig is, maar in dien tijd was het anders en in een extraordinair proces, zoo als dit was, werd geene verdediging door eenen advocaat toegelaten dan met vergunning van den rechter en om merkbare redenen. Spr. beroept zich in dezen op Voet ad l. Jul. de maiest. en op Bort in zijn tractaat van criminele zaken. In casu bestonden die redenen niet, daar de rechters aan de Staten en aan elkander strikte geheimhouding hadden moeten beloven, die niet bestaan kon, zoo een advocaat kennis van zaken kreeg.

Die geheimhouding is noodlottig voor de rechters geweest. In tal van blaauwboekjes en schotschriften zijn zij gelasterd en door het slijk gesleurd, zonder dat zij een woord tot hunne rechtvaardiging konden uiten en zonder dat ééne stem zich tot hunne verdediging verhief, en zoo heeft zich op de apologie van de Groot en op die blaauwboekjes de publieke opinie gevormd en tot heden toe gehandhaafd.

Des te noodiger is het dus, dat men, gebruik makende van de sedert aan het licht gekomen bescheiden, een nieuw en onpartijdig onderzoek naar personen en feiten instelle. Gaarne had Spr. die taak door bekwamer hand opgenomen gewenscht; hij heeft het beproefd, omdat niemand daartoe lust scheen te gevoelen. Hij erkent intusschen, dat het hier geleverde nog zeer onvolledig is, eensdeels door het gemis van vele belangrijke stukken, waarvan hij er eenigen opnoemt, anderdeels doordien de persoonlijkheid der rechters, vooral uit de andere provinciën, nog niet genoegzaam bekend is. Tot zijne medeleden richt hij ten slotte het verzoek hem hunne bedenkingen en kritiek niet te onthouden, opdat er zoo veel licht als mogelijk is over deze nog half duistere zaak opga.

Deze bijdrage, die niet in haar geheel voor de Verslagen

bestemd is, geeft aanleiding tot eene uitvoerige bespreking.

De eerste, die het woord neemt, is de heer R. Fruin, die aan den spreker zijn dank betuigt, maar verklaart niet in te stemmen met de strekking van zijn betoog. Wel geeft hij toe dat de Generaliteit rechtsmacht bezat en behoorde te hebben, en dat daarom de resolutie der Staten van Holland van 1656 (waarvan de heer V. d. B. gesproken had) in strijd was met de antecedenten en het recht der Unie. Hij herinnert dat in den tijd van Oldenbarnevelt de Generaliteit een eigen advocaat-fisikaal had, die met het vervolgen der misdrijven tegen de Unie voor den Raad van State en de vergadering der Staten-generaal was belast. Maar in diens instructie van 1602 wordt van geen gedelegeerde rechters gesproken en in het proces tegen den advocaat is zijn hulp dan ook niet ingeroepen. In soortgelijke zaken als die van Oldenbarnevelt en zijn vrienden, was het stellen van gedelegeerden dan ook niet zoo gewoon als het betoog van den heer van den Bergh zou doen gelooven. Van al de door hem genoemde gevallen is er slechts één, dat van Mom in 1620, hetgeen met de procedure tegen Oldenbarnevelt en zijn lotgenooten vergeleken kan worden.

Desniettemin is het terecht stellen voor gedelegeerden ad hoc niet het ergste van de procedure van 1618. Het is de wijs waarop die rechtbank tot stand is gekomen. Zij was slechts de aangevulde commissie van onderzoek, en die commissie was op haar beurt niets anders dan de deputatie der vijf provinciën, die in de Staten-generaal tegenover Holland en Utrecht stonden, naar Utrecht nevens Zijn Exc. afgevaardigd, om daar de Staten tot het toestemmen in de nationale synode en het afdanken der waartgelders te overreden. Die deputatie werd daar ter stede tegengewerkt door de afgevaardigden van Holland, waaronder de Groot en Hogerbeets, met voorweten en goedvinden van den advocaat, en dit was een der hoofdpunten van beschuldiging tegen dezen. De gedeputeerden der vijf provinciën waren dus de tegenpartij van de beschuldigten, en werden weerkeurig door dezen beschuldigd van buiten hun last, die slechts van overreding sprak, met geweld van wapenen het afdanken der waartgelders be-

dreven te hebben. Dit alles blijkt uit de resolutiën der Staten-generaal en der Staten van Holland. Kluit, die toen hij het 3de deel van zijn Staatsregeering schreef, niet al de stukken kende, heeft verkeerdelijk gezegd, dat het gevangennemen van de drie Hollandsche staatslieden op uitdrukkelijken last der Staten-generaal was geschied. De waarheid is dat Zijn Exc. en de deputatie, die met hem te Utrecht was geweest, door eene geheime resolutie der Staten-generaal van 28 Augustus »wederom versocht ende geauthoriseert werden op 'tgeen voirs. is verder te willen letten ende op de gelegentheit van alles haer te inquireeren ende daerover te besoeigneeren ende doen als deselve tot dienst, verzeckertheit, rust ende welvaart van de Landen sullen bevinden te behooren ende noodig te vereischen". Het hier cursief-gedrukte woord »doen", is het eenige, waarop de bevoegdheid om de hoofden der tegenpartij te arresteeren berusten kan. Dat de Staten-generaal niet wisten waartoe zij geautoriseerd hadden, blijkt uit het besluit dat zij den volgenden dag, toen hun de arrestatie bericht was, daarop namen: »dewijle niet te twijfelen en is of Zijn Exc. ende de Heeren uyt dese Vergaderinge neffens hem gecommitteert en hebben dezen aengaende, op haer Ho. Mo. resolutie ende authorisatie, met alle circumspectie wel gelet, gehandelt ende geprocedeert, dat men deselve daervoor sal bedancken."

Na de arrestatie hadden de Staten-generaal op de procedure, althans op de voorloopige examinatie orde kunnen stellen. Maar dat is niet geschied. Alleen is 's middags, bij afwezen van de afgevaardigden van Holland, op de vraag van Zijn Excellentie waar men de gevangenen bewaren zou, geresolveert »dat men Z. Exc. ende de heeren neffens hem uit deze vergadering gecommitteert sal versoeken ende authoriseeren te letten op de verdere verseeckertheit van de voorsz. personen ende daertoe te gebruicken alsulcke middelen ende ordre, als Zijne Exc. ende haer Ed. dienstelijk zullen vinden." Tot het arresteeren van Ledenberg te Utrecht is geen verlof gevraagd, en zelfs van zijne arrestatie, die op denzelfden dag op een bevel uit den Haag plaats had, is aan de Staten-generaal geen bericht gegeven. Evenmin is verlof ge-

vraagd om hem te verhooren, of later om hem naar den Haag over te brengen. De deputatie heeft dit, in overleg met Zijn Exc., zoo beschikt. Zij heeft ook op eigen gezag twee heeren tot fiscalen en een tot scriba aangesteld om haar daarbij te dienen. Dit blijkt uit hetgeen den 29sten September, nadat Ledenberg zich in de gevangenis had omgebracht, in de vergadering der Staten-generaal voorviel en besloten werd: »Alsoo Mr. Pieter van Leeuwen . . . ende Sylle, alhier zijn beroepen als fiscaels en met hen procureur Pots als scriba in de saecken der gevangenen alhier, daarvan zij eenige hebben beginnen te examineeren, ende dat oversulx vereyscht is dat aen deselve daertoe speciale commissie wordt gegeven,» wordt de griffier gemachtigd zulke commissie te depescheren, »met aggreatie van 'tgene in de voorsz. zake voor desen gedaen hebben.» Die aggreatie bewijst ten volle dat hetgeen voor dezen gedaan was, buiten voorweten van de Staten was gedaan. Ten overvloede verklaren de gedeputeerden van Holland »op het aannemen van de voorsz. fiscaels ende om aen deselve te geven commissie daertoe dienende, dat zij hen daerin beswaert zouden vinden, alsoo zij van de zaecke niet en weten noch gehoord en hebben, doch dat zij, die latende bij haer waerde, zullen aenzien wat de andere provinciën daerinne sullen doen.» Zijn Exc. en de gedeputeerden nevens hem hadden het bij het eigenmachtig kiezen van fiscalen niet gelaten; zij hadden in hun midden ook een afgevaardigde uit Utrecht, dat nu geheel met hen meeging, toegelaten; de heer Ploos, een hevig tegenstander van Ledenberg en van de Hollandsche politiek, was reeds bij de eerste examinatie van Hogerbeets (den 27sten Sept.) en van de Groot (1 en 2 Oct.) tegenwoordig.

Na den 2^{den} Oct. staakte de deputatie het verhooren tot half November. Oldenbarnevelt werd tot op dien tijd in het geheel niet ondervraagd. De reden was, dat men eerst de commissie met eenige heeren uit Holland diende te versterken, en dat men zich daaraan niet waagde, voordat eerst de onwettige regeeringsverandering in die provincie was afge-loopen. Zij was den 5^{den} November volbracht. Den 9^{den} delibereerden de Staten van Holland reeds over de zaak en be-

sloten eenige uit hun midden aan de commissie toe te voegen, maar met dit voorbehoud »dat d'examinatie gedaen zijnde, de gelegentheyte der zaecke hier (in de vergadering) sal worden gerapporteert, om op de judicature ende conservatie van 't recht van 't Land, de advisen van de Collegien van Justitie gehoord, voorts gedisponeert te worden naer behooren." Dat de keus van personen in den geest der thans bovendrijvende partij zou uitvallen waarborgde de voorafgegaane regeringsverandering, maar de partijdigheid, waarmee zij geschiedde, ging de stoutste verwachting te boven. Uit de drie steden die de politiek van Holland het vinnigst hadden bestreden, Amsterdam, Dordrecht, Enkhuizen werden uitsluitend de examinatoren gekozen en daaronder twee, Pauw en Muys van Holy, die als vijanden van den beschuldigde door diens kinderen, in een request aan de Staten, gewraakt werden. De twee andere waren ook zijn verklaarde tegenstanders: Bruinink uit Enkhuizen had jaren achtereen de politiek van de meerderheid der toenmalige Staten van Holland krachtig bestreden, en van Swieten uit de Edelen was eerst sedert den val van den advocaat in de ridderschap beschreven. Doch het ergst was de keus van een fiscaal. Daartoe werd de griffier van het hof Anthonie Duyck benoemd, dien de Groot »des advocaets meesten vijand" noemt, en die dan ook in ernst of voor de leus zich »met vele redenen en protestatiën" zocht te excuseeren, doch te vergeefs. De commissie, nu eerst den 19^{den} November aan de gedeputeerden uitgereikt, waarvan sommigen reeds voor twee maanden zich als gecommitteerden ter examinatie gedragen hadden, bevatte meteen de approbatie van hetgeen door hen »tot desen tijt toe gebesogneert was." Hoe zij zich vervolgens van hun taak hebben gekweten, behoeft thans niet herinnerd te worden. In het begin van het volgend jaar was het examen afgeloopen en moest voor goed op de judicatuur worden geresolveerd. De zes provinciën begrepen dat »de zaak van de gevangenen de provinciën in het gemeen en niet Holland in het particulier aanging", en dat dus de rechters door al de gewesten moesten gesteld worden, alleen in grooter getal door Holland. Maar in Holland waren de gevoelens verdeeld. Er waren er, die

»de judicatuur aan Holland wilden houden en niet cedeeren," er waren er die eerst althans »naerder opening van de beschuldiging wilden hooren", en die, overeenkomstig het besluit van 9 Nov., het advies der Collegiën van Justitie vooraf wilden inwinnen. Van 22 tot 31 Januari duurde de deliberatie. Eindelijk werd besloten, de zaak aan de Generaliteit te laten. Maar op welke gronden? »Om niet met de provinciën in onlust te komen" en »nadien de Staten-generael de zaeck van de gedetineerden eerst ter hand hebben genomen, ende daerin bij examinatie ende anders zoo verre zijn getreden dat men haar de kennisse ende medejudicature niet en kon onttrekken." Het eenige dat bedongen en verworven werd was, dat Holland alleen evenveel rechters zou stellen als de zes andere gewesten te zamen. Gekozen werden al de vroegere examinatoren, en overigens meestal bekende voorstanders van de bovendrijvende partij. Slechts op enkele viel niets aan te merken. Hoe de rechtbank als geheel beschouwd er uitzag, kan blijken uit hetgeen de gezant Carleton aan koning Jacobus rapporteerde: »it is thought mons. Barneveldt will challenge many of them as disaffected to his person and declared opposites to his party."

Ten slotte nog een opmerking betreffende het tweede geval, waarin beschuldigten van misdrijf tegen de Unie voor gedelegeerde rechters terecht stonden. In 1620 ontdekte Maurits dat eenige Geldersche edelen in verraderlijke verstandhouding met den vijand stonden. Hij liet ze arresteeren en naar den Haag voeren en door commissarissen verhooren. Onmiddellijk protesteerde het Hof van Gelderland daartegen als een inbreuk op zijn rechtsmacht. Het werd gedesavoueerd door de Gedeputeerden van Gelderland in de Staten-generaal. Maar het hield vol, en toen onder de gedelegeerde rechters twee uit zijn college werden benoemd, verbood het dezen de commissie aan te nemen. Zonder medewerking dier raden, werd toen het proces voldongen en het doodvonnis uitgesproken. Maar, zoodra daarna de Staten der provincie vergaderden, rapporteerde hun het Hof wat het gedaan had, en zag zijn gedrag door hen goedgekeurd en oogstte hun dank in. Het waren dezelfde Staten, die nu de houding van het

Hof prezen en die, toen het de judicature van Holland en het proces van Hollandsche staatslieden betrof, een tegenstrijdig gevoelen zoo al niet uitgesproken, toch stilzwijgend beaamd hadden.

De heer van den Bergh antwoordt dat zijne beweringen door die voorstelling niet worden omvergeworpen, en pleit op nieuw voor de bevoegdheid en onpartijdigheid der rechters.

De heer Brill zegt, dat de heer Fruin hem niets overliet, dan eenige bijzonderheden aan te raken. Vooreerst verwonderde hij zich, dat de spreker ten bewijze van de rechtsmacht der Staten-generaal zich niet op Art. 16 der Acte van Unie beroepen had, waarin toch uitdrukkelijk gezegd wordt, dat bij eenig verschil tusschen de provinciën, dezen geroepen zijn door gemachtigden het geschil te *vergelijken* en *recht te doen*, binnen eene maand. Dit *binnen eene maand* moest ook in aanmerking komen, waar over de *langdurigheid* der gevangenschap van Oldenbarnevelt geoordeeld wordt.

Verder had de spreker de uitdrukking gebruikt, dat het aannemen der waartgelders een maatregel was tegen de Staten-generaal aangekant. Dit achtte hij niet juist. Integendeel, die van Holland werden tot het aannemen van waartgelders genoopt tegen oproer binnen hunne steden, omdat de Staten-generaal aan de overheid in Holland handbieding weigerden tot handhaving van haar gezag.

Spreker scheen de uitspraak van Hogerbeets, dat Groningen niet met Holland gelijk te stellen was, lichtvaardig en aanmatigend te vinden. Maar wat voegden zij, die zoo spraken, er bij? Dat Holland nooit veroverd was noch als Groningen gedwongen door de wapenen der Staten-generaal eene capitulatie aan te nemen.

Eindelijk kwam hij op tegen de verklaring, dat geheel Holland óf Remonstrantsch was óf contra-Remonstrantsch. — Deze benaming der partijen achtte hij oppervlakkig en ongeschikt. Deed men haar doorgaan dan zou Oldenbarnevelt veeleer aan de zijde der contra-Remonstranten geplaatst moeten worden, daar hij, volgens de getuigenis der predikanten zelve, in den laatsten nacht van zijn leven, wat zijn geloof betrof, orthodox kon geacht worden.

In zijn antwoord op deze opmerkingen verklaarde de heer van den Bergh, dat hij Art. 16 der Unie niet had voorbijgezien, maar oordeelde dat het op deze zaak niet toepasselijk was, en in dat artikel alleen spraak was van schikking in der minne.

De heer Goudsmit meent dat er in die dagen buiten de Joden niet licht onpartijdige rechters te vinden waren en vraagt, of volgens het oud-Hollandsch recht een officier als rechter kon zitten in eene zaak, die hij niet geïnstrueerd had, en waarom aan den beklaagden geen verdediger is gegeven. De eerste vraag blijft onbeantwoord, op de andere opgemerkt, dat Oldenbarnevelt zelf geen rechtsgeleerden raadsman heeft verlangd.

De heer Opzoomer vindt het argument door den spreker aangevoerd om het niet toelaten van een verdediger te verdedigen, namelijk de door de rechters beloofde geheimhouding, zeer bezwarend voor de vervolgers. Hij meent verder, dat de list van Scriverius met het gezonden boek juist bewijst, dat de beklaagde gedurende zijne gevangenschap weinig vrijheid genoot. Vooral kant hij zich tegen de bewering van den spreker, dat de advocaat in zijne betrekking tot de diplomatie als mandataris of als negotiorum gestor aan de iurisdictie der Algemeene Staten zou onderworpen geweest zijn. Al konden deze hem in die qualiteit ter verantwoording roepen, zoo had hij toch niet voor hen, maar voor andere rechters b.v. voor het hof van Holland te recht moeten staan.

Nadat deze discussie is afgelopen, komt de heer M. de Vries terug op het woord *ἀειφάρ*, waarover in de vergadering van September l.l. gehandeld is. Hij verwerpt de toen aanbevolen verklaring van *ἀειφάρ* door ooievaar, omdat 1°. de pelikaan weinig gelijkt op den ooievaar en dus naar dezen niet kon genoemd worden; 2°. omdat de Friesche naam van den ooievaar niet wel in de negende eeuw aan de Noormannen in Rusland bekend kon zijn; 3°. omdat *ἀειφάρ* niet met *odebar* gelijk gesteld kan worden. De

spreker wil den Noordschen naam uit de Noordsche taal verklaren en toont om daartoe te geraken aan 1°. dat de Angelsaksen den pelikaan *dáfedoppa* d. i. *duiker* noemden; 2°. dat de pelikanen aan den Dnieper uitstekende duikers waren; 3°. dat *dýfar* of *difar* de oud-Noordsche naam van een duiker moet geweest zijn. Daarom vermoedt hij dat bij Constantinus Porphyrogennetus *δειπάρ* of wel *δειπαρ* moet gelezen worden, dat door de gewone verwisseling van *Δ* en *Α* in *δειπάρ* verbasterd is.

De spreker biedt zijne bijdrage voor de Verslagen aan. Er is evenmin tijd om haar te laten bespreken, als om den heer Boot over pas ontdekte fragmenten van eene *vita Cato-nis* het woord te geven.

Nadat de heer de Vries de derde en vierde aflevering der tweede partje van Maerlant's Spiegel historiael, en de heer van Herwerden zijne uitgave met commentarius van Euripides' Jon, Trai. ad Rh. 1875 voor de Boekerij hebben aangeboden, wordt de vergadering door den voorzitter gesloten.

OVER TWEE ONLANGS ONTDEKTE FRAGMENTEN

VAN EEN LEVEN VAN

CATO VAN UTICA.

BIJDRAGE VAN J. C. G. BOOT.

Met de Indices lectionum der Marburger hoogeschool voor het winter-semester van 1875 heeft de hoogleeraar H. Nissen twee fragmenten van een leven van Cato voor het eerst bekend gemaakt, die door den archivaris G. Koennecke op perkamente omslagen ontdekt waren. De uitgever, noemt die bladen »membranas ineunte saeculo XIII nitidissime scriptas" en vermoedt, op grond van de herkomst der daarin gerolde rekeningen, dat zij uit het klooster van Fulda of van Hersfeld afkomstig zijn. Daar zij waarschijnlijk al een paar eeuwen tot omslagen gediend hebben, is het geen wonder dat het schrift veel geleden heeft en enkele woorden bijna onleesbaar zijn.

Uit de oudheid is geen ander leven van dezen Cato bekend gebleven, dan het door Plutarchus beschrevene. Bij eene vergelijking dezer fragmenten met die stukken van Plutarchus leven, waarin dezelfde zaken behandeld worden treft ons de overeenkomst niet alleen in de vermelde gebeurtenissen, maar ook in de voorstelling en in de uitdrukkingen. Die overeenkomst is zoo groot, dat het aannemen van eene gemeenschappelijke bron haar niet kan verklaren, zoodat men genoodzaakt is, of in het verhaal van Plutarchus de meer uitgebreide vertaling van dit oorspronkelijk in 't latijn geschreven leven, of in dit leven eene verkorte vertaling van den Griekschen schrijver te erkennen. In het eerste geval,

dat door Prof. Nissen wordt aangenomen, zouden wij fragmenten van een in de eerste eeuw na Chr. geb. te Rome, misschien wel door den edelen P. Thrasea Paetus, wiens leven van Cato door Plutarchus gebruikt is (zie hst. 25 en 37), geschreven werk, en daarmee eene kleine verrijking der latijnsche letterkunde, gewonnen hebben; in het andere, dat op taalkundige gronden door mij zal verdedigd worden, gelijk het door Otto Seeck dezer dagen in de *Hermes*, 2 bl. 251—3 met een paar sterke voorbeelden aangetoond is, hebben deze fragmenten geenerlei waarde.

Het eerste fragment behelst het verhaal van hetgeen op het einde van het jaar 698 gebeurd is. Wij lezen daarin, dat Cato niet de handelingen van den volkstribuun P. Clodius, maar wel de wettigheid van diens tribunaat tegen Cicero verdedigd en zich tegen de benoeming van Pompeius en Crassus tot consuls verzet heeft; voorts dat deze beiden desniettemin tot consuls gekozen de benoeming van Cato tot praetor zochten te verhinderen, die hij wenschte om met meer gezag hunne politiek te bestrijden. Dat alles wordt door Plutarchus bijna geheel op dezelfde wijze verhaald in hoofdstuk 39—42.

Het andere fragment verplaatst ons naar Utica in 't jaar 708 en wij vinden daarin beschreven, op welke wijze Cato zich beijverd heeft om de eendracht tusschen de Romeinen van zijne partij en de inwoners van Utica te bewaren, waarmede Plutarchus in hoofdst. 62—64 bijna volkomen overeenstemt.

Waar verschil tusschen beide schrijvers bestaat, is de voorstelling van Plutarchus juister en meer in overeenstemming met de ware toedracht der zaken, dan die van den Latijnschen schrijver, zooals dit bij de beschouwing van de taal en den stijl van deze fragmenten zal blijken.

Om billijk te zijn acht ik het noodig vooraf een aantal fouten weg te nemen, die de uitgever heeft laten staan, hoewel zij zeer stellig aan den afschrijver der kopie of aan de verkeerde lezing der half uitgewischte letters, niet aan den auteur te wijten zijn. Eerst daarna mogen wij een antwoord geven op de vraag, of taal en stijl een ouden schrijver waar-

dig zijn, of wel het bewijs opleveren, dat de fragmenten tot eene latere eeuw en een vertaalden Plutarchus behooren.

In fr. I, reg. 18 en 19, beweert Cato »non contra leges tribunum esse factum P. Clodium, qui ex familia patricia ad plebem *lege contendente* transisset,” volgens de lezing van Nissen, die hij op bl. XVIII nader heeft toegelicht. Hij heeft mij niet overtuigd dat *lex contendit* eene mogelijke uitdrukking is. In het handschrift staat *contedente*; er moest staan *concedente*, wat met *νόμου δίδοντας* bij Plutarchus overeenstemt.

Fr. I, reg. 32 »nec solum ad Domitium hic pervenit sermo, sed *accedebat* bonos: non esse neglegendas Crassi et Pompei opes in unum *colligatas*, tamen disiungendum alterum ab altero; fore enim gravem et intolerabilem eorum potentiam si una consules *furent*.” *Accedebat bonos*, hoewel grammatisch onberispelijk, is veel te flauw. Cato's redeneering vuurde de conservatieven aan, *accendebat bonos*, en het gevolg daarvan wordt aangeduid met de woorden reg. 35 »favebant igitur omnes Domitio,” in welke *omnes* op het voorgaande *bonos* slaat. Waarom de uitgever de uitgewischte letters tusschen *coll.....* zoo heeft hersteld dat er *colligatas* uit geworden is, terwijl toch *collectas* daar veel beter op zijn plaats zou geweest zijn, is mij niet duidelijk. Nog onbegrijpelijker is het, dat hij niet heeft begrepen dat in plaats van *furent* de coniunctivus *fierent* moet gelezen worden.

Als de poging van Cato om praetor te worden, »ne privatus consulibus adversaretur,” door den schrijver, zooals wij hier lezen fr. I, reg. 48 *conata haec* genoemd is, dan heeft hij geene gelukkige uitdrukking gekozen. Daar echter Nissen in eene aantekening waarschuwt dat de woorden *cum conata* alles behalve zeker zijn, geef ik in bedenking liever te lezen: *cum consules hoc timerent*. Dat de benoemde consuls dan kortweg *consules* genoemd worden, levert geen bezwaar op. Voorbeelden van dit gebruik heb ik opgegeven in eene aantekening op Cic. ad Att. I, 2.

In 't begin van het tweede fragment verzoekt Cato de bevelhebbers (*praefectos equitum*) bij Utica de Romeinsche senatoren, die bij hem waren, niet te verraden en niet luba

liever dan hem te volgen, en voegt daarbij: »sed iurantes inter se Romanos ipsos ceterosque servarent.” Tegen deze herstelling der wederom bijna onleesbare woorden *iurantes inter se Romanos* heb ik eenig bezwaar. Zou Cato in die omstandigheden eene eenvoudige verklaring van de bevelhebbers gewantrouwd en een eed van hen gevorderd hebben? Ik geloof het niet en vind bij Plutarchus ook geene melding van eene eedvordering. Met de verandering van een letter is de plaats geholpen. Men leze *iuvantes inter se*, elkander helpende.

De Romeinsche ruiters stellen eischen voor hun hulp, die Cato onaannemelijk acht. Hij bedankt hun evenwel, »benigne dicit pro tempore” en antwoordt »se de ea re usque cum trecentis deliberaturum” (II, 27). *usque* staat niet in het handschrift, maar Nissen wist van *us* met nog een onduidelijk letterteeken niets beters te maken. Hij had er liever niets van moeten maken, dan een woord dat althans in zijn systeem niet te pas komt. Immers kan Cato daarover niet steeds, niet voortdurend met zijne raadslieden in Utica willen beraadslagen. Hoe spoediger die beraadslaging afliep, des te beter voor beide partijen. Hij had over meer andere zaken met die driehonderd beraadslaagd en deed het nu aan de ruiters voorkomen, dat hij dat wederom wilde doen. Bij gebrek aan beter, zou men *rursus* kunnen schrijven.

De bewoners van Utica verhieven er hunne stem tegen *εἰ τις αὐτοὺς βιάζοιτο πολεμεῖν Καίσαρι* »si quis contra Caesarem pugnare cogat,” niet zooals bij Nissen fr. II, reg. 30 geschreven staat: *cogatur*, dat een verkeerden zin oplevert. Daar de woorden *pugnare cogatur* in het handschrift geenszins duidelijk zijn, valt ook deze verbetering onder de geoorloofde middelen om den tekst te zuiveren.

Manus tendisse II, 40 voor *tetendisse*, *erubentibus* I, 57 voor *erubescantibus*, *occulata* II, 53 voor *occulta*, niet voor *occultata*, wat nu in den tekst staat, *senatorii* II, 45 voor *senatores*, *qui praecedebant* I, 39 voor *qui praecedebat*, zijn tastbare schrijffouten, die door den uitgever in den tekst hadden moeten verbeterd worden, terwijl hij hetgeen in het handschrift staat des noods in eene aanteekening kon opgeven. Waar zou het heen, als de uitgevers uit slaafschen

eerbied voor geschriften, door domme en onnadenkende afschrijvers gemaakt, de meest tastbare flaters in den tekst opnamen? Tegen zulk eene superstitie is niets bestand, en zooals wij nu reeds bij den rhetor Seneca *Catilina* in eene *cantilena* herschappen vinden, in Bursian's uitgave p. 44, 25, zal er misschien nog een uitgever optreden, die ons de muilezels als onderwijzers der welsprekendheid leert kennen, omdat in Cicero's *Brutus* §. 30 in de woorden „tum etiam magistri dicendi multi subito exstiterunt” een droomerige kopiist *muli* voor *multi* geschreven heeft.

Ook in den laatsten volzin van het tweede fragment, die tot de meest bedorven gedeelten behoort, is bijna alles door verbetering van zeer gewone afschrijvers-misslagen en door verandering van de interpunctie te herstellen. Zie hier hoe ik mij voorstel, dat de plaats oorspronkelijk zich vertoond zal hebben: Venit igitur tunc ad trecentos solus, qui cum sibi gratias egissent rogassentque ne eos in *suspicionem* haberet, sed fidei eorum crederet, — si omnes Catones non essent neque tantam magnitudinem animi praestarent, miserendum esse eorum *imbecillitatis* — censebant ad Caesarem mittendum rogandumque potissime pro Catonis salute; quodsi Caesar non concederet, ne se ipsos quidem sponte *offerentis* gratiam eius accepturos. Wat volgens Nissen nu in het handschrift gelezen wordt, *in suspensiones haberet, et achter crederet, imbecillitati, offerant* en *accepturi* of *acceptor*, verdient niet op rekening van den schrijver gebracht te worden, hoewel er voor den dativus bij miserendum esse bij een schrijver der eerste eeuw iets te zeggen zou zijn.

Na aldus den tekst zoo goed mogelijk tot zijn oorspronkelijken vorm gebracht te hebben, ga ik de gronden mededeelen, waardoor ik gedrongen word dien niet voor de bron van Plutarchus, maar voor eene niet bijzonder goed geslaagde en niet heel oude vertaling en besnoeiing van Plutarchus' *Cato minor* te houden. Om niet te uitvoerig te worden, zal ik mijne gronden bijna uitsluitend uit het eerste fragment ontleenen.

Vooreerst wekken eenige woorden, die bij geen schrijver der eerste eeuw gevonden worden, zooals *irritare* I, 14 voor

irritum facere, *extunc* I, 44 voor *tunc* of *hoc tempore*, *subsar-daster* II, 33, dat elders niet voorkomt, achterdocht op, maar in veel grootere mate doet dit het verkeerd gebruik van bekende en algemeen gebruikelijke woorden en uitdrukkingen. Geen Romein heeft ooit *ludos inspicere* voor *spectare ludos* gezegd, zooals wij hier I, 1 lezen, noch *servum petiit a senatu manumitti* I, 2 voor *a senatu petiit, ut servus manumitteretur*, noch *referre* I, 17 voor een wetsvoordracht indienen, wat *populum* of *legem rogare* heet, noch *auctoritas* I, 17 voor *potestas*, waar sprake is van ambtsmacht van een volkstribuun. Evenmin zou een nauwkeurig schrijver de vriendschapsbreuk tusschen Cato en Cicero *indignatio* genoemd hebben, zooals hier geschiedt I, 22, het overtrekken der Alpen, *citra Alpes venire* I, 24, *obstitit competitor esse* I, 31 in plaats van *in petendo* of *in petitione perstitit*. Hij zou ook geen *tamen* gebruiken, waar de samenhang *itaque* vordert en des noods *sed* toelaat, namelijk in I, 32 vg. »non esse neglegendas Crassi et Pompei opes in unum colligatas, *tamen* disiungendum alterum ab altero.” Zooals *virtus* kloekheid beteekent, zoo komt *vir* dikwijls voor om een flink man, een man in den vollen zin van het woord aan te duiden, en ik geef aan Nissen gaarne toe, dat II, 50 *vir* veel beter gezegd is, dan *ἀνδραγός*, wat Plutarchus bij 't verhaal van hetzelfde bezigt. Maar ik twijfel, of het woord te verdedigen is I, 45 in de uitdrukking: »haec dicebat Cato *vir brachium saueius*.” Wat Plutarchus hiervoor geeft, *ὁ Κάτων καίπερ αὐτὸς εἰς τὸν βραχίονα τετραμένος*, is juist gezegd en geeft wel eenigen grond om *vir* niet voor de echte lezing te houden; *quamvis* zou althans gepaster zijn.

Niet minder dan het genoemde trekken drie bijzonderheden, waarop Nissen bl. XXI en XXII de aandacht vestigde, ongunstige vermoedens op, te weten het dooreenhaspelen van de afhankelijke en rechtstreeksche rede, het onmatig gebruik van *ipse*, en wat het ergste is de gedurige verwisseling van het pronomen demonstr. *is*, *eius* met het reflexivum *sui*, *sibi*, *se* en het daarvan afgeleide possessivum *suus*. Wel is waar worden van een en ander enkele voorbeelden bij goede schrijvers gevonden, maar dat dezelfde onnauwkeurig-

heid in uitdrukking hier in een kort bestek telkens herhaald wordt, geeft grond tot het vermoeden, dat de schrijver in een tijd geleefd heeft, toen de Latijnsche taal zeer verbasterd was.

Eindelijk kan ik tot staving van mijn oordeel wijzen op eenige plaatsen, waar de Latijnsche tekst niets anders is dan eene verkeerde vertaling van den Griekschen. Plutarchus verhaalt dat de senaat aan Cato na zijn terugkomst van Cyprus als buitengewone hulde vergunning gaf *τὰς θείας αὐτὸν ἐν ἑσθῇτι περιπορφύρῳ θεάσασθαι* (c. 39). Hiervan zijn de eerste woorden van fr. I *et ludos inspicere purpurea veste* eene zeer ongelukkige vertaling, zooals O. Seeck t. a. p. heeft bewezen. Een oud schrijver zou geschreven hebben; *et praetextatum ludos spectare*. Dezelfde heeft gewezen op den aanvang van hst. 41 *ἐκ τούτου Πομπηϊὸς καὶ Κράσσος ὑπερβαλόντι τὰς Ἀλπεις Καίσαρι συγγενόμενοι γνώμην ἐποίησαντο κοινῇ δευτέραν ὑπατείαν μετιέναι*, die tot deze onjuiste voorstelling aanleiding hebben gegeven: Cum deinde Pompeius et Crassus cum Caesare — communicato consilio statuissent secundum consulatum *inire*, in plaats van *petere*. — Waar Plutarchus Domitius voor den dageraad *ὑπὸ λαμπάδων* in het Marsveld laat nederdalen, heeft de Latijnsche schrijver, misschien door het verhaal aangaande C. Duillius verleid, *cum funalibus* geschreven, dat is hij heeft waskaarsen in de plaats van fakkels gesteld. — Bij de comitia praetoria worden de nieuw benoemde consuls voorgesteld, *αὐτοὶ μὲν διδόντες ἀργύριον, αὐτοὶ δὲ ταῖς ψήφοις φερομέναις ἐφειστώτες*. In de bron, waaruit Plutarchus geput heeft, zal wel van *nummos dare* en in *suffragium mittere* sprake zijn geweest, waarvoor hier I, 55 de ongewone uitdrukkingen *porrigere argentum* en *suffragio praesidere* gekozen zijn. Evenmin heeft de Latijnsche auteur de tegenstelling van *ἀποδόσθαι* en *πρίασθαι*, verkoopen en koopen, begrepen, waar hij in plaats van *ἀποδόσθαι* *Κάτωνα ταῖς ψήφοις* te vertalen *vendere suffragiis Catonem*, daarvoor I, 57 schreef: *suffragium non reddere Catoni*.

Hiermede acht ik mijn afkeurend oordeel over de fragmenta Marburgensia voldoende bevestigd. *Carbonem pro thesauro invenimus*.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 8ten NOVEMBER 1875.

Tegenwoordig de heeren: C. W. OPZOOMER, voorzitter, C. LEEMANS, M. DE VRIES, J. DE WAL, J. DIRKS, J. H. SCHOLTEN, W. J. KNOOP, G. DE VRIES AZ., D. HARTING, P. J. VETH, J. E. GOUDSMIT, A. KUENEN, S. HOEKSTRA BZ., H. KERN, B. J. LINTELO DE GEER, M. J. DE GOEJE, H. VAN HERWERDEN, B. H. C. K. VAN DER WJCK, J. P. N. LAND, M. F. A. G. CAMPBELL en J. C. G. BOOT, secretaris.

De heeren W. Moll, S. A. Naber en Th. Borret hebben kennis gegeven, dat zij verhinderd zijn de vergadering bij te wonen.

Het proces-verbaal van de vorige vergadering wordt gelezen en goedgekeurd.

De secretaris deelt mede dat de heer J. H. Holwerda den leeftijd van zeventig jaren bereikt heeft en dus tot de rustende leden der afdeeling overgaat, en dat bij hem bezorgd is een bundel Latijnsche poëzie, voorzien van de zinspreuk: *Nec tardum opperior nec praecedentibus insto*, ter mededinging in den wedstrijd. Er is geen verzegeld naambriefje bij gevonden, maar op den titel staat de naam van den auteur Aloisius Chrysostomus Ferruccijs, praefectus bibliothecae Me-

diceo-Laurentianae Florentiae, zoodat deze gedichten niet in aanmerking kunnen komen.

Hij leest vervolgens eene circulaire van het Bestuur van het Aardrijkskundig genootschap, waarbij ondersteuning wordt gevraagd tot het uitzenden eener expeditie naar de boven-Djambi en de Korintji-vallei op Sumatra.

De heer Veth, voorzitter van dat genootschap, geeft mondelinge inlichtingen over hetgeen van deze afdeeling der Akademie verlangd wordt. Het genootschap vraagt zedelijken steun en voorlichting ten aanzien van hetgeen op het gebied van taal- en letterkunde, oudheden en statistiek in die streek kan en moet gedaan worden. De afdeeling besluit daarop dat drie leden zullen uitgenoodigd worden om het Bestuur van het aardrijkskundig genootschap van raad en advies te dienen, en de voorzitter benoemd daartoe de heeren Leemans, Vissering en Kern.

Daarop vraagt de heer Kern het woord om eenige stellingen van den heer M. de Vries, in zijne bijdrage over *ἄειράρ* in de vorige vergadering voorgelezen, te bestrijden. Hij verdedigt het vroeger beweerde over de mogelijkheid van het uitvallen van *d* tusschen twee klinkers in het oud-Noordsch, voert voorbeelden aan van de overgang van *v* tot *b*, en twijfelt of een duiker *difar* en niet veeleer *dufar* geheeten heeft.

De heer de Vries meent, dat geen voorbeeld van eenvoudige weglating van *d* tusschen twee klinkers uit de oudste tijden kan bijgebracht worden, ontkent de overgang van *r* in *b*, als daarbij geen *l* of *r* in het spel is, en verdedigt het bestaan van *difar* in het oud-Noordsch op grond, dat die vorm van het woord in het IJslandsch gevonden wordt.

Nadat de heer Kern hierop geantwoord had, wordt de discussie over dit onderwerp gesloten verklaard.

De heer Boot brengt de *Vitae Catonis fragmenta Marburgensia* ter sprake, die onlangs door den hoogleeraar

H. Nissen te Marburg uitgegeven en met de corresponderende gedeelten van Cato's leven in de levensbeschrijvingen van Plutarchus vergeleken zijn. Hij acht het gevoelen van den uitgever, dat de fragmenten tot een leven uit de eerste eeuw behoreen, dat Plutarchus gebruikt heeft, onaannemelijk en toont met eene menigte voorbeelden aan dat zelfs een gezuiverde tekst niets anders is dan eene besnoeide vertaling uit het Grieksch, dus zonder waarde.

Deze mededeeling geeft aanleiding tot vele opmerkingen en vragen, maar geen der sprekers treedt op als verdediger van de stelling van den uitgever.

De heer van Herwerden maakt opmerkzaam op een fout bij Plutarchus, c. 41, in de woorden *ὁ προφαίνων ἐπιστάς τῷ Δομνίῳ*, daar de voorlichter niet wel gelijktijdig bijstander kan zijn, en gist dat voor *ἐπιστάς* zal moeten gelezen worden *ἐπηρέτης*.

De heer Leemans vraagt of het gewraakte *usque* (II, 27) niet behouden kan worden in de beteekenis van *terstond*, die in latere eeuwen daaraan, naar hij meent, gegeven is. Het zou dan een bewijs meer opleveren voor de jonge oorsprong van het stuk.

De heer de Wal vraagt naar bewijs voor den ouderdom van het handschrift en de heer Goudsmit of er uit de dertiende eeuw of vroeger latijnsche vertalingen van Plutarchus bekend zijn. Dezelfde uit het vermoeden dat deze stukken ontleend zijn aan het werk van een schoolmeester, die Plutarchus voor zijne leerlingen in 't latijn vertaald heeft, even als Dosithheus een fragment van een Romeinsch rechtsgeleerde voor zijne leerlingen in het grieksch heeft overgezet.

Door den heer Scholten wordt de vraag gedaan, of de fragmenten ook kunnen ontleend zijn aan een in Africa geschreven leven van Cato, en of de taal zoodanige gissing kan steunen.

De spreker geeft aan den heer van Herwerden de noodzakelijkheid toe om de woorden van Plutarchus te verbeteren; hij zou echter voor *ἐπιστάς* liever *παῖς* lezen, wat hij zich herinnert ergens gevonden te hebben*); — hij kent die

*) Zooals mij later gebleken is, is de coniectuur van Madvig, Advers. crit. I, 603.

latere door den heer Leemans aangevoerde beteekenis van *usque* niet; — in antwoord op de vraag van den heer de Wal zegt hij, dat Nissen de fragmenten tot de 13de eeuw opvoert, maar het bewijs daarvoor is schuldig gebleven, en zelfs verzuimd heeft om over het schrift eenige inlichting te verstrekken; spreker vermoedt, dat zij bij nader onderzoek jonger zullen bevonden worden, waarschijnlijk uit de 15de eeuw, toen velen zich met vertalingen van de levens van Plutarchus hebben bezig gehouden; — tegen den door den heer Goudsmit vermoeden oorsprong heeft hij geen bezwaar, maar durft verzekeren, dat de auteur niet in Africa geleefd heeft, daar taal en stijl geen de minste overeenkomst met die van Apuleius, Tertullianus en Arnobius opleveren. Spreker biedt zijne bijdrage voor de Verslagen aan.

Daarop leest de heer Leemans eene bijdrage over oud-Egyptische geneeskundige schriften. Na in eene inleiding de geneeskundige kennis der Egyptenaren volgens Grieksche getuigen geschetst te hebben, vestigt hij de aandacht op het prachtige werk in twee deelen 4°., dat in dit jaar onder den titel van *Papyros Ebers* in hieratisch schrift te Leipzig bij Engelmann door Dr. G. Ebers is uitgegeven, en door den uitgever met eene belangrijke inleiding voorzien is.

Naar aanleiding daarvan geeft de spreker een overzicht van nog bestaande Egyptische geneeskundige handschriften, verhaalt vervolgens de lotgevallen van het door Ebers bekend gemaakte handschrift en geeft een overzicht van den inhoud, tot welks verklaring Dr. Stein veel heeft bijgedragen door zijn in het werk opgenomen Glossarium hieroglyphicum.

De bijdrage, die geen aanleiding tot gedachtenwisseling geeft, buiten eene opmerking van den heer Dirks, die meent te weten dat oudtijds recepten op de wanden van tempels geschreven werden, wordt door den spreker aangeboden voor de Verslagen, nadat hij den heer Dirks heeft doen opmerken, dat die tempelrecepten niet de geneeskunde, maar reukwerken betreffen.

De heer Dirks biedt een stuk over Egyptische chronologie van een ongenoemden vriend ter plaatsing in de Werken aan. Het wordt in handen gesteld van de heeren Leemans en R. Fruin.

De heer Veth biedt voor de boekerij aan *Java*, 15de aflevering, en eene lijst van nieuwere Oostersche werken, die door het Aardrijkskundig genootschap in ruil worden aangeboden. Deze zaak wordt opgedragen aan den secretaris.

De heer Leemans beklagt zich over te hooge kosten hem door den uitgever der Akademie voor exemplaren zijner jongste verhandeling in rekening gebracht. Hij zal nader hierop terugkomen.

Daarop wordt de vergadering gesloten.

OUD-AEGYPTISCHE GENEE8KUNDIGE HANDSCHRIFTEN.

DOOR

C. L E E M A N S.

Wat de Grieksche schrijvers ons melden omtrent den hoo-
 gen stand dien de bewoners van het Nijldal reeds in de oud-
 ste tijden op het gebied der wetenschap hadden ingenomen,
 is in ruime mate bevestigd, nadat de geheimen van taal en
 schrift van het oude Aegypte ontsluitend werden en tallooze
 oorkonden en bescheiden, in hiërogllyphisch schrift op de
 muren en wanden van tempels en andere gedenkteekens in-
 gebeiteld, of in de drie gebruikelijke schriftsoorten, op pa-
 pyrus, liinnen, ook hout, leder en andere stoffen, geschreven,
 hunnen inhoud niet langer in eene onoplosbare duisternis
 bleven verbergen, van lieverlede en al meer en meer ook tot
 ons begonnen te spreken. Van vroege ontwikkeling op het
 gebied der kunst getuigden de overblijfsels hunner gebouwen
 en beeldhouwwerken; van den toestand hunner beschaving,
 van hunne nijverheid, zeden en gebruiken leverden de tafe-
 reelen in de tempels en andere bouwwerken, maar vooral
 ook op de wanden der graven, de uitvoerige en aanschouwe-
 lijke voorstellingen. Maar hun wetenschappelijk streven, de
 scheppingen van hunnen geest, de uitkomsten van hunne
 onderzoekingen en navorschingen op het gebied van men-
 schelijke kennis, de lessen hunner denkers en wijzen, dat
 alles kon regtstreeks slechts uit hunne schriften, uit de oor-
 spronkelijke teksten met zekerheid blijken; daardoor werd

het eerst mogelijk om, niet slechts op het gezag van anderen, maar uit eigen zelfstandige kennis en aanschouwing, zich een juist oordeel te vormen.

Intusschen bestond er geene aanleiding om aan de getuigenissen uit de tweede hand ons vertrouwen te ontzeggen, en mogt men er op rekenen dat zij, zooal welligt niet in alle bijzonderheden volkomen juist, of geheel en al vrij van overdrijving, toch altijd eenen grond van waarheid behelsden. Waar de oude volksoverleveringen gewaagden van eenen Danaus, die uit Aegypte uitgeweken naar Griekenland overkwam en de stichter van Argos werd; van Cecrops, die uit Saïs, de stad van de in geheimzinnigen nevel gehulde godin Neith afkomstig, de stichter van Athene was, en den geheimen dienst, de mysteriën dier »goddelijke moeder» ook naar zijn nieuw vaderland overbragt, daar bleek het dat de bewustheid eener regtstreeksche betrekking in den nacht der vroegere eeuwen tusschen de bewoners der beide landen, in den geest van het volk bewaard gebleven was. Die betrekking bleef niet alleen bestaan in opvolgende tijden, maar zij werd zelfs een levendig verkeer, en gelijk weleer Aegypte de vruchten zijner beschaving, de schatten zijner wetenschap aan Griekenland mededeelde, zoo mogt het op zijne beurt ook het genot erlangen van de schriften van Grieksche geleerden en wijzen en in het verkeer met die mannen zich nieuwe bronnen geopend zien tot uitbreiding van kennis en scherping van het vernuft. Strabo *) verhaalt hoe hem op zijne reis in Aegypte, in het oude en beroemde Heliopolis, de woningen nog werden gewezen, waarin Plato en Eudoxus hun verblijf hadden gehouden, toen zij in die stad met de geleerde priesters verkeerden. Chonuphis, Konuphis of Ichnuphis wordt als leermeester van den laatstgemelden dier Grieken †) genoemd; Sechnuphis als leermeester van Plato; Pythagoras vermeerderde zijne kennis in den omgang met Oenuphis;

*) *Geogr.* XVII, 1, p. 806. (Tauchn. 449.).

†) Diogenes Laert VIII, 8, § 6; Plutarch., *de Is. et Os.* Cap. 19. Zie Parthey, in zijne aant. op Plutarchus, *De Is. et Osir.* p. 184.

Solon genoot het wetenschappelijk verkeer met Psenophis en Ochlapis, allen beroemde en geleerde priesters in Heliopolis; als vrienden en reisgezellen van den grooten wetgever vinden wij ook Sonchis en Pateneit uit Saïs vermeld, en wij lezen in de bekende plaats van Plato in den *Timaeus* *) van een onderhoud dat Solon met de oudste priesters van de godin Neith, dus ook wel in de stad Saïs gehad had.

Maar het was vooral op het gebied der geneeskunde, dat het oude Aegypte zich eenen wijd en zijd beroemden naam verworven had. Cyrus ontbood voor de behandeling zijner lijdende moeder eenen Aegyptischen oogarts †), ofschoon hij zeker wel overvloedige gelegenheid had om over de hulp van Grieksche geneeskundigen te beschikken. Zelfs Hippocrates moet, indien het geschrift *περὶ ἀφόρων* werkelijk van hem afkomstig, en niet, in lateren tijd in Alexandrie vervaardigd, op zijnen naam in wandeling is gebracht, de geneeskundige werken der Aegyptische geleerden gekend en gebezigd hebben. Bij den grooten Griekschen geneeskundige (*Opp. T. III, p. 6, ed. Kühn*) lezen wij het volgende middel om den afloop der zwangerschap vooruit te bepalen: *Γυναῖκα ἣν θέλῃς γνῶναι εἰ κύει, σικύην ποιῆσαι ἢ βούτυρον καὶ γάλα γυναικὸς κουροτρόφου διδόναι πίνειν, καὶ ἣν ἐρεΐγεται, κυήσῃ· εἰ δὲ μὴ, οὐ*. Dit middel is geheel en al hetzelfde dat, tot gelijk doel, in een geneeskundig Aegyptisch geschrift op eenen papyrus te Berlijn (waarover straks nader) voorkomt en door Chabas wordt vertaald: »herbe **b a t a t u** de taureau, pilé en vase clos, avec du lait d'une femme accouchée d'un enfant male. On fait manger cela à la femme, si elle vomit, elle enfantera; si elle a des borborygmes, elle n'enfantera pas, au contraire." Zie Chabas, *Mélanges égyptol.* I. p. 69 §).

*) Plato, *Timaeus*, p. 21, E. en volg.

†) Herodotus III, 1. Ook op eene andere plaats, hoofdst. 132, spreekt de geschiedschrijver van Aegyptische geneesheeren in dienst van Cyrus.

§) Vergelijk P. le Page Renouf, *Note on the medical Papyrus of Berlin*, in het *Zeitschr. für Aegypt. Sprache und Alterthumsk* 1873. S. 123.

Galenus *) roemt een beroemd Aegyptisch geneesmiddel als *πολύχρηστον*, voor allerlei wonden dienstig, en met den naam van Isis bestempeld. Hij beroept zich daarbij op het gezag van Heras van Cappadocië en diens geschrift, *Νάρθηξ* getiteld, waarin het middel, volgens sommigen van eenen hiërogrammaat Hermon uitgevonden en voorgeschreven en uit den tempel van Vulcanus of Ptah te Memphis afkomstig, wordt vermeld. Uit beide berigten mag men aannemen, dat de rijke boekerij bij dien tempel ook eene verzameling van schriften over verschillende gedeelten der geneeskunde bevatte. Elders luidt het oordeel van den Griek over de geneeskundige schriften der Aegyptenaars minder gunstig, waar hij †) die buiten alle tegenspraak als onbeduidend en ijdel kenmerkt §). Maar men houde in het oog, dat hij dan spreekt van zijnen tijd, toen de beoefening der geneeskunde haar wetenschappelijk karakter reeds lang had verloochend, en met allerlei mystieke toevoegselen overladen, grootendeels met bezweringen en tooverspreuken de ziekten en kwalen trachtte te bestrijden.

Een zeer belangrijk bericht vinden wij bij Clemens van Alexandrië **) bewaard, waar hij eenen der plegtige priesteroptogten beschrijft, de verschillende priesterlijke collegiën, benevens de zinnebeeldige teekens, waarmede zij onderscheiden werden en de heilige boeken, die zij bij die gelegenheden droegen. Van de twee-en-veertig Hermetische boeken, zoo genaamd, omdat hun oorsprong tot den god Thoth, door de Grieken met Hermes vereenzelvigd, opklom, omvatten zes-en-dertig den geheelen omvang der Aegyptische wijsbegeerte, en behelsden de zes overige alles wat op het ge-

*) *De compositione medic. sec. gen.* V. 2; ed. Kühn, Vol. XIII. p. 774.

†) *De facultate simplic. medicam.* VI. Prooem., ed. Kühn, XI. p. 792.

§) *Καὶ τινὰς γυνταίας Αἰγυπτίας ληρώδεις ἅμα τισὶν ἐπώδαις, ἃς ἀναιρούμενοι τὰς βοτάναις ἐπιλέγουσι. Καὶ δὴ κίχονται πρὸς περιάπτα καὶ ἄλλας μαργανείας οὐ περιέρχους μόνον, οὐδ' ἔξω τῆς ἱατρικῆς τέχνης, ἀλλὰ καὶ ψευδεῖς ἀπάσας· ἡμεῖς δὲ οὔτε τούτων οὐδὲν οὔτε τὰς τούτων εἶναι ληρώδεις μεταμορφώσεις ἱποῦμεν.*

**) Clemens Alex., *Stromm.* VI. § 684, ed. Potleri, p. 758.

bied der genees- en heelkundige wetenschappen te huis behoorde. Van die zes handelde het eerste over den bouw van het menschelijk ligchaam, en was dus van ontleedkundigen aard; het tweede over de ziekten; het derde over de heelkundige werktuigen; het vierde over de geneesmiddelen; het vijfde meer uitsluitend over de oogen en het zesde over de ziekten der vrouwen. Den inhoud van al deze boeken moesten de Pastophoren, of de dragers van het heilige tempelgereedschap en de gewijde zinnebeelden, vanbuiten leeren. Mogen wij een bericht van Diodorus *) als waar, en niet slechts voor zijnen tijd geldende aannemen, dan werden de geneesheeren door den staat bezoldigd en lagen zij onder de verplichting, om hun vak geheel en al uit te oefenen volgens de voorschriften van de meest beroemde oude geneeskundigen, in één geheel bijeenverzameld, en waarschijnlijk ook wel door het openbaar gezag geeikt. De geneesheer, die tegen deze bepaling zondigde, was verantwoordelijk voor het behoud van den lijder en kon, zoo deze stierf, vervolgd, zelfs met den dood gestraft worden. Hield hij zich echter getrouw aan zijn geneeskundig wetboek, dan bleef hij, welke ook de uitslag zijner behandeling was, buiten alle schuld.

Het zou ons te verre voeren, wanneer ik hier een, ook slechts oppervlakkig, overzicht wilde geven van den rijken schat van schriften, die de ontdekkingen onzer eeuw en vooral van de laatste vijftig jaren, in het land der oude Pharao's aan den dag hebben gebracht. Zij leveren ons de gewigtigste en belangrijkste bijdragen in verschillende takken van wetenschap; teksten van godsdienstigen aard, tijdreken- en geschiedkundige verhandelingen, statistieke opgaven, verslagen van regterlijk onderzoek, dichterlijke verhalen, leerspreuken en zedlessen, opstellen voor stijloefeningen, aanteekeningen van geldelijk en ander beheer, smeekschriften, overeenkomsten van koop en verkoop, briefwisselingen en zooveel meer hebben zij ook uit de vroegste eeuwen bewaard en tot ons overgebracht. Vele dier handschriften hebben eene groote uitgebreidheid en be-

*) Diodorus Siculus, *Bibl. hist.* I. 82.

vatten daaraan in omvang beantwoordende teksten. Een, om schrift, teekeningen en inhoud allerzeldzaamste papyrus in het Rijksmuseum te Leiden, (gemerkt T. 2), met teksten van het *Doodenboek*, uit de tijden van het XVIIIe, het Thebaansche vorstenhuis, heeft, bij eene hoogte van 0,36, eene lengte van 17,7 meters; een ander met eenen hiëratischen tekst van hetzelfde *Doodenboek*, T. 16, meet 17,75 meters bij eene hoogte van 0,33; de bekende papyrus van het Koninklijk museum te Turyn, met den door Lepsius uitgegeven tekst van het *Doodenboek* volgens den later uitgebreiden en vastgestelden inhoud, uit het tijdperk der Grieksche vorsten, heeft eene lengte van 18,03 meters. Het onlangs door den Leipziger hoogleeraar G. Ebers voor de boekerij der Hoogeschool aldaar verworven en naar zijnen naam genoemde HS. heeft, bij eene hoogte van 30 centimeters, eene lengte van 20,23 meters, en een der voor het Britsche museum te Londen in den laatsten tijd van wijlen den heer Harris aangekochte handschriften, waarin de geschenken van Ramses III aan de hoofdttempels van Aegypte omschreven worden, overtreft het laatstgenoemde nog in lengte.

De omstandigheden, die in Aegypte voor de gave bewaring en het voortdurend behoud der, anders wel eenigszins brooze stof, waarop geschreven werd, zoo uitnemend gunstig waren, hebben te weeg gebragt, dat een zeer groot aantal papyrusrollen tot ons gekomen zijn, die tot een ver verleden opklimmen, waaruit voor de geschiedenis van andere landen en volkeren diergelijke bescheiden volstrekt ontbreken, en ook hoogstwaarschijnlijk wel nimmer te verwachten zijn. Het oudst bekende handschrift, waarvan men den tijd, waarop het geschreven werd, met genoegzame zekerheid kent, is een afschrift gevonden door den heer Prisse d'Avennes, bij zijne opdelvingen te Draa-abu-nadja bij Theben, hoogstwaarschijnlijk in eene grafkamer van eenen der koningen van het XIe vorstenhuis, en dagteekent van eene 2000 jaren vóór onze jaartelling *).

*) Dit hoogstmerkwaaardig stuk is een afschrift van een oorspronkelijk werk van eenen hoogen beampte, Ptahhôtep, die onder een drietal koningen van een

Wat ik tot dusverre verhandelde moest mij brengen tot het onderwerp, dat ik mij voorstelde thans in de vergadering onzer Akademie-afdeeling ter sprake te brengen, en meer uitsluitend de aandacht te vestigen op de oud-aegyptische papyrussen met geneeskundige teksten. Ik vond mij daartoe genoopt, door het onlangs in het licht gegeven prachtwerk, waarin Dr. Georg Ebers, wien ik hierboven reeds noemde, eene, door hem op zijne reis in Aegypte aangekochte, allermerkwaardigste papyrusrol, met eenen volledigen en omvangrijken tekst uit het gebied der geneeskundige wetenschap, in uitnemend fraaije, het oorspronkelijk met de meeste naauwkeurigheid wedergeevende afbeeldingen, voor de geleerde wereld algemeen beschikbaar gesteld en met eene uitvoerige inleiding toegelicht heeft *). Mag het mij gegeven zijn de belangstelling in dien uitstekenden arbeid te wekken, u een eenigszins naauwkeurig overzicht te geven van de rijke bijdragen, die daarin aan de beoefenaars, zoowel der geschiedenis, taal- en oudheidkunde, als van de geneeskundige wetenschappen en hare bijzondere geschiedenis in een ver verleden, aangebragt worden, maar mag ik er tevens in slagen, om den verdienstelijken geleerde, die zich onder zijne vakgenooten door zijne gewigtige onderzoe-

der oudste vorstenhuizen, denkelijk het IVe, geleefd heeft en, volgens zijne eigen getuigenis eenen ouderdom van 110 jaren had bereikt. Het bevat een aantal leefregelen, lessen en spreken, en het kan nog wel zeven of acht eeuwen onder zijn dan het door Prisse gevonden afschrift, dat thans, als een geschenk van dien heer op de bibliotheek te Parijs berust. Het werd in een getrouw fac-simile door hem uitgegeven onder den titel: *Fac-simile d'un papyrus Égyptien, trouvé à Thèbes*, Par. 1847, gr. f^o. en opzettelijk behandeld en toegelicht door F. Chabas in een opstel, getiteld: *Le plus ancien livre du monde; étude sur le papyrus Prisse*; afgedrukt in de *Revue archéol.* XVI. p. 1—26. Zie ook O. W. Goodwin, *Hieratic Papyri*, in de *Cambridge Essays* 1858, p. 276—278 en *Revue archéol.* N. S. I p. 228; alsmede Heath, *On a MS. of the Phoenician King Asa, ruling in Egypt earlier than Abraham*, in de *Monthly Review* 1856, en *Record of the patriarchal age, or the proverbs of Aphobis*, B. C. 1900, now first fully translated. Londen. 1858.

*) De titel van het werk is: *Papyrus Ebers, das hermetische Buch über die Arzneimittel der alten Aegypter in hieratischer Schrift. Herausgegeben, mit Inhaltsangaben und Einleitung versehen von Georg Ebers. Mit hieroglyphisch-Lateinischem Glossar von Ludwig Stern. Mit Unterstützung des Königlich Sächsischen Cultusministerium. Leipzig, Verlag von Wilhelm Engelmann. 1875. 2 Bände, in gr. 4°.*

kingen, ontdekkingen en uitgegeven geschriften *) eenen eersten rang verworven heeft, ook in de schatting mijner medeleden eene eervolle plaats te doen innemen, ik zou het mij eene groote voldoening rekenen, en uwe welwillende aandacht niet te vergeefs hebben ingeroepen. Ik ontleen, zooals van zelf spreekt, de voornaamste gegevens van mijn overzicht aan de toelichtende inleiding van den Duitschen geleerde zelven, en bepaal mij hoofdzakelijk tot de vermelding van de belangrijkste uitkomsten, door hem bij zijne voorloopige onderzoekingen van den inhoud van het HS. opgegaard.

De papyrusteksten waarin meer uitsluitend geneeskundige onderwerpen behandeld worden, en die, tot op onze tijden bewaard gebleven, uit hunne schuilplaatsen aan het licht gekomen zijn, vormen tot nog toe geene groote afdeeling in de zich steeds meer en meer uitbreidende verzameling van oud-aegyptische schriften.

In het museum te Berlijn wordt eene Papyrusrol bewaard, die, door den heer Passalacqua, eene halve eeuw ongeveer geleden, bij zijne opdelvingen nabij Memphis gevonden, met diens geheele verzameling door de Pruisische regeering aangekocht werd. Het HS. was met een ander van kleineren omvang, in eene pot van gebakken aarde weggeborgen, en op eene diepte van ongeveer tien voet, tusschen de overblijfsels van oude gebouwen, in de nabijheid der pyramiden van Saqara aan den dag gekomen †). De vorm der schrifttekens wijst op de tijden van het XIXe of het XXe vorstenhuis, en die tijdsbepaling erlangt zekerheid door het kleinere

*) Ik noem hier onder anderen zijn: *Aegypten und die Bücher Mose's, sachlicher Commentar zu den aegyptischen Stellen in Genesis und Exodus*, Leipz. 1868. Bd. I (het IIe deel nog niet verschenen); *Durch Gosen zum Sinai*, Leipz. 1872, en *Eine aegyptische Königslochter*, eene historische roman, Stuttgart 1865, in 3 deelen; eene tweede uitgaaf verscheen in 1869, en is, zoo ik mij niet vergis, reeds door een derde gevolgd. Vertalingen zagen het licht in het Nederlandsch, het Engelsch en zelfs is of wordt eene in het nieuw-Grieksch voor den druk in gereedheid gebragt.

†) Passalacqua, *Catalogue raisonné et historique des antiquités découvertes en Égypte*, Par. 1826, N°. 1558 p. 105. V, *Notes et Observations*, p. 207.

HS., welks tekst met eene dagteekening van de regeering van Ramses II aanvaugt, zoodat beide teksten in de veertiende eeuw vóór onze jaartelling geschreven zijn. Het grootere bevat 21 kolommen (of bladzijden, doch deze laatste benaming is minder juist) in hiëratisch schrift, de schriftsoort voor wetenschappelijke teksten uitsluitend gebezigd, op de voorzijde, benevens drie kolommen op de keerzijde. Aan het begin is een gedeelte met eene of meer kolommen van den tekst verloren gegaan, de daaropvolgende kolom heeft, evenals de laatste op de voorzijde, door veelvuldig gebruik en de daarbij onvermijdelijke wrijving in de handen van den arts eenigszins geleden. Daar dit ook aan de eerste der thans nog overgeblevene kolommen het geval is, erlangt de onderstelling eenigen grond, dat aan het begin slechts weinig ontbreekt; ware dit niet zoo, dan zou de afslijting zich tot het verloren gedeelte bepaald hebben, en dit uiteinde onbeschadigd gebleven zijn. Verder is de inhoud, op enkele weinige plaatsen na, in zijn geheel bewaard gebleven. De voorzijde bevat een aantal van 170 voorschriften voor een groot aantal verschillende kwalen, en is in twee onderscheiden afdeelingen verdeeld, welker titels, evenals die der verschillende voorschriften en andere onderdeelen en de getalteekens, in den regel met roode kleur geschreven zijn. De titel of het opschrift van de eerste afdeeling is met den aanvang van den tekst verloren gegaan, de eerst overgebleven kolom begint met het laatste gedeelte van een voorschrift, waarop een aantal andere volgen tot aan het einde der XIVe kolom. De tweede afdeeling vangt aan op kolom XV en bevat wederom de opgaaf van een aantal voorschriften tegen eene ziekte, in het aegyptisch met den naam **uXet**, in het meervoud **uXetu**, bestempeld, die vooral in de ingewanden, maar toch ook in andere deelen van het ligchaam huisde, en hevige pijnen veroorzakende, welligt onder de gevaarlijke ontstekingen moest gerangschikt worden.

De inleiding der afdeeling berigt omtrent de afkomst, den ouderdom en de ontdekking van het oorspronkelijk geschrift, waarvan de papyrus een afschrift behelst. Ik zal later gelegenheid hebben om op dit onderwerp terug te komen. In

de XIXe en XXe kolommen worden voorschriften medegedeeld van de wijze, waarop een tweetal geneesmiddelen bereid moesten worden, en de tweede helft der XXe en de XXIe kolommen behandelen de formulieren die, om de werking der geneesmiddelen te verzekeren, uitgesproken moesten worden, zoowel wanneer zij den lijder toegediend werden als bij hunne bereiding.

De tekst op de twee eerste kolommen van de keerzijde staat met dien van de voorzijde in geen ander verband, dan dat hij insgelijks tot het gebied van den geneesheer behoort; waarschijnlijk is hij van de hand van den arts, wien de papyrus toebehoorde, en die de vrij gebleven ruimte op de achterzijde bezigde tot het opteekenen van eenige aantekeningen betrekkelijk bezwangering, zwangerschap, voorteeke-
nen omtrent den loop en den uitslag der bevalling, enz. De zeven laatste regels van de tweede kolom leveren nog een viertal voorschriften tegen een gebrek van het oor. De derde kolom bevat een voorschrift, zonder bijvoeging van de kwaal, waartegen het werken moest. Dr. H. Brugsch heeft, voor zoover mij bekend is, het eerst een bericht omtrent den inhoud van dezen merkwaardigen papyrus gegeven, in een opstel: *Ueber die medicinischen Kenntnisse der alten Aegypter, und über ein medicinisches Manuscript des Berliner Museums*, opgenomen in het tijdschrift: *Allgemeine Monatschrift für Wissenschaft und Literatur* 1843, blz. 44—56. Negen jaren later leverde dezelfde Papyrus, van welks tekst ons buitenlandsch medelid, de heer F. Chabas, eene naar een naauwkeurig afschrift vervaardigde photographie verkregen had, aan laatstgenoemde het onderwerp van eene geleerde verhandeling, die onder den titel: *La médecine des anciens Égyptiens. Antiquité des clystères. Signes de la grossesse*, in het eerste deeltje zijner *Mélanges égyptologiques*, te Chalons-sur-Saône en Paris, in 1862 in het licht verscheen. Daarin werden eene vrij uitvoerige beschrijving van den inhoud van het geheel, ook vertalingen van vele gedeelten, verklaringen van een aantal der voor de geneesmiddelen gebezigde bestanddeelen en de wijze van hunne bereiding, en andere toelichtende opmerkingen medegedeeld. Den schrijver was het eerstge-

noemde opstel van Dr. Brugsch geheel onbekend gebleven, maar dáár waar beide geleerden dezelfde bijzonderheden behandelden, en hunne vertalingen hadden medegedeeld, bestond er zooveel overeenstemming in de uitkomsten van hun onafhankelijk onderzoek, dat zij de juistheid van hunne opvattingen en vertalingen wederkeerig op eene uitnemende wijze bevestigden. Die overeenstemming bleek ook toen Dr. Brugsch in 1863 in het tweede gedeelte van zijn *Recueil de monuments égyptiens dessinés sur lieux &c.*, den geheelen tekst van het HS. op platen LXXXV—CVII, in fac-simile in het licht had gegeven, met een overzicht van den inhoud, vertaling van een groot aantal der meest belangrijke gedeelten, en toelichtende opmerkingen die op blzz. 101—120 van zijn werk afgedrukt zijn. *)

Eindelijk wijdde de Britsche Aegyptoloog, Le Page Renouf, in het *Zeitschrift für ägypt. Sprache und Alterthumskunde* 1873, SS. 123—125, aan den Berlijnschen Papyrus eenige opmerkingen, onder den titel: *Note on the medical Papyrus of Berlin.*

Behalve dezen bezit het museum te Berlijn nog eenen tweeden Papyrus met eenen geneeskundigen tekst van 15 kolommen, waaromtrent mij geene bijzonderheden bekend zijn.

In het Britsche museum te Londen vindt men eenen Papyrus, aan die instelling geschonken door de Royal Institution of London, lang 8 voet, breed 7 duim. De geneeskundige tekst in hiëratisch schrift uit het laatst van het XVIIIe koningshuis, is geschreven, nadat een oudere tekst was uitgewischt. Wij hebben hier dus een van de menigvuldig voorkomende palimpsesten, die tevens tot bewijs dienen van de waarde die aan de tot papier bereide stof werd toegekend. Dr. S. Birch, van wien de uitgaaf van den tekst in een vervolgdeel van de *Select Papyri in the hieratic*

*) De Papyrus werd ook als afzonderlijk werk in den handel gebragt, onder den titel: *Notice raisonnée d'un traité médical datant du XIXe siècle avant notre ère.* Leipz. 1863. 4°.

character in the British museum, met verlangen wordt te gemoet gezien, gaf eene mededeeling omtrent het HS. in het *Zeitschr. für ägypt Spr. u. Alterthumsk.* 1871, S. 61—64.

Uit het museum du Louvre te Parijs worden door Deveria, *Catalogue des Manuscrits Égyptiens écrits sur papyrus... conservés au musée Égyptien du Louvre*, eenige Papyrussen met magische teksten vermeld, doch die, voorzoover bekend is, niet tot het gebied der eigenlijk gezegde geneeskundige wetenschap kunnen gebracht worden.

Het koninklijk museum van Aegyptische oudheden te Turijn bezit eenige, insgelijks meer magische teksten; onder de papyrussen door Rossi en Pleyte, *Papyrus de Turin, facsimilés par F. Rossi*, Leiden 1869 &c. 4'. uitgegeven, levert een dier teksten op Pl. LXXXII het een en ander van geneeskundigen aard; op Pl. LXXXIV eene lijst van geneesmiddelen, van 13 regels, waarvan 7 volledig en 6 beschadigd. Welligt zal bij opzettelijk onderzoek in die verzameling nog wel het een en ander te voorschijn komen, dat nuttige bijdragen aanbrengt.

Het Rijksmuseum van oudheden te Leiden kan voor het onderwerp slechts weinig aanbieden. De tekst op de keerzijde van den hiëratischen papyrus I. 348, door mij uitgegeven in de *Aegyptische Monumenten van het Nederl. Mus. van Oudheden*, in de 19^e Aflevering *), is ook al van magischen aard. Uit de Grieksche teksten op de papyrussen I, 383, 384, waarvan de Aegyptische teksten in de 1^e en de 17^e afleveringen van het genoemde werk door mij in het licht gegeven werden, ook wel uit de demotisch-aegyptische teksten dierzelfde handschriften is, vooral met betrekking tot de namen van planten en mineraliën voor geneeskundig gebruik, het een en ander op te garen; maar in den tijd toen deze teksten vervaardigd werden, was het veroordeelend woord dat ik hierboven van Galenus aanhaalde, op de Aegyptische geneeskundige schriften van toepassing. Hunne mededeelingen hebben alleen genoegzaam

*) Later nogmaals uitgegeven, behandeld en toegelicht door Pleyte, *Étude sur un rouleau magique du musée de Leide*, 1866.

gezag en eenige waarde, wanneer zij de blijken dragen van afkomst uit oudere en betere tijden.

In het Aegyptische museum te Boelaq wordt een papyrus bewaard, die onder het hoofd eener mumie, te El Assasif in de Doodenstad van Theben gevonden is. Hij werd door Mariette in *Les Papyrus Égyptiens du Musée de Boulaq, publiés en fac-simile sous les auspices de S. A. Ismaël Pacha*, te Parijs 1871. f'. I^e Dl. pll. 33—35, uitgegeven en bevat volgens dien geleerde eenen geneeskundig-magischen tekst. Het op steen gebragte facsimile van dit handschrift is onnauwkeurig en onduidelijk, en heeft dientengevolge voor het onderwerp nog geene rijke vruchten afgeworpen.

Wij komen tot de Grieksche teksten, die op papyrus geschreven tot ons gekomen zijn en, zoo zij al geene vertalingen van oorspronkelijke Aegyptische geschriften bevatten, dan toch onder den invloed en het gebruik van Aegyptische bronnen vervaardigd of verzameld zijn. Ofschoon zij ontstonden in eenen tijd, waarin aan onttooveringen en bezweringen de voorname werking tegen ziekten werd toegeschreven, kunnen zij nog wel nu en dan een enkel voorschrift bevatten, dat in min of meer gaven staat, bij overlevering uit een meer wetenschappelijk tijdperk is overgekomen. Twee teksten tot deze klasse behorende bevinden zich in het museum te Berlijn, en zijn door G. Parthey onder den titel van *Zwei Griechische Zauberpapyri des Berliner Museums*, in de *Abhandll. der Berl. Acad. der Wissensch. zu Berlin* 1865, met toelichtende verklaring in het licht gegeven *). De bezweringen en aanroepingen van Aegyptische goden, wier hulp en bescherming vroeger werden ingeroepen, worden in die latere grieksche bescheiden uit den Christelijken tijd, tot de heiligen van het Christendom gerigt, maar zijn voor het overige vertalingen van de oude formulieren en dikwerf vermengd met de oorspronkelijke bewoordingen, die de schrijver klaarblijkelijk niet verstond.

Nog mag ik hier uit het Rijksmuseum te Leiden een Grieksch HS. op papyrusbladen vermelden, dat in den vorm

*) Ook afzonderlijk afgedrukt Berl. 1866, verkrijgbaar gesteld.

van een 8^e boekdeel zamengevoegd van 40 bladzijden, waarvan 16 met tekst, eene verzameling inhoudt van een aantal scheikundige, doch meestal alchemische bereidingen. Ofschoon de voorschriften zich veelal tot goudmakerij en wat daarmede in verband staat, bepalen, en meer op het technische dan op het wetenschappelijk gebied te huis behooren, kunnen er echter enkele onder voorkomen, die voor de kennis der geneesmiddelen of de bestanddeelen, waaruit die werden zamengesteld, niet onverschillig zijn.

Een Koptisch handschrift in de verzameling van den Cardinaal Borgia te Veletri, van ongeveer de negende eeuw onzer jaartelling, doch welks oorspronkelijk tot de eerste eeuwen van het Christendom moet gebragt worden, heeft in de inrichting van den tekst veel overeenkomst met de oud-aegyptische geneeskundige werken. Bij de bezweringen worden de namen van de Aegyptische goden door die der vier aartsengelen vervangen. Het is door Zoëga, in den *Catalogus codicum copticorum manuscriptorum qui in Museo Borgiano Veletris adservantur*, Romae 1810. Cod. C. p. 626, uitgegeven en later door E. Dulaurier in het *Journal Asiatique* Mai 1853, IVe Serie T. I. p. 433 en volgg. besproken.

Eindelijk mag nog onder de beschikbare bronnen niet stilzwijgend voorbij worden gegaan een Arabisch HS. door Dr. L. Stern in de boekery in Darb el Garmamiz aangetroffen, een afschrift inhoudende uit het 989^e jaar der Mahomedaansche tijdrekening, van een geneeskundig werk van eenen Abu Sahl Isa ibn Yahya el Mesihi. De eerste boeken van dit HS., die met het 70^e hoofdstuk aanvangen, handelen vrij uitvoerig over verschillende ziekten, en vervolgens over planten en delfstoffen. Ten slotte komt een werkje van ongeveer 80 blzz. in kl. 4°, eene verzameling van geneeskundige voorschriften tegen onderscheidene kwalen, waaronder vele voorkomen, die in de geneeskundige teksten van de oud-aegyptische papyrussen vermeld worden. Merkwaardig is daarbij de aanhaling van een oud Hermetisch boek. Daardoor toch wordt het vermoeden gesteund, dat de schrijver, denkelijk een tot het Mohamedanisme bekeerde Kopt. of wie ook het oorspronkelijk heeft zamengesteld, eenen oud-aegyptischen

tekst beschikbaar heeft gehad, gedeeltelijk althans uit den bloeitijd der geneeskundige wetenschap in Aegypte afkomstig.

Na dit vlugtig overzicht van de oorspronkelijke Aegyptische schriften, of de daaraan regtstreeks ontleende bescheiden, die ons omtrent de beoefening der geneeskunde in het Nijldal inlichtingen kunnen aanbrengen, kan ik overgaan tot eene mededeeling van hetgeen de door Dr. Ebers onlangs uitgegeven Papyrus voor dit onderwerp bevat, en de aandacht bepalen op het prachtwerk, waarmede de schat van oorspronkelijke oorkonden voor de beoefening der Aegyptische taal- en oudheidkunde verrijkt, eene nieuwe allermerkwaardigste bron ook voor de geschiedenis der geneeskunde, en voor de beoordeeling van den staat dier wetenschap vóór ongeveer vijf- en dertig eeuwen in het beschaafde land der toenmalige wereld, geopend is.

Ebers vertoefde op zijne reis en gedurende zijn verblijf in Aegypte in den winter van 1872—73, met zijnen vriend, den insgelijks bekenden Aegyptoloog den heer L. Stern, eenige maanden lang in de bouwvallen van Theben, waar zij zich eene der grafkelders van Abd-el-Qurnah tot verblijfplaats hadden ingerigt. Zij kwamen toen veel in aanraking met Arabische en Koptische inwoners van Luqsor, een vlek aan den regter Nijloever, en hadden meermalen gelegenheid om kennis te nemen van de voorwerpen die door de Fellahs opgegraven of gevonden werden. Eens werden aan Ebers door eenen aanzienlijken inwoner, eenen Kopt, die van de Fellahs nu en dan oudheden aankocht, een houten Osiris-beeldje, waarin eene papyrusrol besloten was, en een andere papyrus met eenen tekst van het tot de begrafenisplegtigheden behoorende *Boek der Zielsverhuizingen* of **Sai en Sensen**, ter aankoop aangeboden. De prijs die de eigenaar vorderde was te hoog, daar de laatstgenoemde tekst niet tot de zeldzame behoorde, en van den inhoud van het nog niet ontrolde HS. uit vrees van beschadiging vooraf geen kennis kon genomen worden. Den volgenden dag bracht de Kopt eene groote, zorgvuldig ingepakte papyrusrol, welker uiteinde zon-

der gevaar ontrold kon worden en een voorloopig onderzoek toeliet. Zij bevatte eenen in hiëratische teekens geschreven tekst, die door fraai en duidelijk schrift, zich als uit eenen bloeitijd der Aegyptische beschaving afkomstig, terstond gunstig aanbeval. De regels, die zich het eerst vertoonden en, zooals naderhand bleek, op de achterzijde van het HS. geschreven waren, behoorden tot een gedeelte van eenen kalender, dat vroeger reeds aan Dümichen, Naville, Brugsch en Eisenlohr, en in 1870 ook aan Ebers, uit een afschrift in bezit van eenen in Luqsor gevestigden Amerikaan, eenen heer Smith, bekend was geworden. Ebers was toen door eene oogontsteking in een naauwkeurig onderzoek verhinderd geweest, doch de Heidelberger hoogleeraar Dr. Eisenlohr verwierf eenen doortrek van het afschrift, en maakte dien algemeen bekend in het *Zeitschrift für ägypt. Sprache und Alterthumsk.*, 1870, blzz. 165, 166; waarop het meermalen bij anderen, ook door Lepsius *) en Brugsch †), Haigh §) en Goodwin **), een onderwerp van behandeling was.

Meer dan dit brokstuk was van den papyrustekst niet bekend geworden. De heer Smith had zich voorgedaan, als ware hij de eigenaar van het HS, doch was, zooals naderhand is gebleken, slechts in het bezit van de door hemzelven genomen afschriften. Onder deze schijnen er ook geweest te zijn van een of meer gedeelten van den eigenlijken hoofdtekst op de vóór- of binnenzijde, want dat die eenen geneeskundigen inhoud bevatte, was hier en daar bekend geworden, en had bij eenen, bij het Britsche museum eenen betrekking bekleedenden Engelschen geleerde, die in den winter van 1872 op 1873 Aegypte bezocht, het voornemen gewekt, om den zeldzamen schat van den heer Smith, dien ook hij als den eigenaar beschouwde, aan te koopen. Deze dwaling

*) *Einige Bemerkk. über denselben Papyrus, Zeitschr. für ägypt. Sprache und Alterthumsk.*, 1870, blzz. 167—170.

†) *Ein neues Solhisdatum; Zeitschr.* blzz. 108—111.

§) *Note on the calendar of Mr Smith's Papyrus; Zeitschr.* 1870, blzz. 72, 73.

**) *Notes on the calendar in Mr. Smith's Papyrus; Zeitschr.* 1873, blzz. 107—109.

werd de oorzaak dat Ebers in de onderhandeling met den waren eigenaar, den Brit vóór was, en tegen eenen betrekkelijk matigen prijs in zijne onderhandeling met den Kopt volkomen slaagde. Intusschen had ook hier de kans hem kunnen tegenloopen, ware het niet dat de geheime commerciën-rath, de heer Max Günther, juist toen toevallig tot een bezoek van de oude gedenkteekens in Aegypte aanwezig, hem de gelegenheid had geopend om zonder verwijl over de noodige gelden te beschikken en de zaak tot een goed einde te brengen. Gelukkig in het bezit van zijnen schat, vertrok Ebers naar Kaïro; zijn reisgenoot, de heer Stern, bleef als bibliothekaris van den Khedive, in Aegypte achter, doch zelf reisde hij naar zijn vaderland terug, waar hij slaagde om bij den, sedert overleden koning van Sachsen, zoowel als bij de staats-ministers von Falckenstein en von Gerber, levendige belangstelling in den papyrus te wekken, en zich spoedig verblijden mogt in een besluit, waardoor het kostbare HS. weldra voor de Universiteitsboekerij te Dresden aangenomen werd. Aldaar geheel ontrold en in negen-en-twintig stukken van verschillende afmetingen verdeeld, is het met behoorlijke voorbehoedmiddelen tegen drukking en andere beschadiging, onder glasplaten, en zijn de op beide zijden beschrevene gedeelten tusschen twee glasplaten ten toon gesteld, nadat de losgeraakte vezels en draden en de talrijke spleten en barsten door eene deskundige hand naauwkeurig bevestigd en versterkt waren geworden.

Op zijne terugreis had Ebers de uitkomsten van zijn voorloopig onderzoek nopens den tekst en eenige bijzonderheden omtrent de vinding en den aankoop van den papyrus in een opstel, dat in de *Beilage zur Allgemeinen Zeitung* 1873, No. 114 afgedrukt is, het eerst ter algemeene kennis gebracht.

Later, na zijne terugkomst in Leipzig, gaf hij een nader verslag over den medegevoerden schat in een artikel: *Papyrus Ebers*, opgenomen in het *Zeitschr. für ägypt. Sprache und Alterthumsk.*, 1873, Mei u. Juni, blzz. 41—46.

Sedert den zomer 1873 zette hij zich aan den arbeid voor de uitgaaf van het oorspronkelijk; in den herfst van het volgende jaar was de laatste der 110, uitnemend fraai

op steen geteekende platen, voor afdruk gereed; in November kon met het drukken van den tekst een aanvang worden gemaakt, en in den voorzomer van het thans loopende jaar zag het werk, waaraan moeite, tijd noch kosten gespaard werden, het licht, op eene wijze, die aan den geleerden oudheidkenner, wiens naam nu voor goed aan den papyrus verbonden is, aan zijnen vriend, den heer L. Stern, die ook de vruchten van zijne onderzoekingen aan de glansrijke onderneming heeft gewijd, maar ook aan den uitgever Dr. W. Engelmann, te Leipzig, tot hooge eer verstrekt, de meeste voldoening schenken mag en billijke aanspraak geeft op de dankbare erkentenis van allen wien de wetenschap dierbaar is, in de eerste plaats van hen, die zich aan de beoefening der oud-aegyptische taal, geschiedenis en oudheden gewijd hebben.

Volgens de opgaaf van den Kopt te Luqsor, zou de papyrus ongeveer het jaar 1859, in een graf van el Assassif, een gedeelte van de doodenstad van Theben, tusschen de beenen eener mummie gevonden zijn. De vinder was, toen het HS, aan Ebers werd aangeboden, overleden, en het graf niet meer te vinden. Nadere onderzoekingen naar de waarheid dezer opgaaf konden geen uitzigt op belangrijke uitkomst bieden; maar zij kon overeenkomstig de waarheid zijn, daar ook andere papyrussen op gelijke wijze bewaard gebleven en aan het licht gekomen waren. Een, hierboven vermelde, door Mariette uitgegeven geneeskundige papyrus is evenzeer in el Assassif, doch onder het hoofd eener mummie liggende, ontdekt geworden. Toch zou men kunnen vragen, daar men aan de verkoopers van diergelijke gewigtige voorwerpen meestal geen genoegzaam geloof schenken kan, of het HS. niet welligt een deel heeft uitgemaakt van eene rijke verzameling van papyrussen, waartoe de door Chabas vertaalde Papyrus magique *) en de bekende groote Papyrus Harris, hierboven door mij vermeld, behoorden, beide thans in het Britsch museum bewaard. In 1837 werd een zak met een aantal goed be-

*) F. Chabas, *Le papyrus magique Harris*. Chalon-sur-Saône, 1860. 4°.

waarde en daaronder zeer belangrijke papyrusrollen aan den Engelschen Consul Harris te koop aangeboden. Zij waren, volgens zeggen der Arabieren, op den bodem van eene 20 voet diepe grot bij Der el Medinet, ten zuiden van Medinet Habu, aan den linker Nijloever, onder overblijfsels van mumiën, scherven en puin bedolven, gevonden. Intusschen kan ook deze opgaaf zonder nadere bevestiging niet als zeker aangenomen worden en, ofschoon het aan geen twijfel onderhevig is, dat bijlangena niet al de aan den heer Harris aangeboden papyrusrollen in den handel gekomen zijn, is het toch niet waarschijnlijk, dat de papyrus van Ebers er zich bij bevonden heeft. Zijn omvang was te groot dan dat hij aan de aandacht van den kundigen Engelschen consul ontsnapt zou zijn, en deze geene pogingen zou gedaan hebben om ook dit belangrijk stuk aan te koopen. Willen wij eenig geloof hechten aan de zooeven vermelde opgaaf der Arabieren, dan blijft er toch geen genoegzame aanleiding om aan te nemen dat de papyrus van Ebers tot dezelfde verzameling behoort, waarvan een groot gedeelte aan den heer Harris vertoond werd, en vervalt tevens de onderstelling dat het HS. afkomstig zou zijn uit den grooten tempel van Medinet Habu, van welks boekery een gedeelte althans in de grot van Der el Medinet kan zijn bewaard gebleven. In ieder geval bestaat er geen overwegende grond om aan zijne afkomst, zooals die door den eigenaar aan Ebers werd opgegeven, te twijfelen.

De papyrus van de fijnste stof met zorg vervaardigd, bestaat uit één enkel onafgebroken geheel, 30 centim. hoog en 20,5 meters lang, en is van eene geelachtig bruine kleur. Het beschreven gedeelte dat een volledig geheel vormt, heeft eene lengte van 20,23 M.; in grootte volgt hij dus onder de tot nog toe bekende, op den papyrus van Harris in het Britsche museum, waarin de schenkingen van Ramses III aan de tempels van Aegypte omschreven zijn. De tekst, uitmuntende door zijn uitnemend fraai en duidelijk schrift in hiëratisch karakter, laat aan het begin eene ledige ruimte van 19 centimeters vrij, en beslaat 108 kolommen, die men met onze bladzijden zou kunnen vergelijken. Elke kolom telt 21 of 22 regels, en heeft eene breedte van 22 centim., behalve

de kolommen 3 tot 21, welker regels slechts van 4—12 centim. meten; tusschen de kolommen wordt steeds eene ledige ruimte opengelaten. Alles is van dezelfde hand, met uitzondering van enkele bijvoegingen of verbeteringen, waarvan sommige met eenen minder donkeren inkt geschreven, sommige ook van eene andere hand afkomstig zijn. De kolommen zijn boven, in het midden met cijfers gemerkt van 1 tot 110, met overspringing in eens van 27 op 30, ofschoon de tekst onafgebroken doorloopt, zoodat de getallen 28 en 29 ontbreken. Voor de eerste 59 getalmerken volgt de schrijver de vormen, die tot het Oude Rijk behooren, dat der eerste 12 vorstenhuizen; voor de volgende tot aan het einde neemt hij de vormen aan, meer overeenkomende met die, welke onder koning Seti I van het XIXe vorstenhuis in gebruik kwamen. Of nu het uitlaten der getallen 28 en 29 een gevolg was van eene vergissing van den afschrijver, dan wel of wij hier den invloed van eene ongunstige beteekenis aan die getallen gehecht moeten erkennen, is niet zeker. Ebers helt eenigszins naar deze laatste opvatting over, en beroept zich op plaatsen uit Aegyptische en Grieksch-Aegyptische teksten, waarin aan die getallen eene min of meer ongunstige beteekenis wordt toegeschreven; ook zou het hem eenige verwondering baren, dat, terwijl andere vergissingen hier en daar verbeterd werden, deze onopgemerkt zou doorgelaten zijn. Maar er zijn meer vergissingen door den afschrijver begaan, zonder dat die verbeterd werden; bovendien zou zulk eene verbetering in het hier bedoelde geval over 81 getallen hebben moeten loopen, en is het niet te verwonderen dat men niet kon besluiten om daarmede het hoofd van even zoovele kolommen te ontsieren. Ik moet dus aarzelen om aan iets anders dan vergissing te denken, die trouwens ook meermalen en zelfs in de met roode karakters onderscheiden titels der onderscheiden afdeelingen en hoofdstukken, voorkomen. Behalve die titels worden ook de cijfers en de namen der gewigten en maten op gelijke wijze met roode karakters geschreven. Ditzelfde is ook het geval met de eerste woorden van het hierboven reeds vermelde kalenderfragment, dat op de achterzijde van den Papyrus geschreven is en slechts

ééne kolom van 13 regels beslaat, op de hoogte waarop de voorzijde de eerste kolom van den hoofdttekst eenen aanvang neemt. Al de overige ruimte van de achterzijde is onbeschreven gebleven.

De papyrusstof werd door den Leipziger hoogleeraar der botanie, den heer Schenk, onderzocht. Zij bleek geleverd te zijn door den bekenden *Cyperus papyrus*, en bestond uit het fibrovasaalweefsel met zijne omkleeding of *Parenchyma*, gewoonlijk als het merg van den stengel der plant aangeduid; van het peripherisch weefsel was geen spoor aanwezig. De dunne reepjes uit het binnenweefsel gesneden waren in twee lagen zóó op elkander gelegd, dat de fibrovasaalbundels elkander kruisten; waarschijnlijk werden zij door een in water oplosbaar kleefmiddel, als arabische gom of eiwit verbonden. De uitkomst van dit onderzoek leverde de bevestiging van die, welke vroeger door verschillende geleerden verkregen waren, en waarvoor vooral op eene verhandeling van Dureau de la Malle, in het IXe deel van 2de reeks der *Mémoires de l'Académie des inscriptions et belles lettres* mag verwezen worden.

De vraag naar den ouderdom van het geschrift kan uit tweederlei oogpunten beschouwd worden, naarmate daarbij het oorspronkelijk werk zelf, of de verschillende teksten waaruit het zamengesteld en tot een geheel gebracht is, of het afschrift bedoeld wordt dat met de door Ebers aangekochte papyrusrol tot onze tijden bewaard is gebleven.

Wat dit laatste en den tijd betreft waarop het afschrift vervaardigd werd, kan met groote waarschijnlijkheid het midden der XVIe eeuw vóór onze jaartelling, en dus een ouderdom van ongeveer of ruim vier-en-dertig eeuwen worden aangenomen. Palaeographische gronden, vooral de vormen der schrift- en der getalteekens, wijzen op het tijdperk tusschen de vorstenhuizen van het Oude rijk vóór de overheersching der Hyksooskoningen, en den bloeitijd van het XIXe vorstenhuis onder Seti I^o van het Nieuwe Rijk. Het schrift nadert nog eenigszins meer tot die vroegere eeuwen. dan tot die van het laatstgenoemde huis; van de vormen der latere eeuwen toont het in elk opzigt een groot verschil. Ook enkele

bepaalde taalkundige vormen, en het veelvuldig voorkomen van verouderde woorden en uitdrukkingen, die in opvolgende eeuwen meer en meer zeldzaam worden of geheel buiten gebruik geraken, wijzen op de tijden van het XVIIIe vorstenhuis, dat in de XVIe eeuw vóór onze jaartelling over Aegypte het gebied voerde. Enkele koningsnamen die in den tekst worden aangehaald, kunnen ons hier geen hulp bieden. De opgaaf, die anders wel eens omtrent den tijd waarop de afschrijver zijne taak volbracht, met de vermelding van dag en jaar van de regeering des konings, in de inleiding of aan het slot van het geheel inlichting geeft, ontbreekt, en de koningsnamen in den tekst voorkomende hebben natuurlijk alleen betrekking op het oorspronkelijke werk, niet op het afschrift.

Eenig meerder licht wordt uit het Kalenderfragment op de achterzijde van het HS. ontleend, dat klaarblijkelijk met dezelfde hand is geschreven en in zich zelf gegevens bevat, die omtrent den tijd waarop de schrijver zijn werk verrigtte, met eenige waarschijnlijkheid doen gissen.

Ik heb straks reeds een afschrift vermeld van dit belangrijke fragment, dat vroeger in het *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Alterthumsk.* bekend gemaakt en door onderscheidene Aegyptologen *): Eisenlohr, Lepsius, Brugsch en Goodwin was toegelicht. Ook Ebers heeft meer opzettelijk het onderwerp behandeld en had daarbij het voorregt van Goodwin's verklaring van een van den gewonen vorm afwijkend dagteekeningscijfer, door vergelijking met andere in het HS. steeds gebezigd, bevestigd te zien. Het is bekend dat het Aegyptische burgerlijke jaar ongeveer een vierde van eenen dag korter is dan het tropische jaar, zoodat de dagen van het eerste, en dus ook de daarop vastgestelde feesten, in een tijdperk van 1461 burgerlijke of Aegyptische, = 1460 tropische jaren, achtereenvolgens met elken dag van het tropische jaar zamenvielen en gevierd werden. Dit tijdperk van 1461 jaren, de hondster- Sirius- of Sothis-periode, ook wel met den naam van het »godsjaar" onder-

*) Zie de aanhalingen hier voor blz. 265.

scheiden, wordt in het besproken kalenderfragment bedoeld, bij de opteekening, dat in het 9^e jaar van eenen zekeren koning, de negende dag van elke der twaalf maanden van het beweeglijke of burgerlijke jaar zamenviel met den eersten dag van elke der twaalf maanden van het tropische of onbeweeglijke jaar; dat ook op den eersten dag van het tropische jaar, zamenvallende met den 9^{en} dag van de 11^e maand, Epiphi, van het beweeglijke of burgerlijke jaar, de heliastische opgang van Sirius had plaats gegrepen. De zamenstemming der beiderlei jaren had plaats in 90—87 vóór onze jaartelling, in 1550—1547 en in 3010—3007. Aan de eerstgenoemde 4 jaren kan niet gedacht worden, dus blijven de twee laatste slechts over. Volgens Lepsius heerschte het XVIIIe vorstenhuis van 1591—1443 voor Christus, en zoo zou het tijdperk van 1550—1547 zeer goed rijmen met het midden der XVIe eeuw vóór onze jaartelling, waartoe het handschrift op andere gronden wordt gebragt. De koning echter, wiens naam en 9de regeeringsjaar vermeld worden, behoorde niet tot het genoemde koningshuis, maar tot een veel vroeger uit het Oude rijk, en wij moeten dus teruggaan tot de jaren 3010—3007, toen de in het fragment vermelde zamenstemming insgelijks had plaats gevonden. De naam van den koning kan, en moet ook waarschijnlijk, *ra-kerh-ba*, = *ba-kerh-ra*, gelezen worden, en dan vinden wij hem terug in Bicheris, den 6^{den} (naar eene waarschijnlijke verbetering van Ebers den 7^{den}) koning van het IVe vorstenhuis, volgens de Koningelijsten van Manetho. Het behoeft geen betoog, dat de papyrus niet tot dat tijdperk uit den aanvang van het Oude rijk kan gebragt worden, en wij kunnen dus alleen tot het besluit komen, dat het HS. van den tekst, evenzeer als het kalenderfragment, eene Sothisperiode, dat is 1460 jaren, na het negende regeeringsjaar van Koning Bicheris geschreven is, en dus in 1549, of volgens eene verbeterde berekening van Brandes, die ook door Ebers wordt aangenomen, drie jaren vroeger, in 1552 vóór onze jaartelling.

Komen wij langs dezen weg tot eene niet onwaarschijnlijke bepaling van den ouderdom van het tot onzen tijd bewaarde afschrift van het werk, van dit laatste zelf kan

alleen gezegd worden, dat het tot een veel verder verleden opklimt, en misschien wel bij onderscheidene gelegenheden, door vereeniging van verschillende geschriften tot één geheel bij een gebragt is. De afschrijver heeft zijnen naam verzwegen, de geleerde die de verschillende geschriften verzamelde wordt evenmin genoemd, en waar de schrijvers van enkele gedeelten vermeld worden, of de namen van hen aan wie de uitvinding van beroemde geneesmiddelen werd toegerekend, daar blijven wij toch vaak onbekend met den tijd waarin die personen leefden: Zoo wordt in kolom LXIII, reg. 4 een oogenbalsem van eenen pastophoor **Chui** beschreven; in kol. LXVI, reg. 15, een middel voor den groei van het hoofdhaar, van **Sjesj**, de moeder van Koning **Teta**. Als schrijver van een belangrijk werk, wordt in kolom XIX. 2, een priesterlijke arts, **Nebsecht**, aangehaald; maar van elders is omtrent dien geleerde niets bekend. Wie de ongenoemde Semiet, kol LXIII. 8, uit **Kepni** (in Phoenicie) was, wanneer hij leefde en zich door zijne voorschriften voor oogmiddelen, roem verwierf, blijft ook in het duister. Nog minder licht kan ontleend worden uit de opgaven nopens de afkomst van sommige der oorspronkelijke schriften, aan welke men door hoogen ouderdom en geheimzinnigen oorsprong, eenen zekeren graad van heiligheid, een grooter gezag meende te kunnen bijzetten. Wat in dit opzigt met geschriften van godsdienstigen, ook wel van eenigszins geschiedkundigen aard, zooals vooral met onderscheidene gedeelten van het zoogenaamde *Doodenboek*, maar ook met de oorkonden van stichtingen van tempelgebouwen het geval was, werd ook op de geneeskundige werken en voorschriften in ruime mate toegepast. Wij noemden reeds de moeder van Koning **Teta**, welligt den 2ⁿ Koning van het 1^e Vorstenhuis, volgens **Manetho** eenen beoefenaar der geneeskunde en schrijver van ontleedkundige boeken; deze vorstin, de gemalin van **Menes**, den eersten geschiedkundigen Koning van Aegypte, zou zich dus ook reeds op het gebied der geneeskunde eenen naam hebben verworven. Van een opstel over het verdrijven van smerten uit alle ledematen wordt, in kol. CIII, reg. 1, gezegd, dat het behoorde tot eene verzameling van schriften, die onder de

voeten van (een) Anubis(beeld) te Sechem (Letopolis) gevonden waren, en dat het gebragt was aan den Koning van Opper- en Neder-Aegypte, **Hespti**, bij Manetho onder den naam van **Usaphais** als 5ⁿ Koning van het 1^e Koningshuis vermeld. Een gelijke oorsprong, maar nog met bijvoeging van eene bijzonderheid van de geschiedenis van het werk, wordt in den Berlijnschen, door Brugsch uitgegeven Papyrus in kolom XV. 1 en volg. aan een opstel van gelijken inhoud en titel toegekend. Dáár heet het onder oude geschriften gevonden in eene kist onder de voeten van een Anubis (beeld) te Sechem, ten tijde van Koning **Hespti**, en na diens dood aan den Koning **Sent** overgegeven. Later, waarschijnlijk nadat er een afschrift van genomen was, werd het door den hiërogrammaat en hoofdgeneeskundige **Neterhooptu** wederom weggeborgen, en met offers van brood en reukwerken in den naam van **Isis**, **Horus**, **Chonsu** en **Thoth** gewijd. De hier genoemde priesterlijke geneeskundige blijft voor ons, even als de vroeger vermelde **Nebsecht**, een geheel onbekende persoon; doch den Koning **Sent** vinden wij terug in den 5ⁿ vorst van het 1^e Koningshuis, bij Manetho **Sethenes** geheeten.

Een ander voorbeeld levert ons de geneeskundige Papyrus in het Britsch museum. **Amenophis III** van het XVIIIe Koningshuis wordt daarin genoemd als de vorst, onder wiens regeering zekere, van vroegere tijden overgeleverde geneeskundige voorschriften verbeterd werden; de tekst klimt dus niet hooger op dan tot de regeering van dien Koning. Maar aan het eind van eene afdeeling, die de bezweringsformulieren voor de goede werking van de geneesmiddelen en de geneesmiddelen zelven omschrijft, wordt omtrent de ontdekking van het oorspronkelijk **HS.** verhaald, dat het genezigingsschrift »gevonden werd des nachts in de tempelhal »van **Tebmet**, in het binnenste heiligdom der godin, »door de hand van eenen **Cherheb** (eenen Kolchiet?) des »tempels; terwijl het land rondom in het duister lag, ging »de maan op over deze schriftrol en alle hare deelen. *)

*) De tekst heeft hier woordelijk: over alle hare *wegen*; ik vertaal *deelen* of *ge. deellen*, in de onderstelling, dat het Aegyptische woord doelt op de onderscheiden onderwerpen in den tekst van het werk behandeld.

»Het HS. werd toen overgebracht naar de schatkamer van »den Koning **Chufu**» (Cheops, van het IVe koningshuis.)

Uit al deze voorbeelden zien wij, hoe de Aegyptenaren er naar streefden, om den oorsprong hunner geneeskundige schriften tot de eerste eeuwen hunner geschiedenis te doen opklimmen, maar ook welk een uitnemend gewigt zij aan de beoefening dier wetenschap hechtten, die niet alleen bij de als heilige vereerde vorsten in hoog aanzien stond, maar volgens de overlevering bij enkelen hunner een onderwerp van opzettelijke studiën uitmaakte, welker uitkomsten zij in eigen geschriften opteekenden. Zoo wordt ook van Tosorthros, den 2ⁿ koning van het IIIe koningshuis, door Manetho gezegd, dat hem door zijne landgenooten, wegens zijne groote kennis op het gebied dier wetenschap de bijnaam van Asclepius*) werd toegekend.

Wij hebben boven reeds gezien dat het geneeskundig werk uit onderscheiden oorspronkelijke geschriften zamgesteld en tot één geheel is gebracht; het bevat negen-en-dertig, min of meer zelfstandige afdeelingen, die meest alle met de woorden: »Begin van» worden aangevangen. Van onderscheiden dier afdeelingen worden de titels, de schrijvers of de afkomst genoemd, maar de naam van hem die al de afzonderlijke geschriften in één werk vereenigde, blijft, evenzeer als de tijd wanneer dit geschiedde, geheel onbekend. Misschien mogen wij wel aannemen dat, even als dit met het zoogenaamde *Doodenboek* het geval was, op verschillende tijden nieuwe afdeelingen aan den bundel werden toegevoegd, hetzij dat die tusschen de andere, waar dit het best met de behandelde stof overeenkwam, ingelascht worden, of dat zij aan het einde eene plaats erlangden. Natuurlijk kon met zulke in- of bijvoegingen niet willekeuring werden te werk gegaan. De opstellen en voorschriften moesten door hooger en algemeen erkend gezag als het ware gewijld worden, en konden zij, óf door hunnen ouderdom, óf door hunne afkomst, óf ook door de wijze waarop zij heetten ontdekt te zijn, eene

*) Het spreekt van zelf dat hier de Aegyptische naam wordt bedoeld van den god der geneeskunde, door de Grieken met hunnen Asclepius vereenzelvigd.

meerdere aanspraak op zeldzaamheid en heiligheid doen gelden, dan was het wellicht niet geoorloofd naar willekeur enkele gedeelten over te nemen, en die, zooals dit met den aanleg en de inrigting van het geheele werk het best strookt, naar den aard van het behandelde onderwerp in te deelen; maar moesten de overgenomen gedeelten, zoo het geheel niet onverdeeld werd opgenomen, steeds als één geheel bij elkander blijven. Ik behoef niet te zeggen, dat daaruit op de geregelde volgorde der naar den aard van het onderwerp gerangschikte afdeelingen, nu en dan inbreuk gemaakt moest worden, en het behoeft ons dus ook niet te verwonderen, wanneer wij in den Papyrus Ebers de gevolgen van de werking van dien belemmerenden band bemerken.

Ook omtrent de plaats waar het oorspronkelijke werk verzameld en vervaardigd werd erlangen wij geen zeker licht, en zien wij ons tot gissingen beperkt, die echter in den tekst zelven althans eenigen grond vinden. Het afschrift werd, zooals wij zeiden, in de nabijheid van Theben gevonden en zal dan ook wel in die stad vervaardigd zijn geweest. Maar het oorspronkelijk? Misschien ook wel in dezelfde stad, waar, evenals in Memphis, Heliopolis en Saïs, bij de priestercollegiën de wetenschappen in al haren omvang beoefend werden en onder die wetenschappen de geneeskunde eene zeer voorname plaats bekleedde. Onder die plaatsen had Heliopolis of On zich wel den grootsten roem verworven, zoowel door zijne prachtige tempels en andere gebouwen, als door de wijsheid zijner priesters en het aantal en den glans zijner wetenschappelijke instellingen. In de inleiding van onzen Papyrus (Kol. II, regels 3 en 4), wordt gewag gemaakt van de groote hal van On, waar raad gehouden werd over de beste wijze om de wonden van Horus en Set, na hunnen woedenden strijd, te genezen. Maar wij bezitten welligt eene nadere aanwijzing in den aanvang van de inleiding, waar de schrijver, of de verzamelaar, van het oorspronkelijke werk, van zijn boek, of wat veel waarschijnlijker is, van zich zelven getuigt: »Gekomen ben ik uit On met »de grooten van de groote hal, de heeren der bescherming, »de gebieders der eeuwigheid, de reddenden. Gekomen ben

»ik uit Sau (Saïs), met de goddelijke moeders die mij beschutten.” Onder de voorschriften van geneesmiddelen behoort (Kol. LXIII. 4—6) een oogbalsem van eenen »Urma” of hoogen priesterlijken beambte van On, Chui geheeten, ook mag men welligt onderstellen dat de in kolom XCIX vermelde priesterlijke geneeskundige, Nebsecht, een lid was van het in die stad gevestigde Priestercollegie. Intusschen blijft de mogelijkheid niet uitgesloten dat het werk elders het licht zag; de verzamelaar noemt althans, gelijk wij zagen, ook Saïs, als de stad waar hij zich in zijn vak geoeft had, en het was ook niet ondenkbaar, dat hij elders gevestigd, door de vermelding van de twee beroemde steden en hare goddelijke beschermers en beschermsters, aan zijnen arbeid een hooger gezag, eene grootere waarde heeft willen verzekeren. Maar de waarschijnlijkheid schijnt mij hier voor On te pleiten.

Dat het HS. gediend heeft om den geneesheer tot leidraad te strekken bij de behandeling zijner kranken, volgens de bij Diodorus, I. 28 vermelde verpligting, kan men opmaken uit de aantekeningen die met eene geheel andere hand, vermoedelijk van den geneesheer, bij sommige voorschriften bijgeschreven zijn, en waarmede hij die als door hem goed bevonden kenmerkt. Dit geschiedt bijv. in Kol. XXXV. 19; XL. 11, 15 en 19; XLI. 6, 7. Ook kunnen hierop de vele verbeteringen wijzen, die veelal met bleakeren inkt, of ook wel met minder krachtige trekken, zooals bijv. bij Kol. XXXI en XL, boven de kolommen opgeteekend zijn, en waarbij, evenzeer in de spelling der geneesmiddelen als in de opgaaf der hoeveelheden, wijzigingen worden aangebragt. Ik erken echter dat de waarschijnlijkheid hier geen zekerheid is, en die bijvoegingen, verbeteringen en aanmerkingen afkomstig kunnen zijn, van eenen deskundige die het afschrift met het oorspronkelijk vergeleek, en den uitslag van zijn onderzoek er bij opteekende.

Wij gewaagden straks van de bij Clemens van Alexandrië vermelde twee-en-veertig Hermetische boeken. Ebers meent, dat wij den tekst van een der tot die reeks behorende zes geneeskundige boeken, en wel van het 4de over de geneesmit-

delen, thans in het afschrift bezitten, dat met zijnen Papyrus tot op onze tijden is overgebracht. De inhoud, zoowel in enkele bijzonderheden als over het geheel, wettigt naar hem voorkomt zijn gevoelen. In de inleiding, Kol. I. 7—10, wordt de god Ra, als helper van den kranke, begeleid door »Thot (Hermes), die zijne rede geeft, *) de boeken vervaardigt, licht (kennis) geeft aan de schriftgeleerden, aan de »geneesheeren die in zijn gevolg zijn ter redding". Horapollon spreekt, *Hierogl.* I. 38, van een heilig boek »Ambres" geheeten, en waaruit de priesters beoordeelden of de kranke al of niet in leven zou blijven. Dat boek moet wel tot de verzameling der Hermetische schriften behoord hebben. Het woord »Ambres" door Horapollon of zijnen zegsman niet goed begrepen, kan zijnen oorsprong hebben uit de woorden: »*h a m r e* of *h a m p a r e*," dat is, *aanvang van het boek, het hoofdstuk*, waarmede de onderscheidene hoofdafdeelingen, ook van niet-geneeskundige geschriften, beginnen; maar, evenals in het door Horapollon bedoelde boek, worden ook de teekenen waaruit men over dood en leven voorspelt in den Papyrus vermeld. Nevens Thoth was ook Isis eene toevlugt voor lijdenden en zieken, en als zoodanig ontmoeten wij de godin ook in den Papyrus, als zelve voor Ra geneesmiddelen bereidende, en wordt zij ook in de inleiding van den tekst, Kol. I. 12—16, als redster en tot bevordering van de goede werking der geneesmiddelen aangeroepen. Zoo beantwoordt dan ons HS. aan de voorstelling die wij ons uit de berigten der oude Grieksche schrijvers van de Hermetische boeken vormen mogen. Doch het sterkste bewijs vindt Ebers in het geneeskundig HS. door Dr. Stern in de boekery van den Khedive te Darb-el-Gamamiz gevonden. Het laatste gedeelte van dit HS. bevat een opstel over de geneeskundige voorschriften, waarin enkele der voornaamste in den Papyrus behandelde ziekten, als ware het in eene vertaling van eenen Aegyptischen tekst beschreven en een oud »boek van

*, Eigenlijk staat in het oorspronkelijk »de rede zijner hand" doch ik vermoed hier eene fout van den afschrijver, die de teekens van *tot*, *had* in vergissing invoegde.

Hermes" meermalen aangehaald worden. Eindelijk geeft ons de aanvang van den tekst, tevens den titel van het geheel, in de woorden »*re n uah rert,*" Kolom I. 1, *het boek van de bereiding der geneesmiddelen*; maar vooral het opschrift boven de omschrijving der geneesmiddelen, Kol. II. 7. a., »*ha m temt ent rert,*" »*aanvang van het boek der geneesmiddelen,*" zoo geheel en al het: *βιβλος περὶ φαρμάκων* van Clemens van Alexandrië weder, dat Ebers zich gerechtigd acht om aan zijnen Papyrus den naam van het Hermetische boek van de geneesmiddelen der oude Aegyptenaren toe te kennen.

Ik moet erkennen dat ik mij nog niet geheel en al door de aangevoerde bewijzen overtuigd gevoel. Dat in den tekst werken van verschillende schrijvers opgenomen zijn, en de afkomst van onderscheidene gedeelten evenzeer verschil aanbiedt, levert geen bezwaar. Ik geef Ebers gaarne toe, dat, wanneer de priester in naam van de godheid zijne goedkeuring aan een geneeskundig geschrift geschonken, of voorschriften en de toepassing van geneesmiddelen als het ware geëikt had, niets belette om die in de groote verzameling der Hermetische schriften eene plaats waardig te achten, en als afkomstig te beschouwen van den God zelve, die hen den schrijver of den geneesheer had ingegeven. Maar ook al waren de door Ebers aangevoerde bewijzen van meer kracht, dan zij mij werkelijk voorkomen, zoo zou ik toch een overwegend bezwaar zien in den inhoud van het werk zelf, waarin aanzienlijke afdeelingen zijn opgenomen, die, zoo de omschrijving der zes boeken door Clemens van Alexandrië ons medegedeeld juist is, in het boek *περὶ φαρμάκων* moeilijk eene plaats konden vinden. Zoo wordt bijvb. Kol. LV. 20, eene nieuwe afdeeling aangekondigd onder den titel van: *Aanvang van het boek van de oogen*, en denken wij daarbij van zelf aan het vijfde der Hermetische boeken *περὶ ὀφθαλμῶν*. Eene andere afdeeling, kol. XCIX. 1, welke uit een geschrift van eenen beroemden geneesheer Nebsecht overgenomen is, behandelt de leer van de vertakking der bloedvaten *). Wij zouden daaraan eene meer eigen-

*) Het is nog onzeker of het oorspronkelijke woord hier met bloedvaten kan worden overgezet; het schijnt in sommige gevallen in de beteekenis van zenuwen, opgevat te moeten worden, en laat ook die van kanalen toe.

aardige plaatsing in het eerste boek, *περὶ τῆς τοῦ σώματος κατασκευῆς* willen aanwijzen. Eigenlijk valt het mij moeilijker mij eene juiste voorstelling van den inhoud der zes verschillende geneeskundige boeken te maken. Het eerste dat het samenstel van het menschelijk ligchaam behandelt, is natuurlijk van ontleedkundigen aard; in het derde *περὶ ὀργάνων* worden de heelkundige werktuigen beschreven, misschien ook het gereedschap dat men noodig had voor ziekenverpleging en het bereiden der geneesmiddelen. Het tweede *περὶ νόσων* kan de verschillende ziekten, hare oorzaken en kenteekenen behandeld hebben. Het vierde *περὶ φαρμάκων* leverde de opgaaf van de samenstelling der geneesmiddelen en hunne bestemming. Het vijfde *περὶ ὀφθαλμῶν* liep meer uitsluitend over de oogziekten, en het zesde *περὶ τῶν γυναικείων*, handelde over de ziekten der vrouwen, maar die zouden toch eigenlijk tot het tweede boek *περὶ νόσων* gebragt kunnen worden. Nu wil ik niet ontkennen, dat enkele gedeelten uit een of meer der andere boeken, ook in het vierde over de geneesmiddelen konden overgenomen worden, maar daaronder kan toch het meer theoretisch opstel over de bloedvaten (?) en hunne vertakkingen niet gerangschikt worden; met de bereiding van de geneesmiddelen stond het in geen verband.

Wij wenden ons thans tot den tekst van den Papyrus en nemen een overzicht van zijnen inhoud.

De algemeene eerste titel kondigt ons dien inhoud aan als: Het boek van het bereiden der geneesmiddelen voor alle ligchaamsdeelen eens lijders. De schrijver of verzamelaar berigt daarbij in de inleiding omtrent den oorsprong en het doel van het werk; vervolgens komt de opgaaf van het formulier van de gebeden aan Isis, Ra en Osiris, die bij de bereiding der geneesmiddelen moeten uitgesproken worden, en van het formulier dat bij het toekennen van de geneesmiddelen, voor de goede werking evenzeer onmisbaar was.

Na deze inleiding komen wij tot de lijst zelve, die op Kol. 1 : 7 tot titel voert: Het boek van de geneesmiddelen. Middelen tegen kwalen in het lijf (de ingewanden); voor bevordering van afgang; van de waterloozing; tegen bloedige urine; wormen van verschillende soorten; tot verwijdering van bedorven stoffen uit den buik; tegen hevige smarten in den buik (de **uchetu**); tegen steen en andere kwade vreemde stoffen; om pijnen te stillen en de doodelijke »aaa'' (eene buik- en hartekwaal die men aan wormen toeschreef) uit te drijven. (96 voorschriften.)

Zalven om het steen te verdrijven. Middelen tegen pijnen in den mond; puisten (pokken?); uitslag; eene kwaal **hat-setjeh**, (het ganglion(?)); pijnstillende middelen, en tot heeling van wonden. Middelen voor buik, aars en blaas, het darmnet, den endeldarm en ontstekingen bij pijn in de heupen. (80 voorschriften).

Ziekten van den maagmond, de cardia, het hart.

Wij hebben hier eene gelijke verwisseling van maag en hart, die in andere talen, met name ook in ons spraakgebruik voorkomt, en waardoor de opvatting van hetgeen in den tekst bedoeld wordt, aan grooter bezwaar onderhevig is; dit blijkt uit de volgende opschriften van geneesmiddelen op dit onderwerp betrekkelijk:

Middelen tegen eene verzwering in de cardia; tegen eene verzwering in de linkerzijde der cardia; tegen bloedscherpte (letterlijk het knagen van het bloed); tegen eene verzwering in den mond der maag; tegen de uitdrooging door hitte (der koorts?) aan het hart; voor de behandeling van het hart.

Middelen tot verdrijving der aaa binnen in het hart (eene ziekte die men aan wormen toeschreef); bij een dier middelen wordt de kwaal de doodelijke aaa, of de aaa van den god des doods, genoemd en zetelt zij ook in den buik. Middel tegen te tragen hartslag en steek in het hart; middelen om pijnen in het hart te verdrijven; tot verkoeling van het hart. (21 voorschriften).

Hierop volgt eene opgaaf van middelen door de goden

Ra en Sju voor hen zelve, van de godin Tefnut den god Seb, de godin Nut en door de godin Isis zelve voor Ra bereid; dit laatste middel bepaald tegen hoofdpijnen; waaraan dan nog een drietal middelen tegen dezelfde kwaal en tegen schele hoofdpijn toegevoegd worden, doch zonder vermelding van hunne goddelijke afkomst. (9 voorschriften).

Eenigszins vreemd wordt hier de lijst der geneesmiddelen afgebroken door een opstel:

over de nuttige eigenschappen en het gebruik van eenen boom, met den naam van **Tegem** aangeduid, en zijne verschillende gedeelten, overgenomen uit een oud geschrift over *de heerlijke daden des menschen*, waarop de beschrijving der geneesmiddelen wederom wordt voortgezet.

Middelen tegen duizeligheid en andere kwalen in het hoofd, waarvan het laatst opgenomen middel ook voor eene kwaal in den endeldarm dienstig is. (9 voorschriften).

Middelen tegen ophooping van urine en tegen onderbuiskwalen; tot bevordering der urine-loozing; tegen loslijvigheid van een kind; tegen te overvloedige, te schaarsche urine; tegen kramp op de urine-wegen. (24 voorschriften).

Middelen om de eetlust in de maag te herstellen. (10 voorschriften).

Middelen tegen klieren, aan hals, hoofd en andere lichaamsdeelen; tegen schurft; koorts. (11 voorschriften).

Middelen tegen misselijkheid. (20 voorschriften).

Middelen tot het dooden der luizen, het genezen van den morbus pedicularis of de phthiriasis enz. (10 voorschriften).

Het boek van de oogen. Tegen ontsteking; nevelachtigheid; leepheid; uitstorting van bloed; witte vlakken; het graauw worden, (graauwe staar); uitdrooging; vervetting; zweertjes op het oog; blindheid; verduistering van het horenvlies; het tranen; de krokodilkrankheid (het pterygion?); het ingroeijen van de ooghaartjes en eene menigte andere ziekten en gebreken van het oog. Bereiding van een groot aantal oogzalven, waarbij die van den opperpriester van On, Chui en van eenen beroemden Semiet uit Byblos. Of een middel tot verdrijving van een gezwel aan den neus

hier, om het verband dezer kwaal tot het pterygion, opgenomen is, zal bij nader onderzoek nog moeten blijken. (99 voorschriften).

Hetzelfde moet gezegd worden van:

Middelen tegen zweren aan het hoofd, tenzij die behoorlen bij de thans volgende afdeeling (14 voorschriften).

Over de hoofdharen, tegen het grijs worden .(12 voorschriften).

Middelen voor den groei van het haar, en om het haar te doen uitvallen. (12 voorschriften).

Middelen voor de behandeling van een lichaamsdeel **merest** geheeten, en lever, gal of milt beteekeuend. (5 voorschriften).

Middelen tegen kanker. (29 voorschriften).

Middelen tegen de striemen van slagen; tot genezing van wonden; het verbinden; bloeding; verettering; het uitdrogen; steken; branding en zweren; wonden aan het schouderblad en aan den hals; tegen allerlei uitslag; tegen wild vleesch. (127 voorschriften).

Middelen tegen fistels; pokken, boosaardigen huiduitslag. (8 voorschriften).

Middelen tegen zweren op al de ledematen; spleten of kloven in tandvleeschverzweringen. (5 voorschriften).

Middelen tegen schurft; jeukle in al de ledematen; roos; gezwollen beenen. (27 voorschriften).

Middelen tegen bloedscherpte; jeukle; roos; tot verwijdering van bloed uit het wervelbeen en kwalen binnen in de ledematen. (11 voorschriften).

Inwrijving van de beenen. Middelen voor de beenen en voeten; tegen het zweet en zieke voetzolen; voor de teenen. (13 voorschriften).

Middelen tegen ziekten in de ruggegraat; voor de behandeling van het bekkenbeen eener barende; middel tegen het beven der vingers. (10 voorschriften).

Zalven tot versterking der vaten (de zenuwen?) en spieren; voor het tot rijpheid brengen van zweren; tegen zwellingen; voor zieke beenderen in het algemeen; voor inwrijvingen; tegen uitzetting der vaten (de spieren? de

zenuwen?); inwrijving, verfrissching en verkoeling der vaten (spieren?) in de verschillende ledematen; in de gewrichten; tegen gezwollen klieren; (zenuw?)draden en jeukende plaatsen; tegen zwakte; om de zenuwen tot rust te brengen; tegen zwellingen in het algemeen en tegen bevingen in de armen. (70 voorschriften).

Wij hebben hier wederom te doen met het woord, waarvoor zoowel vaten, bloedvaten, kanalen, als zenuwen en spieren worden uitgedrukt, en dat ook de beteekenis van aderen toelaat.

Middelen tegen ziekte der tong. (8 voorschriften).

Middelen tegen eene zekere soort van ontstekingen aan den aars; tegen zomerkooitsen; uitslag aan het hoofd; tot zuivering van het ligchaam; verfraaijing van de huid; tegen sproeten; tegen rimpels en scherpte in het bloed. Middelen om splinters en doornen uit te snijden; tegen betooveringen; tegen wild vleesch. (32 voorschriften).

Middelen voor de tanden. Middelen tot versterking van het gebit; tegen tandpijn; tot bevestiging en groei der tanden; tegen gezwollen tandvleesch en scherpte van het bloed (in het tandvleesch). (11 voorschriften).

Middelen tegen luizen en vlooiën; tegen eene kwaal *nesit* genaamd, die onderscheidene ledematen, buik, dijbeenen en oogen aantast. (7 voorschriften).

Middelen voor de behandeling der rechterzijde bij eene pijn *rult* geheeten, eene pijn in de zijde. (4 voorschriften).

Middelen voor het zintuig des reuks; tegen het niezen; om het zintuig te betooveren. (3 voorschriften).

Middelen voor het oor; tegen het uitvloeijen van vuile stoffen; uitslag; tot droging van een loopend oor; tot genezing en bezwering van wonden en eene verzwering. Ander middel tegen eenen boosaardigen huiduitslag. Middelen tegen het schreijen van een kind. (17 voorschriften).

Middelen voor vrouwen tot afdrijving; tegen ziekten van de urine; tot verkoeling van den aars; tot onderzoek van de melk; tot herstel van uitzakking der baarmoeder; der scheede; bevordering van het baren; verwijdering van

de nageboorte; losmaken van het kind uit de baarmoeder. (23 voorschriften).

Middelen tegen uitstorting der eijerstokken; voor de kranke borst; tegen kliergezwollen; branding en verzweringen in het schaamdeel; tegen kraamvrouwenkoorts; gebreken aan de lippen en scheede; wonden en gezwollen in het schaamdeel; tot verkoeling en tegen zamentrekking of uitzetting van het schaamdeel; voor de maandelijksche reinigingen. Andere middelen tegen pijn en ontstekingen aan het schaamdeel; tot onderzoek van de baarmoeder. Middel om de min overvloed van zog te doen krijgen. Middel om bij geboorte te weten of het kind in het leven blijven of sterven zal. (29 voorschriften).

Middelen om ongedierte te verdrijven; om de slangen in haar hol te doen blijven; tegen het steken van bijen en muggen; tegen muizen; tegen haviken en ratten; om schorpioenen en hagedissen te doden. (12 voorschriften).

Voorschrift voor de bereiding van kyphi (een reukwerk) voor het huis en de kleederen; voor vrouwen om den adem welriekend te maken. Het geheele voorschrift om kyphi te bereiden. (4 voorschriften).

Alles te zamen 806 verschillende voorschriften.

Het geheimboek van den arts. De wetenschap van den gang van het hart; de wetenschap van het hart.

Het boek van de genezing der smarten, in het geheele ligchaam eens zieken.

Over eene zekere soort van uitwas aan den hals; van klierachtigen aard.

over zweren of gezwollen aan alle ligchaamsdeelen; aan de opperhuid (?) van het bovenlijf; van het onderlijf; van gezwollen (of verzweringen) waardoor de bloedvaten (zenuwen? spieren? kanalen?) aangestoken worden; van vetgezwollen; van gezwollen aan de schaamdeelen (?); van gezwollen der roos; der haren; door pijnen veroorzaakt; van gezwollen van den god Chensu; van klier(?)gezwollen in een of ander ligchaamsdeel eens lijders; van de ontsteking in een ligchaamsdeel; van de zweer der wond van den god Chensu.

De beteekenis van het oorspronkelijk woord, dat hier met zweer, gezwel, vertaald wordt, is zeer onzeker; en even onzeker welk gezwel zijnen naam aan den god Chensu ontleent; in ieder geval is het eene zeer ernstige kwaal, misschien wel de melaatschheid of de pest.

Op het zooeven vermelde *Geheimboek van den arts*, komen wij nader nog eens terug, nadat wij eerst in het kort nader kennis genomen hebben van den geneeskundigen Papyrus te Berlijn, die in meer dan een opzicht overeenkomst biedt met- maar toch ook in vele opzichten verschil van- dien van Ebers. Zoo wordt in beide teksten aan sommige schriften waar- uit het geheel zamengesteld is, een goddelijke of gewijde oorsprong in de duisternis der oudste tijden toegekend, gelijke bijzonderheden worden omtrent de ontdekking van het oorspronkelijke vermeld, de formulieren medegedeeld, die bij het bereiden of het gebruik der geneesmiddelen moeten worden uitgesproken, en middelen voorgeschreven tegen kwalen, die zoowel in het eene als in het andere werk behandeld worden. In de vergelijking van de bestanddeelen dier geneesmiddelen kunnen wij ons hier niet begeven, en dus ook niet omtrent hunne meerdere of mindere overeenkomst met elkander; een onderzoek dat tot later verschoven wordt, en welks uitkomsten later wel door Ebers bekend gemaakt zullen worden.

Met een gedeelte van den tekst aan den aanvang van het Berlijnsche HS. zijn een aantal voorschriften verloren gegaan. Wat overbleef beschrijft de middelen tegen:

Wormen in den buik; zwellingen; zweren; ontstekingen aan de borst en alle andere lichaamsdeelen; tegen misselijkheid; tegen hevige ontsteking in de ingewanden, het hoofd en andere ligchaamsdeelen; gezwollen aan de beenen; ontsteking of zweren en andere kwalen aan den aars, verschillende buikkwalen.

In de tweede afdeeling, die in haar geheel bewaard is gebleven en waaraan eene gelijke afkomst als aan het straks genoemde *Geheimboek van de genezing der smarten* (Kol. 103. 1 en volgg.) in den papyrus van Ebers wordt toegekend, zijn het voornamelijk de hevige ontstekingen, met den naam van **uchet** aangeduid, die behandeld worden, verder ook mid-

delen beschreven tegen kwalen der urine, en om te purgeeren. Maar, wat merkwaardig is, even als in den Papyrus Ebers, wordt ook eenigszins meer opzettelijk en meer uitvoerig gehandeld over de reeds meermalen genoemde kanalen, bloedvaten, aderen, spieren of zenuwen, in het oorspronkelijk **met**, **metu** geheeten, over wier juiste beteekenis onzekerheid bestaat, en die een zeer gewigtig onderwerp in de geneeskundige wetenschap uitmaakten.

In den Papyrus Ebers wordt omtrent deze bloedvaten of kanalen (ik zal nu gemakshalve dit laatste woord bezigen) gezegd: »Er zijn daarin (d. i. in het hart) kanalen die naar »alle ligchaamsdeelen uitstroomen. Met betrekking tot die »kanalen leert de geneesheer Nebsecht, dat, waar hij ook »zijn vinger legt, hetzij op het hoofd, hetzij op het achter- »hoofd, of op de handen, of op de beenen, hij steeds het »hart raakt, omdat de kanalen van dit laatste steeds op alle »ligchaamsdeelen uitgaan. Het hart is als het ware het »vereenigingspunt van alle kanalen in het geheele ligchaam.” Die vaten of kanalen zijn op de volgende wijze over het geheele ligchaam verdeeld: 4 in de wangen, waarvan twee die vochten, twee die bloed aanvoeren; 4 in het binnenste der slapen; 4 in het hoofd; 4 in de neus; 4 in de ooren; 6 in de armen; 6 in de beenen; 2 in de teelballen; 2 in de nieren; 4 in het **merest** (lever of gal?) 4 in den darm en de milt; 2 in de blaas (?) en 4 in den aars. Eindelijk ontleent Nebsecht de bevestiging van zijn stelsel uit onderscheidene toestanden, als van toorn, kommer, afkeer enz. en de beteekenis die aan het woord hart in het spraakgebruik wordt toegekend.

Raadplegen wij nu den Berlijnschen papyrus dan vinden wij daar, overgenomen uit het, onder de voeten van het Anubisbeeld te Letopolis gevonden geschrift *) eene eenigszins afwijkende leer verkondigd. Het hoofd van den mensch, zoo heet het daar †) heeft 32 bloedvaten, die de ademtogten naar

*) Kol. XV reg. 5 en volg.

†) Zie Chabas, *Mélanges égyptol.* Par 1862, p. 63; Brugsch, *Recueil de monuments égypt.* IIe partie, p. 114.

het hart (volgens Brugsch, naar zijn binnenste, en van daar) naar alle lichaamsdeelen aanvoeren; 2 in de borsten, die de warmte aan de longen *) mededeelen; 2 in de beenen; 2 in de armen; 2 aan het voorhoofd; 2 aan het achterhoofd; 2 in het binnenste; 2 van de oogleden; 2 van de neusgaten; 2 van het linkeroor en 2 van het regteroor. Voor elk dier lichaamsdeelen worden middelen ter genezing voorgeschreven, wanneer zij ten gevolge van ziektebeginselen hun door die vaten of kanalen aangevoerd, in lijdenden toestand verkeeren. Vooral ontstond er doodsgevaar bij de hevige ontsteking der ingewanden: »wanneer de zaden der ziekte door »de bloedvaten van de voeten aangevoerd waren.” Behalve in het getal, bestaat er hier ook tusschen beide schrijvers verschil in de verdeeling der vaten over het ligchaam, en wij kunnen dus moeilijk aannemen dat zij uit dezelfde bron geput, of met volkomen naauwkeurigheid de bijzonderheden die zij mededeelen, overgenomen hebben.

Hoe het zij, de juiste beteekenis die wij hier aan het oorspronkelijke woord, door bloedvaten of kanalen vertaald, moeten toekennen, verlangt nog nadere toelichting. In hiëratistische teksten van papyrussen in het Rijks museum van oudheden te Leiden worden de bezweringsformulieren medegedeeld, waarbij de bloedvaten van den kranke geboden worden: »hunne monden te openen en de ziekte die zij bevatten, of het kwaad dat zij in zich opgenomen hadden, uit te werpen.” †) Klaarblijkelijk hebben wij hier te doen met de kanalen waardoor de ziektezaden worden aangevoerd; maar op onderscheidene plaatsen kan slechts de beteekenis van spieren of zenuwen worden toegepast.

Een hoogst nuttige arbeid, en die tot het verstaan en vertalen van den tekst van den door Ebers bekend gemaakten papyrus een onwaardeerbaar hulpmiddel heeft aange-

*) Brugsch vertaalt naar het achterste, den aars.

†) Chabas, *Mélanges égyptol.* I. p. 64; Pnp. hiérat I. 845 Pl. II laatste regel, en Pl. III eerste regcl.

bragt, is een woordenboek dat de reeds meermalen genoemde geleerde Aegyptoloog, de heer L. Stern, met veel geduld en zorg vervaardigd heeft, en dat onder den titel van *Glossarium hieroglyphicum*, vóór de platen van het IIe deel op 63 blzz. afgedrukt is. Daarin zijn al de in het H.S. voorkomende woorden, meer dan 1500, opgenomen, met naauwkeurige aanhalingen van kolom en regel waar zij te vinden zijn, en met vermelding van- en verwijzing op de plaatsen waar diezelfde woorden in den Berlijnschen papyrus gebezigd worden. De eerste maal heeft hij het hiëratisch woord in hiëroglphische teekens overgebracht, voor de verdere aanhalingen een overschrift in de teekens van het Latijnsch alphabet gebezigd. Bij een en ander heeft hij zich gehouden aan het stelsel van overschrijving, dat bij gelegenheid van het, in September 1874 te Londen gehouden, Orientalisten-congres, door eene vereeniging van Aegyptologen onder het voorzitterschap van Lepsius, voorloopig werd vastgesteld. Voor de volgorde der teekens meende hij, en wij gelooven dat hij hier den goeden weg betrad, niet te moeten afwijken van die, waaraan wij Westersche volkeren gewoon zijn. Wij ontleenden die van de Romeinen, deze van de Grieken, de Grieken van de Pheniciërs en deze van de Aegyptenaren; daar nu de volgorde waarin de teekens bij de oude Aegyptenaren gerangschikt werden, niet bekend is, scheen iedere andere volgorde dan de bij ons gebruikelijke, onnoodige moeite te veroorzaken. Ik erken dat de verschillende stelsels in dit opzicht door de geleerden gehuldigd, niet weinig bijdragen om het gebruik hunner woordenboeken te verzwaren, en vaak onnoodig tijdverlies ten gevolg hebben.

Welk onschatbare diensten Stern's *Glossarium* voor de vertaling van den tekst leveren zal, behoef ik niet te betoogen; waar de beteekenis der woorden hem met meer of minder zekerheid bekend was, heeft hij die bijgevoegd. De vergelijking van de zinnen, waarin nog onbekend gebleven woorden voorkomen, zal van lieverlede over zeer vele een licht verspreiden. Maar ook de vereenigde krachten van den geneeskundige en den Aegyptoloog kunnen tot uitkomsten leiden, die de kennis van onzen woordenschat aanmerkelijk

vermeerderen zullen. Waar bijvb. het woord waarmede eene ziekte aangeduid wordt, in zijne beteekenis bekend is, daar zal naar de beteekenis van vreemde, nog niet verklaarde namen van de bestanddeelen der geneesmiddelen, en naar de woorden waarin hunne toebereiding en toepassing omschreven zijn, eene gissing mogelijk worden; en omgekeerd, uit het geneesmiddel, dat bekend werd, zal men de beteekenis van het woord, waarin de kwaal wordt genoemd, vaak kunnen opmaken. Tot dien veel omvattenden en hoogst nuttigen arbeid heeft Ebers zich aangegord. Onverpoost en toegerust met de middelen, die hem eene uitgebreide en grondige kennis van het schrift en de taal van het oude Aegypte, en een vertrouwelijke omgang met de Grieksche en Romeinsche schrijvers verworven hebben, hoopt hij er in te slagen, om den geheelen, rijken inhoud van het HS. dat zijnen naam draagt, te vertalen en toe te lichten. Om die taak geheel en naar eisch te volbrengen heeft hij de medewerking noodig van geleerden, die niet alleen de geneeskundige wetenschap der Ouden en hare geschiedenis tot een opzettelijk onderwerp hunner nasporingen gemaakt, maar die ook hun onderzoek tot de schriften der Arabieren uitgebreid hebben, en, zoowel in theorie als in praktijk, op het gebied der tegenwoordige geneeskunde en aanverwante vakken volkomen te huis zijn. Intusschen heeft hij door de prachtige en zoo naauwkeurige uitgaaf van het oorspronkelijk, voor alle deskundigen de gelegenheid geopend, om de zoo uitnemend belangrijke bouwstof te bearbeiten; maar hij heeft tevens voor zijnen naam eene eerzuil opgericht en zich eene eerste plaats verzekerd onder de beroemde mannen dezer eeuw, die den sluier, waarachter de geheimen van het land der oude Pharao's zulk eenen langen tijd verholen had gelegen, weggenomen, aan de geschiedenis der beschaving een twintigtal eeuwen hebben toegevoegd. Mij was het eene aangename taak de aandacht van mijne medeleden op den in alle opzigten verdienstelijken arbeid van mijnen geleerden vriend te vestigen en, naar ik mij vlei, iets bijgedragen te hebben tot de juiste waardeering zijner verdiensten.

Leiden, October 1875.

Nadat mijne mededeeling reeds ter perse gegeven en grootendeels afgedrukt was, ontving ik de aflevering voor October en November van *l'Égyptologie journal mensuel*, te Châlon-sur-Saône door ons buitenlandsch medelid, den heer F. Chabas uitgegeven. In deze aflevering, aan welker verschijning en verzending door eene ongesteldheid van den geleerden schrijver vertraging veroorzaakt was, geeft de heer Chabas, blzz. 177—189, onder den titel *Notice du papyrus médical Ebers*, een uitvoerig overzicht van den inhoud van het merkwaardig HS., eenige eigen opmerkingen, verklaringen en vertalingen, en de toezegging van eene nadere opzettelijke behandeling van het onderwerp. Het geheel noemt hij »une publication modèle et un monument de la plus haute valeur scientifique, une publication qui fournit un sujet d'études presque inépuisable" en hij brengt alle lof »au zèle, aux aptitudes remarquables et à l'activité du savant Allemand, qui vient d'attacher son nom à une oeuvre aussi considérable.

C. L.

Leiden, 5 Januarij 1856.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

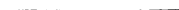
GEHOUDEN DEN 13den DECEMBER 1875.

Tegenwoordig de heeren: C. W. OPZOOMER, voorzitter, C. LEEMANS,
M. DE VRIES, W. MOLL, J. DE WAL, W. G. BRILL, J. H. SCHOLTEN,
W. J. KNOOP, N. BEETS, S. HOEKSTRA BZ., A. KUENEN, S. A. NABER,
W. C. MEES, B. J. LINTELO DE GEER, M. F. A. G. CAMPBELL,
J. P. N. LAND en J. C. G. BOOT, secretaris.

De heeren Vissering en van der Wijck hebben zich verontschuldigd over hunne afwezigheid.

Nadat de notulen gelezen en goedgekeurd zijn, verklaart de secretaris de reden, waarom hij eene door den heer De Goeje in de laatste vergadering tegen den uitgever der Akademie ingediende klacht niet in het proces-verbaal heeft opgenomen. Hij zou daar ook nu geene melding van maken, als die niet door een weekblad ruchtbbaar gemaakt was. Nu is hij door den heer De Goeje gemachtigd om te verklaren, dat bij onderzoek gebleken is, dat die klacht ongegrond was en alleen een gevolg van verkeerde inlichting.

De secretaris bericht verder, dat twee Latijnsche prijsverzen zijn ingekomen, het eene getiteld *Hollandia*, met het motto: *In magnis et voluisse sat est*, het ander *Lilia*, met

de woorden van Vergilius *Manibus date lilia plenis* tot zinspreuk.

Namens den heer Kern biedt hij eene verhandeling, getiteld *Eene Indische sage in Javaansch gewaad*, waaraan de schrijver een Javaanschen tekst wenscht toe te voegen, voor de verhandelingen der Afdeeling aan. Zij wordt in handen gesteld van de heeren Veth en De Goeje, om daarover rapport te doen.

Daarop wordt het woord verleend aan den heer de Wal, om zijne denkbeelden over het nationale element in de strafwetgeving te ontwikkelen. De Code Pénal ons in 1810 door een vreemden overheerscher opgedrongen, geschreven in een taal, die de onze niet is, telkens in strijd met de bepalingen der andere wetboeken, past niet voor onzen tijd en mist den stempel der nationaliteit. De spreker toont aan hoe dat nationale element zich openbaart 1°. in de wijze waarop eene strafwetgeving tot stand komt; 2°. in de taal, waarin zij spreekt; 3°. in haren inhoud en betrekking tot andere deelen der wetgeving. Hij eindigt met den wensch, dat door gemeen overleg aan den tegenwoordigen, jammerlijken toestand eerlang een einde zal komen.

De denkbeelden van den spreker vinden geen tegenspraak bij de tegenwoordige leden. Alleen de heer Opzoomer onderwerpt eenige opmerkingen aan het oordeel van den spreker, als bewijs der belangstelling, waarmede hij zijn betoog gevolgd heeft.

Vooreerst vraagt hij, of het wel juist is te beweren, dat bij het strafrecht de stem van de publieke opinie nooit gehoord zou worden, en of dat de zin is van »nulla poena sine lege." Als het volk een dronkaard uitjouwt, dan vonnist het daardoor de dronkenschap. Dat de volkshaat geene aanleiding tot straf kan worden, b. v. als zij zich tegen opkooipers uit, acht hij zeer gelukkig.

Eene tweede opmerking betreft de taal. Om de wet te ken-

nen is de taal des lands zeker het beste middel; maar de boeren verstaan die toch niet of gebrekkig.

Eindelijk meent de heer Opzoomer dat art. 75 van den C. P. ook na de bepaling van art. 9 n°. 2 B. W. nog wel geldig is, en toepasselijk op een Nederlander die, zonder in vreemde krijgsdienst te treden, een vijandig leger behulpzaam is.

Nadat de heer de Wal zijne meening nader toegelicht en het verschil tusschen het gezag der volksovertuiging in het burgerlijk recht en haren invloed op het strafrecht aangewezen heeft, wordt deze discussie gesloten.

Bij de omvraag zegt de heer Leemans, dat hij onder de agenda niet vermeld vindt het verslag door hem en den heer R. Fruin opgemaakt over een stuk in de vorige vergadering door den heer Dirks voor een ongenoemden aangeboden. De voorzitter verzoekt hem dit desniettemin voor te lezen.

Het verslag luidt aldus: »De vraag is of het stuk getiteld *Dynastien volgens Manetho* eene plaats verdient in de werken der afdeeling. Op die vraag is het antwoord ontkennend.

De poging van den ongenoemden schrijver om de strijdige, door de oude schrijvers tot ons overgebrachte berichten omtrent den tijd van duur en de opvolging der Aegyptische konings-dynastiën, tot elkander te brengen, zonder dat hij daarbij eenigen grond, eenig bewijs of vertoog aanvoert, kan slechts eene gissing heeten naar de oplossing eener vraag, die uit die berichten alleen voor eene slechts eenigszins deugdelijke gissing onvatbaar is, en waarvoor alleen van de studie en verklaring der oorspronkelijke Aegyptische teksten het vereischte licht te wachten is.

De rapporteurs meenen dat het opstel in geen enkel opzicht op de eer eener opneming in de werken der afdeeling aanspraak kan maken en kunnen den wensch niet terughouden, dat het voorbeeld van hun geacht medelid in deze gegeven geene navolging moge vinden, maar dat slechts opstellen van degelijke gehalte voor de werken der afdeeling zullen worden aangeboden."

De vergadering vereenigt zich met dit oordeel.

Door den heer Beets wordt namens Dr. A. de Jager voor de boekerij aangeboden de door dien heer uitgegeven Voorlezingen over de Hollandsche taal van Mr. W. Bilderdijk, Arnhem 1875, en door den heer de Wal de originele kwarto-uitgave van de Ontwerpen van een Wetboek van strafregt en daartoe behoorende wetten met Toelichting, den Koning aangeboden door de staatscommissie, ingesteld bij Zijner Majesteits besluit van 28 September 1870, N°. 21. 's Gravenh. 1875. 4°..

Daar eene buitengewone vergadering belegd is, sluit de voorzitter daarop deze vergadering.

HET NATIONALE ELEMENT

IN DE

STRAF WETGEVING.

BIJDRAGE VAN J. DE WAL.

Toen in het jaar 1816 de Goettinger Hoogleëraar BOEHMER zijn bekend *Handbuch der Literatur des Criminalrechts* in het licht gaf, meende hij met weinige regelen over den toestand des strafregts in Nederland te kunnen volstaan. Alleen maakte hij gewag van het voortdurend gezag der Fransche wetgeving in ons vaderland. Toch voegde hij, van Koning Willem I sprekende, er deze merkwaardige woorden bij: » Was lässt sich nicht von einem Regenten erwarten, der in einer an die Versammlung der Generalstaaten gehaltenen Rede, es für eine seiner ersten Sorgen erklärte, den Gesetzen seines Landes das Siegel eines aufgeklärten Jahrhunderts und den Stempel der Nationalität auf zu drücken. »

Naar de meening des beroemden schrijvers behoort alzoo de strafwet, zal ze als eene weldaad voor den staat kunnen worden aangemerkt, aan twee eischen te voldoen, voor wier erkenning hij onzen eersten Souverein openlijk lof toezwaait; ze moet geschreven zijn in het licht, dat de eeuw harer wording bestraalt; ze moet den stempel der nationaliteit dragen.

Vergunt mij bij laatstgenoemden eisch uwe aandacht eenige oogenblikken te bepalen. De stempel der nationaliteit! Hoe weinig dacht of vermoedde men in 1816, dat zestig jaren later die stempel nog aan de Nederlandsche strafwetgeving zou ontbreken! Onze ouders en grootouders hebben gejubeld en dankliederen ten hemel opgezonden, toen de vreemde legerbenden en beambtendrommen over de grenzen des lands

waren getrokken en voor goed verdwenen, maar het is hun niet gelukt de nalatenschap des vreemdelings te verwerpen. Vijftig jaren later hebben wij, hunne kinderen en kindskinderen, een echt nationaal feest gevierd en één van zin, om den troon van Oranje geschaard, den juichtoon aangeslagen; wij hebben toen over onze straten en pleinen een zee van kunstlicht ontstoken; maar het licht der wetenschap hebben we niet over onze wetgeving doen opgaan. Met stille onderwerping hebben wij berust en berusten wij nog in het behoud van dat deel der Fransche wetgeving dat reeds lang als het slechtste, als het verwerpelijkste, als het ondragelijkste was gebrandmerkt. Zou hier in 1816 iemand zijn gevonden, die, wetende dat wij dienstknechten der wet zijn, om waarlijk vrij te kunnen wezen, de voltooiing onzer vrijmaking, de veredeling van het genot onzer onafhankelijkheid niet gezocht hebbe in de afschaffing van dat gehate wetboek met dat heirleger van uitheemsche verordeningen, voor ons niet geschreven, allermint met het oog op onze behoeften door den vreemdeling vastgesteld?

De toezegging, waarvan ik gewaagde, is on vervuld gebleven; de Vorst, aan wiens woorden zooveel gewigt gehecht werd, draagt daarvan niet de schuld. Met schaamte en smart slaan wij de oogen om ons heen. Wat niet voorspeld en niet beloofd was, is geschied. Alle staten van Europa zonder onderscheid, zelfs de kleine republiek San Marino en de groote meerderheid der weinig bevolkte Zwitsersche kantons, hebben sedert 1816 de hervorming hunner strafwetgeving tot stand gebracht. Alom wordt regt gesproken en straf toegepast krachtens een wetboek, waarvan de ontwerpen in het land, voor het land, door den landzaat, zijn bearbeid, onderzocht en goedgekeurd. Nergens in ons werelddeel heerscht sedert 1870 meer een wetboek, dat enkel door den wil eens overweldigers daar tijdelijk was in werking getreden. Nergens is de Code Pénal de eigenlijke grondslag geworden waarop men vrijwillig het nieuwe gebouw heeft opgetrokken; nergens zijn daaruit bepalingen behouden, zonder dat de natie het behoud uitdrukkelijk verlangde. Overal elders waar eenig voorschrift wordt toegepast, dat overeenstemt met eenig artikel uit den

Code Pénal, wordt het toegepast, niet omdat het in dien Code wordt aangetroffen, maar omdat regtsgrond en deugdelijkheid door regering en volk is erkend.

Nog eenmaal: de stempel der nationaliteit! Hebben wij dan zestig jaren stil gezeten, zonder ons te bekommeren om den krachtigsten steunpilaar van volksgeluk en maatschappelijke vrede? Heeft het ons aan intellectuele ontwikkeling, aan legislatief genie, aan nationale veerkracht ontbroken? Of willen wij ons volstrekt de vergelijking laten welgevallen met den schamelen bedelaar, die de behoefte aan een nieuw kleedingstuk nauwelijks meer gevoelt, zoodra het hem gelukte op het oude, dat hem eenmaal zijn voormalige meester toewierp, een groot aantal niet al te afstekende lappen te hechten? Het is overtollig, hier een tafereel op te hangen van de vruchteloze pogingen sedert een halve eeuw in het werk gesteld, om in Nederland den Code Pénal door een nationaal Strafwetboek te vervangen. Nog veel minder acht ik het mijne taak in een onderzoek te treden naar de oorzaken, waardoor die pogingen tot dus verre schipbreuk hebben geleden. Allerminst mag ik u lastig vallen met de ontvouwing der redenen, die mijne hope op de naaste toekomst hebben geschokt. Doch met den ernst, die ons voegt, waar een zoo uitnemend staatsbelang op het spel staat, acht ik mij gerechtigd uwe aandacht te vestigen op het bestaan, den aard en het gewigt van het nationale element in de strafwetgeving. Als mannen, die het vaderland en de wetenschap even lief hebt, mag ik u noodigen en dringen, om in gedachtenwisseling te treden, nadat ik u kortelijk eenige denkbeelden zal hebben onvouwd over de openbaring van dat element

1°. in de wijze, waarop de strafwetgeving tot stand komt;

2°. in de taal waarin zij wordt opgesteld;

3°. in haren inhoud en de betrekking, die hare bepalingen met alle overige deelen der nationale wetgeving verbindt.

Tegenstelling van het vaderlandsche regt en het vreemde opgedrongene is daarbij onmisbaar; doch de betrekkelijke waarde van het laatstgenoemde mag geen gewigt in de schaal leggen. Een iegelijk zij het oordeel vrijgelaten of de Code Pénal een met de behoefte van Frankrijk overeenstemmend

wetboek geweest zij, dan wel of Rossi gelijk had, toen hij zeide: »Le Code Pénal (il en est autrement du Code Civil) n'est pas le Code de la France; c'était le Code de Napoléon. Il est l'expression de l'individualité impériale.»

I.

Elke bepaling der strafwet omvat twee gedachten, uitgedrukt in de formule, waardoor gebod of verbod is omschreven. Vooreerst dat de burgermaatschappij, waarvoor zij is vastgesteld, het daarin vermelde feit onbestaanbaar acht met de openbare orde of goede zeden, met de regelen die voor de veiligheid zoo van het algemeen als van bijzondere personen en eigendommen zijn verordend, met de voorschriften die in het belang der geregelde werking van het staatsgezag en het onverstoord verkeer der ingezetenen zijn gegeven. Ten anderen dat er gebiedende noodzakelijkheid bestaat tegen dat feit straf te bedreigen.

Bij allen die in het staatsverband zijn opgenomen, moet de overtuiging levendig wezen, dat de wet ten aanzien dier beide punten geheel met het volksbewustzijn overeenstemt. Waar die overtuiging ontbreekt, is de strafwet slechts het even gehate als gevreesde wapen van dwingelandij en overheersching. De individu zwicht voor de magt, doch wraakt het regt. Alle eerbied voor de wet verdwijnt; alleen de angstige vrees voor hare toepassing blijft over.

Waar integendeel die overtuiging werkelijk bestaat, daar wordt de strafwet eene levende kracht, die beschermt waar bescherming noodig is, die terughoudt, waar neiging tot kwaaddoen opgewekt is, die tot handelen aanspoort, waar traagheid en nalatigheid de onbelemmerde werking van het raderwerk der maatschappij zou verstoren.

Toch kan zij alleen daar bestaan, waar de wet is vastgesteld door uitverkorenen uit den volke, die geacht mogen worden den toestand der maatschappij in al hare vertakkingen grondig te kennen en hare behoeften met juistheid te waardeeren. Zij wordt eerst opgewekt door het regtmatig vertrouwen, dat het grondwettig zegel der bekrachtiging op

de wet niet gedrukt is, alvorens een ernstig en zorgvuldig onderzoek is ingesteld van de talloze feiten wier kennis en appréciatie onmisbaar is, naar de oorzaken waaraan ze of moeten of kunnen worden toegeschreven. De voorzigtige wetgever zal de werking van het geheele zamenstel der maatschappij gadeslaan; de statistiek der rechtspleging zal hem onschatbare bouwstoffen aanbieden. Door de vergelijking van al wat de codificatie in andere landen opleverde, zal hij, wel verre van in blinde bewondering tot naschrijverij te vervallen, zich geleid zien tot een zelfstandig onderzoek, of dezelfde verschijnselen zich ook ten zijnent voordoen, en zoo ja of zij aan dezelfde oorzaken moeten worden toegeschreven. Hij zal den invloed nagaan, dien klimaat, bodem van het land, levenswijze, bronnen van bestaan, volksgewoonten op den omvang, het gehalte en het karakter der repressieve bepalingen moeten oefenen. »Ce qui importe avant tout,» zegt Rossi, c'est de connaitre sur chaque espèce de délit les opinions nationales, les croyances populaires, l'époque de leur naissance, leur développement, leur déclin, leur liaison avec d'autres opinions, d'autres croyances, religieuses, politiques ou de toute autre nature.» Overijling in de opsporing dier feiten, in het nagaan dier verschijnselen, in het bespieden dier meeningen, driftige haast in het erkennen dier oorzaken boezemen een wantrouwen in, dat niet gemakkelijk wordt opgegeven en noodlottig werkt.

In het misdrijf is de strijd zichtbaar van den individuen wil tegen den algemeenen wil. De strafwet, die den algemeenen wil openbaart, moge hard, zelfs wreed zijn; ze moge de door de wetenschap luid verkondigde beginselen miskennen, ze blijft echter vrij van allen schijn of schaduw van willekeur, mits hare vaststelling plaats greep met medewerking van het volk of zijne grondwettige vertegenwoordiging. De constitutionele regeringsvorm erkent dan ook geene strafwet zonder die medewerking. Geene strafwet voor het gansche land, die niet door het Parlement is aangenomen, geene voor het gewest, die niet door de provinciale staten is vastgesteld, geene voor de gemeente, die niet door den gemeenteraad is gegeven. Waar het uitvoerend gezag algemeene maatregelen

van inwendig bestuur binnen de grenzen zijner bevoegdheid afkondigt, is nogthans de strafbedreiging van den algemeenen wetgever afhankelijk.

Van het strafregt geldt in de eerste plaats wat BLUNTSCHLI van het regt in het algemeen zegt: »Es soll in den Mächtigen und Schwachen, in den Hohen und Niedern, in den Reichen und Armen, in den Gebildeten und Ungebildeten, in allen und für alle ein lebendige Recht sein, sie alle umfassend, alle verbindend, alle beherrschend." Evenwel mist het dien edelsten vorm van regtsopenbaring, die aan de volks-overtuiging de magtigste en schoonste en getrouwste uitdrukking geeft, het gewoontereg. Het volk kan op dit gebied zijn regtsbewustzijn alleen uiten door tusschenkomst van het staatsgezag, waaraan het de vaststelling zijner wetten heeft toevertrouwd. Zelfs mag hier de wet niet verwijzen naar de gewoonte, om te gemoet te komen aan de leemten die haar ontsieren: er is geen misdrijf zonder voorafgaande wet en vooraf afgekondigde uitdrukkelijke formele strafbedreiging. Is door de erkenning van dat beginsel, dat als bolwerk tegen regterlijke almacht en als plechtanker der burgerlijke vrijheid alom mogt zegevieren, het regt des volks prijs gegeven om zelf zijn regt te scheppen en te ontwikkelen? Of heeft die erkenning niet veeleer aan de vertegenwoordigers der natie den schoonen plicht op het hart gedrukt hare tolken te zijn in de aanwijzing van de grenzen, waar binnen zich ieders vrijheid in doen en laten moet bewegen?

Een bekend wijsgeer onzer dagen schreef onlangs: »Une législation pénale faite par le peuple qui doit la subir, est toujours à peu près ce qu'elle doit être." Die stelling durven wij niet onvoorwaardelijk goedkeuren. Wij gelooven niet, dat b. v. de kantons Baselland, Zug en Schwyz, geen betere strafwetboeken zouden behoeven, dan de thans in die landstreken van geringen omvang heerschende wetten. Het vasthouden aan verouderde begrippen is hier en daar een karaktertrek van het volk, dat niet ligt eenwenheugende inzettingen prijs geeft. De magtige hefboom van volksonderwijs en volksbeschaving moet het middel zijn om daar den algemeenen wil te zuiveren, te louteren, te veredelen. Waar deze

in beweging wordt gebragt kan geleidelijke herziening en trapsgewijze verbetering der strafwetgeving nimmer achterblijven.

Ook wijst ons de geschiedenis van het strafregt op treffende voorbeelden van wetten, die de vertegenwoordigers eener natie tot stand wisten te brengen, om de hartstogten eener triomfeerende staatspartij voor het oogenblik bot te vieren. Een lange duur echter was deze wetten zelden beschoren. Het ontwaakte publieke geweten verbreekt die kluisters zoo ras mogelijk, even als die der uitheemsche instellingen, die met den landaard in strijd zijn. Uit het land, dat het langst onder het knellende juk van anti-nationale voorschriften heeft gezucht,¹ gingen de stemmen van BECCARIA en FILANGIERI op.

Terwijl in het burgerlijk geding de partij, die het onregt verdedigt, opkomt voor wat hij voor regt houdt en beweert, dat zijn wil in overeenstemming is met den algemeenen wil, treedt in het strafproces de beklaagde te voorschijn als de partij, die de wetenschap heeft, dat zijn wil met den algemeenen wil in lijnregten strijd is. Zijn tegenstander is niet de beleedigde, maar de openbare handhaver van het regt in den staat. Deze komt op in naam der geheele maatschappij. De individu treedt hier op den achtergrond. Toch zijn hem somtijds zware pligten opgelegd, aan wier vervulling hij zich niet kan of mag onttrekken. Hij kan geroepen worden als getuige, als deskundige, in landen waar de jury is ingevoerd, ook als gezworene. Zal zijne zedelijke kracht om waarheid en regt te helpen zegevieren, niet een prikkel vinden in de wetenschap dat de toepassing der strafwet de uitvoering is eener met de nationale regtsovertuiging overeenstemmende wet?

Waarlijk, wie op dit gebied gezag uitoefent of in welke rigting ook tot medewerking² geroepen wordt, hij kan ten aanzien der anti-nationale wet het *Carthaginem esse delendam* nooit genoeg en niet luide genoeg herhalen.

II.

De taal waarin de wet geschreven is. Waar de wetgever het beginsel op den voorgrond stelt, dat geen feit mis-

drijf of overtreding is, indien niet daartegen vooraf straf is bedreigd en hij tevens den regel huldigt, dat niemand zich verontschuldigen kan door zich op onbekendheid met de wet te beroepen, daar erkent hij stilzwijgend, dat de wet moet zijn opgesteld en van overheidswege wereldkundig gemaakt in de taal des lands. De dagen zijn vervlogen, waarin de wet enkel werd aangemerkt als de uitdrukking eener leidende gedachte, waarvan de ontwikkeling bij de toepassing der wet op het praktische leven aan den strafregter, als wachter der goddelijke orde, of handhaver der publieke veiligheid, of tuchtmeester der inbreuken op de goede zeden, veilig mag worden overgelaten. Op het voorportaal van het gebouw der heden-daagsche regtspleging is het »discite iustitiam moniti" vertolkt door den stelligen regel, dat geen feit strafbaar is dan uit kracht van een daaraan voorafgegane wettelijke strafbepaling.

Om strafbaar te zijn moet hij, die de wet overtreedt, in de mogelijkheid geweest zijn, die strafbepaling te leeren kennen. Geen wonder dat de voortreffelijkste schrijvers, die de theorie van het strafregt hebben ontwikkeld, welke begrippen zij ook mogen gekoesterd hebben ten aanzien van het regt om te straffen en het doel der straffen zelve, de aandacht vestigden op de zorg, die de wetgever behoort te wijden aan taal en stijl der wet. Allen eischen, dat die duidelijk, bondig, ondubbelzinnig, gemakkelijk verstaanbaar zij. Doch geen hunner viel het in op den voorgrond te stellen, dat in de eerste plaats de wet moet geschreven zijn in de taal des lands waar het wetboek geldt. Men dacht alleen daar met moeilijkheden te kampen te hebben, waar de staat naar eenheid van wetgeving streeft en in het staatsverbond verschillende nationaliteiten zijn opgenomen. Men herinnere zich, hoe hier te lande de Grondwet van 1815 zoowel in het Fransch als in het Nederlandsch werd afgekondigd en het verschil van uitdrukking in den eenen en den anderen tekst tot verschil van opvatting aanleiding gaf. Men brenge zich voor den geest, hoe ernstige bedenkingen de voorbereiding der Nederlandsche wetboeken van 1830 uitlokte, en de tegenkanting, die reeds het woord »Traduction" aan het hoofd der Algemeene

bepalingen in 1821 bij onze Belgische naburen opwekte. Onvermijdelijk is het ontstaan van tallooze vragen, zoodra, gelijk in Louisiana en het voormalig koninkrijk Sardinië, de beide teksten der wet evenzeer als »Urtexte" moeten worden beschouwd. Ook komt het mij niet twijfelachtig voor, dat het onderscheid der volkstaal in de verschillende kantons een der oorzaken is, die teweegbragten, dat (blijkens een door Orelli uitgegeven verslag) in Zwitserland het verlangen naar een gemeenschappelijk strafregt zich tot heden niet heeft geopenbaard.

En hier te lande? Hier staat Nederland bij zijne eigene koloniën verre ten achter. Op Java geldt sedert 1866 een Wetboek van strafregt voor de Europeanen, waarbij wel de Code Pénal tot grondslag gelegd is, maar tevens zijne vertaling is gezuiverd, aangevuld en in verband gebracht met de bepalingen aan latere Nederlandsche regtsbronnen ontleend. Niet alzoo bij ons. Nog wordt hier regt gedaan volgens den oorspronkelijken Franschen tekst van den Code. Vreemde toestand voorwaar! Een wetboek in eene ons vreemde taal opgesteld; daarnevens eene quasi-officieele overzetting, die op tallooze plaatsen den zin van 't origineel volstrekt niet weergeeft; daarnaast het gebiedend voorschrift der Grondwet (art. 156) dat alle vonnissen in strafzaken de artikelen der wet, waarop de veroordeeling rust, moeten vermelden; daarnaast eindelijk dat van art. 211 Stvd., bepalende dat het arrest moet inhouden den tekst der wet, welke wordt toegepast. Maar welken tekst? De Jurisprudentie nam aan (en met het volste regt), dat de Hollandsche tekst in het vonnis moet worden ingelascht, doch tevens, dat nergens is bepaald, dat, wanneer de vertaling ergens niet nauwkeurig of taalkundig is, de regter van den originelen Franschen tekst zou mogen afgaan en zou gehouden zijn de vertaling, hoezeer onnauwkeurig, te volgen.

Ik vraag het in gemoede, waarop steunt nu bij ons het vermoeden dat een iegelijk de strafwet kent? »Indien in het algemeen (zoo schrijft een vermaard Engelsch jurist) de vraag werd geopperd, welke ongerechtigheid wel de grootst mogelijke is, men zou misschien moeten antwoorden: een mensch

te straffen wegens overtreding van eene wet, waarvan hij het bestaan niet kent. En toch geschiedt dit dagelijks, vermits geen regel meer algemeen erkend wordt dan deze dat elk staatsburger de wetten van zijn land moet kennen, opdat hij dien overeenkomstig zijn handel en wandel inrigte." Wijders verdedigt de Britsche auteur den regel op aan de Benthamsche regtsleer ontleende gronden. Doch wat zou hij gezegd hebben van den eisch eener kennis, die onder 't volk in geen geval mag worden ondersteld? Een enkel voorbeeld uit velen. Art. 314 C. P. bedreigt straf tegen hem, die »priempoken, schietgeweren, tromblons" genaamd, of eenig geweer, dat bij de wet of eenig regeringsreglement verboden is, maakt, verkoopt of draagt. De Nederlandsche jurisprudentie besliste, dat de »Déclaration van Lodewijk XV van 23 Maart 1728 concernant le port d'armes" krachtens een decreet van Napoleon hier te lande van kracht is. Formeel volkomen juist. Doch wij vragen: op welken grond mag men veronderstellen, dat de Hollandsche boerenknaap weet wat een tromblon is, als de man, wien de vertolking van den Code van overheidswege werd opgedragen, dat woord niet anders wist weêr te geven dan door »schietgeweer, tromblon genaamd"? Wij vragen, op welken grond mag men aannemen, dat elk ingezeten de Ordonnances van Lodewijk XIV en XV kent, terwijl het zeker is, dat hier te lande vóór 1838 regtbanken van eersten aanleg bestonden, in wier ressort niet dan bij de regterlijke en administratieve autoriteiten een exemplaar van den tekst dier wetten was op te sporen?

Bij een decreet van 22 Junij 1810, dat zoo weinig bekend was, dat het zelfs aan de aandacht van onzen Kemper ontsnapte, had de Keizer bepaald, dat de wetten en reglementen in het Hollandsch zouden worden vertaald, onder voorwaarde van le mode le plus économique de traduction, doch tevens daarbij het voorschrift gevoegd: »Le texte du bulletin des lois en langue française servira seul de règle pour lever les difficultés qui pourraient s'élever sur le sens d'une disposition de la loi du décret." Welke waarborgen had de burger, dat de overzetter, die goedkoop werk moest leveren, met de noodige zorg zich van zijne taak had gekweten?

Zeker gaat ROSSI te ver, als hij beweert, dat in de strafwet de wetgever om verstaan te worden, soms tot de straat-en kroegtaal moet afdalen. »La loi pénale (zegt hij) oblige tous les citoyens, mais, comme instruction, elle s'adresse principalement aux classes les plus nombreuses et les moins éclairées, et, comme sanction pénale, c'est sur ces mêmes classes qu'elle frappe le plus souvent. De quelle langue, de quelle méthode faudra-t-il donc faire usage dans la rédaction des lois, pour agir efficacement sur l'esprit inculte de ceux qui peuvent le moins résister aux tentations du crime? Sera-ce en style du palais ou en style académique?» Is hier overdrijving, een grond van waarheid zal niemand miskennen. Bij ons heeft het volksonderwijs de ingezetenen opgevoerd tot die kennis onzer schoone moedertaal, die toereikend is, om de wet te verstaan, mits zij elke gedachte eenvoudig, helder, duidelijk uitdrukt. Maar wie zal niet het anathema uitspreken over een wetboek, afgekondigd in eene taal, die het volk niet kent, leesbaar gemaakt door eene vertaling waarvan de onnauwkeurigheid door niemand betwist wordt, aangevuld door vreemde verordeningen, waarvan eene getrouwe en verstaanbare overzetting ligt den geleerdsten taalkenner moeilijk zou vallen?

III.

Het strafregt is vergeleken bij een geweldige vesting, waarvan het geschut elk ander regtsgebied bestrijkt en beschermt. De strafwet moet voor alles in overeenstemming zijn met de grondwet van den staat en alle wetten die daarvan een onmiddellijk uitvloeisel zijn. Elke wijziging op ruime schaal die de staatsinstellingen ondergaan, heeft noodwendig belangrijke veranderingen ten gevolge in vele bepalingen, die in de strafwetgeving worden aangetroffen. Waar een staatsomwenteling plaats grijpt en een geheele nieuwe orde van zaken in het leven treedt, is de hervorming van het strafregt eene onmiddellijke behoefte. De strafwet toch mag in geen geval bepalingen inhouden, die de vraag doen oprijzen of zij bestaanbaar zijn met de veranderde staatsinstellingen

en niet geacht moeten worden stilzwijgend te zijn afgeschaft. Evenmin mag ze blijken machteloos te zijn om de nieuwe instellingen te beschermen en te verdedigen. Allermint kan de oude strafwet behouden worden, wanneer het volk het vreemde dwangjuk afschudt, en de staat zijne zelfstandigheid herwint. Doch hoe spoedvereischend de hervorming ook zij, ze wordt door geen tooverslag in het leven geroepen. In 1813 waren de raadslieden van onzen Souverein zich volkomen van de noodzakelijkheid der hervorming bewust en reeds weinige dagen na de komst van den Vorst werd een besluit genomen, waarbij alle bepalingen in den Code Pénal voorkomende ten aanzien van het Fransche rijk, deszelfs gouvernement en de Fransche geconstitueerde magten toepasselijk verklaard werden op den Staat der vereenigde Nederlanden, het daarin gevestigd gouvernement en de Nederlandsche geconstitueerde magten. Zeker ware ook destijds eene betere formule voor 's wetgevers gedachte ras te vinden geweest. Van de regering te gewagen en de burgers te vergeten, was een verzuim, dat in de haast, waarmede een bedrijvig gouvernement arbeidde, nauwelijks verschooning vindt. Doch oneindig meer moet het bevreemden, dat in den loop van zestig jaren geen enkele bepaling in werking is getreden, die de straks vermelde, in 1854 weer afgeschafte, vervangt. Stelt u den vreemdeling voor, die met onze strafwetgeving wil kennis maken. Hij slaat den Code op en leest in het eerste artikel, dat de lange reeks der misdaden en wanbedrijven opent: »Ieder Franschman die de wapenen tegen Frankrijk gevoerd zal hebben, wordt met den dood gestraft. Zijn goederen worden verbeurd verklaard." Hij vraagt u of dat artikel nog ten onzent geldt? Uw antwoord luidt bevestigend, met dien verstande dat,

1°. voor »ieder Franschman" moet gelezen worden, »ieder Nederlander," wat wel nergens geschreven staat, doch uit den aard der zaak voortvloeit;

2°. het feit moet gepleegd zijn tegen Nederland, niet tegen Frankrijk;

3°. eene andere straf voor de doodstraf krachtens eene speciale wet is in de plaats getreden;

4°. de verbeurdverklaring van goederen, als onbestaanbaar met onze grondwet wegvalt.

Wekt uw antwoord verwondering, toch zal zij tot verbazing klimmen, wanneer gij er bijvoegt, dat nog te beslissen overblijft, wie hier als Nederlander moet worden aangemerkt, en ook dan nog het bezwaar moet worden opgelost, omdat wij twee wetten hebben, die het Nederlandschap verschillend regelen, uit Art. 9, N°. 2, B. W., en art. 10, N°. 2 der wet van 28 Julij 1860 voortspruitend, welke beide bepalingen de tot de strafbaarheid van het feit vereischte hoedanigheid van Nederlander juist doen verloren gaan, door het treden in vreemde krijgsmilitie.

Even groot zijn de bezwaren, waarmede de rechtspraak te worstelen heeft, zoodra de vergelijking noodzakelijk wordt der geconstitueerde magten in het eene land en het andere, van een prefect met een commissaris des Konings, een directeur du département met een collegie van gedeputeerde staten, een maire met den burgemeester volgens onze Gemeentewet. Noode weerhoud ik mij u te betoogen, hoe het voorschrift van art. 111 C. P., waar in onze vertaling van »ongeleterde stemgerechtigden» wordt gesproken, kwalijk strookt met de Nederlandsche kieswet; hoe veel moeite het kost de voorschriften onzer in 1838 ingevoerde wetboeken, zoodra die afwijken van het fransche voorbeeld, met den C. P. in een behoorlijk verband te brengen; hoe bijna elke wet, die eenig onderwerp van staatsbestuur, eenigen tak van nijverheid, eenig belang van volkswelvaart of maatschappelijke veiligheid regelt, ingrijpt in het geheele stelsel der strafwetgeving en op beginselen steunt, die met het systeem van den Code volstrekt niet te rijmen zijn. Reeds den 19^{den} Februarij 1814 werd in een besluit van den Souvereinen Vorst openlijk verkondigd, »dat de strekking der wetten, regelende de werkzaamheden van het bestuur van de wateren en bosschen strijdig is met de erkende begrippen van eigendom en dat zoodanige wetten niet langer in werking behooren te worden gelaten,» en toch heeft in 1875 de ordonnance sur les eaux et forêts van 1669 hier te lande haar gezag niet verloren! In sommige verordeningen van Franschen oorsprong (men denke aan den Code Rural) is bijna

geen enkele bepaling, die niet tot verschil van opinie aanleiding geeft. De ingezeten overtreedt de wet; de regter veroordeelt hem; de hoogere regter, de bestaanbaarheid der vreemde wet met onze hedendaagsche instellingen ontken- nend, ontslaat hem van alle rechtsvervolging. In cassatie ver- eenigt zich de Hoge Raad weer met het gevoelens des eersten regters en veroordeelt op nieuw. De schuldig verklaarde on- dergaat zijne straf en peinst inmiddels over den rechtsgrond, waarop de Staat van hem een rijpere wettenkennis vordert, dan de meerderheid der leden van het collegie dat in hooger beroep regt deed, hem nu toeschijnt te bezitten. Wordt niet de stralenkrans, die de rechtsbedeeling hier te lande zoo luis- terrijk omschittert, door die nevelen der wetgeving ver- donkerd?

Toch blijft, ondanks alle ziekteverschijnselen, die in het organisme der strafwetgeving dagelijks door den regter wor- den waargenomen en opgemerkt door het publiek, dat de openbare rechtspleging bijwoont, een wetboek van kracht, dat in art. 39 onzer begrafeniswet de *gewone* strafwet heet. Hoe men ook over partiele herziening onzer wetboeken denke, welke ingenomenheid men ook aan den dag legge met de wijzigingen in 1854 in den Code gebragt, velen zullen het met mij een nationale ramp noemen, indien Regering en Volksvertegenwoordiging tot eenige verdere herziening onzer strafwetgeving overgingen, waarbij niet de afschaffing van den Code Penal en alle verdere niet-nationale strafwetten op den voorgrond werd gesteld.

En toch heeft men sedert 1854, zonder gebiedende nood- zakelijkheid, de wetten, waarbij enkele onderwerpen van staatszorg zijn geregeld, aan den vreemden Code vastgeke- tend. Men doet het nog dagelijks. Wars van alle vitlust of betweterij mogen wij de oogen niet sluiten voor een schijnbaar onbeduidend kwaad, dat eenmaal een diep ingrij- pende kanker zou kunnen worden. Neemt ter hand welken jaargang van ons Staatsblad gij wilt en gij vindt de bewij- zen. Ik heb alleen de wetten voor mij, afgekondigd gedu- rende den thans ten einde spoedenden jaarkring. Zeker hou- den die wetten talrijke voorschriften in, die Regering en

Volksvertegenwoordiging aanspraak geven op de erkentelijkheid der natie. Toch moet den lezer de wijze opvallen waarop ze zijn vastgesnoerd aan den Franschen Code. In allen ontdekken wij de gebruikelijke verwijzing naar art. 463 C. P. en art. 20 der Wet van 1854. Dat men een voorschrift noodig heeft rakende de strafverligting in geval van verzachtende omstandigheden is volkomen waar, zoolang het Wetboek van Strafrecht niet met het stelsel der *circonstances atténuantes* heeft gebroken. En evenwel mag ik vragen of het niet veel eenvoudiger geweest ware in al de sints 1854 vastgestelde speciale wetten de deur voor strafvermindering open te zetten zonder verwijzing naar twee bepalingen, waarvan de laatste de voorwaarde, die de eerste stelde, weer ophief.

In art. 23 der Wet van 2 Junij 1875 op de oprigting van inrigtingen, welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken, lezen wij, dat de straffen, bedreigd in art. 378 C. P. toepasselijk zijn op de personen belast met het toezigt op zoodanige inrigtingen, die de geheimhouding schenden. Naar dezelfde Fransche bepaling was ook vroeger verwezen in de wet van 1852 tot regeling der gemeenschap door electro-magnetische telegraphen. Vruchteloos zoek ik naar den grond van zoodanige verwijzing, zoowel in het eene als in het andere geval. Art. 378 spreekt van openbaring van geheimen door genees- en heelmeeesters of autres officiers de santé (er staat NB. in onze vertaling soortgelijke ambtenaren), door vroedvrouwen en alle andere personen door hun staat of beroep kennis dragende van geheimen, welke hun toebetrouwd worden. De verwijzing raakt niet het begrip van geheim, betreft niet de uitzondering die de Fransche Wetgever toeliet, maar heeft alleen betrekking op de bedreigde straf. Die straf had de speciale wet in weinige woorden kunnen uitdrukken en den regter ontheffen van de verplichting om in zijn vonnis nog te gewagen van een misdrijf, dat aan zijne regtspraak in het geheel niet is onderworpen. Voorts stelle men het geval, dat een strafwetboek wordt ingevoerd, waarbij de onderwerpen thans in speciale wetten behandeld onaangeroerd worden gelaten. Dan is er weer

een nieuwe wet noodig, die de strafbedreiging der speciale wet vervangt; immers verwees deze naar de bepalingen van een in dat geval afgeschaft Wetboek.

Art. 8 der Wet van 5 Junij 1875, tot vaststelling van bepalingen bij het voorkomen van hondsdelheid, wijst aan hoe verzuim van kennisgeving, verzet tegen het afmaken van honden of katten en weigering om ambtenaren van politie toe te laten wordt gestraft »behoudens zwaarder straffen in geval van feitelijken wederstand — of rebellie.” Dat men door laatstgenoemde woorden implicite heeft willen verwijzen naar de voorschriften van den Code Pénal is zonneklaar. Zij komen mij hoogst bedenkelijk voor, als niet alleen overtollig, maar tevens gevaarlijk. In de beide eerste ontwerpen werden ze niet aangetroffen. Doch wat deswege in de Tweede Kamer gezegd is, eischt mijne toelichting niet. Er is echter iets anders in die woorden, waarachter ik een vraagteeken plaats. Ik stuit op de beteekenis van het woordje *of*. Het kan (het Woordenboek wijst het ons aan) een tegenstellend bijschikkend voegwoord zijn, even als in het onmiddellijk voorafgaande »te zamen of afzonderlijk.” Het kan ook een verklarend voegwoord wezen. Dat de eerste opvatting niet de juiste zijn kan, blijkt daaruit dat de Code Pénal van geen feitelijken wederstand gewaagt, die niet als rebellie moet worden aangemerkt. Doch ook de tweede opvatting heeft hare bedenkelijke zijde. Immers waarom zou de wetgever hetzelfde misdrijf in één volzin met tweederlei benaming bestempelen? Indien *of* hier een verklarend voegwoord is, moet dan het woord »rebellie” tot verklaring van het begrip »feitelijke wederstand” dienen, het Fransche woord tot verklaring van het Nederlandsche in een Nederlandsche Wet? Maar dan raak ik weer verlegen met den Code, waar rebellie feitelijke wederspanningheid heet, van welk genus weêr feitelijke wederstand eene species is. De kort te voren (9 April 1875) ingevoerde spoorwegwet spreekt dan ook in art. 62 van »aantasting of gewelddadige en feitelijke wederstand.” Zeker is deze clausule gepaster, indien men toch eene clausule wil. Toch schijnt zij even onnoodig als de vermelding van

moord in diezelfde spoorwegwet, ondanks de algemeenheid van den regel, dat, zoo een feit in meer dan ééne strafbepaling valt, slechts die wordt toegepast waarbij de zwaarste straf bedreigd is.

Ik heb u den actueelen toestand geschetst en aange-toond hoe wij van lieverlede meer en meer in het net eener in alle opzigten anti-nationale Wetgeving verward raken. Zal het eerlang anders worden? Vraagt gij het den invloedrijken in den lande, de welwillenden halen de schouders op; de opregten kunnen een glimlach niet onderdrukken; de onverschilligen verwonderen zich over uwe naiveteit.

Ik voor mij, ik zal, zoolang de woorden »gemeen overleg'' in onze Grondwet geschreven staan, niet wanhopen.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 10den JANUARI 1876.

Tegenwoordig de heeren C. W. OPZOOMER, voorzitter, C. LEEMANS, W. G. BRILL, G. DE VRIES AZ., W. J. KNOOP, N. BEETS, R. FRUIN, A. KUENEN, J. E. GOUDSMIT, S. A. NABER, H. KERN, M. J. DE GOEJE, J. P. N. LAND, TH. JORISSEN, M. F. A. G. CAMPBELL, P. DE JONG, en J. C. G. BOOT, secretaris.

Het proces-verbaal der vorige vergadering vastgesteld zijnde bericht de secretaris, dat de heer Moll door ongesteldheid verhinderd wordt de vergadering bij te wonen, en dat vóór 1 Januari zijn ingekomen twee gedichten ter mededinging in den wedstrijd. Het eene getiteld: *De homine et simia satira* is gemerkt met de versen: *quidlibet audendi etc.* uit de *Ars poetica*; het andere ten opschrift voerend: *Publicae ac privatae neapolitanae beneficentiae in aegrotos, inopes, et aerumnosos quoslibet omnigenae domus atque opera. Elegia.* heeft de Bijbelwoorden *Deus charitas est et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo* tot kenmerk. Beiden zijn met de *Hollandia*, de *Lilia* en de *Lutea bilis*, vroeger vermeld aan de commissie van beoordeeling ter hand gesteld.

De commissie van beoordeeling der door den heer Kern aangeboden verhandeling: *Eene Indische Sage in Javaansch*

gewaad, brengt bij monde van den heer De Goeje verslag uit. Het eindigt met de conclusie, dat die verhandeling verdient in de werken opgenomen te worden, waarmede de vergadering zich vereenigt.

Vervolgens geeft de heer Jorissen eene uitgewerkte teekening van de verhouding der Nederlandsche republiek tot de eerste coalitie tegen Frankrijk, 1791—94, grootendeels bewerkt naar onuitgegeven en nog niet gebruikte bescheiden, die zich in het Koninklijke huisarchief en in het Rijksarchief bevinden. De spreker geeft zijn voornemen te kennen om deze bijdrage tot de geschiedenis der vaderlands over de jaren 94 en 95 voort te zetten en haar met bijlagen verrijkt aan te bieden voor de Verhandelingen der Afdeeling. De voorzitter bepaalt, dat zij alsdan aan de beoordeeling van de heeren Brill, Knoop en R. Fruin zal onderworpen worden, en geeft gelegenheid om nu over het voorgedragen gedeelte vragen en opmerkingen in het midden te brengen.

Hiervan wordt door de heeren Brill en Knoop gebruik gemaakt. De eerste meent dat de spreker, na de tweede verdeeling van Polen en Oostenrijks wensch om de Zuidelijke Nederlanden tegen Beieren te ruilen vermeld te hebben, den invloed van die gebeurtenissen en plannen op den toestand der Republiek nader had moeten aantonen. Zoo mag men, zijns bedunkens, het er voor houden dat Oostenrijk, om eigen nalatigheid in het nemen van voorzorgen tot behoud der Zuidelijke Nederlanden en ter bestrijding der Franschen te vergoelijken, de schuld op de slechte gesteldheid van het leger van haren bondgenoot de Republiek heeft geschoven, terwijl zij toch grootendeels het gevolg was van de zucht om zich in Polen niet door Pruissen te laten overvleugelen. De onderhandelingen over de ruiling van Belgie voor Beieren verwekten groote achterdocht bij de patriotten, daar uitbreiding van het grondgebied der Republiek tot vermeerdering van des Stadshouders macht scheen te zullen leiden. En die achterdocht ontnam aan de Regeering den steun van

het binnenland, dien zij tot handhaving eener waardige en krachtige houding tegenover het buitenland noodig had. Ook het plan tot afstand van Negapatnam, door den spreker vermeld, schijnt ontworpen om de anti-stadhouderlijke partij voor een krachtig deelnemen aan den oorlog tegen Frankrijk te winnen, daar vergrooing van ons koloniaal gebied vooral ten bate van de handelstand moest komen.

De heer Knoop geeft aan den spreker eenige militaire opmerkingen ten beste, en gelooft, dat met een stadhouder als Willem V en een verwaarloosd leger de Republiek geen schitterende rol kon spelen. Hij schetst de sterkte en den staat van het leger in 1785, en gelooft dat het na de successie-oorlog steeds minder is geworden.

De heer Jorissen antwoordt, dat noch de tweede verdediging van Polen, noch Oostenrijks plannen met de Zuidelijke Nederlanden rechtstreekschen invloed op de verhouding der Republiek tot de coalitie hebben uitgeoefend. Slechts in zoverre hebben die zaken zich doen gevoelen, als zij Oostenrijk den lust benamen om de Zuidelijke Nederlanden te verdedigen. Maar er is geen spoor te vinden, dat Oostenrijk tot eigen verdediging de schuld zijner halve maatregelen meer op de Republiek, dan op een der andere bondgenoten heeft geworpen. Klachten tegen het Nederlandsche leger zijn van dien kant slechts zelden ingebracht; gewoonlijk wordt tot het midden van 94 door de Oostenrijksche ministers met lof over de Hollandsche troepen gesproken. De ongunstige getuigenissen over onze troepen, die wij kennen, zijn meer van Engelschen dan van Oostenrijkschen oorsprong.

Wat het plan van ruiling der Zuidelijke Nederlanden betreft, heeft de Republiek de zorg daarvoor geheel aan de groote mogendheden overgelaten, en is in die jaren daarin niet gemoeid geweest.

Dat het aanbod van Negapatnam door Engeland zou gedaan zijn, om de anti-stadhouderlijke partij te winnen, komt spreker weinig waarschijnlijk voor, daar het blijkt dat die onderhandeling in het geheim gevoerd is, en het uit de thans bekende correspondentie der Patriotten duidelijk is, hoe weinig zij wisten. Indien dat aanbod onder de hand medege-

deeld was, is het zonderling dat het door geen der tijdgenoten, van welke richting ook, is vermeld en nu voor het eerst bekend wordt.

Bij de rondvraag vestigt de secretaris de aandacht op den wensch geuit in het verslag van de heeren Veth en De Goeje over de verhandeling van den heer Kern, namelijk dat de Regeering het bezorgen van goede afschriften van letterkundige voortbrengselen in onze O. Indische bezittingen, en het opteekenen van hetgeen daar door mondelinge overlevering wordt voortgeplant, zal aanmoedigen. Hij oordeelt dat om dat doel te bereiken het onvoldoende is het Verslag in de Versl. en Meded. te laten drukken, en meent dat de afdeeling, als zij dien wensch tot den haren maakt, dien onder het oog der Regeering moet brengen.

Daar geen der beide voorstellers tegenwoordig is, wordt besloten nadere toelichting van dien wensch aan hen te vragen, en in de volgende vergadering de zaak aan de orde te stellen.

Nadat de heer de Jong eene kritische bijdrage van den heer van Herwerden voor de Verslagen heeft toegezegd, wordt de vergadering door den voorzitter gesloten.

R A P P O R T

OVER

„EENE INDISCHE SAGE IN JAVAANSCH GEWAAD.”

VAN

H. KERN.

De in de vergadering van December in onze handen gestelde verhandeling van den heer Kern begint met eene uiteenzetting van het groote belang der wayang-litteratuur. *Wayangs* zijn Javaansche tooneelstukken, waarvan de stof meest genomen is uit de Indische Sage, doch naar Javaansche neiging en behoefte gewijzigd. Zij zijn een uitnemende bron voor de kennis van het volkskarakter, omdat dit zich daarin beter dan in eenig ander voortbrengsel der letterkunde, in zijne licht- en schaduwzijde afspiegelt; en daarbij zijn zij een ware schatkamer voor de taal. De meeste zijn niet opgeschreven, maar leven voort door mondelinge overlevering, doch wel bestaan van vele uitvoerige inhoudsopgaven, *lakons* geheeten, van welke enkele, met name door Dr. Cohen Stuart, zijn bekend gemaakt. Het is tijd aan deze litteratuur meer te doen, en de heer Kern meent dat men beginnen moet met eene studie der lakons, vooral eene vergelijking met de Indische bronnen, om dan door de Dalangs de tooneelstukken zelve te laten opschrijven en door den druk bekend te maken. Als voorbeeld en bijdrage hiervoor, geeft hij hier zelf de behandeling van een lakon uit den Mahâbhârata-kring van sagen, met den Javaanschen tekst, en wel van de 9^e uit den bundel, getiteld »Brand van de zaal Galagala,” waarvan door Dr. Cohen Stuart reeds vroeger een uittreksel is gegeven. Van de wayang, waaruit deze lakon is gemaakt, bestaat ook (hoewel misschien naar

eene andere redactie) eene zeer vrije bewerking in dichtmaat, die veel jonger is dan de lakon, en vooral merkwaardig als bewijs van den grooten invloed der Hollandsche zeden en gewoonten op enkele klassen der Javaansche maatschappij. De bewerking en vergelijking van den heer Kern schijnt ons toe zeer verdienstelijk te zijn en het overtuigend bewijs te leveren, dat in de inleiding omtrent het gewicht dezer studie geen woord te veel is gezegd. Wij stellen derhalve aan de vergadering voor, deze belangrijke verhandeling in de Werken der Academie op te nemen. Wilden wij eene opmerking maken, dan zou het deze zijn, of de stelling omtrent de onveranderlijkheid der Javanen, waartegen de schrijver aan het slot der verhandeling opkomt, wel eene ernstige bestrijding verdient.

De lezing van dit stuk heeft bij ons een wensch verlevendigd, die wij hier meenen te mogen uitspreken. Het is werkelijk treurig, dat na zoovele jaren van heerschappij der Nederlanders over het groote Insulinde, nog van een hoofdstuk der Javaansche letterkunde moet gezegd worden, dat er bijna niet aan gewerkt is. Om dit en zooveel ander verzuim goed te maken, zijn arbeiders en bouwstoffen noodig. Wat de eersten betreft, wij koesteren de hoop dat hun aantal zal toenemen; wat de bouwstof aangaat, kan de Regeering machtige hulp verleen. Wanneer hier te lande handschriften worden aangeboden, is de Regeering steeds bereid, die ten dienste der wetenschap aan te koopen. Toch groeien onze verzamelingen slechts langzaam aan, want er wordt op verre na niet genoeg bijeengebracht. Blijkbaar wordt door het meerendeel der ambtenaren het belang daarvan niet ingezien. Wij stellen ons voor, dat aanmoediging van Regeeringswege tot het bezorgen van goede afschriften van letterkundige voortbrengselen en opteekening van hetgeen nog enkel door mondelinge overlevering wordt voortgeplant, zoowel op Java als in de andere bezittingen, de armoede aan bouwstof eerlang in rijkdom zou doen verkeer.

Leiden, 28 December 1875.

P. J. VETH.

M. J. DE GOEJE.

DE LOCIS NONNULLIS AESCHYLI ET SOPHOCLES.

DISPUTAT

H. VAN HERWERDEN.

I. AD AESCHYLUM.

PERSARUM vs. 249 sqq.:

ὦ γῆς ἀπάσης Ἀσιάδος πολίσματα
ὦ Περσὶς αἶα καὶ πολὺς πλούτου λιμὴν
ὥς ἐν μιᾷ πληγῇ κατέφθαρται πολὺς
ὄλβος κτέ.

»Non solet Aeschylus, verba sunt Schützii, idem verbum, nisi orationis elegantia postulat, brevi intervallo repetere." Quod autem ipse lenissima sane mutatione coniecit πόλις pro priore πολὺς, ut intellexeretur Susa, vereor ut probari possit. Nam et parum eleganter πόλις infertur post proximum πολίσματα, et expectatur aliquod adiectivum ad πλούτου λιμὴν, ut in simili loco Euripideo Orest. 1077:

Σοὶ μὲν γάρ ἐξι πόλις, ἐμοὶ δ'οὐκ ἐξι δὴ
καὶ δῶμα πατρός, καὶ μέγας πλούτου λιμὴν.

Ita in loco Aeschyleo nemo haereret, si scriptum extaret:

ὦ Περσὶς αἶα καὶ μέγας πλούτου λιμὴν.

Nec tamen hanc esse Aeschyli manum facile adducere ut credam, motus observatione Euripidem ubi, quod saepiuscule facit, antiquiorem poetam imitetur, id facere solere cum aliqua varietate. Iam cum unum adiectivum supersit, quod et de portu et de magnis divitiis aptissime dicatur, prope absimile ut Aeschylum scripsisse suspicer:

ὦ Περσὶς αἶα, καὶ βαθὺς πλούτου λιμὴν

quae verba Susa, ubi regii thesauri asservabantur, imprimis spectare, non est quod negemus. *Βαθύς* de divitiis usurpatum notius est quam quod exemplis probemus; hic satis sit, ut allato loco Supplicum vs. 54 demonstrarem hunc vocabuli usum non esse ab Aeschylea dictione alienum. Vitii origo est in ambiguo; incertum enim utrum *πολύς* pro *βαθύς* substitutum sit mero errore librarii oculis aberrantibus ad versum sequentem, an interpretamentum de industria petatum, quod saepe fiebat, e vicinia genuini vocabuli locum occupaverit.

Pers. 724 sqq:

Dar. καὶ τόδ' ἐξέπραξεν, ὥς Βόσπορον κλῆσαι μέγαν;

At. ὦδ' ἔχει γνώμης δέ που τις δαιμόνων ξυνήψατο.

Dar. φεῦ, μέγας τις ἦλθε δαιμων, ὥς μὴ φρονεῖν καλῶς.

In ultimo quem adscripsi versu tam humile et supinum est istud ἦλθε, ut Aeschylum non agnoscam. Apprime mihi placeret:

φεῦ, μέγας σφ' ἔσθηνε δαίμων, ὥς μὴ φρονεῖν καλῶς.

Cf. supra vs. 97, et Soph. fr. 508. Sed leniore medicina uti possumus corrigentes:

φεῦ, μέγας σφ' ἐπῆλθε δαίμων, κτέ.

i. e. *eum invasit*. Ad accusativum cf. Soph. fragm. 607 et O. R. 199. Idem verbum iure Dindorfius poetae restituit infra vs. 845

ὦ δαῖμον, ὥς με πόλλ' ἐπέρχεται κακὰ
ἄλγη.

Pronomen *τις* loco nostro repetitum e vs. praegresso has turbas dare potuit. Quia tamen non male additur nec pronomen personale propter viciniam vs. 724, cuius obiectum est Xerxes, prorsus videtur necessarium, fieri potest ut verior emendatio haec sit:

φεῦ, μέγας τις ἦγε δαίμων, ὥς μὴ φρονεῖν καλῶς.

**Ἀγειν* frequens est de diis homines et res humanas ducentibus quo velint. Notus est locus Soph. Antig. 624 ὅτῳ

φρένας θεὸς ἄγει πρὸς ἄταν. Cf. O. C. 253, 998, Phil. 1039, cett. Sic Iphig. A. 877 τίς αὐτὸν οὐπάγων ἀλαζόρων.

Pers. 912 Xerxes redux civibus suis conspectis exclamat:

λέλνται γὰρ ἐμοὶ γυίων ῥώμη
τὴνδ' ἡλικίαν ἐσιδόντ' ἄζων.
εἴθ' ὄφελε κτέ.

Suspectum est in Attico poeta elisum iota Dativi. Parum probabiliter deletο ἄζων faceres versum paroemiacum:

τὴνδ' ἡλικίαν ἐσιδόντι,

cui ceterum propter pleniorē interpunctionem non obstaret versus sequens incipiens a vocali. Potius, ni fallor, statuentum ἐσιδόντ' deberi praeposteræ correctoris veteris coniecturae sine causa haerentis in liberiore quam poeta admiserat structura:

λέλνται γὰρ ἐμοὶ γυίων ῥώμη
τὴνδ' ἡλικίαν ἐσιδὼν ἄζων

quasi primo vs. fuisset: λέλνμαι γὰρ τὴν τῶν γυίων ῥώμην.

Cuius licentiae non pauca certa exempla collegit NICOLAUS WECKLEIN in utili libello, quem inscripsit *Studien zu Aeschylus*, Berlin 1872. pag. 16. Cf. quae ipse nuper adnotavi ad Eurip. Ionem vs. 925 ὑπεξαντλῶν — αἶρει μ'. Imprimis aptus est quem adscribam locus Hippol. 1119: Οὐκέτι γὰρ καθαρά μοι φρήν, τὰ παρ' ἐλπίδα λεύσσων. In Iphig. T. 675 Elmsleius coniecit: κοινῇ δὲ πλεύσας (pro τ' ἐπλευσα) δεῖ με καὶ κοινῇ θανεῖν, ubi vulgatum frustra tuentur Köchly et Weilius. Nec tamen male Badham κοινῇ ἔπλευσα κτέ.

Pers. vs. 921:

γὰρ δ' αἰάζει τὰν ἐγγαίαν
ἦβαν Ξέρξῃ κταμένην Αἴδου
σάκτορι Περσῶν ἀγδαβάται γὰρ
πολλοὶ φῶτες, χώρας ἄνθος,
τοξοδάμαντες, πάννυ ταρφύς τις
μυριάς ἀνδρῶν ἐξέφθιννται.

Non fuerat in textum recipienda Passovii coniectura ἀδοβάται. Vox enim et omni destituta auctoritate et nimium otiosa est ob sequens verbum ἐξέφθινται. Nisi egregie fallor, tres primae literae vocabuli depravati ΑΓΔ dittographia natae sunt ex ΑΙΔου, quod supra id vocabulum legitur in versu praecedenti. Quibus literis resectis superest ΑΒΑΤΑΙ, quae est Dorica forma pro ἡβηταί, quam ipsam loci ratio requirit. Scribam igitur:

γαῖ δ' αἰάζει τὰν ἐγγαίαν
 ἡβαν Ξέρξα κταμέναν Αἰδου
 σάκτορι Περσᾶν ἡβαταὶ γὰρ
 πολλοὶ φῶτες, χάρας ἄνθος,
 τοξοδάμαντες, πάνυ ταρφύς τις
 μυριάς ἀνδρῶν ἐξέφθινται.

Praetuli autem ἡβαταὶ alteri formae, quod ἄβα pro ἡβα in nostris tragicorum exemplaribus nusquam legitur. Librarii ut saepe Dorismos oblitterarunt, ita interdum in iisdem invehendis nimii fuerunt.

Ἡβητής cum aliis dixit Euripides Heracl. 858.

Pers. 954 sqq. in Chori querela:

οἰοιοῖ βόα καὶ πάντ' ἐκπεύθου.
 ποῦ δὲ φίλων ἄλλος ὄχλος,
 ποῦ δὲ σοὶ παρασάται,
 οἶος ἦν Φαρανδάκης κτέ.

equidem nescio an verior scriptura sit

Ποῦ δὲ φίλων ἀμὸς ὄχλος

dictum ut τοῦμὸν φρενῶν ὄνειρον Soph. El. 1390, alia non ita pauca apud tragicos. Eadem confusio vocabulorum ΑΜΟΣ et ΑΛΛΟΣ cum alios locos pessumdedit, tum vs. 601 in eadem tragoedia Sophoclea, ubi iam Wexius corrigere occupavit, ut nunc animadverto:

ὁ δ' ἀμὸς ἔξω, χεῖρα σὴν μόλις φυγῶν
 τλήμων Ὀρέης

i. e. (carus) meus Orestes. Male novissime Blaydesius ὁ δ' ἀδελφὸς ἔξω κτέ.

Pers. 961 in verbis Xerxis:

ὄλοονς ἀπέλειπον
 Τυρίας ἐκ ναός
 ἔρροντας ἐπ' ἀκταῖς
 Σαλαμινιάσι συφελού
 θείνοντας ἐπ' ἀκτᾶς

ultima vox vitium traxit e praegressis. Corrigam ἀγᾶς.
 Cf. Hesychius s. v.

SUPPLICUM vs. 34 sqq:

ἐνθα δὲ λαίλαπι
 χειμωνοτύπῳ βροντῇ σεροπῇ τ'
 ὀμβροφόροισιν τ' ἀνέμοις ἀγρίας
 ἄλὸς ἀντήσαντες ὄλουντο.

Omissa copula ad βροντῇ indicium est, nisi fallor, virgulis esse interpungendum post χειμωνοτύπῳ et post ἀνέμοις, ut verba interposita contineant descriptionem λαίλαπος χειμωνοτύπου. Pugnat quoque pro hac interpretatione additum ἀνέμοις, quod iunctum cum substantivo λαίλαπι abundaret, separatum vero in tempestatis descriptione est necessarium.

Supplic. 58 sqq:

εἰ δὲ κυρεῖ τις πέλας οἰωνοπόλων
 ἐγγάιος οἶκτον αἰτῶν,
 δοξάσει τις ἀκούειν ὅπα τᾶς Τηρείας
 μητίδος οἰκτρᾶς ἀλόχου.

Offensioni est repetitum pronomen indefinitum. Corrigendum suspicor: δοξάσει τάχ' ἀκούειν.

Supplic. 406 sqq:

Λεῖ τοι βαθείας φροντίδος σωτηρίου
 δίκην κολυμβητήρος ἐς βυθὸν μολεῖν
 δεδορκὸς ὄμμα, μηδ' ἄγαν ὠνωμένον.

Optime habet et vere Aeschyleum est ὄμμα — ὠνωμένον, sed absurde additur ἄγαν, quasi poeta dicere voluisset

exiguam oculorum caligationem nihil nocere. Quia autem nulum est vocabulum, quod sine detrimento inter *μηδέ* et *ὠνωμένον* possit interponi, dubitari non potest quin *ἄγαν* debeat librariis deficientem pedem utcumque explentibus. Cetera emendatio posita est in coniectura plus minusve probabili. Mihi venit in mentem:

*Δεῖν τοι βαθείας φροντίδος σωτηρίου
δίκην κολυμβητήρος ἐς βυθὸν μολεῖν
δεδορκὸς ὄμμα (φημι) μηδ' ὠνωμένον.*

Mox. vs. 417 spurium esse crediderim fictum ope vs. 406.

Supplic. vs. 455 Choro dicenti:

πολλῶν ἄκουσον τέρματ' αἰδοίων λόγων

respondet rex Argivorum:

ἤκουσα, καὶ λέγοις ἄν· οὐ με φεύζεται.

Minime ignoro usum Aoristi pro praesenti quem vocant, qualia sunt *ἐχάρην, ἤσθην, ἐπήνεσα, ἐδεξάμην, μεθήκα*, alia plurima. At nihil horum huc pertinere manifestum est, nec hic praesenti locus est sed futuro. Omnino videtur necessarium:

ἀκούσομαι. λέγοις ἄν· οὐ με φεύζεται.

Supplic. 951 verba praeconis sunt:

*ἴσθι μὲν τάδ' ἤδη πόλεμον ἐρεισθενέον.
εἴη δὲ νίκη καὶ κράτος τοῖς ἄρσεσιν.*

Dindorfius priorem versum sic edidit e Porsoni coniectura:

ἦ' σται τάδ', ἣ δει πόλεμον αἵρεσθαι νέον

hac sententia: *aut erunt haec* (quae iubeo), *aut novum bellum suscipiendum erit*, per se quidem non prorsus improbabili, sed minus tamen perspicua propter ultima verba regis

κομίζου δ' ὡς τάχιζα' ἐξ ὀμμάτων

quae statim antecedentia auditorem paene cogunt, ut contra poetae mentem huc referat prima praeconis verba. Praeterea primorum verborum mutatio non ea se commendat lenitate,

qua pleraeque insignes sunt summi critici emendationes. Rec-
tissime, ni fallor, iam Bothius pro ἴσθι μὲν reposuit ἴσθ'
οὖν, sed manifestum est inde pendere non posse infinitivum
αἰρεσθαι, quem ex ἔρεσθε certa coniectura elicuit Porsonus.
Reliqua autem emendatio vix dubia esse potest, simulatque
agnoveris inepte praeconem dicere *novum bellum*, quod ita tan-
tummodo recte se haberet, si Argivi iam antea cum Aegypti
filiis belligerati essent. Nēpe legendum est:

ἴσθ' οὖν τὰδ' ἤδη, πόλεμον αἰρεσθαι δέον

scito igitur hoc iam, bellum esse suscipiendum, sive malis:

ἴσθ' οὖν τὰδ', ἤδη πόλεμον αἰρεσθαι δέον.

Utut enim distinxeris, vocola ἤδη non erit supervacanea.

Supplic. vs. 994 sq:

πᾶς δ' ἐν μετοίκῳ γλῶσσαν εὐτυχον φέρει
κακὴν τό τ' εἰπεῖν εὐπετές μύσαγμα πῶς.

Non possum quin haec verba multifariam depravata esse cen-
seam, licet scholiastam non aliter legisse appareat ex eius
interpretatione. Primum enim offensionem est ἐν positum pro
ἐπί adversus, deinde ambigas annon melius scribatur φορεῖ,
ut dicatur; unus quisque adversus inquilinum (s. potius pere-
grinum) malam linguam paratum gerit. Sed tamen fortasse
φέρει ita licet tueri, ut γλῶσσαν — κακὴν vertamus *prom-
tum maledictum*; quod comparari existimemus cum telo. Ita
apposite conferas locum Eumenid. 766: μήτοι τιν' ἄνδρα
δεῦρο — ἐλθόντ' ἐποίσειν εὖ κεκασμένον δόρυ, et
saepe verbum ἐπιφέρειν sic usurpatum reperitur. Reliqua
autem teste scholiasta significant: τὸ εἰπεῖν μυσάρων τι
κατὰ τῶν ξένων, εὐχερές ἐστι. Sed vix mihi persuadeo
Aeschylum eiusmodi sententiam tam perplexo verborum ordine
exposuisse ut scriberet τό τ' εἰπεῖν εὐπετές μύσαγμα πῶς,
quae legens aut audiens nemo non iungeret, quod posta ta-
men separatam voluit, εὐπετές μύσαγμα. A nullo requiro
ut fidem mihi habeat suspicanti:

τό τ' εἰπεῖν εὖ συγεί μύσαγμα δπως

verum hoc saltem spero datum mihi iri, huiuscemodi lectio-

nem tradita esse aliquanto meliorem. Etiam hoc perquam dubium esse reor, num *κακῶς εἰπεῖν τινα* Graece dici possit *εἰπεῖν μύσαγμά τινα*.

SEPTEM vs. 21:

*καὶ νῦν μὲν ἐς τόδ' ἡμαρ εὖ ῥέπει θεός·
χρόνον γὰρ ἤδη τόνδε πυργηρουμένοις
καλῶς τὰ πλείω πόλεμος ἐκ θεῶν κυρεῖ.
νῦν δ' ὥς ὁ μάντις φησὶν, οἰωνῶν βοτῆρ,
ἐν ὧσὶ νωμῶν καὶ φρεσὶν πυρὸς δίχα
χρησηρίους ὄρνιθας ἀψευδεὶ τέχνη·
οὗτος τοιῶνδε δεσπότης μαντευμάτων
λέγει μεγίστην προσβολὴν Ἀχαιῖδα
νυκτιγορεῖσθαι ἀπιβουλεύειν πόλει.*

Balbutientis haec mihi oratio esse videtur, non facundi poetae, nec fere dubito quin ὁ μάντις sit glossema adscriptum olim ad explicanda vocabula οἰωνῶν βοτῆρ, perierit autem aliquid quo poeta dixerit haruspicem triste nuntiasse augurium. Ipsa verba certa coniectura restitui iam nequeunt, sed tentari potest aliquid, velut:

νῦν δ' οὐ τι τοιᾶ φησιν οἰωνῶν βοτῆρ, κτέ.

Cf. Suppl. vs. 400. Quod ad primum versum quem adscripsi attinet, non sanatur neque Halmii coniectura *καὶ πρὶν μὲν*, neque Dindorfiana *καὶ δὴ μὲν*. Recte dictum foret:

κὰς μὲν τόδ' ἡμαρ (ἡμιν) εὖ ῥέπει θεός,

si satis constaret hac pronominis forma Aeschylum, quod saepe facit Sophocles, nusquam Euripides, in senariis usum esse. Unum tantum exstat exemplum Eumen. 347 idque in metro dactylico. Quare locum aliorum curae commendo.

Septem vs. 42:

*ἄνδρες γὰρ ἐπὶ θούριοι λοχαγέται
ταυροσφαγοῦντες ἐς μελάνδετον σάκος
καὶ θιγγάνοντες χερσὶ ταυρείου φόνου κτέ.*

Punctum temporis non dubito, quin *ταυροσφαγοῦντες* ex interpretamento natum sit genuinae lectionis *μηλοσφαγοῦν*-

τες, quam servavit hunc versiculum ioculariter adhibens Aristophanes Lysistr. 187. *Μῆλα* tragicis non sunt, ut Homero, oves tantum et caprae, sed quodvis pecus, *κοινῶς* — πάντα τὰ τετράποδα· ὄθεν καὶ πᾶσα βύρσα, ὃ ἐστὶ πᾶν δέρμα, *μηλωτή* λέγεται, ut est apud Hesychium s. v. Vide quae attulit Dindorfius in Lexico Sophocleo s. v. *μηλον*. Cf. Electr. 280, Aesch. Sept. 274 sq. (iniuria damnatos a Dindorfio) Ion. 377, Iph. T. 1116, Alc. 119, fragm. 630, al. Quos locos perperam de solis ovibus interpretantur.

Septem vs. 333:

κλαυτὸν δ' ἀρτιδρόποις
ὠμοδρόπων νομίμων προπαρόιθεν διαμεῖψαι
δωμάτων συγεράν ὁδόν.

»Hermann" verba sunt Weckleini l. l. pag. 56 »gibt von die-
»ser schwierigen Stelle die Erklärung, deploranda sors est
»earum quae *carptae* ante sollemnem ritum, quo vix matu-
»rus iuventae flos decerpitur, relicta domo tristem ingredian-
»tur viam. *Alles ist klar und treflich bis auf dem Ausdruck*
»*διαμεῖψαι δωμάτων συγεράν ὁδόν*." Quod vehementissime
nego. Quid enim fecit interpres? Adiectivum *ἀρτιδρόποις*,
i. e. *recens carptis*, reddidit per *carptis*, *ὠμοδρόπων* autem
i. e. *carpentium immatura* (aut sensu passivo *carptorum ante*
maturitatem) per *carpentium vix matura* (quo vix maturus
iuventae flos decerpitur), nec tamen notionibus vocabulorum
tam vehementer detortis id efficere potuit quod voluit. Ritus
enim ille sollemnis matrimonii *maturum*, non *immaturum* nec
vix maturum, virginum florem decerpere solet. Quod ad reli-
qua verba attinet *διαμεῖψαι δωμάτων συγεράν ὁδόν* ea,
nulla adhibita vi sermoni, simplicissimam admittunt interpre-
tationem: *pro aedibus odiosam viam commutare* (i. e. pro
felici vita in domo paterna abduci in servitutem). Cf. Euripides
Iph. T. 398 Ἀσιήτιδα (γαῖαν) Εὐρώπας διαμείψας.
Prorsus igitur incredibile est haec verba, cum praesertim uni-
verso loco aptissima sint, labem accepisse eamque tantam, ut
propter Eustathii locum olim allatum a Nauckio: ἐν μετ-
σώρῳ γὰρ οὐ μόνον καινὸν εἶν (ὥς ἡ παροιμία)

ανθος ἀναφυῇ, ἀλλὰ καὶ εἰάν κατ' Αἰσχύλον ἀρτί-
δροπος ὁπώρα νεᾶζουσα τρυγηθῇ (qui locus num-
huc pertineat valde dubito) cum Weckleino rescribendum pu-
temus satis violenta mutatione κλημάτων τρυγεῖαν
δρόσον. Quod praeterea inepte dictum est. Nam uva de-
cerpta cum vitis palmitibus non mutat rorem quem calcata
destillat, sed lacum in quo calcatur, ut opinor.

Quaecumque fuit Aeschyli manus, hoc saltem licet e verbis
traditis et loci contextu perspicere, chorum deplorare sortem
earum, quae nondum maturo flore virginitalis privatae a vic-
tore milite abripiantur in servitutem. Veteres scholiastas textum
non meliorem ante oculos habuisse quam qui nostris libris
traditus est, eorum interpretationes confirmant. Explicant
tam primae manus in Med. cod. lectionem ἀρτιτρόποις,
quam alteram hodie vulgo receptam, quae est sec. man.,
ἀρτιδρόποις. Non is sum qui loco tam misere habito
certam medelam promittam, sed nihil impedit quominus sig-
nificem, qualis lectio poetam non dedecere mihi videatur:

κλαυτὸν δ' ἄστυδρομοῖς
ὠμόδροπον γονέων προπάρειθεν διαμεῖψαι
δωμάτων συγεῖαν ὁδόν.

Miserum est, immaturam decerptam ab hoste (puellam) ante
ora parentum ex aedibus paternis abduci in servitutem. Ἀστυδρό-
μος quidem nusquam hodie legitur, sed verbo ἄστυδρομειν
poeta usus est in hac ipsa fabula vs. 221, de hoste captam
urbem percurrente, itaque ἄστυδρομοῖς h. l. peraptum esse
nemo facile negabit. Quod γονέων substitui pro νομίμων
hae causae sunt: primo incertum est num νόμιμα, sic nude
positum, significare possit ritum nuptialem, tum, si potest,
post ὠμόδροπον verba νομίμων προπάρειθεν languere vi-
dentur, deinde προπάρειθεν, ubicumque casum habet adiunctum,
est locale, nusquam temporale, denique γονέων προπάρειθεν
non parum auget rei, quae describitur, indignitatem. Ceterum
iterum iterumque moneo, longe a me abesse eam arrogan-
tiam, ut contendam me locum, qui hucusque frustra torsit doc-
tissimorum et acutissimorum hominum ingenia, certa coniec-
tura expedivisse. Non tamen reticui, quod venit in mentem,

quia, si ipsum verum non repperi, inesse tamen suspicor, quod ad veritatem inveniendam conducat.

Septem vs. 810:

ἐκεῖθι κείσθον; βαρέα δ' οὖν ὅμως φράσον.

Nescio an verius sit:

βαρέα δ' ὄνθ' ὅμως φράσον.

AGAMEMN. vs. 551:

*εὖ γὰρ πέπρακται. ταῦτα δ' ἐν πολλῷ χρόνῳ
τὰ μὲν τις ἂν λέξειεν εὐπετῶς ἔχειν,
τὰ δ' αὖτε καπίμομφα.*

Taῦτα ferri non posse unusquisque videt, nec multo rectius habet, quod Auratus coniecit, *τᾶλλα*. Lenissima sane mutatione *ταῦτά* dedit Karstenus, quod tamen nec ipsum verum videtur, quia ita sequi debebat *πῇ μὲν* — *πῇ δέ*, et requiritur generalis sententia, qua necessario continetur res specialis de qua hic sermo fit, expeditio Troiana. Verum esse arbitror:

πάντα δ' ἐν πολλῷ χρόνῳ κτέ

i. e. *de omnibus rebus diuturnis dici potest, partem earum bene succedere partem secus.*

Agamemn. vs. 818 sqq:

*καπνῷ δ' ἀλοῦσα νῦν ἔτ' εὖσημος πόλις.
ἄτης θύελλαι ζῶσι συνθνήσκουσα δὲ
σποδὸς προπέμπει πιόνας πλούτου πνοάς.*

Reliquas coniecturas probabilitate facile vincit Weiliana *δυσθνήσκουσα*, nisi quod mala huius verbi forma quae in libris legi solet deceptus est. Analogia enim postulat *δυσθνή-
τοῦσα*. Aut hoc verum est, aut quod mihi in mentem venit *συντήκουσα*.

Agam. vs. 837 sqq:

*Εἰδὼς λέγοιμ' ἂν, εὖ γὰρ ἐξεπίσταμαι,
ὀμιλίας κάτοπτρον, εἰδῶλον σκιᾶς,
δοκοῦντας εἶναι κάρτα πρεφυμενεῖς ἐμοί.*

Bene meruit de hoc loco Keckius, qui primus intellexit iungenda esse verba εὖ—κάτοπτρον et pro εἰδῶλον σκιᾶς corrigendum esse εἰδῶλων σκιᾶς. Veruntamen locus non persanatus videtur; non enim satis clare enuntiata est sententia parenthetica. Expectes potius:

εὖ γὰρ ἐξέπεισέ με
ὁμιλίας κάτοπτρον

vel, quod etiam pulchrius, sed paullo longius remotum est:

εὖ γὰρ ἐξέδειξέ μοι κτέ.

Nihil autem ultra requirerem, si totus locus ita scriptus esset:

πλείους λέγοιμ' ἄν, εὖ γὰρ ἐξέπεισέ με
ὁμιλίας κάτοπτρον, εἰδῶλων σκιᾶς,
δοκῶντας εἶναι κάρτα πρηνεμεῖς ἐμοί.
μόνος δ' Ὀδυσσεύς, ὅσπερ οὐχ ἑκὼν ἔπλει,
ζευχθεὶς ἐτοιμός ἦν ἐμοὶ σειραφόρος.

Tam ἐκπεῖθειν, penitus persuadere, quam ἐκδεικνύναι, clare ostendere tragicorum sermoni sunt propria. Non inutiliter conferas locum Euripideum ex Hippolyto 428 sqq.

Agamemn. vs. 863 sq.:

καὶ τὸν μὲν ἤκειν, τὸν δ' ἐπεισφέρειν κακοῦ
κάκιον ἄλλο πῆμα, λάσκοντας δόμοις.

Planum esse arbitror male inferri post ἤκειν verbum ἐπεισφέρειν, pro quo sententia flagitare videtur aliud verbum *veniendi*, ut utrumque verbum recte iungi possit cum participio plurali λάσκοντας. Optime habet quod leni mutatione potest substitui:

καὶ τὸν μὲν ἤκειν, τὸν δ' ἐπεισέρρειν κακοῦ
κάκιον ἄλλο πῆμα λάσκοντας δόμοις.

Cf. Pollux 9, 158, et Suid. in ν. ἐπεισήρρησεν.

Agam. vs. 895—902. Hos versus, quibus me iudice non male pingitur subdolum falsae mulieris ingenium damnavit in ed. quinta Poet. scenicorum Dindorfii obelus criticus. Scire

autem pervelim, quo, his versibus eiectis, referendus sit versus 903:

Τοιοῖσδ' ἐ τοι νιν ἀξιῶ προσφθέγμασι.

Agam. vs. 931. Clytaemnestra ad maritum:

καὶ μὴν τόδ' εἶπ' ἐ μὴ παρὰ γνώμην ἐμοί.

Recte fortasse εἶκε reposuit Karstenus. Sed ita ferri nequit sequens negatio. Quare si ea correctio admittenda est, simul corrigendum:

καὶ μὴν τόδ' εἶκε, καὶ παρὰ γνώμην, ἐμοί.

i. e. *cede mihi etiam contra animi tui sententiam.* Ita recte habet Agamemnonis responsum:

γνώμην μὲν ἴσθι μὴ διαφθεροῦντα μοι.

unde fortasse negatio versui praecedenti illata est.

Agam. vs. 941 in eodem certamine:

Ag. οὔτοι γυναικὸς ἔσιν ἰμείρειν μάχης.

Clyt. τοῖς δ' ὀλβίοις γε καὶ τὸ νικᾶσθαι πρέπει.

Ag. ἦ καὶ σὺ νίκην τῇνδε δῆριος τίεις;

Clyt. πίδου· κράτος μέντοι παρὲς γ' ἐκὼν ἐμοί.

Coniunctis Hartungi et Aurati coniecturis scribendum videtur:

οὐ καὶ σὺ νίκην τῇσδε δῆριος τίεις;

Tune, inquit, quae ipsa vincere cupis in hoc certamine, a me petis ut vinci me patiar?

Agamemn. vs. 1016:

*πολλά τοι δόσις ἐκ Διὸς ἀμφιλαφῆς τε καὶ ἐξ ἀλόκων
ἐπετειᾶν*

νῆσιν ὤλεσεν νόσον.

Scribendi dicendique usus potius suadere videtur, ut putemus Aeschylum dedisse:

νῆσιν ἤλασεν νόσον.

i. e. *repulit morbum.* Eundem errorem iam Weckleinus sustulit ex Euripidis Hecubae loco vs. 945 sq: *εἰτί με γᾶς | ἐκ πατρίας ἀπώλεσεν*, corrigendo *ἀπῆλασεν*.

Agamemn. vs. 1025 sqq :

εἰ δὲ μὴ τεταγμένα
μοῖρα μοῖραν ἐκ θεῶν
εἶργε μὴ πλεον φέρειν
προφθάσασα καρδία
γλώσσαν ἂν τὰδ' ἔξέχει.

Prorsus expedita haec forent sic scripta :

εἰ δὲ μὴ τεταγμένα
μοῖρά μοί τις ἐκ θεῶν
εἶργε μὴ πλέω θροεῖν,
προφθάσασα καρδίαν
γλώσσα πάντ' ἂν ἔξέχει.

in quibus duorum ultimorum versiculorum emendatio debetur Schuetzio. Cf. Isocrates πρὸς Δημόνικον § 41 πολλοῖς γὰρ ἡ γλῶττα προτρέχει τῆς διανοίας.

Agamemn. vs. 1110 Casandra :

προτείνει δὲ χεῖρ' ἐκ
χερὸς ὀρεγομένα.

Ita Mediceus, nisi quod pr. m. habuit χεῖρ et ὀρεγομένα. Nec aliam lectionem ante oculos habuisse videtur Scholiasta: διαδέχονται δὲ ἀλλήλους τοῖς ὀρέγμασι τῶν χειρῶν Αἰγισθος καὶ Κλυταιμνήστρα, quare Hermannus et Dindorfius non huius auctoritate uti debuerant reponentes ὀρέγματα, cui lectioni non favet metrum dochmii antithetici vs. 1104 ἐκὰς ἀποσατεῖ. Solam Clytaemnestram Casandrae verba respicere, non Aegisthum quoque, dudum agnovere viri docti. Satis sit hic provocare ad vs. 1607 et 1643 sqq. Ego nec codicis lectionem nec apographorum ὀρεγμένα, ob formam quoque suspectam, satis expedio. Conieci:

προτείνει δὲ χεῖρ' ἐκ
χερὸς ἐπορμένα.

i. e. protendit manum post manum (i. e. repetitis vicibus manum. Cf. Eur. Iph. T. 362) irruens. De forma ὀρμενος vid. Dind. lex. Soph. in γ. ὄρνυμι.

Agam. vs. 1226 sqq. sic constituerim:

νεῶν δ' ἑπαρχος Ἰλίου τ' ἀνασάτης
οὐκ οἶδεν οἷα γλῶσσα μισητῆς κυνός
ἔλεξε (θαπεύουσα) * * *
λείξασα κακτείνασα φαιδρὸν οὗς, δίκην
ἄτης λαθραίου, δήξεται κακῇ τύχῃ.

Λείξασα debetur Tyrhwitto pro *λείξασα*, Madvigio *φαιδρὸν οὗς* et *δήξεται* pro *φαιδρόνους* et *τεύξεται*. Sed non satis commode οἷα iungeretur cum *δήξεται* et, quod longe gravius, absurda est compositio *γλῶσσα δήξεται*. Quapropter statuo verum post *κυνός* excidisse incipientem ab *ἔλεξε* (Agamemno veram uxoris mentem ignorabat eius verbis deceptus, ut ait Cassandra), quod verbum confusum cum inferiore *λείξασα* et hoc participium corrumpit in *λείξασα* et causa fuit, cur reliquus versus funditus interiret.

Agam. vs. 1284:

ἄραρε γάρ τις ὄρκος ἐκ θεῶν μέγας,
ἄξειν νιν ὑπτίασμα κειμένου πατρός.

Iniuria Dindorfius Karstenum secutus est rescribentem ἤξειν τιν'. Fieri enim neutiquam potest, ut ὑπτίασμα dictus sit *is qui iacentem attollit*, non magis quam Latinum verbum *supinare* s. *resupinare* eam notionem admittit. Locos Aeschyli Sept. 459 et Platonis Phaedri pag. 264, quos V. D. attulit, minime probare quod voluit demonstrare, inspicientibus adparebit. Ὑπτιάζειν est *reclinare in tergum*, itaque ὑπτίασμα nihil aliud potest significare quam aut *cadaver* aut *caedes*. Insuper vix recte diceretur Orestes *iacentem patrem tollere* pro eo quod est *ulcisci*. Illud enim potius significaret *vitaē eum reddere*.

Ergo superest, ut aut cum antiquioribus interpretibus explicemus: *caedem patris Orestem adducturum esse* aut, quod mihi quidem veri videtur similis, corrigamus:

(πρ)άξειν νιν ὑπτίασμα κειμένου πατρός

i. e. *τίσεσθαι*, quod verbum eodem modo usurpavit Eumenid. 623 dicens: *πατρός φόνον πράξαι*. Sic *ἐκπράσσειν φόνον* Eurip. Med. 1305, Or. 406, alibi.

Agam. vs. 1355:

φροιμιάζονται γὰρ ὡς
τυραννίδος σημεῖα πράσσοντες πόλει.

Non expedit. Intellegerem σημεῖον αἴροντες.

Agamemn. vs. 1431.

καὶ τήνδ' ἀκούεις ὀρκίων ἐμῶν θέμιν
μὰ τήν κτε.

Pro ἀκούεις necessarius videtur Imperativus, sive ἀκουσον corrigendum est, sive, quod malim,

καὶ μὴν ἀκούέ γ' ὀρκίων ἐμῶν θέμιν.

Nam suspecta sunt etiam vocabula καὶ τήνδε, unde facile efficeret Clytaemnestram iam aliud pronuntiasse sacramentum. Vix enim καί h. l. esse potest copula, quae nimis foret otiosa.

CHOROPHOR. vs. 225 sqq:

αὐτὸν μὲν οὖν ὀρώσα δυσμαθεῖς ἐμέ,
κουρὰν δ' ἰδοῦσα τήνδε κηδείου τριχὸς
ἀνεπτέρωθης κἀδόκεις ὄρῶν ἐμέ
ἰχνοσκοποῦσά τ' ἐν ζήβοισι τοῖς ἐμοῖς

229. σαυτῆς ἀδελφοῦ συμμέτρου τῷ σῶ κάρῃ.

Versus hoc ordine lectos in libro Mediceo Robortellus, quem Dindorfius secutus est, ita transposuit ut versum tertium poneret post quintum. Post eum Heathius vs. 5tum posuit post secundum, alii autem post vs. 230:

σκέπαι τομῇ προσθεῖσα βόξρυχον τριχός.

Horum autem sententiis iure opposuit Paleius adiectivum σύμμετρος non de colore sed de mensura dici posse, quocirca admissa Robortelli transpositione vs. quintum ita correxit:

σαυτῆς ἀδελφοῦ συμμέτροισι σῶ ποδί.

Quam coniecturam licet ingeniosam esse haud negem, parum tamen probabile videtur pro poetico substantivo κάρῃ substitutum esse ποδί. Quare nescio fere an melius statuamus aut versum satis otiosum ab interpolatore imperite fictum esse idque eo loco quem ei assignavit Heathius, aut cum Ro-

bortello relinquendum esse ubi habet codex post vs. *ιχνοσκοπούσα* — *έμοις*, leniter sic immutatum:

σάντης ἀδελφοῦ συμμέτροισι σῶ κάρᾳ

ut *σῶ κάρᾳ* non aliud significet quam *σοί*, nota periphrasi, qua tragici *έμὸν κάρᾳ*, *σὸν κάρᾳ*, *κείνου κάρᾳ* ponunt pro pronomibus personalibus *έγώ*, *σύ*, *έκεινος*. Rectissime autem dici *σίβους τοὺς έμούς συμμέτρος σοι* pro *τοῖς σοῖς* nemo erit docendus. Nihilominus versum abesse fere mallem. Est enim illa interpretatio paullo artificiosior.

Choeph. vs. 233 sqq. Orestes ad sororem:

*ένδον γενοῦ, χάρα δέ μὴ ᾿κπλαγῆς φρένας·
τους φιλτάτους γάρ οἶδα νῶν ὄντας πικρούς.*

In iis quae ambo aequae novimus *τοῦ πιθανοῦ χάριν* uti fere solemus secunda persona, quare praeferrem *οἶσθα*. Nihil tamen mutare ausim.

Choeph. vs. 247:

*ἰδοῦ δέ γένναν εὖνιν αἵτου πατρὸς
θανόντος έν πλεκταῖσι καὶ σπειράμασι
δεινῆς έχιδνης, τοὺς δ' ἀπωρφανισμένους
νῆσις πιέζει λιμός· οὐ γάρ έντελής
θήραν πατρώαν προσφέρειν σκηνώμασιν.*

Recte vulgo recepta est praeunte Robortello e scholii lemmate Accusativus *θήραν* pro *θήρα*, quod est in codd. Vitium natum fortasse e praegresso *έντελής*, pro quo procul dubio bene Pauwius poetae reddidit *έντελής*, necessarium ob praecedentem pluralem numerum *ἀπωρφανισμένους*. Quod autem pro *πατρώα* ex eodem lemmate repositum est *πατρώαν*, id num recte factum sit vehementer dubito. Cum enim poeta dicat post mortem patris aquilae pullos fame premi, quippe qui propter teneram aetatem nondum valeant ipsi in nidum portare praedam, vix potuit *paternam* vocare eam praedam, sed dixit opinor:

θήραν πατρώοις προσφέρειν σκηνώμασιν.

Comparatio tam facilis est ad intellegendum, ut non possim non interpolatori tribuere tres versus sequentes hosce:

οὕτω δὲ καὶ μὲ τήνδε τ', Ἥλέκτραν λέγω,
 ἰδεῖν πάρεξί σοι, πατροσερῇ γόνον
 ἄμφω φυγὴν ἔχοντε τὴν αὐτὴν δόμων.

Quos versus ne addere quidem potuit poeta propter formam orationis qua usus est in praegressis ἰδοῦ δὲ γένναν κτέ. Aeschylus, nisi omnia me fallunt, Orestem et Electram comparans cum aquilae mortui pullis, respexit ab altera parte Agamemnonis vivi gloriam et fortitudinem et potentiam, ab altera miseram sortem et inopiam et imbecillitatem eius liberorum, quorum alter in exilio viveret, altera servae loco esset in domo paterna. Sed misere ineptit interpolator dicendo *ambos eodem exilio premi*. Quod de Euripidea quidem Electra (cf. ibi vs. 207 sqq) aliquatenus dici posset, de Aeschylea prorsus absurdum est. Quibus versibus eiectis pulchre praegressa excipiunt haec:

καὶ τοῦ θυτῆρος καὶ σε τιμῶντας μέγα
 πατρὸς νεοσσούς τούσδ' ἀποφθείρας πόθεν
 ἔξεις ὁμοίας χειρὸς εὐθόινον γέρας;

ubi poeta figuratam orationem paulisper intermittit, ita tamen ut uno vocabulo νεοσσούς usurpando caveat, ne id nimis abrupte fecisse videatur. Cui rei eo magis erat cavendum, quia in proximis redit ad eandem imaginem:

οὗτ' ἀετοῦ γένεθλ' κτλ.

quae me iudice non recte ab Hermanno tribuuntur Electrae.

Choephor. vs. 354 sqq:

φίλος φίλοισι τοῖς ἐκεῖ καλῶς θανοῦσι
 κατὰ χθονὸς ἐμπρέπων
 σεμνότιμος ἀνάκτωρ,
 πρόπολός τε τῶν μεγίστων χθονίων ἐκεῖ τυράννων.

Duplici de causa suspectum est alterum ἐκεῖ. Nam et modo lectum est in antecedentibus et otiosum est post χθονίων. Aptum. videtur πέλει.

Choeph. vs. 425:

ἀπρικτόπληκτα πολυπλάνητα δ' ἦν ἰδεῖν
ἐπασσυντεροτριβῇ τὰ χερὸς ὀρέγματα
ἄνωθεν ἀνέκαθεν κτέ.

Non tantum movet suspicionem idem vocabulum duplici forma, pedestri et poetica, repetitum, sed ipsa plangendi ratio suadet, ut non modo verbera superne sed etiam inferne inflicta memoranda fuisse credamus. Sublatis enim manibus caput, demissis pectus et femora percutiuntur. Possis igitur suspicari *κάτωθεν*, *ἀνέκαθεν*, sed aliquando probabilius conicias:

ἐνεργθεν, ἀνέκαθεν· κτύπῳ δ' ἐπερρόθει κτέ.

Insuper malim τ' ἦν et ἐπασσυντεροτριβῇ τε.

Choeph. vs. 455:

πρέπει δ' ἀκάμπτῳ μένει καθήκειν.

Scholiasta: *πρέπει δέ σοι ἀμετακινήτῳ δυνάμει ὀρμᾶν κατ' αὐτόν*. Voluisse videtur *κατ' αὐτῶν*, contra patris interfectores. Si voluit, mala usus est Graecitate; Graecum enim ὀρμᾶν ἐπὶ τινα.

Choeph. vs. 490:

ὦ Περσέφασσα δὸς δέ τ' εὐμορφον κράτος.

Sic libri. Non multo praestare videtur quod reposuit de suo Dindorfius *δὸς δ' ἔπ' εὐμορφον κράτος*. Quod ipse sensit, opinor, coniciens *δὸς τελεσφόρον κράτος*, quae elegans coniectura est. Mihi venerat in mentem:

δὸς σὺ δυσμόροις κράτος.

Choeph. vs. 594:

ἀλλ' ὑπέρολμον ἀνδρὸς φρόνημα τίς λέγοι;

soloeum est *τίς λέγοι* omissa vocula *ἄν*, nec loci ratio permittit, ut scribamus aut *λέγει* aut *λέγη*. Quare non video quo modo locus corrigi possit, nisi statuamus Aeschylum h. l.

pro φρόνημα usum esse epica forma φρόνιν. Ita enim facili coniectura restituas:

ἀλλ' ὑπέρτολμον ἀνδρὸς φρόνιν τίς ἂν λέγοι;

Melicam autem tragicorum poesin non abstinere a formis et vocabulis epicis notum est. Velut mox in hoc ipso carmine vs. 616 legitur *πιθήσασα*.

Choeph. vs. 623:

Ἐπεὶ δ' ἐπεμνησάμαν ἀμειλίχων
πόθων, ἀκαίρως δὲ δυσφιλὲς γαμή-
λευμ' ἀπεύχετον δόμοις
γυναικοβούλους τε μητίδας φρενῶν
ἐπ' ἀνδρὶ τευχεσφόρῳ,
ἐπ' ἀνδρὶ δάοισιν ἐγκότῳ σέβας,
τίων δ' ἀθέρμαντον ἐξίαν δόμων
γυναικείαν ἄτολμον αἰχμάν.

Verbum, quod desideratur in apodosi, probabile est latere in substantivo σέβας, quod non nisi valde coactam admittit interpretationem et longe melius abesset. Quare vide ne corrigendum sit:

ἐπ' ἀνδρὶ δάοισιν ἐγκότῳ σέβω,
τίων ἀθέρμαντον κτέ.

Ἐγκότῳ ab Heimsoethio repositum est pro ἐπὶ κότῳ, sed fateor me illud non magis quam hoc intellegere. Flagitat sententia adiectivum, cuius notio conspiret cum φοβερός. Quid si corrigendum ἐμφοβῳ? Sophocles O. C. 39 Αἱ γὰρ ἔμφοβοι | κοραὶ σφ' ἔχουσι. Insuper nescio an praestet ἀκαίρως τὸ δυσφιλὲς γαμήλευμα, quoniam vocula δέ isto loco valde importuna videtur.

Choeph. vs. 668 Clytaemnestra:

Ξένοι, λέγοιτ' ἂν εἴ τι δεῖ πάρεξι γὰρ
ὀποῖάπερ δόμοισι τοῖσδ' ἐπεικότα
καὶ θερμὰ λουτρά, καὶ πόνων θελκτηρία
ζρωμνὴ, δικαίων τ' ὀμμάτων παρουσία.

Planissime assentior Schuetzio incommode et frigide dictum esse *adest iustorum oculorum praesentia*, sed parum probabilis est eiusdem coniectura *δικαίοις τ' ὁμμασι περιουσία*, quam sine ipsius interpretatione vix quisquam intelleget. Tolerabilior versus foret sic scriptus:

ζῶμνῃ, καλῶν τε βρωμάτων παρουσία.

nisi maneret inficetum illud *πάρεξι παρουσία*, ut taceam *δικαίων ὁμμάτων* iam legisse scholiorum nostrorum auctores. Scribere sic Aeschylus non potuit, sed potuit interpolator, quem hunc versum de sua penu prompsisse suspicor ad explicanda illa *πόνων θελκτήρια* (hoc accentu recte codex), quibus poeta significaverat cibos, potiones, alia quibus fessis viatoribus vires recreantur. Hic lectum si memorasset, de cibus silere non potuisset.

Choeph. vs. 683:

*εἴτ' οὖν κομίζειν δόξα νικήσει φίλων,
εἴτ' οὖν μέτοικον, ἐς τὸ πᾶν ἀεὶ ξένον
θάπτειν, ἐφειτμὰς τάσδε πόρθμευσον πάλιν.*

Suspectum est in utroque membro orationis *εἴτ' οὖν*. Vocula enim *οὖν* additur plerumque priori membro, ut Ag. 491 et 843, Soph. O. R. 1049, El. 199 et 560, rarius posteriori, ut Soph. Phil. 345.

Sed utrique addi posse vix credo. Accedit quod aegre desidero in altero versu voculam *ὥς*. Quare suspicor:

*εἴτ' οὖν κομίζειν δόξα νικήσει φίλων,
εἴθ' ὥς μέτοικον, ἐς τὸ πᾶν ἀεὶ ξένον,
θάπτειν κτέ.*

Librarii oculi propter simile initium a posteriori versu ad priorem videntur aberrasse.

Choeph. vs. 698 sq:

*νῦν δ' ἤπερ ἐν δόμοισι βακχείας καλῆς
ἱατρὸς ἐλπίς ἦν παροῦσαν ἐγγράφει.*

Invitus ad hunc locum eruditorum coniecturis famosum tractandum accedo, nec fortasse attingerem, nisi me provocaret

Weckleini confidentia, qui in libro *Aesch. Stud.* p. 161 sqq. *certam loci emendationem* repperisse se dicit scribens:

νῦν δ' ἤπερ ἐν δόμοισι βακχείας καλῆς
ἱαντὸς ἐλπίς ἦν ἀραῖον ἔγγραφε.

»Für καλῆς" ait »hat man κακῆς, ζάλης, ἄλης vorge-
»schlagen; ich selbst habe früher an καλὴ ἐλπίς gedacht;
»aber der Ausdruck βακχείας καλῆς ist so bezeichnend
»und charakteristisch für Klytämnestra, dass an eine Aende-
»rung desselben nicht gedacht werden kann, vgl. fragm. 59 H.
»ἐνθουσίᾳ δὲ δῶμα βακχεύει ζέγη." Primum non video
quid huc faciat locus ex *Edonis*, deinde vehementer nego
vocabula βακχείας καλῆς convenire personae Clytaemnes-
trae, quae audita morte Orestis ingentem animi dolorem, sive
verum sive fictum (sed verum, opinor; nam de industria
Aeschylus, non aliter quam post eum Sophocles et Euripi-
des atrox mulieris ingenium materni doloris significatione,
ne monstrum in scenam induxisse videatur, quodammodo mi-
tigat *) claris verbis proloquatur. »Freilich passt dann, ita
»pergit v. d., ἱατρός nicht; denn wo von einer Heilung
»die Rede ist, muss eine Krankheit vorausgesetzt werden.
»Ich wage darum für ἱατρός ἱαντὸς in Vorschlag zu brin-
»gen cett." Verbum non addit, unde apparere lectori possit,
quid significare debeant verba ita correcta βακχείας καλῆς
ἱαντὸς ἐλπίς. Vehementer doleo: nam ut valde perspicuum
est quid significet ἐλπίς ἱατρός βακχείας, ita mihi quidem
obscurum est quid sibi velit ἐλπίς ἱαντὸς βακχείας.
'*Ιαίνειν* est calefacere, liquefacere, et figurate fovere, recreare,
laetum reddere, itaque ἐλπίδα ἱαίνουσαν intellegere pos-
sum, non ἱαντὸν ἐλπίδα, nisi forte putamus *spem laetam*
ita recte dici potuisse. Quod ut paulisper concedamus, quo
tandem pacto laeta illa spes morte Orestis concidere potuit?
Ita enim sublatus erat metus, ne is *pulchrae illi bacchationi*
finem aliquando imponeret.

Tanquam indubitabilem deinde proponit reliquam emen-

*) Huic opinioni non obstant verba nutricis 737 sqq. Ea enim aliter
nec poterat nec debebat.

dationem, quam ceteris coniecturis non additurum se fuisse dicit nisi ex scholiastae interpretatione: *τάξον αὐτὴν ἀφανισθεῖσαν ἄρα ὡς πρὸς τὸ ἐλπίς δ' ἀπέδωκεν* planissime sequeretur eum legisse *ἀραῖον*. At *ἀραῖος* (sensu passivo) significat quidem *diris devotus, execratus*, non vero *ἀφανισθεὶς ἄρα* i. e. *a diris ita perditum, ut iam non amplius exstet*.

Videmus de *certis* Weckleini emendationibus: videamus nunc de *incertis* aliorum. Si *ἰατρὸς* sanum est, depravatam esse *καλῆς* vel Weckleino iudice vincam, eaque fuit paene omnium criticorum qui locum tractarunt sententia. Pro *βακχείας καλῆς* requiri *rem malam, atrocem*, viderunt omnes; nulla autem facile coniectura pulchrior est et ingeniosior quam Bambergiana *βακχείας ζάλης*, quae placuit quoque magno tragicorum sospitatori Guil. Dindorfio. Quod ad *παροῦσαν* attinet coniecturas enumeravit Wecklein *ἀποῦσαν, παρ' οὐδέν,πραθεῖσαν,προδοῦσαν, ποτ' οὐσαν, πεσοῦσαν, μήποτ' οὐσαν, ἄφαντος οἵχεται, ἠφανισμένην γράφεις*. Facile autem apparet, nihil horum in censum venire posse praeter *προδοῦσαν* fortasse et *πεσοῦσαν*. Reliquae enim partim ineptae sunt, partim nullam habent traditae scripturae rationem. Sed vel harum duarum neutra est eiusmodi, ut alio simili tragicorum loco defendi possit. Quod non aequalebit de *incerta* mea coniectura, quam proponam fretus Aeschyleo loco ex Agamemnone vs. 505:

πολλῶν ῥαγεῖσῶν ἐλπίδων μιᾶς τυχών.

Nempe *παροῦσαν* ex *ῥαγεῖσαν* depravatam esse suspicor, quae lectio non ita male respondet scholiastae interpretamento *ἀφανισθεῖσαν*, etsi is etiam videri potest ante oculos habuisse *φθαρεῖσαν*. Quod scholiasta adscripsit *ἄρα*, id non video cur non facere potuerit propter vs. 692 *ὃ δυσπάλαιζε τῶνδε δωμάτων ἄρα*, licet Weckleino aliter videatur. *Dirae* enim, quam invocat, Clytaemnestra haud obscure mortem tribuit Orestis, et spei salutiferae frustrationem. Sitne deinde *ἐγγράφε* an *ἐγγράφου* an aliud scribendum ignoro. Certum est requiri quod respondeat scholiastae interpretamento *τάξον*.

Choeph. vs. 704 sqq:

πρὸς δυσσεβείας δ' ἦν ἐμοὶ τόδ' ἐν φρεσιν
τοῖόνδε πρᾶγμα μὴ καρανῶσαι φίλοις,
καταινέσαντα καὶ κατεξενωμένον.

Scholiasta explicat καρανῶσαι· κεφαλαιῶσαι, εἰπεῖν. Rectius Hesychius καρανούσθω· τελειούσθω et καρανῶσει· κορυφώσει. Cf. supra vs. 528 καὶ ποῖ τελευτᾶ καὶ καρανοῦται λόγος. Bene igitur Dindorfius in lexico Aeschyleo: *ad fastigium perduco, perficio*, dicitque poeta: *religioni mihi ducebam tantam rem non perficere amicis*. Quinam sunt amici? Clytaemnestra et Aegisthus, an Strophius? Hunc semel per breve temporis momentum viderat, Clytaemnestram nunc primum videt; verum haec hospitio hominem comiter excipit. Cf. supra 668 sqq. et compara 702 sq. et 708. An hos amicos vocat Orestis, cuius nuntiat mortem, ut est vs. 683:

εἴτ' οὖν κομίζειν δόξα νικήσει φίλων?

Ibi tamen proxime praecesserat nomen Orestis, quod de hoc loco non valet.

In altero versu qui, si sanus est, sic debet intellegi, ut καταινέσαντα referatur ad Strophium, κατεξενωμένον ad Clytaemnestram, dubitari forsitan possit num recte habeat posterius participium, quia personatus Orestes nunc eandem causam, cur rem sibi mandatam Clytaemnestrae aperuerit, proferat quam modo allegaverat, cur eam potius non cum ea communicaturus fuisset. Hoc fortasse movit olim Abreschium, quem iure refutat Schuetzius, ut de hospitio oblato a Strophio cogitaret. Si utrumque participium ad eundem hominem pertinet, aliquanto probabilius statuas Aeschylum scripsisse:

καταινέσαντα καὶ κατηξιωμένον

i. e. et dignus iudicatus, qui tanti momenti nuntium afferrem s. iussus. Cf. Agam. 572. Pro qua suspicione hoc quoque possit afferri, quod verbum καταξιούν praeter h. l. in tota Graecitate nusquam repertum esse videtur, dum καταξιούν tam Aeschyli quam reliquorum Graecorum usu

tritum est. Hoc igitur si verum est, suspiceris φίλοις dictum esse de Strophio, et virgulam malis abesse.

Choeph. vs. 710 sq.:

ἀλλ' ἔσθ' ὁ καιρὸς ἡμερεύοντας ξένους
μακρᾶς κελεύθου τυγχάνειν τὰ πρόσφορα.
"Αγ' αὐτὸν εἰς ἀνδρῶνας εὐξένους δόμων,
ὀπισθόπους δὲ τούσδε καὶ ξυνεμπορούς
κάκει κυρούντων σώμασιν τὰ πρόσφορα.

Perperam Schuetzius ultimum versum damnavit, bene animadvertens Aeschylum non tam brevi intervallo repetiturum fuisse verba τὰ πρόσφορα. Sed illum quidem versum genuinum esse testatur vs. 715:

αἰνῶ δὲ πράσσειν ὥς ὑπευθύνῳ τὰδε

quae ad solum verbum ἄγειν in vs. 712 relata absurda forent. Praeterea vere Aeschyleum est illud κυρούντων. Quid igitur? Duos primos vss., si me audis, addidit interpolator. Nam praeter illud τυγχάνειν τὰ πρόσφορα duo insunt incuriosius dicta: ἡμερεύοντας, *diem degentes*, ubi aptius foret verbum aliquod *quiescendi*, et μακρᾶς κελεύθου πρόσφορα, quemadmodum rectius dicerentur *viatica*, pro τὰ ξένοις μετὰ μακρὰν κέλευθον πρόσφορα. Sic enim verba iungenda esse, non ἡμερεύοντας μακρᾶς κελεύθου cum Scholiasta qui explicat δι' ἡμέρας καμόντας, allato loco Eurip. Hel. 515 demonstravit Abreschius. Versus minime esse necessarios quivis intellet. Egregiam autem occasionem impostori praebebat Clytaemnestra ab hospite subito se convertens ad famulum. Vs. 713 omnino recipienda est Hermannii coniectura ὀπισθόπουν τε τόνδε καὶ ξυνέμπορον, quibus verbis significetur Pylades. Cf. supra 561 et 675 (cl. 560).

Choeph. vs. 732 sq.:

ποιὶ δὴ πατεῖς, Κίλισσα, δωμάτων πύλας;
λύπη δ' ἄμισθός ἐστι σοι ξυνέμπορος.

"Αμισθος est aut intransitivum, *mercedem non accipiens*,

gratuitus, nec apud antiquiores alio sensu poni videtur, aut transitivum, *non dans mercedem*. Duplicem autem verborum ordo admittit structuram, ut ἄμισθος aut cum λύπη iungatur aut cum ξυνέμπορος.

Inde quadruplex nascitur interpretatio:

- 1°. Gratuita tristitia tibi est comes.
- 2°. Mercedem non tribuens tristitia tibi est comes.
- 3°. Tristitia tibi comes est gratuita.
- 4°. > > > > mercedem non tribuens.

Secundae et quartae rationi, ut alia nunc omittamus, inimicus est constans antiquiorum scriptorum vocabuli usus, quarum rationum priori est proxima interpretatio scholiastae κακόμισθος· δάκρυα γὰρ προξενεῖ, quae fortasse nititur observatione interdum apud tragicos adiectiva cum alpha privativo composita poni pro compositis cum praefixo *δυσ*. Nihil autem est in his omnibus quod mihi quidem vel mediocriter satisfaciat. Quis enim vel tristitiam vel itineris comitem cogitans cum utraque harum notionum coniungit mercedem sive acceptam sive tributam? Sententiae aliquam speciem, sed non nisi speciem, offerret interpretatio: λύπη ἐξί σοι συνέμπορος, οἷαν οὐδεὶς ἂν μισθοῖτο. Quare non dubito quin vocabulum sit mendosum. Aptissime autem corrigas, nisi fallor:

λύπη δ' ἄμικτός ἐξί σοι ξυνέμπορος.

Huius enim adiectivi notio egregie coit cum utroque substantivo. *Tristitia insociabilis tibi comes est*. Ἀμικτοὶ dici solent homines feri (ἄγριοι) a commercio hominum alieni, insociabiles. Cf. Soph. Trach. 1095 ibique Schol. Eur. Cycl. 428, Iph. T. 402, Herc. F. 393, fragm. 429.

Choeph. vs. 743 sqq.:

ὦ τάλαινα' ἐγώ·
ὥς μοι τὰ μὲν παλαιὰ συγκεκραμένα
ἄλγη δύσοιζα τοῖσδ' ἐν Ἀτρῴῃς δόμοις
τυχόντ' ἐμὴν ἤλγυνεν ἐν ζέροισι φρένα.

Non *commixta* illa mala, de quibus cf. Schol., grandaevam nutricem affligerant, sed *singula per se*, quippe seorsim longo intervallo accidentia. Quare potior est interpretatio eorum

qui explicant *vetera illa mala quae mihi acciderunt*. Sed ita nescio an Graecitas postulet *συγκεκραμένη*. Ut enim non ita raro Graeci dicunt *συγκέκραμαι κακοῖς* sim., ita numquam *κακά μοι συγκέκρται* legere me memini. Cf. Soph. Ai. 895. Trach. 662, Ant. 1131, Ar. Plut. 662. Insuper ob ingratam repetitionem pronominis *ἐμήν* post *μοι* per se quidem elegantius eiectis verbis non necessariis *τοῖσδ' ἐν Ἀτρέως δόμοις τυχόντα* scriberetur:

ὥς μοι τὰ μὲν παλαιὰ συγκεκραμένη
ἄλλη δύσοις' ἤλγυνεν ἐν ζέρονις φρένα

quantopere vetera quidem illa mala, quibus concreta sum, affligere mihi in pectore animum! Nihilominus fortasse paullo verbosior oratio bonam vetulam, sed ut et aetas ferebat et conditio garrulam, non dedecet; quare hanc quidem suspicionem reicio. Pulchre autem se serva fidelis familiae, cui per longam annorum seriem servierat, malis dicit *συγκεκραμένην*.

Choephor. vs. 753 sqq.:

τὸ μὴ φρονοῦν γὰρ ὥσπερ εἰ βοτὸν
τρέφειν ἀνάγκη, πῶς γὰρ οὐ; τρόπῳ φρενός.

Melius intellegam *πόρῳ φρενός*, *via ingenii*, h. e. *coniectura*, quid infans identidem requirat:

οὐ γὰρ τι φανεῖ παῖς ἔτ' ὢν ἐν σπαργάνοις,
εἰ λιμὸς ἢ δίψη τις ἢ λιψουρία
ἔχει· νέα δὲ νηδὺς αὐταρκῆς τέκνων.

Pro *δίψη τις* iniuria receptam arbitror Wellaueri coniecturam *δίψησις*. Nam neque haec vocabuli forma idonei scriptoris fulta est auctoritate, neque satis commode abest obiectum; quapropter praetulerim *δίψη νιν*. Scio formam *δίψη* non alibi repertam esse; sed magna est apud Graecos copia substantivorum barytonorum in *ā* desinentium, quae alteram formam habent terminatam litera *ῆ*, velut *δίνα*, *ρίνα*, *νάρα*, *πεινα*, *θέρμα*, *πρύμνα*, *βλάσα*, *θοῖνα*, *τρίγλα*, alia quae collegit Meinekios in *Analectis ad Athenaeum* pag. 148.

Gravius laborant verba sequentia, de quibus ita Schuetzius » *tenera infantium alvus sibi ipsi relicta est, si lectio vera; nam vulgaris vocabuli αὐταρκῆς sensus sibi ipsi sufficiens* » h. l. negationem posceret, ut constaret sententia." Explicationem non intellego; reliqua monuit verissime. Hermannus, allatis scholiastae verbis, *ἑαυτῇ ἀρκεῖν καὶ βοηθεῖν βούλεται, ὃ ἐστὶν ἀνύειν βούλεται τὰς ἐπιθυμίας*, vertit *alvus infantium suo instinctu fungitur*. Blomfieldus coniecit *αὐτάρχεις*, quod vocabulum est valde recens pro *αὐτοκρατῆς* s. *αὐτοκράτωρ*. Sententiae longe melius conveniret Schuetzii coniectura *νέα δ' οὐ νηδύς*, sed admitti nequit ob inauditam negativae particulae traiectionem. Mihi unice aptum videtur:

νέα δὲ νηδὺς ἀκρατῆς τέκνων

nam infantium alvus impotens est vel sibi non imperat. Literae KP eodem iure in hoc vocabulo faciunt positionem atque in *ἀκρός*, aliis multis. Produxit primam Sophocles O. C. 1236, sed in metro dactylico. Eandem in anapaestis Aeschylus corripuit, Prom. 884. Alibi apud tragicos non legitur.

Choeph. vs. 807:

*δὸς ἀνιδεῖν δόμον ἀνδρὸς
καὶ νιν ἐλευθερίῳς
λαμπρῶς τ' ἰδεῖν φιλίοις
ὄμμασιν ἐκ δνοφερᾶς καλύπτρας.*

Ἀνιδεῖν manifesto depravatum est propter viciniam verbi *ἰδεῖν*, quo aberrarunt librarii oculi, neque igitur aptum verbum quaerenti nimis anxie spectandi sunt literarum apices. Quidquid poeta scripsit, non ausim ei obtrudere cum Dindorfio *ἀναδύν*, quam formam Aeschylum usurpasse pro *ἀναδύναι* nimis incertum videtur. Eadem adhibita imagine equidem potius rescripserim *ἀνέχειν* intransitive dictum, ut Soph. Oed. Reg. 174, i. e. *emergere*. Herod. VIII, 8 de urinatores: *δὺς ἐς τὴν θάλασσαν οὐ πρότερον ἀνέσχε πρὶν ἢ ἀπύκετο ἐπὶ τὸ Ἀρτεμίσιον*, ubi quid quaeso *ἀνέσχε* aliud est quam *ἀνέδν*?

Choephor. vs. 860:

νῦν γὰρ μέλλουσι μινανθεῖσαι
 πεῖραι κοπάνων ἀνδροδαίχτων
 ἧ πάνυ θήσειν Ἀγαμεμνονίων
 οἴκων ὄλεθρον διὰ παντός.

Πεῖραι κοπάνων μινανθεῖσαι dictum accipiunt pro *πεῖραι κοπάνων μινανθέντων*. Ego nondum repudio coniecturam quam olim proposui in *Exercit. Criticis* pag. 103 collato loco Prometh. 423 Aeschylum pro *πεῖραι* scripsisse *πρῶραι* poetice dictum pro *ζόματα*, *micrones*.

Choeph. vs. 878 *πύλας | μόχλοις χαλᾶτε*. Recte Abreschius contulit Eur. Iph. T. 99 et Soph. El. 1596. Horum locorum ope tueri licet quod legitur apud Parmenidem *χαλᾶν πέδησιν*, quod non in *πέδησιν* mutare debueram in *Quaestiunculis Epicis et Elegiacis*, pag. 86.

Choephor. vs. 883 sqq.:

ἔοικε νῦν αὐτῆς ἐπὶ ξυροῦ πέλας
 αὐχὴν πεσεῖσθαι πρὸς δίκης πεπληγμένος.

Horum versuum interpretem omne premit difficultatum genus. Nam *πέλας* nude positum non potest significare quod voluit Butlerus *prope Aegisthum*; accipi autem *de tempore* (= *mox*) cum Schuetzio sermonis vetat proprietas. Deinde *ἐπὶ ξυροῦ πεσεῖσθαι* quid sibi velit est obscurissimum: nam *ξύρον*, *novaculam*, de caedis instrumento dici non potuisse sponte apparet, refugientem autem ad notam illam proverbialem locutionem *ἐπὶ ξυροῦ ἵσασθαι*, *βεβηκέναι*, *ἔχασθαι*, *εἶναι*, quam multis locis illustrat in glossario Blomfieldus, verborum structura valde impedit. Depravatam scripturam qui existimet, uti poterit aut Abreschii coniectura, qua cl. Agam. vs. 1277 reponerat:

ἔοικε νῦν αὐτῆς ἐπιξήνου πέλας κτέ.

aut quod mihi venit in mentem:

ἔοικε νῦν αὐτῆς ἐπὶ ξυροῦ πέλειν
 αὐχὴν πεσεῖσθαι πρὸς δίκης πεπληγμένης

i. e. *ἔοικε νῦν αὐχὴν αὐτῆς ἐπὶ ξύρου εἶναι πεσεῖσθαι*, licet ad aliorum locorum exemplum potius expectarem Aoristum quam Futurum. Sed, utcumque scripseris, prior versus est valde immodulatus. Accedit quaestio, num recte hi duo vs. tribuantur servo, quod Stanleius negans choro donandos esse statuit. Chori esse vix possunt, non ita quod, ut Butlerus existimavit, magis sit ex indole tragicorum talia tribuere nuntio, quam quia chorus supra vs. 872 videtur abiisse cum dicat:

ἀποσθῶμεν πράγματος τελουμένου,

nec rediisse ante vs. 931.

Servo si cum libris tribuimus utrumque versum, mira videri possit repentina illa orationis sententiaeque mutatio. Videntur enim quae inde a vs. 875 locutus est summum spirare horrorem ob Aegisthi caedem. Hic contra subito ita loquitur quasi gaudeat, quod Clytaemnestram tandem consecutura sit iustitia divina. Si igitur servi sunt hi vs., sumamus necesse est eum faventem Oresti (quem interea agnoverat, cf. 886 *)), simulato dolore superiora illa clamasse, ut Clytaemnestra e gynaeceo (cf. 878) se proripiens in manus incideret filio uliori, tum vero, conspecta regina, animi sui gaudium non amplius celasse. Qualis sententia per se quidem satis foret probabilis: non tamen diffiteor me duos versus aliis de causis suspectos etiam hanc ob rem abesse malle, quod his deletis servi verba *ποῦ Κλυταιμνήστρα; τί δρᾷ;* aliquanto pulchrius statim exciperet reginae quaestio:

τί δ' ἐστὶ χρῆμα; τίνα βοήν ἰσης δόμοις.

Quare videndum an forte ipsa sermonis vitiositas arguat manum imperitam impostoris alicuius, qui sui ingenii fetum genuinae proli Aeschyleae subdere non erubuerit.

Choeph. vs. 904 Orestes ad matrem:

ἔπου, πρὸς αὐτὸν τόνδε σε σφάξαι θέλω.

Immo *παρ' αὐτὸν, iuxta.*

*) An forte hunc versum loquitur Orestes, ut hic pro servo respondeat? Cui opinioni non putem obstare verba eius *σὲ καὶ μαρτύω* (891). Sed vid. Sommerbrodt, *Scaenica* p. 180 sq.

Choeph. vs. 977:

ὄρκος τ' ἐμμένει πιζώμασιν
 ξυνώμοσαν μὲν θάνατον ἀθλίῳ πατρί,
 καὶ ξυνθανεῖσθαι καὶ τὰδ' εὐόρκως ἔχει.

Verum videtur: ξυνώμοσαν γὰρ κτλ.

Choeph. vs. 1012:

φόνου δὲ κηκὶς ξὺν χρόνῳ ξυμβάλλεται.

Expectabam τῷ χρόνῳ Nam verba composita cum praepositione σύν, ubicumque significant conspirationem, construi solent cum nudo Dativō, velut συνάδειν, συμφωνεῖν, συμμετρεῖσθαι, alia. Emendationis veritatem confirmat, quod articulus h. l. male desideratur.

Choeph. vs. 1052:

ἴσχε μὴ φόβου νικῶ πολὺ.

Iure Dindorfius recepit hanc Porsoni emendationem pro codicum lectione φοβοῦ νικῶν. Sed praeterea pro πολὺ longe malim λίαν, nimis, pro quo illud e glossemate facile potuit substitui. Hesychius λίαν σφόδρα, πολὺ, πάνυ, ἄγαν, ἰσχυρῶς.

EUMENID. vs. 103:

ὄρα δὲ πληγὰς τάσδε καρδίᾳ σέθεν.

Non debuerat me iudice Dindorfius admittere in textum Hermauni coniecturam καρδίας ὄθεν. In librorum lectione nihil est quod iure cuiquam displiceat. Cor antiquis saepe esse mentis sedem et interdum poni pro ipsa mente notum est, nec verum arbitror, quod ait H., verba καρδίᾳ σέθεν prorsus abundare. Clytaemnestra enim cur addat explicat ipso versu sequente:

εὐδουσα γὰρ φρενὴν ὄμμασιν λαμπρύνεται.

Qualis interpretatio obscurioris dicti minime ab Aeschylī in-

genio abhorret, ut docere potest v. c. in praegressis vs. 44 sq.
Tertium versum

ἐν ἡμέρᾳ δὲ μοῖρ' ἀπρόσκοπος φρενῶν

si abesset, non requirerem.

Eumen. vs. 222:

*τὰ μὲν γὰρ οἶδα κάρτα σ' ἐνθυμούμενην,
τὰ δ' ἐμφανῶς πράσσουσιν ἡσυχαιτέραν.*

Schol. *ἡσυχαιτέραν]* *δολιωτέραν.* Immo *σχολαιοτέραν.*

Eumen. vs. 276:

*ἐγὼ διδαχθεὶς ἐν κακοῖς ἐπίξამαι
πολλοὺς καθαρμοὺς, καὶ λέγειν ὅπου δίκη
σιγᾶν θ' ὁμοίως· ἐν δὲ τῷδε πράγματι
φωνεῖν ἐτάχθην πρὸς σοφοῦ διδασκάλου.*

Frustra me torsi ut ex primis verbis Orestis elicerem sententiam cum reliquis satis bene cohaerentem. Ex iis enim quae statim subsequuntur iure expectes in hoc exordio nondum verba fieri de lustrationibus, de quibus vs. 280 sqq. erit dicendi locus, sed nihil aliud dicere Orestem, quam se longa malorum experientia doctum esse, quid identidem opportunum esset. Ne multa: suspicor *καθαρμοὺς* pro *καιροῦς* illatum esse mero librarii errore aberrantis ad vs. 284, scripsisse autem poetam:

*ἐγὼ διδαχθεὶς ἐν (μὲν?) κακοῖς ἐπίξამαι
πολλοῖσι καιροῦς, καὶ λέγειν ὅτου δίκη
σιγᾶν θ' ὁμοίως κτέ.*

Duo ad h. l. sunt scholia, quorum prius quidem ὁ ἐστὶ *τηλικαῦτα ἀψυχήσας* (l. *ἀτυχήσας*). ἃ πολλῶν ἐδεήθη *καθαρμῶν* refertur ad traditam lectionem, alterum vero, ni me omnia fallunt, ad eam quam de coniectura reposui. Οἱ *ἐναγείς* οὔτε ἐν *ιερῷ* προσήεσαν οὔτε προσέβλεπον οὔτε διελέγοντό τινι, καὶ παρ' *Εὐριπίδῃ*.

τί σιγᾶς; μὲν φόνον τιν' εἰργάσω;

Ἐπεὶ Ὀρέξης μέλλει διαλέγεσθαι δοκῶν ἔτι ἐναγῆς εἶναι Ἐγὼ, φησι, διδαχθεὶς σὺν κακῷ τῷ ἐμαντοῦ καὶ οἷον διδασκάλοις χρώμενος ταῖς ἐμαῖς *) συμφοραῖς ἐπίσθαι καὶ σιγᾶν καὶ λαλεῖν ὅπου δεῖ ΕΚΑΤΕΡΟΥ ΚΑΙΡΟΝ ΓΙΝΩΣΚΩΝ. Nulla in his de lustrationibus (quam vero inepte Orestes iactat lustrationum suarum experientiam!) mentio, sed docte et luculenter ab erudito grammatico ea ipsa sententia, quam sana ratio requirit, exponitur. Comparantem utrumque scholium latere non potest, e quam disparibus et aetate et praestantia fontibus fluxerint. Alexandrina huius, Byzantina illius sine controversia origo est. His scriptis video iam Weiliū aliquid hic monstri ali intellexisse, in sua editione scribentem verbis transpositis et mutatis:

σιγᾶν θ' ὁμοίως καὶ λέγειν ὅπου δίκη
πολλοὺς καθ' ὅρμους

non male, si demonstrari posset, quod probari prorsus nequit, καθ' ὅρμους significare posse quod ipse interpretatur in hospitibus, ut taceam nihil eiusmodi legisse antiquum interpretem. In eo quoque fallitur, quod in vulgatis respondere sibi vitiose putat particulas καί-τε. Non enim inter se respondent; sed ad καί manifesto mente repetendum est verbum ἐπίσθαι.

Eumenid. vs. 470:

τὸ πρᾶγμα μείζον ἢ τις οἶεται τόδε
βροτὸς δικάζειν.

» Haec sive εἰ τις, quod libri et schol. habent, sive ἢ τις, sive » ἢ εἰ τις scribis, ab hoc loco aliena sunt. Nam si Minerva rem » maiorem esse praedicat quam a mortali diiudicetur, neque Oresti » respondet, qui rem deae, non hominum, iudicio commiserat » neque sibi ipsa constat, quippe quae eandem rem civibus suis » commissura sit. Sin ex Prienii interpretatione dicit rem gravio-

*) Hinc non magis potest concludi Schol. legisse κακοῖς ἐμοῖσι quam ex praegresso κακῷ eum singularem numerum habuisse ante oculos. Interpres respicit universam sententiam.

» rem esse quam mortalis, i. e. Orestes, opinatur, ne hoc » quidem aptum est. Orestes enim non levem habet eam cau- » sam, quam deae sapientissimae committit, idemque vs. 416 » Furiae fecerant." Apposui verba Weillii, quia non potest loci corruptela luculentius demonstrari. Inde tamen minime sequitur, dicendum fuisse, quae est viri sollertis opinio: *haec lis maior est ad diiudicandum quam eae quae inter homines agitantur*, et valde dubito num ipse Aeschylus intellexisset quam proposuit coniecturam:

τὸ πρᾶγμα μείζον ἢ εἴ τι σείεται τόδε
βροτοῖς δικάζειν.

De ceteris ut taceam, inaudita foret eiusmodi pronominis traiection, quod sentiens opinor homo ἐξ ἀμηχάνων πόρους εὐμήχανος πορίζειν affirmavit eam traiectionem insigniorem facere rerum oppositionem.

Spreta igitur hac coniectura, auctor sum ut quod a prima manu habet Mediceus liber βροτοῖς mutetur in βροτούς, quod sit obiectum verbi δικάζειν. Scribo:

τὸ πρᾶγμα μείζον ἢ τις οἶεται τόδε,
βροτούς δικάζειν.

Haec res maior est quam quis putat, iudicium exercere de mortalibus. Minerva orsa a sententia generali sic ferme loquitur. » Quod prima facie facile videri possit (deae praesertim) iudicare homines, id gravissimum est; nec vero mihi licet ipsi hanc causam decernere: te enim, supplicem meum, religioni duco condemnare, harum vero te absoluto reformido furorem. Nihilominus res eo rediit, ut aliquid sit faciendum; itaque instituam perpetuum aliquod iudicium e civibus meis constans, qui causa testimoniis et argumentis bene utrinque instructa et orata, suffragia ferant iurati."

Eumen. vs. 562:

δι' αἰῶνος δὲ τὸν πρὶν ὄλβον
ἔρματι προσβαλὼν δίκας ὤλετ' ἄκλαυτος, ἄξος.

Scholiasta explicat τὸν πολυχρόνιον ὄλβον, in eaque interpretatione acquievisse videntur viri docti. At inaudita est

eiusmodi articuli traiectio, neque aliter verba iungi grammatica sinit quam δι' αἰῶνος προσβαλὼν aut δι' αἰῶνος ὤλετο, quorum utrumque absurdum est. Quare non dubito, quin ludificetur nos aliquis in vocabulis δι' αἰῶνος commissus error. Non ineptum foret διανταία, *vehementi ictu* (cf. Choeph. vs. 640), vel διανταίῳ — ἔρματι *adverso* (proprie navem *ex adverso penetranti*) scopulo, sed facile cedam ei qui aptum vocabulum invenerit, quod propius absit a tradita lectione.

Eumen. vs. 570:

πληρουμένου γὰρ τοῦδε βουλευτηρίου
σιγᾶν ἀρήγει καὶ μαθεῖν θεσμούςς ἐμούς
πόλιν τε πᾶσαν κτέ.

Si sanum est ἀρήγει, Aeschylus contra omnium Graecorum consuetudinem hoc verbo *impersonaliter* usus est. Difficile autem dictu est utrum Scholiasta qui explicat συμφέρει, illud verbum legerit an προσήκει, quod h. l. poetam dedisse exspectes. Nempe Hesychius in lexico προσήκει explicans inter alia interpretamenta posuit συμφέρει. Magistellos istos interpretari, idque persaepe falso, quae hodie ne pueri quidem ignorent, res est notissima.

Eumen. vs. 591 roganti choro:

εἰπεῖν γε μέντοι δεῖ σ' ὅπως κατέκτανες.

respondet Orestes:

λέγω· ξιφουλκῶ χειρὶ πρὸς δέρην τεμών.

Non facile expedies quid sibi hic velit praepositio πρὸς, quae res non amplius obscura erit, si mecum agnoveris τεμών esse genuinae lectionis interpretamentum, quae fuit βαλὼν.

Eurip. Orest. 51 φάσγανον ἐπ' αὐχένος βαλεῖν, Iph. T. 785 δοκῶν ἐς ἡμᾶς ὃξὺ φάσγανον βαλεῖν, Phoen. 1374 δὸς ἔγχος ἡμῖν — εἰς ξέρν' ἀδελφοῦ βαλεῖν, Orest. 1350 φάσγανον δὲ πρὸς δέρην βαλόντες. Et ita non raro προσβάλλειν. Cf. Phoen. 735, Alc. 307.

Itaque corrigam:

λέγω ξιφουλκῶ χειρὶ, πρὸς δέρην βαλὼν.

deleta quoque virgula post λέγω, quae sententiam impedit. Dubito num servare liceat Accusativum δέρην. Recte quidem dicitur πρὸς γῆν ὄμμα βαλεῖν Ion. 582, πρὸς πέδον κάρα βαλεῖν Bacch. 685, sed horum tamen locorum ratio paullo diversa.

Eumen. vs. 605 Furiae Clytaemnestrae scelus attenuant dicendo:

οὐκ ἦν ὁμαιμος φωτὸς ὃν κατέκτανεν.

Quibus verbis ineptissime respondet Orestes quaerendo:

ἐγὼ δὲ μητρὸς τῆς ἐμῆς ἐν αἵματι;

Vocabula μητρὸς τῆς ἐμῆς, si me audis, fluxerunt e superscripto interpretamento. Debuit Orestes quaerere:

ἐγὼ δὲ μιαιρᾶς τῆσδε πῶς ἐν αἵματι;

aut aliquid saltem in hanc sententiam. Non enim potuit negare se matris suae esse consanguineum, sed negat se tam scelestam mulierem pro matre sua agnoscere. In iis quae sequuntur chori verbis:

πῶς γάρ σ' ἔθρεψεν ἐντός, ὦ μιαιφόνε,
ζώνης; ἀπεύχει μητρὸς αἷμα φίλτατον;

sana ratio suadet:

οὐ γάρ σ' ἔθρεψεν κτέ;

Glossator adnotaverat πῶς; ut ellipticum usum voculae γάρ explicaret. Librarii textui intulerunt, et sic periit negatio.

Eumen. vs. 609. Orestes:

ἤδη σὺ μαρτύρησον —

δραῖσαι γὰρ ὥσπερ ἐξὶν οὐκ ἀρνούμεθα·

ἀλλ' εἰ δικαίως εἴτε μὴ τῇ σῇ φρενὶ

δοκεῖ τόδ' αἷμα κρίνον, ὡς τούτοις φράσω.

Qui huius loci difficultates bene exposuit Weilius, acute coniecit:

ἀλλ' εἰ δικαίως εἴτε μὴ τῇ σῇ φρενὶ
δοκεῖ, τὸ δὲ μοι κρίνον κτέ.

Sed mirum est eundem et ceteros quoque criticos non vidisse, si *δικαίως* sanum sit, necessario corrigendum esse *δοκῶ*, scil. *δρᾶσαι*. *Δικαίως* autem genuinum esse apparet e verissima Weillii observatione in Apollinis oratione:

*Λέξω πρὸς ὑμᾶς, τόνδ' Ἀθηναίων μέγαν
θεσμον, δικαίως*

vocabulum *δικαίως* esse illud ipsum responsum, quod Orestes a Deo petivisset. Non igitur licet vocabula *τόδ' αἶμα* et simul *δοκεῖ* ita sospitare, ut pro *δικαίως* suspicemur *δίκαιον*. Hoc tamen quaeri possit, an forte satis sit, mutato tantummodo *δοκεῖ* in *δοκῶ*, scribere:

*δρᾶσαι γὰρ ὥσπερ ἐστὶν οὐκ ἀρνούμεθα,
ἀλλ' εἰ δικαίως εἴτε μὴ τῇ σῇ φρενὶ
δοκῶ τόδ' αἶμα, κρῖνον κτεῖ.*

Nempe locutio *αἶμα δρᾶν*, caedem committere, satis defenditur loco Euripidis Orest. 406. *Πυλάδης ὁ συνδρῶν αἶμα καὶ μητρὸς φόνον* et similibus, quos attuli olim in *Exercitationibus Criticis*, pag. 11. Duriusculam tamen esse verborum structuram, non nego. Utut est, *δοκῶ* utique videtur necessarium.

Eumen. vs. 935:

*Ὅ δὲ μὴ κύρσας βαρεῶν τούτων
οὐκ οἶδεν ὄθεν
πληγαὶ βιότου (προσέπαισαν).*

Plerique critici sedem vitii iudicarunt *βαρέων* (ita cod. *βαρεῶν* reposuit Ahrensius), conicientes *πρᾶων*, *ἰλαρῶν*, *βραβέων*, solus, quod sciam, Franzius adortus est negationem corrigens *ὁ δὲ δῆ*. Sed ubi transitus paratur ad contrarium non his particulis locus est, sed oculis *γε μὴν*. Cf. Prom. 871, Sept. 1062, Agam. 1378. Quare praeferam:

Ὅ γε μὴν κύρσας βαρεῶν τούτων.

In *βαρεῶν* pro *βαρειῶν* metri causa admisso non haesit Dindorfius in lex. Aeschyleo v. *βαρύς*. Nullum tamen eius licentiae addidit exemplum.

Eumen. vs. 997:

χαίρετε χαίρετ' ἐναισιμίοισι πλούτου,
χαίρετ' ἄσικὸς λεώς, ἔκταρ ἡμενοὶ Διὸς
παρθένου φίλας φίλοι σωφρονοῦντες ἐν χρόνῳ.

Adnotat Weilius: »quid sit σωφρονοῦντες ἐν χρόνῳ non »expedio, nam σωφροσύνη non interdum sed semper tempus- »tiva est. In mentem mihi venit σωφρονοῦντες εὐφρόνως »coll. Agam. 330 γύναι, κατ' ἄνδρα σώφρον' εὐφρόνως »λέγεις." Quasi vero illo loco, qui optime habet, defendatur immanis tautologia, quam obtrudit poetae. Res salva esset, si ἐν χρόνῳ dici posse constaret pro ἐν καιρῷ, *tempestive, ante quam sero est*. Verum fateor me nusquam hanc formulam ita usurpatam offendisse. Ad coniecturas si confugiendum sit, probabilius, opinor, suspiceris:

σωφρονοῦντες ἐν κόρῳ.

ut Dirarum chorus pulchra usus oxymoria respiciat notum proverbium τίκτει κόρος ὑβριν, horteturque Athenienses ut, ne de se id dici possit, continentia sua et modestia diligenter caveant.

Eumenid. vs. 1032:

βᾶτε δόμῳ, μεγάλοι φιλότιμοι
νυκτὸς παῖδες ἄπαιδες, ὑπ' εὐφροني πομπᾷ
γᾶς ὑπὸ κεύθεσιν ὠγυγίοισιν,
τιμαῖς καὶ θυσίαις περίσепта τύχα τε.

Musgravii coniectura τυχοῦσαι manifesto falsa est, si quidem sacrificiis aliisque honoribus Dirae non colerentur ante quam in sacrarium suum subterraneum venissent. Melius igitur τύχοιτ' ἂν coniecit Heimsoethius, attamen ne hoc quidem prorsus sufficere videtur. Nempe κεύθεσιν quoque, in quo nemodum haesit, duplici de causa mihi suspectum est, primum, quia is qui ad subterraneum locum se confert, Graece dicendus est ἰέναι ὑπὸ γῆν non ὑπὸ γῆ, deinde quia Diras nunc demum Athenis coli coeptas non in antiquum aliquod sed recens sacellum deduci probabile est, itaque mire γᾶς illa κεύθεα vocantur ὠγύγια. Cum tamen

vetustis caerimoniis coli antiquissimas deas par esset, facilis est suspicio ΚΕΥΘΕCIN levissimo errore ex ΚΕΥΘΟCIN esse prognatum, scripsisse autem poetam:

γᾶς ὑπὸ κεῦθος, ἐν' ὠγυγίοισιν
τιμαῖς καὶ θυσίαις περισεπτα τύχητε.

In qua lectione interpretanda cave ne ἵνα accipias pro ἐνθα, (nam sic ἵνα — τύχητε Latina non Graeca foret structura), sed intellege ἵνα finale = ὅπως.

Accedit, quod (etsi ob locorum paucitatem fortuitum id esse posse non nego) tragici contra epicorum usum vocabuli κεῦθος numerum pluralem non adhibuerunt. Aeschylus Suppl. 778 dixit:

ποῖ φύγωμεν Ἀπίας
χθονός, κελαινὸν εἴ τι κεῦθός ἐστί που;

Sophocles Antig. 818 κεῦθος νεκύων, Euripides Alc. 875 βᾶθι κεῦθος οἴκων.

In primo versu, ubi codd. habent contra metrum βᾶτ' ἐν δόμῳ, aut cum Emperio corrigendum est βατε δόμους, aut, quod ob sequentem literam μ in μεγάλοι paullo lenius est, mecum:

βᾶτε δόμον, μεγάλοι φιλότιμοι κτλ.

Loco Persarum 914, tentato mihi supra pag. 321, εἰσιδόντ' est Accusativus, quem satis tuentur quae exempla attulit ELMSLEIUS ad Heraclidas 639, pag. 126 sq.

Adnotationes meae ad SOPHOCLEM, deficiente hic spatio, brevi has Aeschyleas excipient in sexti voluminis parte prima.

ON A SUPPOSED IMPROVEMENT IN FORMAL LOGIC.

BY

J. P. N. LAND.

Of many causes of dissent and error in the setting forth of logical theories, one of the most ordinary appears to be the want of a clear and uniform conception of the true nature of Propositions. One author holds them to be mere confrontations of Names denoting or not denoting the same thing; another, to purport some relation between Concepts; a third, to intimate the belonging or not belonging of real Objects to classes of things; and others still have their own explanations. Indeed it would be of some use to collect and classify, and trace to their several sources, the different views which have been put forward on this point.

First of all, we observe a disagreement between those who only pretend to declare what is actually meant by the sentences we pronounce in common life, and such as attempt to distil from our sentences certain rigorously determined assertions, which those forms of speech express in too ambiguous a manner, and which, stated more precisely by some formulas invented for the purpose, become capable of a strictly scientific treatment. Accordingly we may distinguish between Natural and Artificial systems of Logic. The former, as we find them from Aristotle downwards, derive much of their authority from an analysis of language; while the latter, — of which the most recent specimens, as represented by full treatises, are those of Robert Grassmann and W. S. Jevons, — resort to a close alliance with algebra.

With our modern insight into the origin and province of speech, as being not the adequate expression of what is, but of what appears to be to those who first use the grammatical machinery,*) it will be readily granted that later generations are in many cases compelled to put their more elaborate thoughts in a traditional garb not calculated to cover them exactly, and so must either leave a certain amount of meaning to be supplied by the hearer, or employ old forms of speech in a new conventional sense. In all such cases, grammatical analysis would lead us astray. When we say that »All men die", the present tense is employed, but the hearer understands the meaning, which is not, that the whole of mankind are dying just now, but, that at any time when a human being exists, it will sooner or later undergo death. When we tell a man that »A winged horse does not exist", he would be puzzled, when restricted to grammatical analysis, about what is meant here by a winged horse. If the bare idea of such an animal, of course this exists, or the sentence would never have been conceived. If a real being, evidently this cannot be real without existing; and so in either sense the proposition would seem to be false. It is not understood until we take it in its conventional sense of »No existing thing is a winged horse;" while its grammatical form is clearly a »survival" from those primitive ages, when a mentally represented and a real thing were in some way considered as the selfsame thing, either without or with the addition of a quality called existence. Of this opinion we find remnants even in the philosophical theories of much later times.

At language was not invented expressly for the purposes of scientific accuracy, we should be prepared to find it reflecting the rather hazy condition of the untutored mind, which deals with objects only so far as either fancy or practical interest are concerned. So, when we say that some roses are *white*, whereas Latin makes them white female things (*albae*), and Arabic would, when expressing what is called the copula,

*) About names taken *per se*, we find the same opinion stated by the Platonic Socrates, *Cratyl.*, p. 436, A. B.

put *whites* in the accusative by way of an adverbial complement; — we are hardly empowered to conclude, that Latins distinctly mean to place such roses in a Class of white objects, Arabs to mark them as being with the Attribute of white things, and Moderns of the great German family to leave room for either acceptation of the predicate. Nor will it be possible to decide on the much debated question between »propositions in Extension” and »judgments in Comprehension”, unless one chooses to distinguish between the minds in which the syntax of various languages originated, and shew that on this subject there is a discrepancy between tribes and ages as between philosophers. Meanwhile in Logic we may content ourselves with the truth admitted by the late J. S. Mill when he declares *), that »there are in all propositions (save those in which both terms are proper names) a judgment concerning attributes... and a judgment... concerning extension, which will be true if the former be true.” Whether, as he adds, the former judgment be the primitive or obvious one, and the latter demand a separate mental operation, is another question, one of Psychological interest; but as far as truth or falsehood is concerned (that is, considered from a Logical point of view) both stand and fall together, and may be regarded as one and the same.

By such reflexions we are enabled to apprehend the design of those logicians who avoid as much as possible the use of common language, and strive to replace our ordinary propositions by more exact formulas, affording the elements of a peculiar sort of calculation. And, even when personally disinclined to follow their abstract method, or nourishing paedagogical objections against teaching Logic in that way, one must admit their right to put aside for a time a rather clumsy instrument of thought, however generally used, and cast their doctrine, as mathematicians do, into the mould best suited to their desire of clearness and condensation.

Nevertheless, Artificial Logic itself can be Logic, laying down the normal laws of reason, only on condition of tallying

*) *Exam. of Hamilton's Philos.*, 2d ed., p. 429.

with reason as it is actually present in the workings of a sound and powerful human mind. In other words, it ought to be a faithful translation, albeit unfamiliar in its outward appearance, of Natural Logic. If it pretend to render the precise meaning of our common propositions by forms of statement of its own, there must be in the latter neither more nor less of meaning than the former contain. On the other hand, if it want to replace such propositions by entirely new formulas (such as equations) of somewhat different import, there must be distinctly understood what the difference is; so that, after working out a problem by the new method, its results may be without error retranslated into the common forms of thought and the language of general society.

All the merit which an artificial system may claim by its comprehensiveness and originality of views, is forfeited by neglecting to fix its exact relation to the old system with its well-ascertained truths, and aspiring to a sophist's fame by disproving some of the latter. As an instance we may mention this passage of even such an author as Professor Jevons *):

»The old rules of Logic inform us that from two negative premises no conclusion could be drawn, but it is a fact that the rule in this bare form does not hold universally true... Consider the following example —

Whatever is not metallic is not capable of powerful magnetic influence (1)

Carbon is not metallic (2)

Therefore, carbon is not capable of powerful m. i. (3)

Here we have two distinctly negative premises (1) and (2), and yet they yield a perfectly valid negative conclusion (3). The syllogistic rule is actually falsified in its bare and general statement."

*) *Principles of Science*, i, p. 76.

On the contrary, we see that in the given example either there are two negative premises, — but then also there are four different terms (not-metallic, capable of etc., carbon, metallic), and consequently no conclusion; — or we take »not-metallic” as a middle term, — in which case the minor becomes affirmative, and the conclusion is readily obtained in Celarent!

Considering how often such misunderstanding of common rules occurs in the very handbooks intended to explain the doctrine of Logic, and how it is apt to contribute towards the confusion of opinions which meets us on all sides concerning the capabilities of human reason, there will appear to be some profit in examining the outlines of an entire system, which Professor Franz Brentano of Vienna proposes to build upon a theorem borrowed from Mill, and by which he expects to overthrow the whole edifice of Formal Logic to the horror and dismay of its approvers. Before developing it at length in a special treatise, he has laid down its principal points in the first volume of his *Psychology* *), where there is said enough to enable us to see the drift of his logical endeavours.

Mill's own doctrine of the nature of propositions, although not everywhere exposed to the same effect, and open here and there to objections, may be taken as sufficiently correct where he uses the following words †):

»When I judge that all oxen ruminates, what do I mean by all oxen? I have no image in my mind of all oxen. I do not, nor ever shall, know all of them, and I am not thinking even of all those I do know. »All oxen,” in my thought, does not mean particular animals — it means the objects, whatever they may be, that have the attributes by which oxen are recognised, and which compose the notion of an ox. Wherever these attributes shall be found, there, as I

* *Psychologie vom empirischen Standpunkte*. Erster Band. Leipzig 1874.

†) *Eram of Hamilton*, p. 425.

judge, the attribute of ruminating will be found also: that is the entire purport of the judgment."

Evidently, oxen are here considered as objects, described by a bundle of attributes, from representing which in the first place, the mind proceeds to add the new attribute of ruminating to the same bundle. There is a well-marked difference of function between the subject term and the predicate term. By the light of this quotation we may read, without disapproving, another passage *), where it is said that the most common meaning which propositions are intended to convey is the coexistence, or the succession, in short, the conjunction of phenomena, »so that where the one is found, we may calculate on finding both." However, if read by itself, this same passage would seem to make no difference about which of the two we take as »the one" we proceed from. And in such interpretation we should be confirmed by a third passage †), where Conversion of propositions is taught to be not a sort of inference, but »a mere reassertion in different words of what had been asserted before", so that, for instance, »Some (or, No) A are B" and »Some (or, No) B are A" have precisely the same import. Here, both terms of a proposition are unmistakably put on the same footing. Moreover, in that very paragraph §) we read, that propositions assert about two sets of attributes either sometimes, or never, coexisting in one subject or individual, — the identical theory which forms the base of the new Logic of Brentano.

Of this the main feature consists in reducing all Categorical to so-called Existential propositions, so as to do away with the distinction between Subject and Predicate terms. This is achieved in the following manner **):

(i.) »The categorical proposition »some man is sick"

*) *Logic*, 6th ed., b. I, ch. v., § 5.

†) *Ibid*, b. II, ch. i., § 2.

§) Page 181.

***) Brentano, *op. laud.*, page 283.

has the same meaning with the existential proposition
 »A sick man is", or, »There is a sick man."

(ii.) »The categ. propos. »No stone is alive" corresponds to the exist. propos. »A live stone is not," or, »There is not a live stone."

(iii.) »The categ. propos. »All men are mortal" is equal in sense to the exist. propos. »An immortal man is not," or, »There is not an immortal man."

(iv.) »The categ. propos. »Some man is not learned" is rendered exactly by the exist. propos. »An unlearned man is," or, »There is an unlearned man."

For briefness' sake it will be expedient to make use of symbols. The four sorts of categorical propositions may be given in the old notation. To obtain formulas for the new existential ones, we may take a hint from Professor Jevons, expressing by *SP* that which partakes of the qualities of both *S* and *P*, and by *p* that which is not *P*; while for existence and non-existence we borrow the signs $+$ and $-$. So the reductions just mentioned will assume this form:

- (i.) Particular affirmative: $SiP = + SP$.
- (ii.) Universal negative: $SeP = - SP$.
- (iii.) Universal affirmative: $SaP = - Sp$.
- (iv.) Particular negative: $SoP = + Sp$.

The traditional modes of syllogism, as far as admitted by Brentano, would stand thus:

FIRST FIGURE:	<i>Barbara</i>	<i>Celarent</i>	<i>Darii</i>	<i>Ferio</i>
	— <i>Mp</i>	— <i>MP</i>	— <i>Mp</i>	— <i>MP</i>
	— <i>Sm</i>	— <i>Sm</i>	+ <i>SM</i>	+ <i>SM</i>
	— <i>Sp</i>	— <i>SP</i>	+ <i>SP</i>	+ <i>Sp</i>
SECOND FIGURE:	<i>Cesare</i>	<i>Camestres</i>	<i>Festino</i>	<i>Baroco</i>
	— <i>PM</i>	— <i>Pm</i>	— <i>PM</i>	— <i>Pm</i>
	— <i>Sm</i>	— <i>SM</i>	+ <i>SM</i>	+ <i>Sm</i>
	— <i>SP</i>	— <i>SP</i>	+ <i>Sp</i>	+ <i>Sp</i>

THIRD FIGURE:	<i>Disamis</i>	<i>Datissi</i>	<i>Bocardo</i>	<i>Ferison</i>
	+ MP	— Mp	+ Mp	— MP
	— Ms	+ MS	— Ms	+ MS
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	+ SP	+ SP	+ Sp	+ Sp
FOURTH FIGURE:	<i>Calemes</i>	<i>Dimatis</i>	<i>Fresison</i>	
	— Pm	+ PM	— PM	
	— MS	— Ms	+ MS	
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	
	— SP	+ SP	+ Sp	

Knowing this, we can readily interpret the three rules which are drawn out *) for the construction of all categorical syllogisms:

(v.) *First rule.* » Every syllogism has four terms, of which two are opposite, and the other two stand twice."

That is to say, if we apply Brentano's method, we find that either the middle term (in all modes with both premises universal), or the major term (wherever only the major is universal), or else the minor term (in all modes with only the minor universal), is dissected into a positive term and its negative, whilst the other two stand twice as they are, either in the premises or in one premise and the conclusion. It is easy to see that the alleged four terms are only the well-known three considered in a different light.

(vi.) *Second rule.* » A negative conclusion must have two negative premises, and one term in common with either."

As the negative propositions of Brentano correspond to the universal propositions of ordinary Logic, the paradoxical first half of this rule is resolved into the familiar truth, that a universal conclusion requires two universal premises. As to the other half, we find that just in that case it is the middle term which is dissected, so that the others stand in the conclusion as they were given in the premises.

*) Ibid., p. 303.

(vii.) *Third rule.* » An affirmative conclusion must have premises of different quality; from the affirmative premise it takes one term as it is given, whilst the other term is the opposite of one given in the negative premise."

Affirmative propositions according to the new theory are those which in the old are considered as particular. Particular conclusions from two universal premises being, as we shall presently see (xiii.), out of the question, we cannot but admit the time-honoured principle, that of premises leading to a particular conclusion one must be universal. The second half of the rule is evident when we remember (see v.) that either the major or the minor term is dissected whenever the premise in which it occurs is universal, whilst the other remains as it was.

Of more serious import are some other precepts given on the subsequent pages:

(viii.) » Any categorical proposition is liable to simple conversion."

Here the wording is obviously at fault. It cannot be the author's meaning, that his proposition answering to our Categorical SaP: »There is not an immortal man", can be reasonably converted into that corresponding to PaS: »There is not a mortal being which is not man"; — nor that from his substitute for SoP: »There is an unlearned man", we may draw as a converse his equivalent for PoS: »There is a learned being which is not man". What he means to convey must needs be this, that in *his own Existential substitute* for any categorical proposition terms may change places without affecting the fact stated. For it comes to the same, when we only affirm or deny the existence of what is both A and B, whether we think of A or B first.

The rest of Brentano's theorems, as far as published, derive their paradoxical appearance, not from a peculiar use of technical names, but from a real difference, which is kept in the background, between universal propositions and the negatives he puts in their place. Admitting those negatives to be faithful

renderings, there would be nothing to oppose against the following decrees:

(ix.) Conversion per accidens (SaP into PiS) is not allowable."

(The non-existence of S which is the opposite of P does not imply the existence of a P which is S, as the question remains whether there be any S at all.)

(x.) »There is no inference from a universal to its subalternate proposition."

(If there is no S with a certain positive or negative quality, it does not follow that there is an S with the opposite quality.)

(xi.) »From the truth of a universal proposition we cannot conclude to the falsehood of the contrary (SaP and SeP)."

(There might exist neither an S being P nor an S being not-P.)

(xii.) »From the falsehood of a particular proposition we cannot conclude to the truth of the subcontrary (SiP and SoP)."

(This decree is materially the same as that just before, for the truth or falsehood of a particular is equivalent to the falsehood or truth of its contradictory universal.)

(xiii.) »All syllogisms are worthless, in which a particular conclusion would appear to be drawn from two universal premises" *).

(No couple of mere non-existences can vouch for the existence of anything.)

As it is now, we must decline to accept those decrees, because in translating categorical universals into existential negatives, part of the meaning is dropt by the way, and precisely that part on which the condemned logical operations depend.

*) Ibid., page 804, Note 2 (*Darapti, Felapton, Bamalip, Fesapo*).

In a categorical proposition the Subject is necessarily presupposed to exist, either in the real or in some fictive world assumed for the nonce. It is maintained either to answer or not to answer to the qualifications comprehended in the predicate term. Consequently, in the categorical Affirmative the Predicate term also is asserted to have its representative in that world in which we assume the subject to be. Whereas, in the categorical Negative, we do not decide whether there be anything at all answering to the Predicate term. »Ulysses is the son of Laertes" means nothing at all, unless we presuppose Ulysses as existing at least in a world of fiction; and so it is with the proposition: »Ulysses is not the son of Priamus"; but in the latter instance it remains undecided whether there be (in the same assumed world) any son of Priamus. For ought we learn from this proposition, Priamus might be a childless man through life. Again, »Bucephalus is not a winged horse" presupposes the existence of Bucephalus in some world, but does not assert that of a winged horse. Nor does it appear from »Bucephalus is not an Arabian", that a race of Arabians is acknowledged to exist.

So there is a material Difference between the Terms of a categorical proposition, which renders it difficult even to regard the relation between itself and its simple Converse as full identity. The proposition »Some children of Jupiter are mortals" proceeds from the existence of Jupiter's children (to wit, in the world of classical mythology), and because of this the class of »mortals", to which they are implied to belong, is also thought of as continued into that assumed world. After this, we may infer: »Some mortals are children of Jupiter," because our first proposition has prepared us to extend the acceptation of the term of »mortal" in that way. But he who begins with the latter statement, appears to start from the common notion of mortals as belonging to the real world, and to attribute the same reality to Jupiter and his paternal function. By treating Conversion as a kind of inference (which Mill and others decline to do), we retain the advantage of knowing at the outset the ground we move on. Whereas Brentano's comprehensive sentence: »There is

somebody being at the same time a mortal and a child of Jupiter" leaves us in the dark about the order of things by which it ought to be tried.

Now, when we assert that »No stone is alive," we presuppose the existence of stones, and maintain, that to all these the term »alive" does not apply. Brentano tells us he gives the same thought in this form: »A live stone is not," which may be true whether there be any stones or none.

Also, when we say that »All men are mortal," we presuppose the existence of men, and maintain, that to all of them the term »mortal" is applicable. Brentano is contented with denying the existence of any immortal man, without declaring about that of man in general.

To return to our symbols, the full import of our SeP is not rendered by — SP; nor is that of SaP by — Sp; but in both cases we require the addition of + S.

No wonder, when we take away part of what is contained in universal propositions, that the residue cannot yield all the conclusions to which we were entitled by the originals. Hence all the seeming contradictions to common Logic marked above (ix.) to (xiii.).

After this one would hardly expect to find, that the indecision of existential negatives touching the existence of either term taken by itself is distinctly recognised by our author *). He even goes so far as to anticipate some obloquy against his reductions (i. to iv.) from the followers of Herbart, who hold that in categorical propositions the subject is presupposed in some way †); and, in redarguing, lays his hand upon the very point, that »the combination of »man" and »mortal" does obviously not exist in the case of no man being", so that the universal affirmative »appears to assert that combination only on the supposition of the existence of man." However he proceeds to maintain, that »one look at the existential proposition equivalent to the categorical one in hand dispels the objection by showing that the statement

*) Ibid., page 284, Note 2.

†) Ibid., text, and cp. 285.

is properly not an affirmation but a negation." Manifestly this is begging the question, as he had undertaken to shew that the two propositions are equivalent.

His other arguments, referring to the particular and to the negative universal, offer a more specious countenance. »It is a strong, and even an impossible demand, to ask belief for the doctrine, that the sentence: »Some man walks," or the one mentioned before: »Some man is sick" contains the tacit clause: »provided there be a man." The same observation is repeated for the particular negative. But we must take care not to confound, as he and probably Drobisch (whom he quotes *) do, a mere condition with a presupposition. The person who pronounces those sentences, far from making his opinion dependent upon the contingency of the existence of man, professes to be convinced in his own mind, that the latter has been settled, or may be settled at any time, to his and his interlocutor's perfect satisfaction. He presupposes this, that is to say, he considers the statement touching the existence of the subject, which he adopts, as a separate one, to be tried outside of the proposition which starts from it. — The remaining argument is this: »In the sentence: »No stone is alive" I am quite at a loss, what the restriction: »provided there be a stone" might signify: If there were no stone at all, the same statement would hold as true as in the actual case of stones being." No doubt, but nobody would care in the least to form an opinion on what stones might be or not be, unless believing them to exist, at least in some fictitious world with a conventional order.

Even in the case of a misrepresentation of facts on Drobisch's part, a close examination of the old rules which our

*) *Neue Darstellung der Logik*, § 55 3d ed. Here it is rightly said, that the subject is presupposed (vorausgesetzt). But immediately afterward we learn, that it is not put forward unconditionally (nicht unbedingt gesetzt). This might possibly mean, that the existence presupposed demands separate proof. However, according to the same paragraph, the proposition only imports that if the subject be assumed, the predicate applies to it (dass, wenn man das Subject setzt, ihm das Prädicat... zukommt). So, at all events we cannot aver that Drobisch kept the notions of condition and presupposition duly asunder.

author was going to attack could teach himself, that the universal propositions to which those rules refer are understood as involving the existence of the subject. This being evidently the case, it is hard to guess how he will undertake to defend the assertion with which he prefaces his four reductions: »It may be shown most clearly, that every categorical proposition may be translated without any modification of its meaning (ohne irgend welche Aenderung des Sinnes) into an existential proposition.”

There is no need to dwell on the author's expectations of the tumult which his precepts will create among logicians of other schools. They must be blind indeed not to see at once, that sound sense may put on a deceiving appearance merely by dislocating the names of things; and that, when we identify propositions ever so slightly different in purport, there must arise some amount of seeming antinomies. As soon as they find that such are the merits of the new theory, they will cease wondering, and simply ask, what advantage there is to be gained by adopting, after due correction of its fundamental mistake, its artificial formulas?

For after all there may be some methodical advantage in an Artificial system, provided always it be acknowledged as such, and not given out, as Brentano's is, as to some extent a refutation of Natural Logic, and a rival doctrine to be put in its place. Indeed, for a psychologist professing to take his stand on empirical principles it would seem difficult to regard a universal proposition exclusively as the opposite of its particular contradictory. When we think all Men to be Mortal, we start from a notion of Man acquired before, and maintain (say by generalization of experience), that in every object answering to this notion the attribute of Mortality exists as well. Afterwards, occasion serving, we find that we have made it impossible for us, as long as we hold the same opinion, to assert the existence of an Immortal Man. It may fall out that we never in our lives speculate upon the supposition of such a being. Brentano would have us think of this supposition first of all, and reject it at once. It would appear to be evident, that such rejection presupposed a reason.

the most obvious one being our persuasion that all men we know of, and therefore all objects we recognise as men, are liable to die. And in general, strong proofs would be wanted to make it plausible that any denial can arise in the mind, except as opposed to an affirmation touching the same matter conceived before. In the genesis of our convictions, belief comes in earlier than negation. Nor does induction naturally proceed from the rejection of a particular proposition to the maintaining of its contradictory universal, but from its adoption to that of the universal bearing the same quality.

Leyden, Febr. 18, 1876.

GEWONE VERGADERING

DER AFDEELING

TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE
WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 14den FEBRUARI 1876.

Tegenwoordig de heeren C. LEEMANS, M. DE VRIES, W. G. BRILL, L. PH. C. VAN DEN BERGH, W. J. A. JONCKBLOET, J. DE WAL, W. J. KNOOP, G. DE VRIES AZ., N. BEETS, R. FRUIN, S. VISSERING, J. E. GOUDSMIT, J. P. SIX, S. A. NABER, TH. BORRET, S. HOEKSTRA BZ., H. KERN, J. A. FRUIN, R. VAN BONEVALFAURE, M. J. DEGOEJE, H. VAN HERWERDEN, J. P. N. LAND, M. F. A. G. CAMPBELL, P. DE JONG en J. C. G. BOOT, secretaris.

Bij ontstentenis van den voorzitter en onder-voorzitter, die zich deswege verontschuldigd hebben, neemt de heer Leemans de leiding der vergadering op zich.

De secretaris leest het proces-verbaal der vorige vergadering, hetwelk aangenomen wordt, en eene uitnoodiging van het voorloopig comité te St. Petersburg, dat de Academie zich bij de derde bijeenkomst van het Internationaal Congres van Orientalisten, dat 1 September van dit jaar aldaar geopend worden en tien dagen duren zal, door een gedelegeerden zal laten vertegenwoordigen. De afdeeling verklaart zich bereid om aan een der leden, die op eigen kosten zich derwaarts mocht willen begeven, een credential als vertegenwoordiger der Akademie te verstrekken. Hij deelt verder mede, dat de heer J. Hoffmann te Leiden eerstdaags zijn

71ste levensjaar zal intreden en dus van de gewone tot de rustende leden behoort over te gaan.

Vervolgens wordt het voorstel op het slot van het Verslag van de heeren Veth en de Goeje over de verhandeling van den heer Kern voorkomend voorgelezen en door den heer de Goeje toegelicht. Hij stelt voor, dat de afdeeling zich zal wenden tot den Minister van Koloniën met het verzoek om de Indische Regeering aan te sporen tot het verleenen van hulp in het opsporen en verzamelen van Wayangs en van andere Javaansche, Madureesche, Balineesche, Boegineesche, enz. handschriften, en vertrouwt dat het Bataviaasch Genootschap gaarne de verzameling voor het Moederland zal ondersteunen.

Dit voorstel wordt door niemand bestreden, en vindt een warmen verdediger in den heer Kern. Maar zoowel dit lid, als de heeren Naber, de Jong en Leemans zijn het niet volkomen eens over de beste middelen om het gewenschte doel te bereiken.

Nadat verschillende adviezen zijn uitgebracht, stellen de heeren R. en J. A. Fruin voor de discussie te sluiten met de bepaling dat, als de Minister zich bereid verklaart om te helpen, van de deskundige leden der afdeeling eene opgave der meest gepaste middelen zal te gemoet worden gezien, om die ter kennis van Z. Exc. te brengen. Dien overeenkomstig wordt besloten.

De heer G. de Vries Az. biedt eene uitvoerige Geschiedenis van het dijk- en molenbestuur in het Noorderkwartier onder de Grafelijke Regeering en in de Republiek voor de Verhandelingen aan, en geeft een overzicht van het daarin behandelde. Om te betoogen dat dijk- en molenbestuur onderwerpen van staatsrecht waren, en dat de volhardende strijd tegen het water in 't Noorderkwartier noodzakelijk was voor 's lands behoud gaat hij na wat sedert

1288 eerst onder de Graven, later onder de republiek in beide opzichten bepaald en verricht is.

Hij wijst aan dat bij het dijkwezen het oppertoezicht bij den Graaf, het toezicht bij baljuw of schepenen berustte, nevens wie heemraden als rechters, en hoefslaagden als uitvoerders van het werk waren, hoewel de regeling in Kennemerland, Waterland, Westfriesland, Drechterland niet op gelijke wijze geschiedde. Hij toont het gewicht der ordonnantie van 1534 voor de wetgeving en rechtspraak aan en wat er bij buitengewone rampen gedaan is.

Bemaling is jonger dan dijkage, en eerst in de 15de eeuw begonnen. Dijk- en molenbestuur bleven gescheiden, en alleen de keuzen gaven aan het laatste een staatsrechtelijk karakter.

De spreker wijst vervolgens op de groote gebeurtenissen in het tweede tijdvak, namelijk de bedijking en droogmaking van buitenwaarden en meren, en de vervanging van het dijken bij verhoefslaging door onderhoud uit ééne hand. Nadat de bedijking van de Zijpe, de droogmaking van Beemster, Purmer en andere plassen door de Staten bevorderd was, en na de overstrooming van 1675 het oppertoezicht over de zeedijken aan Gecommitteerde Raden was opgedragen, bracht de omwenteling van 't laatste der 18de eeuw groote verandering aan door eigen keus van de bestuurders te vorderen. De dien ten gevolge noodzakelijke scheiding van waterschap- en dorpbestuur bij decreet van 9 Juni 1800 vastgesteld, is evenwel eerst na de gemeentewet van 1851 verwezenlijkt.

De voorzitter zegt den spreker dank voor deze bijdrage en stelt de Verhandeling in handen eener Commissie van beoordeeling, bestaande uit de heeren van den Bergh, de Jonge en Buys.

Intusschen geeft het medegedeelde aan de heeren van den Bergh, R. Fruin, Brill en Leemans aanleiding tot eenige vragen en opmerkingen, waarop door den spreker deels met

verwijzing op de Verhandeling, deels op rechtstreeksche wijze geantwoord wordt.

De heer Naber biedt *Quaestiones Homericae* voor de Verhandelingen aan. De beoordeeling wordt opgedragen aan de heeren Francken en van Herwerden.

Daar de tijd verstreken is voor verdere mededeelingen, wordt de vergadering gesloten.

BERICHT

OVER DEN

WEDSTRIJD IN LATIJNSCHE POËZIE.

Als wij de resultaten van den door Jac. Hend. Hoeufft's uiterste wilsbeschikking in 1843 geopenden wedstrijd overzien, levert het tijdvak van 1845 tot 1868 weinige bekroonde gedichten en behalve de *Senis vota pro patria* van onzen landgenoot J. van Leeuwen, geen van inhoud en vorm uitmuntend gedicht op. Maar sedert in 1870 de prachtige *Urania* bekroond werd, zag bijna ieder jaar een dichtstuk het licht, dat de toets der scherpste kritiek kan doorstaan. De *Satirae ad iuvenem* en *ad procum*, de *Musa* en vooral de *Gaudia domestica* zijn elegien, die wij zonder bedenking naast de beste latijnsche poëziën der 17de en 18de eeuw plaatsen. Zouden deze gedichten ook gemaakt, uitgegeven en verre buiten de grenzen van de woonplaats hunner makers verspreid zijn zonder het door Hoeufft uitgelooft eermetaal en de uit zijn fonds bekostigde druk en uitgaaf? Waarschijnlijk niet.

Hoeufft heeft dus zijn doel bereikt om der kwijnende latijnsche poëzie nieuwe krachten toe te voeren, en het *honoris alit artes* heeft zich op nieuw bewaarheid. Maar als de insteller van den wedstrijd had kunnen voorzien, dat telken jare dezelfde athleet in het strijdperk zou treden en telkens weer den palm wegdragen, zou hij, dunkt ons, daartegen gewaakt of door het uitloven van meer dan een prijs ook voor anderen de kans geopend hebben.

Wij betreuren het, dat de bepalingen van het codicil niet voor wijziging en uitbreiding vatbaar zijn, maar verheugen ons des te meer dat onder zulke omstandigheden de deelneming aan den kamp vrij ruim blijft. In 't vorige jaar werden van vijf plaatsen gedichten ingezonden, die de commissie van beoordeeling aan een nauwkeurig onderzoek heeft onderworpen.

Vergunt mij, M. H., dat ik u met de slotsom onzer overwegingen en met ons besluit bekend maak.

Reeds op 12 October werd bij den algemeenen Secretaris der Akademie een bundel, groot 35 fraai beschreven folio bladzijden, bezorgd, en daar hij volgens het uitgedrukt verlangen van den inzender *pour le concours du legs Hoeufft* bestemd was, aan den Secretaris der afd. letterkunde ter hand gesteld. De bundel bevat acht gedichten, allen in zesvoetige versen, van welke de eerste zeven aan verschillende hier weinig of niet bekende personen toegewijd hun onderwerp door de opschriften *Libellus titulo adsignatus*, *Vectigalia*, *Archidamas*, *Catastrophe*, *Praecipitium*, *Veritas*, *De praestantia Latinitatis*, *De homine* aanduiden, terwijl het achtste FRANCISCUS FERRUCCIUS betiteld, den braven burger van Florence uit de eerste helft der zestiende eeuw, die dien naam droeg, in zijne daden en uiteinde bezingt. Elk van die gedichten is uitgebreid genoeg om afzonderlijk mede te dingen, en wij zouden er geen bezwaar in vinden om uit het achttal het beste te kiezen zoo niet de dichter door niet te voldoen aan de voorwaarden van den wedstrijd, die hem wel bekend waren, zich zelf buiten mededinging had geplaatst. Niet alleen toch voegde hij bij den bundel een onderteekenden brief, — dien de beoordeelaars niet behoefden te zien — maar hij gaf ook aan zijn bundel dezen titel: *Lutea bilis, seu sermones VIII epistolares ALOISII CHRYSOSTOMI FERRUCCII, Praefecti bibliothecae Mediceo-Laurentianae Florentiae*.

Wij moeten dezen strijder dus afwijzen, niet zonder leedwezen, omdat hij in zijne *Electa Carmina* in 1872 te Leipzig bij Teubner uitgegeven, waarvan de Akademie een exemplaar ten geschenk ontving, getoond heeft met de Latijnsche Muse op een goeden voet te staan.

Bij de vermelding der vier gedichten, die naar den prijs dingen, zullen wij van het lagere tot het hoogere opklimmen, en daarom aanvangen met eene Elegie van 120 versen, die onder het motto *Deus charitas est, et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo* ten opschrift draagt: *Publicae ac privatae neapolitanae beneficentiae in aegrotos, inopes et aerumnosos quoslibet omnigenae domus atque opera*, een opschrift, waarvan de zin vrij duister is. De loop van het gedicht is deze:

De Almachtige heeft alles geschapen en daalt daarna op aarde aan den zeeboezem, *cui nomen postea Parthenopes*. De *Divus Amor* bewondert het schoone klimaat en het vruchtbare land en gelast de menschen hier eene stad te stichten, die andermaal niet *Parthenope*, maar *Parthenopes* genoemd wordt:

Inclyta Parthenopes, Regum studiosa tuorum.

De stad, die volgens deze voorstelling de oudste der aarde is, wordt gesticht en de *non periturus Amor* voorspelt haar:

Populi, in te populi exacuent
 Livoris rabiem! Auge animos: dum terra manebit,
 Ipse tibi vires praesidiumque feram.
 Consiste hic tecum semper, tibi ego aegis et arma,
 Lux, decus, ordo, aurum, gloria, consilium,

in welke belofte de opeenstapeling en zonderlinge samenvoeging van praedikaten niet heel fraai is. Zonderling volgt hierop de vraag:

Deforet auxilii
 — felices adeo inter gratia cives
 Ulli usquam misero? Sciscitor, haud iubeo.

waarop het antwoord luidt:

Nec mora: concertant procures, patresque, potentesque
 Artifices, omnes . . . accumulunt inopi, .
 Aegroto, aerumnoso ingentia pondera cuivis
 Argenti atque auri

en ik weet niet wat al meer. In een woord Napels moet het El Dorado der armen, zieken en rampspoedigen zijn. Daarop volgt eene optelling van allerlei slag van behoeftigen, weezen, gevallen meisjes enz. enz., ook vondelingen, die in dit vers aangeduid worden:

Infans, quem vulgi linqueret impos amor.

Napels is te klein voor zoovele gebouwen van barmhartigheid:

Angusti fines utique Parthenopes (hier genitivus)
Tam comiti ardori!

Aenaria en Atella moeten haar ruimte aanbieden voor ziekenhuis en krankzinnigen gesticht. Men zou denken dat men in een nieuw Jerusalem was:

Ast urbs efficta exemplar supereminet ipsum,
Ut fluvii guttas aequora fluctisona:
Priva salus paucis raroque ibi tempore; semper
Invenit hic plenam quisque salutis opem.

Het aangevoerde is meer dan genoeg om te bewijzen dat het gedicht even duister is als het opschrift en dat de latiniteit veel te wenschen overlaat. Het is beneden het middelmatige.

Van betere gehalte is de *Satire de homine et simia*, met de versen van Horatius: *Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas, Sed non ut placidis coeant immitia* gewaarmerkt.

De dichter vangt zijn vrij uitvoerig stuk aan met een levendig verhaal van 't geen hem overkwam, toen hij in September naar zijn geboorteland willende reizen te laat aan 't station kwam om een plaatsbiljet te krijgen, op den volgenden trein moest wachten en intusschen met twee Engelschen in aanraking kwam. Hij leest zijn dagblad en op de vraag van den ouderen of er iets nieuws in stond, wijst hij hem een artikel aan, waarin de schrijver

Britannus

Natus et ipse, novum indignatus dogma refellit,
Simia quo nostrae veteris primordia formae
Asseritur.

Hij bemerkt dadelijk, dat hij zich aan een verkeerd adres gewend heeft, en als hij daarop laat volgen: ik houd mij aan het oude en

remotus

Quum longe longeque fera sim funditus omni,
Non me simioli faciam magnum incrementum

barsten de twee Darwinisten los. De zaak wordt over en weder besproken. Na eenige gedachtenwisseling loopt de jongere Engelschman boos weg. De ander volgt zijne tegenpartij naar de koffijkamer en laat hem niet los. Daar wordt het gesprek voortgezet, totdat het jonge mensch terugkomt en zegt dat het tijd is plaats te nemen. Door een list ontsnapt de dichter in den trein aan de twee Britten, prijst zich gelukkig dat hij aan hun gekakel en aan hunne verwensching is ontkomen, en deelt het voorval mede aan zijn vriend Hippolytus, met het verzoek:

Tu tamen ista cave ne dones omnibus aequae
Carmina, si quos posse putes novitate morari.
Simia quam multos hodie captavit amantes!

Daar het ons niet bijzonder eervol dunkt van apen af te stammen, hebben wij het gedicht met genoegen gelezen, ofschoon dit door het schrift niet bevorderd werd. Wij vonden in de 388 versen, waaruit het bestaat, veel goeds, maar tevens te vele gebreken om een gunstig oordeel te vellen. Hoort eenige voorbeelden uit de eerste honderd versen.

Wat wij in v. 5 en 6 lezen. *Cito raedam, auriga, suburge interiore rota* is door beroep op Verg. Aen. V, 202 *dum proram ad saxa suburget Interior* en op Ovid. Am. III, 2, 12 *Nunc stringam metas interiore rota*, die misschien den dichter voor den geest stonden, niet te verdedigen. *Indigua mora* in v. 12, *fenestra, Qua datur e pretio poscenti chartula* voor *Ex qua datur cet., urbanus quod sit satis* v. 42 in navolging van Hor. Sat. II, 7, 3, waar evenwel niet zooals hier een masculinum voorgaat, maar een neutrum, waarop

quod sit satis slaat: *amicum Mancipium domino et frugi*, *quod sit satis*; *refellit* in v. 47 voor *refellat* in de afhanke-lijke vraag; *funditus* in v. 62 dat niet best bij *remotus*, en volstrekt niet bij *remotus longe longeque*, zooals wij daar lezen, past, zijn meer dan sproeten, die een schoon gelaat niet ontsieren.

Voegt daarbij de aanmerkingen, die op de geschetste toestan- den te maken zijn, b. v. het zonderlinge dat die twee Engelschen zoolang vóór het vertrek van den trein — want van de *longa mora* in v. 16 aangekondigd, kan met hetgeen in de volgende versen gezegd wordt, nog niet veel zijn voorbijgegaan — al komen opdagen v. 27 en 28; de *saeva rabies*, waarin die lieden vervallen, en die hen niet belet bedaard aan weerszijde van den Italiaan plaats te nemen in v. 64: *tum saeva rabie commotus uterque Assidunt hinc inde*; het ontbreken van een voldoende reden om den jongen Engelschman zoo prullig voor te stellen, als hier in v. 85 geschiedt, enz.

Eindelijk, de satire draagt al te zeer de kenmerken van vlijtige studie van Horatius, daar zij voor een niet gering deel uit centones Horatiani is samengelapt. Slechts één voorbeeld. Wij lezen v. 20 vqq.

Ergo, acres inter quamvis numerandus, et ipse
Auriculas demitto: gravet sino pondere lumbos
Mantica

en vinden daarin Sat. I, 3, 53 *acres inter numeretur*, I, 9, 20 *Demitto auriculas, ut iniquae mentis asellus* en I, 6, 106 *Mantica cui lumbos onere ulceret* al te getrouw terug, om hier niet te erkennen een van dat soort van dichters, *qui*, zooals Peerlkamp (de poetis latinis Nederlandiarum p. 297) het juist uitdrukt »*ut fuci inertes apibus suum mel eripiunt, ita in recentiorum praecipue carminibus grassantur, atque inde agunt trahunt rei praesenti opportuna*, onder voorwaarde dat men *Horatii* stelle in plaats van *recentiorum praecipue*.

Wij meenen genoeg gezegd te hebben om het gedicht *De homine et simia* onbekroond te laten.

Manibus date lilia plenis uit de *Aeneis* is het welgekozen motto van een elegisch gedicht, dat *Lilia* tot opschrift heeft. De dichter vangt aan met den lof van de leliën des velds, om spoedig tot de leliën in 't wapen der Bourbons over te gaan. Frankrijk beklagt zich over den Napoleontischen adelaar en wenscht met Hendrik zijne leliën terug. Maar de wenschen van het treurende land worden niet getrouwelijk aan hem overgebracht; zij worden ten deele door den tolk der natie verzwegen (v. 41 sq.)

Sceptra tibi nempe hac offert gentilia lege,
Ut signis demas lilia picta tuis.

Op die voorwaarde weigert Hendrik en wordt voor zij standvastigheid door den dichter hoog geprezen (v. 65 sq.):

I nunc et priscos iacta mihi Roma Catones;
Pace tua, quiddam Gallia maius habet.

Daarop wendt de dichter zich tot een anderen Bourbon, den beroemden Don Carlos:

Borbonidum Carolus clarae lux altera gentis,

wiens dapperheid en zachtmoedigheid (*clementia*) geprezen wordt, en bij wiens nadering

Squalorem et longos deponit Iberia luctus
Instauratque choras vindice laeta suo.

Arm Spanje, dat verblind in uw verderf rent en, door Carlos over de Pyreneeën te jagen, den dichter tot een slecht voorspeller gemaakt hebt.

Frans van Napels evenaart zijne groote neven en »superat facta paterna suis." Hij is van kroon en land beroofd, maar Napels weent om hem en ziet reikhalzend naar hem uit.

De dichter eindigt met een heilwensch voor die drie groote mannen en met eene voorspelling van den terugkeer der leliën bij de drie latijnsche natiën, wier vervulling hij zeker verwacht; want toen hij zijn gedicht in nachtelijke stilte maakte,

Clarius a dextra micuerunt Virginis ignes;
Intonuit sudo laevus ab axe fragor.

Na het gezegde behoeft het geen bewijs, dat wij hier het werk voor ons hebben van een uitmuntenden dichter. Jammer, dat hij niet gelukkiger is geweest in de keus van zijn onderwerp, en dat de uitwerking daaronder geleden heeft. Het gedicht staat in die opzichten verre achter bij het stuk, waarover wij nu nog ons oordeel hebben uit te spreken.

De *Hollandia*, een dichtstuk 336 hexametri groot, moet alleen nog beoordeeld worden. Ziet hier eene schets van den loop van het gedicht. Ware de dichter jonger en meer bemiddeld, dan had hij veel lust om zelf in Holland de sporen van het voorgeslacht te komen zien; nu moet hij zich met een reis op de vleugelen der verbeelding vergevoegen. Hij begroet het land, dat door zijne bewoners geschapen is, die door 't geweld van zee, van stroomen en van poelen zich niet hebben laten weerhouden

Quominus, infensa dederat quae mente noverca
Natura, obnixa mutari in amica iuberent.

De bodem, aldus aan de zee ontwoekerd, levert heerlijke producten op, fraaie bloemen, vlas, graanvelden, weiden, die rijkelijk voedsel leveren aan harddravers en aan hoornvee met volle uijers, waaruit volop melk en kaas gewonnen wordt.

Het volk legt zich toe op handel en zeevaart, en door zijne ontdekkingsreizen wordt de naam van het land en zijner steden naar andere werelddeelen overgebracht:

Non una siquidem terrarum in parte marisque
Stat regio patriam referens cognomine vestram;
Non uno tollunt alieno in litore frontem
Oppida Frisiacas imitantia moenibus urbes.

Terwijl de mannen op zee zijn, houden de kuische vrouwen, en de schoone dochters zich met huisarbeid, met spinnen, weven en borduren bezig en verduisteren den roem der Sido-

nische vrouwen, zooals de mannen de stoute zeevaarders van Tyrus overtreffen.

De dichter gaat daarna over tot Hollands oorlogsroem :

Nam tot mercator populus non appulit oris,
Dum sibi longinquos parat impiger undique fructus,
In quot bella ferox pro libertate ruebat,
Nescius externi arbitrium tolerare tyranni.

Hij bezingt den langen strijd tegen het machtige Spanje met moed en goed gevolg volgehouden, die den koning

. . . quo non Gallos habuit iactantior alter,

had moeten leeren, dat Holland zich geen slavenjuk laat opleggen. Hij overstroomt het land met zijne legerbenden, en beraamt het plan om Amsterdam te belegeren, toen zich daar eene stem liet hooren :

Perdamus patriam, modo sic erepta sit hosti;
Namque ultro subducta mari sola reddere praestat,
Quam dare purpureo per crimen habenda latroni.

De dijken worden doorgestoken en de vijand moet wijken, wil hij niet in 't water omkomen. De koning trekt zich terug over de grenzen.

Hic stetit, et qualis minor in certamine taurus,
Quem melior nota pepulit rivalis ab herba,
Multa ignominiam gemit et victoris iniqua
Cornua et amisit quos aegre inultus amores,
Aspectatque procul regnis exclusus avitis;
Haud secus ille, premens alto sub pectore vulnus,
Respexit laevo tentatas omine terras.

Hij beklagt zich over 't mislukken zijner onderneming, maar bewondert wat liefde voor de vrijheid vermag, en verzoekt vrede en vriendschap, die Nijmegen hem schenkt.

Ook Engeland heeft Hollands vuisten gevoeld, toen Maarten Harpertszoon en de held van Vlissingen de overwinnende vloten binnenbrachten.

In de kunsten des vredes is Holland niet achter gebleven. Dat toonden de schilders, die vooral in 't landschap, in huis-

selijke tafereelen, in rivier- en zeegezichten uitmunten; dat hare rechtsgeleerden en staatslieden, van welken Hugo Grotius in 't bijzonder wordt genoemd; dat hare geneeskundigen,

Hermanni monitis ducti exemplisque *Sigillum*
Qui *simplex veri* et gelida commendat ab urna.

Boven allen schitteren de beoefenaars der klassieke letteren:

Quod nova si longis pulsus aurora tenebris
Europae illuxit, si Graeca renata venustas,
Si vivax iterum Populi sapientia Regis
Exciit attonitas gentes —
Muneris hoc totum illorum fuit, ac penes illos
Haud peritura manet praeclari gratia facti.

De dichter laat hierop een woord van lof volgen op het geleerde lichaam, dat de studie der oude letteren door voorbeeld, door wedstrijd en door prijzen aanmoedigt en sluit zijn gedicht met de bede:

O docti salvete viri multumque valete.

In plaats van deze *captatio benevolentiae*, die onnoodig is, hadden wij liever een ander slot gelezen van een dichtstuk, dat zich door de keus en de behandeling van het onderwerp genoeg aanbeveelt, om de niet historisch juiste voorstelling van den oorlog van 1672 den dichter als eene *licentia poetica* te vergeven. Zooals de aangevoerde proeven bewijzen, zijn de versen vloeiend en de taal doorgaans zuiver, hoewel niet vrij van woorden aan de latere dichters ontleend. Als de dichter goed vindt eenige kleine vlekken, die het gedicht ontsieren, naar onze aanwijzing uit te wisschen, dan gelooven wij dat zijn werk met genoegen zal gelezen worden.

Uwe commissie heeft dan ook niet geaarzeld aan den dichter der *Hollandia* den gouden eereprijs toe te wijzen, en verzoekt verlof om het daarbij behoorend verzegeld naambriefje, gemerkt met de woorden van Propertius: *in magnis et voluisse sat est* te openen.

J. C. G. BOOT.

Th. BORRET.

S. A. NABER.

PROGRAMMA

CERTAMINIS POETICI

AB ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEERLANDICA EX LEGATO HOEUFFTIANO

INDICTI IN ANNUM MDCCCLXXVI.

Ante Kalendas Januarias quinque poetae sua carmina miserunt. Unus tamen e numero eorum qui de praemio certarent, eximendus erat quod leges certaminis violarat. Nam fasciculo inscripto Lutea bilis seu sermones octo epistolares, quem misit, additur nomen ALOYSIUS CHRYSOSTOMUS FERRUCCIUS, praefectus bibliothecae Mediceo-Laurentianae Florentiae.

De quatuor reliquis iudicii lati et in conventu Academiae die XIII m. Martii recitati haec summa est:

Elegia, quae inscribitur *Publicae ac privatae neapolitanae beneficentiae in aegrotos, inopes et aerumnosos quoslibet omnigenae domus atque opera*, nec puro sermone scripta et in multis locis obscura est.

Melius rem gessit scriptor satirae *de homine et simia* qui satis lepide narrat sermonem, quem habuisse se fingit cum duobus Britannis, systematis Darwiniani defensoribus. In longiori carmine non pauca sunt laude digna, sed in satirae oeconomia et in sermone latino sunt quoque quae iusta reprehensione non carent.

Elegia munita Vergilii verbis, *manibus date liliis plenis*, eleganti et terso sermone scripta est. *Lilia*, quae canuntur, sunt gentis Borbonicae insignia, laudanturque summae virtutes Henrici Gallici, Caroli Iberici, Francisci Neapolitani. In rerum ordine sunt quae aliter posita cupias.

Carmen heroicum, *Hollandia*, quod symbolum habet Propertii versum *In magnis et voluisse sat est*, tam argumento

se commendat quam forma. Poeta feliciter versatus est in rebus deligendis et describendis.

Itaque hoc carmen ceteris praelatum est et eius auctori numus aureus est adiudicatus.

Aperta schedula eodem symbolo munita poetam se professus est FRANCISCUS PAVESI, literarum Graecarum et Latinarum et universae historiae professor emeritus Mediolanensis.

Novum certamen indicitur iisdem, quibus antea, legibus. Carmina latina, non ex alia lingua translata nec iam edita nec argumenti privati, L versibus non minora, nitide et ignota iudicibus manu scripta sumptibus poetarum ante Kal. Ianuarias anni sequentis mittenda sunt ad virum Cl. I. C. G. Boot, ordinis literarii acta curantem, munita symbolo, pariter inscribendo schedulae obsignatae, quae poetae nomen et patriam intus continebit.

Praemium victoris erit numus aureus CXX florenorum. Carmen praemio ornatum, et si quod aliud illo honore dignum iudicabitur eiusque edendi veniam poeta rogatus dederit, prodibit typis descriptum sumptibus legati Hoeufftiani.

Iudicium in conventu Academiae mense Martio anni proximi recitabitur et in Actis Academiae promulgabitur.

Amstelodami, Kal. April.

MDCCCLXXVI.

CORN. GUIL. OPZOOMER.

Ordinis praeses.

